

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DERSİM'DE NEOLİBERAL DÖNEMDE YENİ
SERMAYENİN OLUŞUMU VE İŞÇİ SINIFININ
DÖNÜŞÜMÜ**

Nülifer AKTAĞ

2501150629

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Ü. Sinan Yıldırım

İstanbul-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : NÜLİFER AKTAĞ Numarası : 2501150629
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜY. SİNAN YILDIRMAZ
Tez Savunma Tarihi : 12.09.2019 Saati : 13:00
Tez Başlığı : " DERSİM'DE NEOLİBERAL DÖNEMDE YENİ SERMAYENİN OLUŞUMU VE İŞÇİ SINIFININ DÖNÜŞÜMÜ "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. HAKAN GÜNEŞ		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜY. SİNAN YILDIRMAZ		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜY. GÖZDE ORHAN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜY. GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN		
2- DR. ÖĞR. ÜY. EROL ÜLKER		

ÖZ

**DERSİM'DE NEOLİBERAL DÖNEMDE YENİ SERMAYENİN
OLUŞUMU VE İŞÇİ SINIFININ DÖNÜŞÜMÜ**

NÜLİFER AKTAĞ

Dersim, bugüne kadar akademik çalışmalarda daha çok etnik kimliği, tarihi, kültürel ve dini farklılıkları bakımından ele alınmıştır. Dersim’de, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana yaşanan ekonomik gelişmeler, üretici sınıfların durumu, çalışma ve üretim koşulları ve deneyimlerine dair çalışmalar oldukça azdır. 1990’ların ortalarına kadar tarımda geçimlik üretim ve basit meta üretimine benzeyen bir ekonomiyle yaşayan Dersim, bu süreçte zorunlu köy boşaltmalarıyla birlikte ekonomik anlamda büyük parçalanmalar yaşamıştır. Bu süreçten sonra nüfusu radikal bir şekilde düşen Dersim’de, köyden göç edenlerin önemli bir kısmı Türkiye’nin diğer şehirlerine ya da Avrupa’ya göç ederken daha az bir kısmı ise şehir merkezine yerleşerek burada vasıfsız işçiler haline gelmiştir. Dersim’de, klasik anlamdaki şehirli sınıflar ise pek gelişmemiştir. Yatırımlar daha çok dışarı göç eden Dersimlilerin girişimleriyle 2000’li yıllardan sonra oluşmaya başlamıştır. Dersim’de sermayenin gelişimi bir diğer yandan AKP’nin bölgedeki siyasi yönelimine paralel olarak geliştirdiği neoliberal ekonomik politikalarla teşvik edilmiştir.

Bu çalışmada Dersim’in üretim ilişkileri açısından tarihsel arka planı ve daha önce bölgede yaşanan çeşitli üretim deneyimleri ışığında, neoliberal dönemde bölgede yaşanan üretim rejimleri ile işçi sınıfı oluşumu ve deneyimleri bölgede gelişen üç tip sermaye üzerinden incelenecektir. Bunlardan ilki yerli yatırımların ilk ve önemli örneklerinden biri olan bir su şirketi. , ikincisi devlet teşvikiyle kurulan bir tekstil fabrikası, üçüncüsü ise küçük üreticilerin dayanışma yoluyla kurduğu tarımsal kalkınma kooperatifidir. Bu üç sermaye tipinde ne tür çalışma deneyimlerinin yaşandığı işçi, üretici ve sermayedarla yapılan görüşmeler aracılığıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Neoliberalizm, İşçi Sınıfı, Çalışma rejimleri, Fabrika, Kooperatif.

ABSTRACT

**CAPITAL FORMATION AND THE TRANSFORMATION OF
THE WORKING CLASS IN DERSIM IN THE ERA OF
NEOLIBERALISM**

NÜLİFER AKTAĞ

Dersim, has been the subject of academic studies with regard to its ethnic identity, history, culture and religion. Since the foundation of the republic, the studies dealing with the economic developments, the status of productive classes, conditions of labour and production, labor experiences and productivity have been very few in Dersim. Until the mid-1990s, the region had experienced major economic disintegration with the forced village evacuations. After this period, Dersim's population suffered a radical decline. A significant part of it which settled in the city center turned into unskilled workers. The urban classes in the classic sense have not developed much. Investments have been mainly made on the initiatives of Dersim migrants after the 2000s. On the other hand, the development of capital in Dersim has been stimulated by AKP's neoliberal economic policy developed in parallel with its political orientation.

The thesis deals with formation of capital and transformation of the working class in Dersim. The topic will be discussed on the basis of three types of the capital. The first example of them is a water company, the first investment of the domestic capital. The second is a textile factory that initiated by the support of the central government. The last piece is the agricultural development cooperative founded via the association of local small manufacturers. To understand the working regime of these three types of capital we have analyzed the results of our survey in which workers, manufacturers and investors participated.

Keywords: Dersim, Capital, Neoliberalism, Working-class, Working regime, Factory, Cooperative

ÖNSÖZ

Bu tezde daha çok kültürel, dilsel, dini ve siyasi farklılıklarıyla ülke gündeminde olan ve bu sebeple tarihi sıkça tartışılmış ve araştırılmış olan Dersim'e dair eksik kaldığını düşündüğüm politik-ekonomi alanına dair bir çalışma yapmaya çalıştım. Resmi tarihin normun dışına iterek ötekileştirdiği ve uzun yıllar kendi içerisinde kapalı ve çokça araştırılmamış bir ekonomiyle yaşayan Dersim'de 2000'li yıllarla birlikte devletin neoliberal ekonomi politikaları kapsamında yaşanan gelişmelerin ne tür deneyimler, mücadeleler ve kazanımlar ortaya çıkardığını elimden geldiğince açıklamaya/göstermeye çalıştım. Bunu yaparken farklı sermaye tiplerindeki işçileşme deneyimlerini yansıtmaya ve şehrin üretim ve çalışma hayatına dair genel bir tablo sunabilmesi için yerli sermaye, dışarıdan gelen sermaye ve küçük üreticiler üzerinden üçlü bir örneklem üzerinden çalıştım.

Bu konuyu seçerken sevgili hocam Sinan Yıldırım'ın rolü oldukça büyüktü. Tez yazımına dair gerçekleştirdiğimiz bir sohbet esnasında ona Dersim'den bahsederken bu konuyu yazmamı öneren ve beni teşvik eden oydu. Tez süresi boyunca paylaştığı bilgi ve deneyimlerle ve her anlamda dayanışmacı ve dostça olan tutumuyla bu tezi yazabilmemi sağladığı için ona teşekkür ediyorum. Her zaman dostça bir paylaşım ve dayanışma içerisinde olduğum bölüm arkadaşlarıma, özellikle Fatma, Feride ve Başak'a da emekleri ve destekleri için ayrıca teşekkür ediyorum.

Tezin en önemli bölümünü oluşturan, işçilerle ve üreticilerle yaptığım röportajlardır. Çok yorulmalarına ve vakitlerinin dar olmasına rağmen bana zaman ayırıp bilgi, deneyim ve fikirlerini samimiyetle ve açıkça paylaşan işçilere ve üreticilere çokça teşekkür ediyorum.

Geçmiş dönemde yaşanan üretim süreçlerini ve deneyimleri öğrenmemi ve anlamamı sağlayan ve bilgilerini benimle paylaşan yol arkadaşlarıma ve yakınlarıma; bu çalışmayı gerçekleştirirken işçilere ulaşmam konusunda bana yardım eden ve kendisi de tekstil fabrikasının eski bir emekçisi olan ablam Eylem'e; tez çalışmam boyunca bana her zaman destek olan ablam Sevim'e ve annem Zeynep'e; bu çalışmayı yaparken her anlamda yanımda olan, çalışmayı yapmamı kolaylaştıran ve bana yardım eden yol arkadaşlarıma ve dostlarıma da teşekkür ediyorum.

Çalışmanın “insanın insana dost olacağı” günler için emek dünyasına ufak da olsa bir katkı sunacağını umuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
1.1. Neoliberalizmin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri	4
1.2. Türkiye’de Neoliberalizm ve Gelişimi.....	10
İKİNCİ BÖLÜM	17
DERSİM’DE EMEĞİN TARİHİNE BİR BAKIŞ	17
2.1. 1938 Öncesinde Dersim’in Sosyoekonomik Yapısı	17
2.1.1. Yoksulluktan Kaynaklanan Talan ve <i>Kelepur</i>	23
2.1.2. İlk Nüfus Sayımı	25
2.1.3. Ağalık ve Toprak Mülkiyeti.....	26
2.2. 1938 Harekâtı, Zorunlu İskân ve Geri Dönüşler	28
2.2.1. 1938 Sonrası Durum	32
2.2.2. 1947Affı, Dönüşler ve 1950’lerde Dersim’de Sosyoekonomik Yapı ve Yaşam.....	36
2.2.3. 1960’lı Yıllar Sonrasında Dersim’de Sosyoekonomik Yapı ve Gelişen Sosyalist Hareketlerin Etkileri	39
2.3.1. 1960’larda Dersim’de Sosyoekonomik Yapı ve Üretim.....	40
2.3.2. 1960’lardan ‘70’lere Dersim’de Toplumsal Yaşam, Üretim ve Deneyimlere Dair Bazı Tanıklıklar	43
2.3.3. Bir Tür İmece Usulü Çalışma Olarak “ <i>Yerğat</i> ”	45
2.3.4. <i>Yerğat</i> ’ın Politikleşmiş Bir Devamı Olarak Köylerde Gönüllü Çalışma	47
2.3.5. Kolektif Bir Üretim Girişimi olarak “Geyiksuyu/Deşt Toprak İşgali”	50
2.4.1. 1980 12 Eylül Darbesi Sonrası Çatışmalı Sürecin 1994 Köy Boşaltmalarına Evrilmesi: Zorunlu Göç, Mülksüzleşme, İşçileşme.....	54
2.4.2. 1994 Köy Boşaltmaları ve Zorunlu Göç	56
2.4.3. 1994’ün Sonuçları: Mülksüzleşme, İşçileşme, İşsizlik (Yoksulluk).....	58
2.4.4. 1990’lı Yıllarda Nüfusun Yapısı ve İşsizlik	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	64
2000'Lİ YILLAR VE DERSİM'DE SERMAYENİN GELİŞİMİ.....	64
3.1. Sermayenin Bölgeselleşme Eğilimleri/Yerelleşmenin Araçları Olarak Bölgesel Kalkınma Ajansları	64
3.2. Sermayenin Doğu ve Güneydoğu'daki Perspektifi ve Dersim	69
3.3. Şehrin Bugünkü Durumu: İstihdam ve Bazı Ekonomik Veriler	74
3.4. İşsizlik	76
3.5. Dersimlilerin İşgücüne Katılımıyla İlgili Bir Çalışma : “Dersimliler Tembel mi?”	78
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	84
SERMAYENİN ÜÇ HALİ	84
4.1. Munzur A.Ş.	86
4.1.3. Şirketin Kurulmasına İtiraz	88
4.1.4. Munzur A.Ş. “Sosyal Bir Proje” mi?	89
4.1.5. Munzur Su’nun Pazar Stratejisi ve Gelişimi	92
4.1.6. Munzur Su’da İşçi Olmak: Yerli Sermayeye Karşı Emek Mücadelesi.....	94
4.1.7. Demokratik Kurumların Rolünün Değerlendirilmesi	107
4.2. Şahmiran/Önsa Tekstil	108
4.2.1. Türkiye’de Tekstil Sektörü ve Gelişimi	108
4.2.4. İŞKUR’un Rolü ve İşe Alımlar	117
4.2.5. İşçilerin Anlatımlarına Göre Tekstil Fabrikası ve Çalışma Koşulları.....	120
4.2.5.1 Fabrika Düzenine Alışma İş Öğrenme.....	121
4.2.5.2. Verimlilik	123
4.2.5.3. Disiplin.....	124
4.2.5.4. Mobbing /Baskı.....	126
4.2.5.5. Cinsiyetçilik	130
4.2.5.6. Dayanışma ve Birlik.....	131
4.2.5.7. Hak Arama Girişimleri ve Grev	132
4.2.5.8. İşçilerde Süreklilik/Devamlılık, İş Tercih Etme ya da Etmeme Sebepleri ve İş Memnuniyeti	136
4.2.5.9. Örgütlenme.....	139
4.2.6. Kadın Emeginin Niteliği ve Sorunları.....	140
4.3. S.S. 94 Mahallesi Ovacık Kalkınma Kooperatifi.....	142
4.3.1. Kooperatifin Kuruluşu	142
4.3.2. Kooperatifin Tanımı, Amaçları ve Çalışma Tarzı.....	147
4.3.3. Kooperatifin Gelişimi.....	150

4.3.4. Sorunlar, Zorluklar, Dezavantajlar, Engeller	152
4.3.5. Üreticiler	154
4.3.6. Destekler, Teşvikler, Kolektif Üretim.....	157
4.3.7. Gönüllü Çalışmalar	160
4.3.8. İşçiler.....	162
SONUÇ.....	171
KAYNAKÇA	180
EKLER.....	171
EK 1- KATILIMCI BİLGİLERİ.....	194
EK 2- MÜLAKAT REHBER FORMU	196

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AKP	:Adalet ve Kalkınma Partisi
DB	:Dünya Bankası
DDHD	:Dersim Demokratik Halk Dayanışması
DEDEF	:Dersim Dernekleri Federasyonu
DHF	:Demokratik Haklar Federasyonu
DİSİAD	:Diyarbakır Sanayi ve İşadamları Derneği
DİSK	:Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DOGÜNSİFED	:Doğu Güneydoğu Sanayici ve İşadamları Dernekleri Federasyonu
DPT	:Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	:Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
DSP	:Demokratik Sol Parti
DTÖ	:Dünya Ticaret Örgütü
EURADA	:European Association of Development Agencies
FEDAŞ	:Fırat Elektrik Dağıtım A.Ş.
FKA	:Fırat Kalkınma Ajansı
GSMH	:Gayri Safi Milli Hasıla
GÜNGİAD	:Güneydoğu Genç İş Adamları Derneği
GÜNSİAD	:Güneydoğu Sanayici ve İşadamları Derneği
HDP	:Halkların Demokratik Partisi
HES	:Hidroelektrik Santral
IMF	:International Monetary Fund
İBBS	:İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
İŞKUR	:İş ve İşçi Bulma Kurumu

KOBİ	:Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	:Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KÖYDES	:Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi
MESS	:Metal Sanayicileri Sendikası
MÜSİAD	:Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NAFTA	:North American Free Trade Agreement
OSB	:Organize Sanayi Bölgesi
ÖDP	:Özgürlük ve Dayanışma Partisi
SGK	:Sosyal Güvenlik Kurumu
SMF	:Sosyalist Meclisler Federasyonu
TİP	:Türkiye İşçi Partisi
TKP	:Türkiye Komünist Partisi
TOKİ	:Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı
TUGİK	:Türkiye Genç İş Adamları Konfederasyonu
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKONFED	:Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu
TÜSİAD	:Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
TUSGİD	:Tunceli Sanayici ve Girişimciler Derneği

GİRİŞ

Kapitalizm ortaya çıktığından itibaren bütün dünyayı sarmaya koşullanmış bir üretim biçimi olarak kendisini farklı ekonomi politikalarıyla yenilemiş ve geliştirmiştir. Bu üretim biçimi dönemsel olarak kendini devam ettirebilmek için ürettiği politikalara ve doktrinlere bağlı olarak adlar almıştır. Neoliberalizm yayılmaya başladığı 1980’li yıllar sonrasında hala etkisini sürdüren bir kapitalist örgütlenme modelidir. Her coğrafyada farklı zaman ve biçimlerde etkisini gösteren neoliberal politikaların Dersim’e etki etmesiye yaşanan siyasal ve toplumsal koşullar ele alındığında biraz gecikmiştir.

Bu tezin amacı Dersim bölgesinde yaşayan insanların neoliberal dönemde emek süreçlerine katılma deneyimlerini tarihsel, sosyolojik, siyasal ve ekonomik arka planları ve boyutlarıyla incelemektir. Etnik, politik, kültürel ve dini ayrımlarının yarattığı farklılıktan yola çıkarak Dersim’de neoliberal ekonomi politikalarının nasıl geliştiği ve etki ettiği, nasıl bir üretim ilişkileri ağı yarattığı ve bölge insanını nasıl işçileştirdiği ve bu işçileşmenin nasıl yaşandığı ve algılandığı konusu derinlemesine mülakat yoluyla gerçekleştirilen bir saha araştırmasıyla incelenecektir.

Farklı üretim alanlarında faaliyet gösteren üç farklı sermaye tipinde çalışan işçilerle gerçekleştirdiğim saha çalışmasının amacı farklı sermaye ve üretim gruplarına göre nasıl bir işçileşme pratiğinin yaşandığını karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Bu sermaye tiplerini şu şekilde belirledim: Dışarıdan gelen ve devlet destekli bir yatırım olarak gerçekleşen tekstil fabrikalarındaki işçiler; öncülüğünü Dersim dışında yaşayan Dersimlilerin yaptığı orta ve küçük yerli sermayedarların birleşerek kurduğu Munzur Su şirketinde çalışan işçiler ve bölgedeki küçük üreticilerin bir tür ekonomik dayanışma formu olarak ortaya koyduğu tarımsal kalkınma kooperatifinde çalışan işçiler ve üreticiler.

Dersim’de işçileşme pratikleri ve deneyimleri belirli bir zaman diliminde yani ‘neoliberal’ dönemde inceleneceği için tezin esasını 2000’lerin ilk yıllarından başlatıp bu tezin yazıldığı tarihe kadar olan dönem içerisindeki üretim alanlarındaki işçileşme pratikleri ve çalışma rejimlerinin incelenmesi üzerine kuracağım.

Bilindiği gibi Türkiye’ye neoliberal politikalar esasen 24 Ocak Kararlarıyla planlanıp 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’yle yürürlüğe konup geliştirildiği halde ülkenin birçok bölgesinde pratiğe dönüşmesi bölgelerin çeşitli özgünlüklerinden kaynaklı gecikebildiği gibi eşitsiz ekonomik gelişim dolayısıyla da aynı koşullarda gerçekleşmedi. Dersim’de de 1980’li ve 1990’lı yıllarda çatışmalar ve buna bağlı olarak zorunlu göç koşulları söz konusu olduğu için bölgenin bir yatırım alanı olarak görünür olması ve önem kazanması zaman almıştır. Esasen 2000’li yıllarda ve özellikle AKP iktidarının “açılım ve müzakere” süreçleriyle birlikte sermaye için daha ideal koşulların bölge açısından mümkün hale geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çeşitli politikalarla sermayedarlara bölgede yatırım için daha ideal koşullar sağlayan AKP iktidarı, bu anlamıyla bölgedeki kapitalist gelişmeyi teşvik etmiştir. Tezimizin inceleme konularından biri olan tekstil fabrikaları da bir bütün devlet teşviki ve desteğiyle açılmıştır. Aynı şekilde yerli sermaye dinamiklerinin birikimiyle kurulan Munzur A.Ş. de başlangıçta devlet desteği olmadan kurulsaydı ileriye yıllarda devlet desteğiyle teknolojik yenilenme ve büyümeye gitmiştir.

Tezin giriş bölümünde çalışmanın teorik ve kavramsal çerçevesini oluşturan neoliberal kapitalist ekonomi politikalarının dünyada nasıl ve hangi koşullarda ortaya çıktığı, bu politikaların esasının ne olduğu ve işçilerin çalışma koşulları üzerinde nasıl etki ettiği, neoliberalizmin bir kapitalist ekonomi politikası olarak Türkiye’ye nasıl yayıldığı ve nasıl uygulandığı üzerinde durulacak.

Sonrasında çalışmanın inceleme konusu olan Dersim bölgesinde tarihsel olarak ne tür ekonomik ve politik gelişmelerin yaşandığı dönemlere ayrılarak incelenecek. Bu dönemlere ayırma işlemini görece birbirine bağlı, benzer ve birbirini koşullayan tarihsel kesitleri itibarıyla aynı başlık altında topladım. Bu bölümde Dersimli işçiyi neoliberal politikaların bölgeye yerleştiği dönemdeki üretim süreçlerine katılmadan önceki dönemlerde hangi altyapıya sahip olduğu, arka planında ne tür gelişmelerin onun bilinç ve davranışına etki etmiş olabileceği konusunda ele almaya çalışacağım.

Üçüncü bölümde ise neoliberal politikaların 2000’li yıllarda devlet eliyle hangi kurum ve kuruluşların desteğiyle bölgede hâkim hale getirildiğini, bölgedeki sermayenin gelişim koşullarının nasıl desteklendiğini incelerken aynı zamanda bölgenin kendi dinamikleri içerisindeki iş ve işçi piyasasında nasıl gelişmelerin olduğunu genel hatlarıyla aktaracağım.

Son bölümde ise tezin esasını oluşturan saha çalışmasının sonuçlarını var olan bilgiler ışığında değerlendirerek aktaracağım. Bu bölümde gerçekleştirilen işçi ve işverenlerin sektörünü yukarıda da belirttiğim gibi üç kritere göre seçtim. Birincisi dışarıdan gelen yani Dersimli olmayan sermayedarların büyük bir devlet desteği ve teşvikiyle kurduğu tekstil fabrikası. İkincisi Türkiye'nin büyük metropollerinde ya da diasporada yaşayan Dersimlilerin öncülük ettiği ve yerel iç dinamiklerle kurulup büyüyen ancak daha sonra devlet desteğiyle gelişen Munzur Su Fabrikası. Son olarak ise yerli üreticileri tekrar ayağa kaldırmak ve küçük üretimi devam ettirebilmek amacıyla siyasal bir program çerçevesinde kurulan Ovacık 94 Mahallesi Sınırlı Sorumlu Tarımsal Kalkınma Kooperatifi. Her bir örnekte öncelikle bu işletmelerin ya da yapıların nasıl ve neden kurulmaya karar verildiği, hangi koşullarla karşılaştığı ve nasıl süreçlerden geçerek bugünlere geldiği incelenecek. İşçiler açısından ise işyerinde kurulan çalışma rejimiyle nasıl ilişki kurdukları, bunu nasıl algıladıkları ve değerlendirdikleri, kendileri açısından iş konusunda hangi kriterlere ve koşullara göre nasıl kararlar verdikleri, birbirleriyle ve patronla olan ilişkilerinin hangi dinamiklerle geliştiği ve gelecekle ilgili çalıştıkları sektörde kendilerini nerede gördükleri derinlemesine mülakat yöntemiyle incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmanın konusu olarak incelediğim zaman dilimindeki kapitalist ekonomi politikaları neoliberal döneme denk geldiği için çalışmanın teorik ve kavramsal çerçevesini çizmek amacıyla neoliberalizmin ortaya çıkaran tarihsel koşullar, temel özellikleri ve Türkiye’ye nasıl yayılıp, hangi süreçlerde nasıl bir seyir izlediğine dair genel bir resim sunmak bir ihtiyaç. Öncelikle kavramı ve içeriğini açıkladıktan sonra hangi tarihsel koşullar içerisinde nasıl teorize edildiği ve uygulandığının yanı sıra Türkiye koşullarında hangi yol ve yöntemlere başvurulduğunu ve işçiler açısından nasıl değişiklikler ortaya çıkardığını genel hatlarıyla açıklamaya çalışacağım.

1.1. Neoliberalizmin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

Neoliberalizm, piyasa aktörleri üzerindeki her türlü kamusal denetimin lağvedilip, yerkürenin her köşesinin ve her kurumun ve alanın serbest piyasa mantığı çerçevesinde yeniden yapılandırılması öğretisi üzerine temellenmekte.¹ Esasen neoliberal politikaların temelini oluşturan düşünceler, 17 ülkeden 39 temsilcinin bir araya geldiği Mont Pelerin topluluğu olarak adlandırılan, çoğunluğu akademisyenlerden oluşan ve içerisinde Friedrich von Hayek, Milton Friedman, Ludwig Von Mises gibi isimlerin bulunduğu bir grup iktisatçı tarafından 1947 yılında İsviçre’de ileri sürülmüştür.² O dönemin koşulları içerisinde genel bir kabul görmeyen ve yeterince dikkat çekmeyen bu grubun ekonomiye devlet müdahalesine karşı oldukları ve görünmez elin piyasayı yönetmesi gerektiği yönündeki fikirleri, 1960’lı yılların sonundan itibaren daha çok dayanak buldu ve 1980’li yıllarla birlikte yaygın olarak uygulamaya kondu.

¹ Sibel Özbudun, “Üniversitelere Neoliberal Öpücük”, (Çevrimiçi) , <https://www.facebook.com/SibelOzbudun/posts/466261340063578/>, 10 Ağustos 2019.

² Fatih Yaşlı, “Gezi’yi Soros Mu Yaptı-I: Renkli devrimler”, **Birgün**, 28 Kasım 2018, (Çevrimiçi) , <https://www.birgun.net/haber/gezi-yi-soros-mu-yapti-i-renkli-devrimler-238253>, 10 Ağustos 2019.

Bilindiği gibi kapitalizmin 1929 yılında yaşadığı Büyük Buhran'ın akabinde yaşanan 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada Keynesen İktisat Okulu'nun savunduğu müdahaleci devlet anlayışı piyasalara yön verirken, özellikle Batı Avrupa'da o dönem kapitalizme alternatif bir model olarak varlığını sürdüren reel sosyalizm örneği Sovyetler Birliği'yle olan "rekabetin" de etkisiyle 'refah devleti' anlayışı öne çıkıyordu. Bu dönemde adını ilk olarak uygulandığı yer olan Ford araba fabrikasından alan üretimde zamandan daha fazla tasarruf etmenin ve aynı üründen seri bir şekilde büyük miktarlarda üretmenin metodu olan bant sistemine geçiş olarak fordist üretim sistemi uygulanmaktaydı. Fordist üretim sisteminde işgücünün daha az kalifiye olması beklenirken aynı mekânda çok fazla işçi çalıştırılarak büyük miktarlarda üretim gerçekleştiriliyordu. Devletin tüketicinin alım gücünü destekleyici politikalarıyla arz talep dengesi sağlanırken, işçiler ise büyük oranda sendikalarda örgütlü durumdaydı ve işgücü piyasası toplu iş sözleşmeleriyle belirleniyordu.

Ancak fordist üretim rejiminin kitlesel üretimine karşın tüketimi dengede tutan refah devletinin sınırlarına 1970'li yıllara gelindiğinde varıldığı iddia edildi. 1960'lı yılların sonlarına doğru, ABD ekonomisine karşı gelişen Batı Avrupa ve Japonya ekonomileri kar oranlarının düşmesine sebep olurken rekabet ortamının kızışması, gelişen ve güçlenen işçi sınıfı mücadeleleri ve 1974 yılında yaşanan Petrol Krizi neoliberalizmin doğumuna yol açan gelişmelerdi.³ Andre Gorz gibi kimi teorisyenlere göre geçmişteki refah devleti uygulamalarının halk kesimleri ve kapitalistler arasında bir uzlaşma yaratmada ve toplumsal çatışmaları engellemede başarısız olarak görülmeye başlanması refah devleti uygulamaları yerine neoliberal politikalara geçmede meşruiyet kazanmasında etkili olmuştur.⁴

David Harvey'e göre neoliberalizm, 1945 sonrası izlenen ve çalışan sınıfların güçlenmesini sağlayan Keynesyen Politikalar karşısında kapitalist sınıfın azalan ekonomik ve politik gücünü yeniden kazanmasının bir aracı olarak devreye sokulan

³ "Kapitalizmin Krizine Bir Yanıt Neoliberal Politikalar", **Emek Atölyesi**, (Çevrimiçi) http://emekatolyesi.org/Dosya-Yazisi/kapitalizmin-krizine-bir-yanit-neoliberal-politikalar#.XRXMuN_njDd, 10 Ağustos 2019.

⁴ André Gorz, "**Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareleri**", Çev. Nilgün Tural, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 22-23.

karşı devrimci bir projedir.⁵ Liberalizmin idealist ve ütöpk vizyonlara sahip bir yorumu olarak değerdendirdiği neoliberalizmin, “herkesin istek ve ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla teknolojik gelişmeyi ve artan emek üretkenliğini teşvik etmek için tasarlanan özel mülkiyet haklarına, kendi kendini düzenleyen serbest piyasalara ve serbest ticarete dayalı bir ekonomi tarafından güvence altına alınan ütöpk bir bireysel özgürlük ve serbestiyetler dünyası vizyonuna” sahip oluşunu, ancak aslında, toplumun büyük bir bölümünün emeğinin sömürölmesi ve refahının azalması pahasına zenginlerin daha zengin olduğu bir dünya savunusuna dayandığını vurgulayan Harvey, neoliberalizmin “kendilerini 1960’ların sonundan 1970’lere kadar hem siyasal hem de ekonomik olarak tehdit altında hisseden şirketleşmiş kapitalist sınıf tarafından kendilerine karşı gelişen küresel çaptaki bazı tehlikelerin daha doğmadan önlenmesi amacıyla yürütölen siyasal bir proje” olduğunu ifade ediyor.⁶ “Neoliberalizmin kapitalizmin özellikle 1970’li yıllardan itibaren içerisine girdiği sermaye birikim krizine ve uluslararası kapitalist sistemin içerisinde olduğu sınıfsal, toplumsal, politik ve ideolojik gerilemeye kapitalist merkezlerden üretilen yanıtları” içerdiğini belirten Hande Malgaç ve Emek Önder Ünlü de, bu yanıtların, mutlak bir benzerlik sergilemeseler de temel yönelimleri itibariyle ortaklıklara sahip politik bir program olarak düşünölebileceğini ifade ediyor.⁷

Neoliberal dönemde fordist üretim sisteminden post-fordist üretim sistemine geçiş sağlanırken Harvey’in de ifade ettiği gibi fordist birikim rejimindeki devlet ve diğer kurumların biçim, düzenleme, katılık, kontrollü denetim, merkezileşme, sübvansiyon gibi özellikler, post fordist birikim rejiminde yerini, deregölasyon-yeniden düzenleme, esneklik, bölünme-bireyselleştirme, kuralsızlık, âdemi merkezileşme, girişimcilik vb. özelliklere bırakıyor.⁸

Kapitalist sistemde sermaye birikiminin devamlılığının sağlanması için kar oranlarının yüksek olması gerekir. Kapitalizmin devamlılığı için gerekli olan

⁵ David Harvey, “Neoliberal Proje Hayatta Ama Mesruiyetini Kaybetti”, **Politik Yol**, Çev. Ekin Değirmenci, 20 Şubat 2019, (Çevrimiçi) , <https://www.politikyol.com/haftanin-cevirisi-david-harvey-neoliberal-proje-hayatta-ama-mesruiyetini-kaybetti/>, 10Ağustos 2019.

Bu röportajın orijinali 16 Şubat 2019’da, Monthly Review online’da yayınlanmıştır.

⁶ A.e.

⁷ Hande Malgaç, Emek Önder Ünlü, “Neoliberal Emek Yönetiminde Devletin Rolü: Türkiye’de Özel İstihdam Büroları”, **LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, CVIII-II, 2017, s. 263.

⁸ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, İstanbul, Metis Yayınları, 2006, s. 204.

ekonomik büyüme Marksist iktisat teorisine göre emeğin daha fazla sömürülmesine dayanır. Bu ise işçi sınıfının çalışma koşullarını yeniden örgütleyebilmekten, yani emek sömürü oranının arttırmaktan geçer. Kapitalist sistem geliştikçe, emek gücünün yeniden üretimi için gereken emek miktarı azalırken sömürü oranı ise artmaktadır. Emek sömürü oranının arttırılması iş gününün uzatılması, emeğin yoğunlaştırılması, bilimsel ve teknik gelişmelere bağlı olarak emek üretkenliğinin arttırılması gibi çeşitli yollarla sağlanabilir. Azalan kar oranlarını canlı emeği üretim sürecinde daha fazla sömürmenin metotlarını geliştirmek isteyen kapitalist sınıf, bunun için emek piyasasında esnekleştirme, güvencesizleştirme, mobilizasyon gibi uygulamaları devreye sokmuştur.⁹ Bu bağlamda sermayenin sürekli olarak büyümesinin önündeki her türlü engel dönemin İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın tabiriyle 'akıldışı' olarak değerlendirilip, neoliberal politikalar "başka alternatif yoktu" açıklamasıyla sunulmuştur.¹⁰

Sendikaların güçsüzleştiği, sosyal güvenlik sisteminin daraldığı, çalışma koşullarının güvencesizleştiği ve geçici istihdam biçimlerinin yaygınlaştığı bu dönemde, geçici işlerde esnek bir şekilde çalışan işçilere kimi teorisyenler prekarya adını vermiştir.¹¹ Bu dönemde işçi sınıfına yönelik geliştirilen politikalara değinen Harvey ise kapitalizmin bu dönemde yerli işçi sınıfı ile küresel işçi sınıfını rekabetçi hale getirmeye çalıştığını ve kapitalistlerin bu amaçla sermayeyi düşük ücretli işgücünün olduğu yerlere götürdüğünü ifade ediyor. Harvey'e göre bu süreç şu şekilde işliyor:

"Fakat küreselleşmenin işlemesi için gümrük vergilerinin düşürülmesi ve finans sermayesinin güçlendirilmesi gerekiyordu, zira finans sermayesi, sermayenin en hareketli biçimidir. Yani finans sermayesi ve yüzen para sistemleri gibi şeyler işçi sınıfının frenlenmesi için kritik hale geldi. Aynı zamanda özelleştirme ve devlet denetiminin ortadan kaldırılması gibi ideolojik projeler işsizlik yarattı. Yani, yurt içinde işsizlik ile işlerin dışarıya götürülerek maliyetlerin düşürülmesi ve üçüncü bir bileşen: teknolojik değişim, otomasyon ve robotlaştırma aracılığıyla endüstrisizleştirme. Bu, işçi sınıfını ezme stratejisiydi."¹²

⁹ A.e.

¹⁰ "Kapitalizmin Krizine Bir Yanıt Neoliberal Politikalar", a.g.e.

¹¹ Hasan Bakır, Erdal Eroğlu, "Esnek ve Güvencesiz Çalışma Bağlamında Türkiye'de Araştırma Görevlisi Olmak", **Çalışma ve Toplum**, Sayı 60, 2019/1, s.158.

¹² David Harvey, "Neoliberalizm Siyasal Bir Projeydi, **Sol Defter**, Çev. Oğuz Karayemiş, 13.09.2016, (Çevrimici) <http://www.soldefter.com/2016/09/13/david-harvey-ile-roportaj-neoliberalizm-siyasal-bir-projedir-bjarke-skaerlund-risager/>, 10.Ağustos 2019.

Genel bir kabule göre emekçilere yönelik kapsamlı bir saldırı projesi olan neoliberal politikalarla, emeğin tümünden metalaşması önünde duran siyasi ve psikolojik/zihinsel bariyerler 25-30 yıllık bir süre içerisinde büyük oranda ortadan kaldırılmıştır.¹³ Harvey, karşı devrimci bir proje olarak değerlendirdiği neoliberal politikaların, ilk olarak gündeme geldiği 1970’li yıllarda Avrupa’daki komünist ve sol partiler tarafından bir direnişle karşılandığını, ancak bu direnişin 1980’lerin sonuna gelindiğinde kaybedildiğine işaret ediyor.

Harvey, 1970’lerden beri varlığını sürdüren neoliberalizmin genel olarak sürdürdüğü ilerlemenin tam bir haritasını çıkarmanın zor olduğunu, zira çoğu devletin neoliberal yola sadece kısmen girdiğini; kimi devletlerin emek piyasalarına daha fazla esneklik getirdiğini, kimilerinin finansal faaliyetleri düzenleyen önlemleri sınırlayıp monetarizmi benimsediğini, kimilerininse kamuya ait sektörleri özelleştirmeye yöneldiğini kaydediyor.¹⁴ 1982 yılında Dünya Bankası ve IMF’den Keynesçi iktisatçıların atıldığını belirten Harvey, bunların yerine getirilen neoklasik iktisatçıların ekonomide yapısal düzenlemeler politikalarını takip ettiklerini ifade ediyor. Harvey devletlerin neoliberal yola girmek için bir halk rızası ürettiğini, bunu yaparken de şirketler, medya ve sivil toplumu oluşturan üniversite, okul, kilise, meslek örgütleri gibi kurumlar aracılığıyla neoliberalizmin güçlü ideolojik etkilerinin dolaşıma soktuğunu vurguluyor.¹⁵

Ancak Harvey bu konudaki görüşlerini 2019 yılında Monthly Review isimli dergiye verdiği röportajında şöyle güncelliyor:

“Sorun şu ki, neoliberalizm artık nüfusun büyük bölümünün rızasını yönetemiyor. Meşruiyetini kaybetti. Neoliberalizmin Kısa Tarihi’nde (2005) neoliberalizmin otoriter devlet ile ittifak yapmadan ayakta kalamayacağını belirtmiştim. (Neoliberalizm) şimdi neofaşizm ile ittifaka doğru ilerliyor çünkü dünya çapındaki protesto hareketlerinden gördüğümüz gibi, artık herkes neoliberalizmin halkın yerine zenginlerin cebini doldurduğunu görüyor. (Bu 1980’lerde ve 1990’ların başında bu kadar açık değildi.)”¹⁶

¹³ Hasan Bakır, Erdal Eroğlu, “Esnek ve Güvencesiz Çalışma Bağlamında Türkiye’de Araştırma Görevlisi Olmak”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 60, Ocak 2019, s. 157.

¹⁴ David Harvey, **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, Çev. Aylin Onocak, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2015 s. 95.

¹⁵ **A.e.**, s. 60-62.

¹⁶ Harvey, “Neoliberal Proje Hayatta Ama Meşruiyetini Kaybetti”, **a.g.e.**

Bu sebeple günümüzde neoliberal kapitalizmin varlığını ciddi bir direnişle karşılaşmadan ve politikalarını alttan gelen baskıyla değiştirmek zorunda kalmadan devam ettirebildiğine işaret eden Harvey, neoliberalizmin dünya ölçeğinde iktisadi ve politik eşitsizlik yarattığını ve çevreye zarar verdiğini vurguluyor.

Neoliberalizmin ilk geliştiği yıllarla bugün arasındaki farkı değerlendiren Harvey, 70'li yıllarda ABD'nin dünya ekonomisini tamamen elinde bulundurabilip yönetebildiğine ancak bugün jeopolitik açıdan bunun artık mümkün olmadığına işaret ediyor. Küresel dünya ölçeğinde jeopolitik durumun artık bölgesel hale geldiğini ifade eden Harvey, bunun kısmen Soğuk Savaş'ın bitmesine bağlanabileceğini belirtiyor.¹⁷

Neoliberal politikaların günümüzde geldiği aşamada artık işçi sınıfının nicelik olarak yoğun bir şekilde belirli üretim alanlarında bulunmadığını, daha dağınık ve kopuk olduğunu ve bu sebeple eski örgütlenme modelleriyle bu dönemde işçilerin örgütlenemeyeceğini belirten Harvey'e göre giderek daha az sendikalarda örgütlenen emekçiler, artık daha çok günlük kent yaşamı vb. mücadelelerle ortaya çıkmaktalar. Neoliberal dönemdeki toplumsal hareketleri değerlendiren Harvey, neoliberal ekonomi politikalarında bugün geline aşamada sermaye birikimine karşı birçok direnişin artık sadece üretim noktasında değil, tüketim ve değer gerçekleştirilmesi noktasında da meydana geldiğini vurgulayıp Gezi Parkı eylemleri gibi mücadeleleri örnek veriyor. Bu eylemlerin sınıf bileşimi bakımından daha az net olduğunu vurgulayan Harvey şunu belirtiyor:

“Gerçekte temel sorunlar, çok güçlü bir kapitalizm karşıtı hareket olmaksızın herhangi bir yere gitmemizin hiçbir yolunun olmadığı şu an çok derindir. Yani şeyleri neoliberalizm karşıtı terimlerle kavramaktansa, kapitalizm karşıtı terimlerle kavramayı isteyeceğim. Ve neoliberalizm karşıtlığı hakkında konuşan insanları dinlediğimde, tehlikenin, kapitalizmin kendisinin, hangi biçimde olursa olsun, bir sorun olduğuna dair bir algının yokluğu olduğunu düşünüyorum. Çoğu neoliberalizm karşıtı ekolojik, politik ve ekonomik makro sorunlar gibi sonsuz bileşik büyümenin sorunlarıyla uğraşarak hata ediyor. Bu nedenle neoliberalizm karşıtlığındansa kapitalizm karşıtlığından söz etmeyi tercih ederim.”¹⁸

¹⁷ David Harvey, “Neoliberalizm İşçi Sınıfına Karşı Umutsuz Bir Projeydi”, **Toplumsol**, Çev. Oğuz Karayemiş, 23 Temmuz 2016, (Çevrimiçi) , <http://www.toplumsol.org/marksist-david-harvey-neoliberalizm-isci-sinifina-karsi-umutsuz-bir-projeydi/>, 10 Ağustos 2019.

[Bu röportaj jacobinmag.com'deki 23 Temmuz 2016 tarihli İngilizce orijinalinden Oğuz Karayemiş tarafından Sendika.Org için çevrilmiştir. Ancak Sendika.org'un erişimi engellendiği için linki verilememektedir.] Orijinal link: <https://www.jacobinmag.com/2016/07/david-harvey-neoliberalism-capitalism-labor-crisis-resistance/>

¹⁸ Harvey, “Neoliberalizm İşçi Sınıfına Karşı Umutsuz Bir Projeydi”, **a.g.e.**

Toplumsal mücadelelerin örgütlenme biçimlerinin karşıtıyla olan ilişkisini değerlendiren Harvey, “Ya her baskın üretim biçimi, kendi belirli siyasal yapılanması ile birlikte, kendi karşıtlık tarzını kendisinin bir ayna imgesi olarak yaratmaktaysa?” sorusunu sorarak güncel olarak dünyadaki kapitalizm karşıtı hareketlerin durumunu sorguluyor:

“Üretim sürecinin Fordist örgütlenme dönemi boyunca, ayna imge büyük merkezi sendikalar ve demokratik merkezîyetçi politik partilerdi. Neoliberal zamanlar boyunca üretim sürecinin yeniden örgütlenmesi ve esnek birikime dönüşmesi, birçok şekilde, aynı zamanda kendisinin de aynası olan bir Sol üretti: ağ oluşturan, merkezsizleşmiş, hiyerarşik olmayan. Bunun son derece ilginç olduğunu düşünüyorum. Ve bir dereceye kadar ayna imge, yok etmeye çalıştığını olumluyor. Nihayetinde, sendikal hareketin Fordizmi aslında alttan alta kuvvetlendirdiğini düşünüyorum. Şu anda oldukça otonom ve anarşik olan Sol’un büyük çoğunluğu aslında neoliberalizmin son evresini güçlendiriyor. Soldaki bir sürü insan bunu duymaktan hoşlanmıyor.”¹⁹

1.2. Türkiye’de Neoliberalizm ve Gelişimi

Korkut Boratav’ın iktisat öğretisine egemen olan “sınırsız piyasacı ve açılımcı bir doktrin” olarak tanımladığı neoliberal politikaların dünya çapında yayılması ve uygulanması farklı zaman ve biçimlerde gerçekleşirken Türkiye ve benzeri ülkelerde bu politikalar ya askeri darbeler aracılığıyla doğrudan ya da bu ülkeler borçlandırılarak IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla uygulandı.²⁰

Türkiye’de bu yönelim doğrultusunda neoliberal politikaların startı 1980 yılında IMF ve DB aracılığıyla kamuoyunun 24 Ocak Kararları adıyla tanıdığı programla verildi. Ancak 1970’lerin ikinci yarısından itibaren işçi sınıfı mücadelesinin önemli bir güç ve kitleselliğe ulaşması sebebiyle bu kararların bir engelle karşılaşmadan yürürlüğe konabilmesi için öncelikli olarak bu mücadelenin araçları olan sendika ve siyasi partilerin ve bir bütün olarak toplumsal hareketlerin ezilmesi gerekmektedir. Bu ise 12 Eylül 1980’de askeri bir darbeyle sağlandı. Demirel bu dönem için, “Biz ekonomiyi düzeltme eğilimindeydik o sırada darbe oldu”²¹

¹⁹ A.e.

²⁰ Korkut Boratav, “Sermaye Hareketleri ve Türkiye’nin Beş Krizi”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 60, 2019/1, s. 312.

²¹ Cenk Özbay, “Türkiye’nin Neoliberalizm Serüveni”, Söyleşi: Duygu Durgun Köseoğlu, **Boğaziçi Üniversitesi**, 27 Ocak 2016, (Çevrimiçi) , <https://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/turkiyenin-neoliberalizm-seruveni>, 10 Ağustos 2019.

ifadelerini kullanırken, Boratav, Demirel hükümetinin 24 Ocak Kararlarını yürürlüğe koyup geliştirebilecek araçlardan yoksun olduğunu ve bu sebeple askeri darbenin bir ‘ihtiyaç’ haline geldiğini kaydediyor.

Nitekim 24 Ocak Kararları’nın garantörü olan darbeci generallerin, darbenin hemen sonrasında yaptıkları açıklamada, işçilerin ücretlerin yüksek olmasından bahsetmesi darbenin niyetine yönelik açık bir örnektir. Bu sav, yani işçilerin ücretlerinin yüksek olduğu düşüncesi, 1979 yılında Turgut Özal’ın henüz başbakanlık müsteşarlığı görevinde bulunurken Başbakan Demirel’e sunduğu raporda da öne çıkmaktadır. Özal, Türkiye’nin bu derecede "yüksek" ücretlerle ihracat yapamayacağını, ayakta durup batmaması için ücretleri disiplin altına alacak yöntemlerin bulunması gerektiğini savunmaktadır.²²

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’yle Türkiye’de sermayenin önünde duran ‘akıldışı’ engellerin bertaraf edilmesiyle birlikte zaten daha önceden göreve çağrılan Özal, neoliberal politikaların uygulayıcısı olarak tekrar devreye girdi. Neoliberal politikaların başlangıç adımı olan 24 Ocak Kararlarını rahatça hayata geçirebilmek için siyasal parti ve kuruluşlara yönelik baskı, gözaltı ve sindirme politikaları devreye sokulurken, işçi sınıfının öz örgütleri olan sendikalarsa ya tümünden kapatıldı ya da faaliyetleri askıya alındı.²³

Sendikal faaliyetlerin ve toplu sözleşmelerin askıya alındığı, yüz bine yakın işçinin grevinin sona erdirildiği bu dönemde, DİSK yöneticileri de hapse atıldı ve idamla yargılandı. DİSK 1991’e kadar faaliyet gösteremezken diğer sendikaların ise 1984’e kadar toplu sözleşme bağlamaları engellendi ve sendikal çalışmalarını yürütemediler. Sendikalar 1988 yılına kadar genel olarak etkisiz kalırken çıkarılan yeni yasalarla toplu iş sözleşmeleri, üyelerinin çoğunluğu darbe hükümetinde olan Yüksek Hakem Kurulu (YHK) adlı tahkim kuruluna devredildi. Darbe hükümetinin kurumu olarak sermayedarlar lehine adımlar atan YHK, dört yıl boyunca, işçilerin 12 Eylül öncesinde elde ettikleri hakları toplu iş sözleşmelerinden çıkardı. Bu dönemde işveren örgütü MESS’in eski başkanı, neoliberal politikaların siyasetteki yüzü ve

²² Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İstanbul, İmge Kitapevi, 9. Baskı, Ağustos 2005, s. 147.

²³ Ali Ufuk Yaşar, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin En Büyük Mağduru: “İşçi Sınıfı”, **Petrol-İş**, 12 Eylül 2018, (Çevrimiçi) <https://petrol-is.org.tr/haber/12-eylul-1980-askeri-darbesinin-en-buyuk-magduru-isci-sinifi-11988>, 10 Ağustos 2019.

uluslararası sermayenin güvenini kazanmış olan ve Boratav tarafından “ekonominin patronu” olarak tanımlanan Turgut Özal, darbe öncesinde başbakanlık müsteşarı olarak görev yaparken,²⁴ önce darbe hükümetinin başbakan yardımcısı daha sonraysa yapılan ilk seçimlerde başbakan seçilerek neoliberal politikaların yaşamsallaştırılmasında en önemli aktör oldu.²⁵

O dönem bazı öne çıkan işverenlerin açıkça itiraf ettiği gibi askeri darbe ülkede sermayedarların ihtiyaç duyduğu koşulları sağlamak için önemli bir araçtı. 26 Ocak 1982’de Cumhuriyet Gazetesi’nde yayınlanan o dönemin sermayedarlarına ait şu ifadeler kapitalist sınıfın darbeden duyduğu memnuniyeti ortaya seriyor:

“12 Eylül hareketinden önce her şeyi demokratik bir sistem altında yapmak zorundaydık. Bu da karar almak, yasa ya da yönetmelik çıkarmak için aylar geçmesini gerektiriyordu. Yani her şey güç ve uzun zaman içinde gerçekleşebiliyor, her şeye politik açıdan bakılıyordu. Ekonomik yaklaşım hep arkadan geliyordu. Askeri yönetim altında fark, alınan kararların parlamentodan geçmesi gibi bir zorunluluk olmadığından çok hızlı hareket edebiliyor ve üstelik askeri yönetim yanlış yapsa bile bunu kısa sürede düzeltebiliyor. (...) En büyük fark askeri yönetimin zamanında ve doğru kararlar almasıyla çok değerli zaman tasarrufumuzun olmasıdır.” (Rahmi Koç)²⁶

“Bundan iki yıl önce alınan ve cesaretle uygulamaya konan 24 Ocak Kararlarının ekonomi tarihimizde önemli bir yeri bulunmaktadır. 24 Ocak Kararları ilke yönünden fevkalade isabetlidir. Kararların alınması kadar, 12 Eylül’den sonraki yönetimin bunlara devamlılık sağlaması da büyük önem taşımaktadır. 24 Ocak Kararlarının başarıya ulaşmasında en büyük pay bu yönetime aittir. 12 Eylül’den sonraki yönetim 24 Ocak Kararlarının başarısını iki kat artırmıştır.” (İbrahim Bodur)²⁷

Türkiye’de 1980 sonrasında devreye sokulan yeniden yapılandırma politikalarıyla işgücü piyasaları düşük ücretli, niteliksiz, örgütsüz ve parçalı hale getirilirken,²⁸ sendikalaşma ve toplu sözleşme hakkı açınsındansa 1980’lerden bugüne radikal bir düşüş yaşandı. 1989’da ülkedeki toplam işçiler içerisinde %27 olan toplu sözleşme hakkı, 1990’ların sonunda %14’e düşerken, 2010’ların başında resmi verilere göre % 7’ye kadar geriledi. 1980’li yıllardaki eksik veriler nedeniyle o

²⁴ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, **a.g.e.**, s. 147.

²⁵ Aziz Çelik, “12 Eylül’ün Sınıfsallığını Hatırlamak.”, **T24**, 9 Nisan 2012, (Çevrimiçi) <https://t24.com.tr/yazarlar/aziz-celik/12-eylulun-sinifsalligini-hatirlamak,4944>, , (10 Ağustos 2019).

²⁶ Çelik, “12 Eylül’ün Sınıfsallığını Hatırlamak.”, **a.g.e.**

²⁷ **A.e.**

²⁸ Bilge Çoban, “Kadın İstihdam Paketi: Kadın Emeğinin Esnekleşmesi”, **DİSK-AR**, Sayı:10, Şubat 2014, s. 87.

yıllardaki sendika üyeliği oranı tam olarak bilinmemekle birlikte 2000’li yıllarda sendika üyeliği oranı % 10’a düştü.²⁹

Genel çerçeveye bakıldığında, 1980’lerde işçi sınıfının direncinin kırılmasına yol açacak ve dayanışmasına engel olacak mülksüzleştirme politikaları devreye sokulmuştur. Kırsal alanlardaki küçük üreticilerin tarım ve hayvancılığa yönelik sübvansiyonları kısıtlayan devlet politikaları sebebiyle giderek daha fazla kentlere göçmek zorunda kalmaları, bu sebeple işçileşenlerin sayısının artması, işten atmalar, işçi sınıfının genel itibarıyla artan sayısı sebebiyle işçiler arasında büyüyen rekabet bu dönemin öne çıkan özellikleridir.³⁰ Neoliberal devlet modelinin benimsenmesiyle birlikte sermaye aleyhine olan katılıklardan kurtulmak mümkün hale gelirken emeği piyasaya tabi kılma sürecinde, emeğin, piyasanın istediği sınırsız çalışma düzenine sokulması için çeşitli düzenlemeler devreye konulmuş, IMF ve DB gibi kurumların, zayıf istihdam güvencesini, yabancı sermayedarları çekmenin gerekliliği olarak sunmaları siyasi iktidarlar tarafından kabul görmüştür.³¹

1980’li yıllarda sermaye lehine adım adım yeni anlaşmalar ve yasalar devreye sokulurken, 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yönünde yeni bir anlaşma imzalayan Türkiye’de, 1980’lerin sonundan başlayarak kamu iktisadi işletmelerini, ormanlar ve dereler gibi doğanın çeşitli unsurlarını özelleştirme ve sermayenin kullanımına açma noktasındaki uygulamalar yaygınlaştırılmıştır.

Neoliberal politikalar döneminde özellikle tarım alanına yönelik devlet politikaları bu sektörü olumsuz olarak etkilemiş, bu alandaki üretim ve istihdamı giderek daha fazla geriletmiştir. 1980’lerde tarıma yönelik sübvansiyonların azaltılması noktasındaki ilk adımlardan sonra, ikinci yapısal altüst oluşa sebep olacak adımlar 5 Nisan 1994 kararlarıyla yapılmaya çalışılmış, ancak o zamanki koalisyon hükümetinin dengeleri sebebiyle yürürlüğe konamamıştır. 1990’larda ideolojik olarak zemini hazırlanan tarım politikalarındaki köklü dönüşümler esas olarak 1 Ocak 2000’den itibaren yürürlüğe sokulan IMF istikrar programı ile DB yapısal uyum

²⁹ Özgür Orhangazi, “2000’li Yıllarda Yapısal Dönüşüm ve Emeğin Durumu”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı:60, 2019/1, s. 345.

³⁰ M. Nedim Süalp, “Emek Süreçlerindeki Dönüşüm ve Yeni İstihdam Biçimleri”, **DİSK-AR**, Kış 2014, s. 21-26.

³¹ Hasan Bakır, Erdal Eroğlu, “Esnek ve Güvencesiz Çalışma Bağlamında Türkiye’de Araştırma Görevlisi Olmak”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 60, Ocak 2019, s. 157.

programıyla sağlanmış ve AKP iktidarı döneminde ısrarlı bir şekilde yürürlüğe konmuştur. Tarımdaki bu dönüşümün temel hatlarını, tarımsal desteklerin miktarının radikal bir şekilde daraltılması, girdi ve ürün fiyatlarına müdahale eden destek biçimlerinin kaldırılması, girdi fiyatlarını üretici lehine etkileyen tarımsal KİT'lerin (örneğin TÜGSAŞ, İGSAŞ, TİGEM, Yem Fabrikaları gibi) özelleştirilmesi veya tasfiye edilmesi ve tarımdaki kredi girdisinin büyük bir bölümünü sağlayan Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesi gibi uygulamalar oluşturmaktadır.³²

1990'lı yıllarda neoliberal politikaları yaygınlaştırmaya yönelik Türkiye, bunu o dönemin siyasi konjonktürü sebebiyle yeterince hızlı ve planlı gerçekleştiremezken, 1998 yılında IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasıyla neoliberal politikalarda yapısal bir dönüşüm gündeme geliyor. Ancak Ecevit hükümeti sırasında tam olarak uygulanamayan bu program, esas olarak 2001 krizi sonrasında ve AKP hükümeti döneminde devreye sokuluyor. Bu reformlarda özellikle kamu harcamalarının sınırlandırılması, tarıma sağlanan desteğin geriye çekilmesi, özelleştirmelerin hızlandırılması ve güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması ön plana çıkmaktadır.³³

Cenk Özbay'ın ifadelerine göre, Türkiye'de neoliberalizmin gelişimi noktasında doğrusal bir çizgiden bahsetmek mümkün değildir. Neoliberal politikaların gelişiminde 1980'ler, 1990'lar ve 2000'ler olarak üç dönemden bahseden Özbay, bu gelişimde gel-gitlerin olduğu gibi coğrafi olarak da homojen bir yapıdan söz etmenin mümkün olmadığını vurgulayarak 1990'larda Kürt şehirlerinde yürütülen politikalara değiniyor. Özbay, 1991'daki Demirel ve İnönü koalisyonunun, anti-neoliberal vaatlerle iktidara geldiğini, akabinde gelen Çiller hükümetinin ise oldukça neoliberal eğilimlere sahip olduğunu ancak bu siyasi figürün çoğunluğu sağlayan bir başarıya sahip olmaması sebebiyle neoliberalleşme yönünde yeterince etkin adımlar atmadığını ve nihayet sonrasında izleyen Ecevit koalisyonlarının azınlık hükümetleriyle iktidarda olduğunu ve bu dönemde neoliberalleşmenin yavaşladığını açıklıyor.³⁴

³² Oğuz Oyan, "Tarımda Bağımlılaşma ve Metalaşma", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:10, 2017, s. 8.

³³ Orhangazi, "2000'li Yıllarda Yapısal Dönüşüm ve Emegün Durumu", **a.g.e.**

³⁴ Özbay, "Türkiye'nin Neoliberalizm Serüveni", **a.g.e.**

2002 yılında iktidara gelen AKP hükümetiyle birlikte ekonomi politikalarında hızlı bir neoliberalleşmenin başladığı düşüncesi ise genel bir kabul görüyor. Özbay, AKP'nin bu dönemde benimsediği devlet biçimini “koruyucu-bakıcı, sadakacı devlet” olarak tanımlıyor. AKP döneminin ekonomik politikalarını değerlendiren akademisyen Ayşecan Terzioğlu ise, bu politikaları liberal olmaktan ziyade nepolist olarak değerlendiriyor. AKP taraftarı olan iş insanlarına ihalelerin verilmesini, 3. Köprü ya da 3. Havaalanı gibi kamusal yatırımlarda toplumun rızasının, alanın uzmanlarının ve STK'ların olurunun alınmayarak kendini dayatmasını bu tanımlamaya gerekçe olarak gösterirken, bu politikalara toplumun büyük çoğunluğunun ve sermayenin bir kısmının dahi tepki gösterdiğini açıklıyor.³⁵

Genel olarak 1980'lerden ve 1990'lardan itibaren sermayedarların işgücü piyasasına yönelik en büyük beklentisi ve talebi olarak ortaya çıkan ancak istenilen oranda sağlanamayan esnek iş gücü AKP'nin bu alana yönelik politikalarında özel bir yer tutuyor. AKP döneminde emek alanında esneklik, özelleştirme ve devletin küçültülmesi gibi sermaye tarafından destelenen politikalar hız kazanıyor.³⁶ Bu politikalar özellikle tarımda büyük gerilemelerin yaşanmasına ve bu alandaki işgücünün kırdan kente göçüne sebep olurken bu sektörden çıkan işgücüyle ilgili bir planlamaysa yapılmamış ve büyüme ve istihdam yaratmak için inşaat sektörü seçilerek TOKİ üzerinden kentsel rant mekanizmaları devreye sokulmuştur.³⁷

Özgür Orhangazi'ye göre 2000'li yıllarda büyüme, dış sermaye girişlerine bağımlı, borç artışına dayanan, inşaat odaklı olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde inşaat sektöründeki toplam istihdam iki katına çıkarken beyaz yakalı olarak nitelendirilen ve herhangi bir nitelik gerektirmeyen işçilerde hızlı bir büyüme yaşanmış ve istihdam ağırlıklı olarak hizmetler sektörüne kaydırılmıştır. Tarımın gerilemesiyle kırdan kente yaşanan göçle artan işsiz sayısı, inşaat sektörüne artan talep, sanayi alanındaki istihdamın yetersiz kalması ve hizmet sektöründe aşırı bir işgücünün birikmesi Orhangazi'ye göre 2000'li yılların öne çıkan özellikleridir.³⁸

³⁵ **A.e.**

³⁶ Coban, “Kadın İstihdam Paketi: Kadın Emeginin Esnekleşmesi”, **a.g.e.**, s.87.

³⁷ Orhangazi, **a.g.e.**, s. 338.

³⁸ **A.e.**, s. 338-339.

İşsizliğin artmasıyla birlikte işçiler arasında rekabetin arttığını ve işçilerin pazarlık gücünün düştüğünü ifade eden Orhangazi, işçiler arasında bir tür tabakalaşmadan da söz ederek, “bir yanda görece daha fazla iş güvencesine sahip, daha yüksek ücretle istihdam edilen bir kesimin ve öte yanda güvencesiz, düşük ücretli başka bir kesimin varlığından” bahsediyor.³⁹ Orhangazi’nin Türkiye’nin neoliberal dönemde yürüttüğü emek ve işgücü politikalarına dair değerlendirmeleri şöyle:

“Türkiye ekonomisinin 2000’li yıllarda istihdam yaratma kapasitesinin sınırlı kalmasını işgücü piyasalarının ‘katı’ olmasına bağlayan, daha esnek istihdam biçimlerinin hayata geçirilmesinin ve işten çıkarmaların kolaylaştırılmasının istihdamı arttıracığını öne süren bir yaklaşım özellikle sermaye çevreleri ve ana akım iktisatçılarca sık sık gündeme getirilmektedir. Bu yaklaşıma göre işgücü piyasalarında çok fazla düzenleme mevcuttur, kıdem tazminatı ve iş yasasının çeşitli hükümleri işten çıkarmaları zorlaştırmaktadır ve işverenlerin üzerine düşen vergi ve SGK prim yükü çok yüksektir. Bu yaklaşım esasen 1980’lerin başından bu yana işçi ücretlerinin baskılanması ve özellikle KİT’ler aracılığıyla uygulanan tam zamanlı ve güvenceli istihdam yaratma hedefinin terk edilmesi yoluyla ekonominin dışa açılması stratejisinin de bir parçasıdır. Bu, 1980’lerin sonunda artan işçi mücadeleleri sonucunda kesintiye uğramış olsa da 1990’lı yıllarda yaşanan her krizden sonra tekrar tekrar gündeme getirilmiş ve her seferinde çeşitli uygulamalarla işgücü piyasalarında esneklik sağlanmaya çalışılmıştır. 2001 krizi sonrasında da gündeme gelen bu yaklaşım, 2003’te çıkarılan İş Kanunu ile yarı zamanlı ve geçici çalışma gibi esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasına yasal zemin sağlamıştır. Belirli süreli ve yarı zamanlı iş sözleşmeleri ile taşeron uygulamasının kolaylaşmasını ve yaygınlaşmasını sağlayan değişikliklerin hayata geçirilmesi, 2008 istihdam paketi ve 2011 ulusal istihdam stratejilerinin de ana unsurları olarak ortaya çıkmıştır. Bu uygulamaların gelir dağılımını sermaye sahipleri lehine değiştirmesi etkisi ötesinde istihdam artışını nasıl etkileyeceği belirsizdir. Yukarıdaki tablo ve şekillerde görüldüğü üzere, Türkiye hiçbir zaman güvenceli çalışmanın yaygın olduğu bir ülke olmamış fakat ekonominin istihdam yaratma kapasitesi hep yetersiz kalmıştır.”⁴⁰

Genel itibarıyla Türkiye’de neoliberal politikaların seyri hem dünyada yaşanan ekonomik ve politik gelişmelere hem de Türkiye’nin kendi içerisinde yaşadığı süreçlere ve özgünlüklere bağlı olarak bir seyir izlemiştir. Türkiye özgülünde de dünyada olduğu gibi örgütsüzleşme, esneklik, güvencesizlik gibi özellikler 1980’ler sonrasında işgücü piyasasında hâkim hale gelmeye başlamış ve işçi ücretlerinde büyük düşüşler meydana gelmiştir. 2000’ler sonrasındaki AKP iktidarı dönemindeyse sermayenin lehine üretilen ekonomi politikaları daha sistematik ve güçlü bir şekilde yürütülmeye başlanmış, esneklik, özelleştirme ve devletin küçültülmesi gibi politikalar hız kazanmıştır. Daha önce yeterince sermayeye açılmamış bölgelerin özel teşvik politikalarıyla sermayeye açılması ve bu kapsamda sermayenin ucuz işgücünün bulunduğu Doğu ve Güneydoğu illerine doğru kayrılması da AKP’nin ekonomi politikalarında özel bir yer tutmuştur.

³⁹ A.e., s. 344.

⁴⁰ A.e., s.345-346.

İKİNCİ BÖLÜM

DERSİM'DE EMEĞİN TARİHİNE BİR BAKIŞ

2.1. 1938 Öncesinde Dersim'in Sosyoekonomik Yapısı

Bu çalışmanın inceleme alanı olan Dersim, tarihsel olarak var olmuş olan Dersim Sancağı'nın kapsadığı bölge değil, bu bölgenin çekirdeğini oluşturan ve kaynaklarda “İç Dersim” olarak geçen bölge, yani bugün itibarıyla resmi adı Tunceli olan yerdir.

Günümüzde Dersim genel itibarıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e merkezi devlet otoritesiyle zayıf bir bağı olan, sürekli isyan ve kanun tanımazlık ile ilişkilendiren ve kendi içerisinde din, dil, kimlik ve kültür bakımından özerk bir yapıya sahip bir yer olarak anlatılmakta. Bu çalışma kapsamında Dersim'in bugününü anlamak için Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren başlayan sürecindeki tarihsel, toplumsal ve siyasi süreçleri sosyoekonomik ilişkiler bakımından incelemeye çalışacağım.

Çağın getirisi olarak bir ulus-devlet biçiminde inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti, farklı uluslardan, etnisitelerden ve inançlardan toplulukları kendi bünyesinde Türk ve Sünni Müslüman kimliğinde eritmeye çalışan bir devlet olarak kurulmuştur. Ulus-devlet belirli bir toprak parçası üzerinde şiddet tekeli ekonomik/üretim ilişkileri düzenlemek amacıyla elinde bulunduran, yani ulusal burjuvazinin o topraklarda kapitalist üretimde bulunma hakkını kullanabilmesi için var olan bir yapıdır. Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ermeni, Kürt, Türk ve az sayıda Rum nüfusun da mevcut olduğu Dersim'de, Kırmanç/Alevi kimliği ağır basarken, burada Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren merkezi devlete eklemlenmenin tam olarak gerçekleşmediği savı, resmi kaynaklar tarafından Dersim'e müdahalenin bir gerekçesi olarak sunulmuştur.

Cumhuriyet öncesi kaynaklarda da kaydedildiği gibi Dersim'in sadece Dış Dersim denilen ve bugünkü Tunceli'nin yalnızca birkaç ilçesini kapsayan kısımlarında bir miktar ekilebilir ve tarıma uygun arazi vardır, geri kalan kısımlar ise daha çok

dağlık alanlardan ve meralardan oluşur. 1892 yılında yapılan bir hesaplama göre Dersim 14 milyon dönümden oluşurken, bunun 8 milyon dönümü dağlık alan, 560 bin dönümü otlak, 150 bin dönümü ormanlık ve 5 milyon dönümü ekilebilir arazidir. Ekilebilen arazinin ise yalnızca 1,5 milyon dönümü ekilmekte ve bunun çok büyük kısmı Dış Dersim’de bulunmaktadır. Dolayısıyla İç Dersim daha çok dağlar, ormanlar ve otlaklardan oluşmaktadır. Bu veriler Cumhuriyet döneminde de büyük oranda geçerliliğini korumuştur.¹ Zaten İç Dersim çoğu kaynaklarca da bir yerleşim yeri olmaktan ziyade bir sığınma alanı olarak tarif edilmektedir: “Bu nedenle Dersim’i bir yerleşim yeri olmaktan öte, aslında bir sığınma/güvenlik alanı olarak kodlamış ve kullanmış olmaları büyük bir ihtimaldir.”²

Bu bölgede geçim oldukça zor iken halkın önemli bir bölümü ise yoksuldu. Bu yoksulluk Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde bölgede görevli olan devlet görevlilerince de tespit edilmiş ve onların bölgedeki sorunların çözümüne ilişkin bazı öneriler sunmalarına sebep olmuştur.

Erzincan valisi Ali Kemali’nin, “Bütün mal varlığı altına serdiği bir çul, kırık bir testi ve birkaç odun parçasıdır. Kursağına yufkadan ve katıktan başka bir şey girmez. Üstü başı lime limedir. Çıplak, aç ve son derece hırslıdır”³ sözleri, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’ın raporundaki, “Dersimliler geçim güçlüğü içindedir. Halk yazın mantar ve yabani sebzelerle süt yoğurt ile geçinir. Kışın yazdan tulumlara basılan çökelek ve kısmen yağ ile geçinir. Reislerden başka halk darı ekmeği yer.”⁴, 1899 yılında Müşir Şakir Paşa “Eşkıyalığın nedeni fakirlik ve ihtiyaçlardır. (...) Evvela, genel ihtiyaçların giderilmesi lazımdır.”⁵ sözleri, 1906 yılında Arif Bey’in halefi Celal Bey’in “birkaçı hariç Dersim’deki aşiret ağaları Anadolu’nun diğer bölgelerindeki derebeyleri gibi zengin olmayıp, bu ağaların dahi halk gibi fakirlik ve

¹ Abdüladir Gül, “Dersim Bölgesindeki Feodal Yapı Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:2, Sayı :7, 2014, s. 236 – 258.

² Dilşa Deniz, “Dersim’in Ekonomi Politikliği İçinde Talanın Yeri: Antropolojik Bir Yaklaşım”, **Dört Dağa Sığmayan Kent- Dersim Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar**, Der. Ş. Grüçağ Tuna, Gözde Orhan, İstanbul, Patika Kitap, 2013, s. 82.

³ Aktaran Deniz, “Dersim’in Ekonomi Politikliği İçinde Talanın Yeri; Antropolojik Bir Yaklaşım”, **a.g.e.**, s. 88.

⁴ Aktaran Deniz, “Dersim’in Ekonomi Politikliği İçinde Talanın Yeri; Antropolojik Bir Yaklaşım”, **a.g.e.**, s. 88.

⁵ Aktaran Ayşe Hür, “Dersim Hakkında Kuyruklu Yalanlar”, **Radikal Gazetesi**, 16 Kasım 2014, (Çevrimiçi) , <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/dersim-hakkinda-kuyruklu-yanlar-1232341/>, , 10 Ağustos 2019.

yokluk içinde (...) Aşiretler, biri hariç yaptıkları tecavüzler dolayısı ile yekdiğerine karşı uyanan emniyetsizlik ve geçimlerini sağlamaya esas olan hayvanlarının muhafaza kaygusu ile silahlanmışlardır. Mal ve can kaygusu devam ettiği müddetçe bu silahlanma devam edecektir” sözleri,⁶ Kâzım Karabekir’in 1908 yılında bir raporda kaydettiği, “Ekilebilir arazinin yetersizliğinden ötürü ahali diğer yerlerde olduğu gibi kendi ekip biçtikleriyle geçinemediğinden zanaat ve ticarete olmadığından tabiatın bu noksanını hırsızlık ve haydutlukla telafi yoluna gitmiştir. Ürün devşirme eksikliği yüzünden önce hükümete olan vergi borçlarını verememişler ve buna karşı Jandarma takibatında dağlara sığınmışlardır” sözleri⁷, 1926 yılında Vali Cemal Bey (Bardakçı) raporunda yazan, “Üç beş kişi hariç, ağalar ve reisler de dâhil tüm Dersimliler müthiş bir fakirlik içinde çırpınmaktadır. Gasp ve yağmaların sebebi yaşamak hissi ve endişesidir. (...) Dört yüz seneden beri Dersim’e hükümet nüfuzu girmemiştir. (...) Her Dersimli hayatını, malını muhafaza kaygısı ile silahlanmak mecburiyetinde kalmıştır. (...) Dersimlilere geçinmeleri için iş bulmak lazımdır...”⁸ ifadeleri sadece bazı örneklerdir.

Genel olarak Dersim’in 1938 öncesi sosyoekonomik yapısına ilişkin akademik çalışmalar ve veriler yok denecek kadar azdır. Mehmet Yıldırım’ın 2013 yılında *Dört Dağa Sığmayan Kent* isimli kitapta yayınlanan “Dersim’in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme” adlı makalesi ve aynı makalenin içeriğini ve ek bazı bilgileri de içeren 2014 yılında Munzur Üniversitesi tarafından düzenlenen 2. Dersim/Tunceli Sempozyumu’nda sunduğu “Cumhuriyet Öncesi Dersim’de Üretim ve Tüketim” isimli makale bu alanda öne çıkan çalışmalardır. Yine Munzur Üniversitesi akademisyenlerinden Savaş Sertel’in 1927 yılında gerçekleştirilen Genel Nüfus Sayımı verilerinden yola çıkarak yazdığı “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı” isimli makale de önemli veriler sunmakta.⁹

Mehmet Yıldırım adı geçen makalelerde, Dersim’in 1938 öncesi dönemdeki sosyoekonomik yapısına ilişkin değerlendirmelerde bulunurken öncelikle bu alandaki

⁶ Aktran Hür, “Dersim Hakkında Kuyruklu Yalanlar”, **a.g.e.**

⁷ **A.e.**

⁸ **A.e.**

⁹ Bknz. Savaş Sertel, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı”, **F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 1, 2014, s. 269-282.

çalışmaların kıtlığından bahsediyor. Yıldırım, bu sebeple çalışmalarını büyük oranda sözlü anlatımlar ve kaynaklar üzerine kurmuş. Dersim'in sosyoekonomik yapısının 1936 yılına kadar değişiklik kaydetmeden kaldığını belirten Yıldırım, Dersim'i bölgesel olarak üç bölüme ayırıyor.¹⁰ Bu bölgelerin birbiriyle ilişkisine gelince birinci kuşaktaki, yani İç Dersim'deki aşiretlerin daha çok izole bir yaşam sürdüklerini, bu bölgeye devlet ve dahi dışarıdan gelen yabancı kimselerin kolay kolay giremediğini kaydeden Yıldırım, bu bölgede yaşayan Dersimlilerin ihtiyaçlarını daha çok ikinci kuşakta yaşayan Dersimliler üzerinden karşıladıklarını kaydediyor. Bu kuşaktaki aşiretler ise ekonomik olarak Nazımiye, Pah, Mazgirt ve Harput ile ilişki kurarlar ve bu ilişkiler çoğu zaman Ermeni tüccarlar ve zanaatkârlar üzerinden yürütülür. Yıldırım'a göre bu yüzden 1915 sonrası bölgedeki ağalar, isimlerini değiştirerek bu zanaatkâr Ermenileri kısmen korumuş ve böylelikle onlardan yararlanmayı sürdürmüştür.¹¹ Buna dair veriler görüştüğüm yerel kaynaklar tarafından da ifade edilmiştir.¹²

Bütün kaynaklarda ifade edildiği gibi İç Dersim'de, coğrafi koşulların zorluğu ve sertliğinden bahseden Yıldırım, kış koşullarının uzunluğundan kaynaklı ekinlerin geç ekilip hasadın geç yapıldığını ve yaygın olarak buğday yerine arpa ve darı (kırmızı ve siyahı mevcut) ekildiğini, buğdayın ise yalnızca durumu daha iyi olan kişilerce ekilebildiğini söylüyor. Açlık ve kıtlık durumlarında *gılgıl* isimli bir arpanın ekildiğini ve bunun tadının oldukça kötü olduğunu vurgulayan Yıldırım, ekimin kısmen öküzler ile kısmen ise kazma ile toprak eşelenerek yapıldığını belirtiyor. Bölgenin sarp, yamaç ve taşlık olmasından kaynaklı hem ekim hem de hasat oldukça problemlidir ve yoğun emek gerektirir, üstelik bir ailenin bir yıl geçinmesini sağlayacak ürünü de vermez. Bu sebeple bu kuşaktaki aşiretler görece daha verimli tarım yapan ikinci kuşaktaki aşiretlerden tahıl satın almaktadır. (Örneğin Haydaranlar Alanlardan tahıl almaktadır.) Bu alışveriş kimi zaman akçe olmadığında karşılığında hayvansal ürünler ya da hayvanlar verilerek yapılmaktadır. Bu bölgede genel olarak üretim zor ve az olduğu

¹⁰ Mehmet Yıldırım, "Dersim'in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme", **Dört Dağa Sığmayan Kent- Dersim Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar**, Der. Ş. Grüçağ Tuna, Gözde Orhan, İstanbul, Patika Kitap, 2013, s. 43.

¹¹ Mehmet Yıldırım, "Cumhuriyet Öncesindeki Dersim'de Üretim ve Tüketim İlişkileri", **2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ed. Prof. Dr. Ali Boztuğ, Doç. Dr. Murat Cem Demir, Yrd. Doç. Dr. Servet Gün vd., Tunceli, Tunceli Üniversitesi, 2014, s. 183-188.

¹² Mahmut Vural, 10 Temmuz 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: Dersim

için tüketim de azdır. Tahıllar bazen değirmene götürülüp un yapılırken kısmen de el öğütme taşıyla (*dıstar*) un haline getirilmektedir. *Hölige*, dağ mantarı, meşe palamudu gibi doğal besin kaynakları da gıda azlığından kaynaklı fazlaca tüketilmektedir. Yıldırım, o dönemki mülki amirlerin de bu besinlerin açlık ve kıtlık dönemlerinde insanların hayatta kalmaları için gerekli olduklarını fark ettiklerini belirtiyor.¹³

Birinci kuşakta yaşayan Dersimlilerin başta çökelek ve yağ olmak üzere kısmen de keçi bolluğundan kaynaklı et gibi hayvansal ürünler tükettiğini ifade eden Yıldırım, bu bölgede en çok doğa koşullarına en uygun hayvan olması bakımından keçi beslendiğini belirtiyor. Yıldırım, arıcılığın bölgede eskiden beri sürdürülen bir geçim kaynağı olduğunu, yine tuz gibi doğal kaynakların da Pülümür ilçesinde bulunan tuzlalardan çıkarıldığını ifade ediyor. Tuzun o dönem devlet tarafından ihaleye çıkarıldığını ancak zaman zaman bölgedeki nüfuzlu aileler tarafından işletilebildiği ifade ediliyor. Yıldırım'ın ifadelerine göre bölgeden çıkarılan tuz, kalabalık ve organize bir şekilde ticaret yapan Alan aşireti tarafından götürülüp Mazgirt bölgesinde satılmaktadır. Yıldırım'ın belirttiğine göre bu tür işler genelde aşiretler arasında bölüşülmüştür ve yalnızca belirli aşiretler bazı işleri yapma hakkına sahiptir.¹⁴

İç Dersimliler ise genelde sonbaharda ellerinde bulunan hayvanların fazla olanlarını ikinci kuşakta bulunan aşiretlerden hayvan tüccarları aracılığıyla satmaktadırlar. Bu bölgenin kendi içine kapanık olmasından dolayı ortaya çıkan güvenlik sorunları sebebiyle bölgeye başka tüccarlar girememektedir. Yine kumaş gibi ihtiyaçlar ise ya kendileri tarafından dokunarak ya da ikinci kuşakta bulunan Ermeniler tarafından sağlanmaktadır. İkinci kuşaktaki ağalar ise yanlarında istihdam ettikleri Ermeni tacirler aracılığıyla üçüncü kuşaktan ya da Harput gibi yakın bölgelerden bu gibi ihtiyaçları temin etmektedir. O dönemde genel olarak yollar ticaret ve alışveriş için güvenli değildir. Bazı tüccarlar risk altında birinci kuşaktan topladıkları hayvansal ürünleri katırlarla götürüp Harput'ta satmakta ve karşılığında oradan ihtiyaç duyulan malları getirmektedir. Ancak bu kişilerden bazıları gasp edilmekte hatta öldürülebilmektedirler.¹⁵

¹³ Yıldırım, "Cumhuriyet Öncesindeki Dersim'de Üretim ve Tüketim İlişkileri", **a.g.e.**, s. 184-186

¹⁴ **A.e.**, s.-184-187

¹⁵ **A.e.**, s.187-188.

Bölgedeki dokumacılık, marangozluk, demircilik ve taş ustalığı gibi işler Ermeniler tarafından yapılmaktadır. Yıldırım'ın aktarımına göre bu nedenle 1915 sonrasında mikro sınai ve ticaret önemli oranda yapılamaz duruma gelir. Benim de kaynaklar tarafından teyit ettiğim ve Yıldırım'ın da belirttiği gibi 1915'te ikinci kuşaktaki bazı ağalar, Ermeni zanaatkârların isimlerini değiştirerek yanlarında çalıştırırlar. Yıldırım'ın konuştuğu Baki Menteş isimli bir tanığın aktardığına göre o dönem Dersim'de bazı bölgelerde Ermeniler tarafından pamuk ekilir ve bunlar yine Ermeniler tarafından dokuma tezgâhlarında dokunarak kumaş haline getirilirdi. Ancak Yıldırım'ın aktarımlarından anladığımız kadarıyla bu dönemde insanlar neredeyse yılın tamamını bir elbiseyle geçirebiliyor, hatta kadınlar bedenlerini tamamen örtecek kıyafet bulamayabiliyorlardı.¹⁶

Dersim'de bulunan maden havzalarının 19. yüzyıldan itibaren terk edildiğini aktaran Yıldırım, ancak devletin bu madenleri işletmeyi istemesine rağmen Dersimlilerin buna izin vermediğini kaydediyor.¹⁷

Yıldırım bölgenin 1938 öncesindeki ekonomik yapısıyla ilgili aktarımda bulunmaya devam ederken Çarsacak bölgesinde devlet tarafından uzun yıllar odun kömürü çıkarılması sebebiyle bu bölgede orman kalmadığını hatta bölgede bu yüzden yaygın olarak tezek de kullanıldığını, ancak diğer bölgelerde odun kömürü çıkarılmasına yine Dersimlilerin izin vermediğini aktarıyor. Osmanlı döneminde bölgenin bazı başka kısımlarından da odun ve kütük çıkarılmaya çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır. İç Dersim'de ise bölgede yaşayan halk ormandan hayvancılık ve yakacak bakımından faydalanılmaktadır.¹⁸

O dönemlerde farklı bölgelerdeki farklı sosyoekonomik yapılar ve farklı ekonomik ve çalışma koşullarına ve mülkiyet ilişkilerine örnek olması bakımından Cemal Taş'ın Pülümür'den İsmail Yılmaz isimli kişiyle yaptığı görüşme de önemlidir. 1925 doğumlu olan Yılmaz, kendi aşiretlerine mensup Mustafa Bey isimli birinin marabaları olduklarını ve çok zalim olan bu kişinin “devlet içinde devlet” olduğunu

¹⁶ A.e., s.190.

¹⁷ Bugün itibarıyla da bu durum devam etmektedir. Devlet Munzur dağlarında maden arama çalışmaları yapmak istemekte ancak Dersimlilerin tepkisiyle karşılaşmaktadır. Bkz. “Munzur da madenlere direniyor: Ruhsat verilen 42 bin hektar büyüklüğünde alan var”, **T24**, 6 Ağustos 2019, (Çevrimiçi) ,<https://t24.com.tr/haber/munzur-da-madenlere-direniyor-ruhsat-verilen-42-bin-hektar-buyuklugunde-alan-var,833721>, 10 Ağustos 2019.

¹⁸ Yıldırım, “Cumhuriyet Öncesindeki Dersim’de Üretim ve Tüketim İlişkileri”, **a.g.e.**, s.191-192.

kaydediyor. Çok küçük yaşlardayken Mustafa Bey tarafından, “Bu topraklar benim, çıkın gidin” diyerek kovulduklarını kaydeden Yılmaz, Pülümür’de Faik Efendi adında Türk birinin yanında marabalık yapmaya başladıklarını, tarlaları ekip hasat zamanı ürünü yarı yarıya paylaştıklarını kaydediyor. Yılmaz o dönemki çalışma hayatlarını şöyle anlatıyor:

“Faik Bey’in arazisi genişti. Genellikle buğday, arpa ve darı ekerdik. Tohumu tarlaya serper, öküzleri karasabana koşardık. Tarlaları karasabanla sürerdik. Ekini orakla biçer, harmana taşırdık. Bu işler bittikten sonra, öküzleri bu kez dövene koşardık. Saman olsun diye, günlerce döveni çevirirdik. Sonra samanı toplar günlerce rüzgârın gelmesini beklerdik. Rüzgâr olduğu günlerde samanı kürekle savurur, saman ile taneyi ayıklamaya çalışırdık. Ayıklayınca da taneyi su değirmenine taşırdık. Buğdayı öğütüp un yapardık. O zamanlar ne makine vardı ne traktör. Ayrıca keçi sığır da vardı. Babamın iki ineği, yirmi de keçisi vardı.”¹⁹

Genel olarak 1938 öncesindeki üretim ve ekonomik koşullara bakıldığında özellikle İç Dersim’de coğrafi ve iklimsel koşullardan kaynaklı ancak her ailenin kendi geçimine sınırlı olarak yetecek şekilde oldukça ilkel koşullarda üretim yapıldığı anlaşıyor. Bu bölgenin kendi dışındaki coğrafyalarla ilişkisi oldukça sınırlı ve belirli ihtiyaçları karşılama düzeyinde kaldığı için buradaki insanlar büyük oranda kapalı bir ekonomiyle yaşamlarını sürdürmekte. Bu kapalı ekonomi iklim ve coğrafi koşullarla birleşince kimi zaman kıtlık ve yoksulluk gibi sorunları da beraberinde getirebilmektedir.

2.1.1. Yoksulluktan Kaynaklanan Talan ve *Kelepur*

Kaynak kıtlığı, arazinin ekime uygun olmaması ve kışın uzun ve sert geçmesi genel olarak yoksulluğun temel sebeplerini oluştururken İç Dersim’de sadece halk değil ağa denilen kesim de esasen bu yoksulluktan mustariptir. Yoksulluğun genel bir durum olarak ortaya çıkması bölgede ‘talan’ anlamına gelen ‘kol’ ve talandan elde edilen ürün olan ‘*kelepur*’ ilişkisini geliştirmiştir. İç kaynakların kıtlığından kaynaklı Dersimliler daha çok mecburi olarak küçük gruplar halinde komşu yerleşim alanlarından hayvan, gıda ve çeşitli malları yağmalarken zaman zaman bu yoksulluk durumundan kaynaklı kendi toplumları içinde de çatışmalara, talana ve soygunlara girmişlerdir.²⁰

¹⁹ Cemal Taş, “Sözlü Anlatılarda 1930’lu 1940’lı Yıllar ve Dersim’de Gündelik Hayat”, **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s. 450-451.

²⁰ Deniz, “Dersim’in Ekonomi Politikası İçinde Talanın Yeri; Antropolojik Bir Yaklaşım”, **a.g.e.**, s. 87.

Dilşa Deniz, Dersim'deki talan ve eşkıyalık kültürüne ilişkin ele aldığı makalesinde bu olguların ancak Dersim'deki toplumsal bütünlüğü oluşturan parçalı yapı/aşiret yapısı ve bu yapının hukuksal içeriği üzerinden anlamlı bir şekilde okunabileceğini kaydediyor. Deniz, talan ve eşkıyalığın 1940'lı yıllara kadar sürdüğünü kaydederken bu bilgiyi görüşme yaptığım yerel kaynaklar da teyit ediyor.²¹ Yine Deniz'in ifade ettiği ve benim de yerel kaynaklardan öğrendiğim kadarıyla talan yaparak *kelepur* (soygunda elde edilen mal) toplayanlar en az 2-3 fakat 5-10 kişiye kadar da çıkabilen ve genelde geceleri komşu illere ya da Dersim içerisinde kendi bölgesi dışında daha fazla malın olduğu başka bir bölgede soyguna giden, bu zamanlar dışında ise aşiret içerisinde normal hayatını sürdüren bireylerdir. Genel itibarıyla hayvan, gıda ve çeşitli kullanım eşyalarını içeren bu soygunlar bazen devletten elde edilen silah soygununu bazen ise kadınların kaçırılmasını kapsayabilmektedir.²²

Dersim'deki talan ve eşkıyalığın adı ya da sosyal eşkıyalık kavramlarıyla tanımlanıp tanımlanamayacağını irdeleyen Deniz, Dersim'deki eşkıyalığın Karen Barkey'in "bir tür istihdam" olarak değerlendirdiği eşkıyalık tanımına uyduğunu kaydediyor. Deniz, talanın gelir getirici bir faaliyet olarak bölgenin ekonomi-politiği içerisindeki yerine vurgu yaparken, bu faaliyetin yalnızca güç ve silahlara bağlı olduğunu belirtiyor. Deniz'e göre bu soygunlar aynı zamanda aşiretin varlığını koruma noktasında da bir fonksiyona sahip, zira soygun yapabilen soyguna uğramaz.²³ Deniz, 'yaşamsal bir çaba' olarak talanın, ahlaki ve hukuki olarak uygun olmasa bile yaşamsal koşullar göz önünde bulundurulduğunda, fiili ve hukuki bir durum olarak öne çıktığını belirtiyor.²⁴ Görüşme yaptığım kaynakların da teyit ettiği üzere talan çoğu zaman Dersim dışına karşı yapılırken, içte de çeşitli aşiretlerin bölgeleri arasında mevcuttu ve bu durum halkı bezdirme durumuna getirmişti.²⁵

Mehmet Yıldırım da bu dönemde Dersim'deki fakirlikten kaynaklanan yağmacılığa değinirken, bu konuda, "Diğer yandan içinde bulundukları fakirlik çemberini kırmak için soygun yapar ve çevre beldelere çok sık saldırırlardı. Zamanla bu asayişsiz ortam, İç Dersim'de ticareti kesintiye uğrattı. Dolayısıyla Dersimliler,

²¹ Selvi Aytaç, 20 Temmuz 2019, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ., Yer: Dersim

²² Deniz, "Dersim'in Ekonomi Politiği İçinde Talanın Yeri; Antropoljik Bir Yaklaşım", **a.g.e.**, s. 83-84.

²³ **A.e.** s. 85.

²⁴ **A.e.** s. 89.

²⁵ Melek Yıldız, 24 Temmuz 2019, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ., Yer: İstanbul

fakirlikten dolayı başvurdukları soygun gibi yöntemlere esasen fakirlik çemberinin kırılmasına da mâni oluyorlardı.” tespitinde bulunuyor.²⁶

Genel olarak bakıldığında Dersim’deki talan ve eşkıyalığın ne zaman ortaya çıktığına dair veriler olmasa da 1938 öncesinde İç Dersim’de ekonomik yetersizliklerden kaynaklı gerçekleşen bir olgu olduğu görülüyor. Tamamen güç ilişkisine dayanan bu durum süreklilik arz etmediği gibi zaman zaman başvuru ve daha çok İç Dersim dışındaki bölgelere yönelik olarak gerçekleştirilen talandan dolayı İç Dersim’deki yaşamın zaman zaman olumsuz etkilendiği görülüyor.

2.1.2. İlk Nüfus Sayımı

Dersim’in 1938 öncesi sosyoekonomik yapısını anlamak açısından 1927 yılında Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımının verileri de açıklayıcı olacaktır. Savaş Sertel’in aktarımına göre 1927 Nüfus Sayımı’nda Dersim’de yaşayan insanların %66,3’ü işsiz, öğrenci veya mesleği belli olmayan olarak sınıflandırılmıştır. Bu verilere göre nüfusun yalnızca %33,7’si iş sahibidir. Çalışanların %89,3’ü tarım sektöründe çalışırken verilere göre tarım sektöründe çalışanların çok büyük bir kısmı ailesine ait tarlada para kazanmadan yalnızca karın tokluğuna çalışmaktadır. Bu Nüfus Sayımına göre nüfusun geri kalanı ise %3,5 ile dışarıdan gelen askerlerden oluşmakta, sanayi ve endüstri alanında nüfusun %2,25’i çalışmaktayken, burada sanayi ve endüstriden kasıt bildiğimiz anlamda sanayiden ziyade daha çok tamirat vb. işleri kapsamaktadır. Ek olarak %1,14’lik oranda ticaretle uğraşan bir kesim vardır. Sertel, bu durumun bu dönemde bölgede ticaretle uğraşan ve istihdam sağlayan çok az insan olduğunu gösterdiğini, yani bölgede sermaye birikimi ve üretimin gerçekleşmemiş olduğunu gösterdiğini vurguluyor. Nüfus sayımı verilerinde altıncı sırada %0,95 ile memurlar gelirken, %0,45 ile serbest meslek çalışanları gelmektedir. Yine verilere göre o dönem çalışan nüfusun yalnızca %28’ini kadınlar oluşturmakta, bu oranın %27’si ise tarım sektöründe ailelerine ait tarlalarda çalışmakta yani diğer sektörlerde çalışan kadınların oranı yalnızca %1’dir. Sertel, “Dersim bölgesinde genel olarak üretim ve istihdam sağlayan bir nüfus yerine tüketici bir nüfus vardır. Bundan

²⁶ Mehmet Yıldırım, “Cumhuriyet Öncesindeki Dersim’de Üretim ve Tüketim İlişkileri”, **a.g.e.**, s. 192.

dolayı bölge ekonomik ve ticari olarak gelişmemiştir.”²⁷ değerlendirmesinde bulunurken bölgede en temel geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğu, bunların da iklim ve coğrafi şartlardan kaynaklı ancak kısıtlı olarak yapılabildiği bilgisini teyit ediyor. Genç ve eğitimsiz nüfusun fazlalığını vurgulayan Sertel, Dersimlilerin o dönem açlık ve yoksulluk sınırında yaşadığını ifade ediyor.²⁸

2.1.3. Ağalık ve Toprak Mülkiyeti

İç Dersim’de ağalık geniş ve verimli toprakların olduğu bölgelerdeki toprak ağalığı şeklinde değil daha çok bir iç örgütlenme biçimi olan aşiret ağalığı şeklinde var olmuştur.²⁹ Bölgede yaşayan aşiretlerin kendi içinde musahiplik, kirvelik, taliplik ve rehberlik bakımından bazı bağlarla birbirlerine bağlı oldukları bir yapı mevcutken burada aşiret ağalığı bir tür proto-devlet örgütlenmesi olarak aşiret sisteminin işlemesi ve idaresinde örgütsel bir fonksiyona sahip bir yapıdır. Deniz de Dersim’e dışarıdan bakanların bu sistemi anlamadıklarını ve klasik ağalık olarak yorumladıklarını söylüyor.

1938 öncesi dönemde İç Dersim’de klasik anlamıyla ağalık, yani köylünün ağaya ait araziye ekip ona üründen bir pay vermesine pek rastlanmazdı. Bu bölgede ekilebilir topraklar çok az olduğundan, coğrafi koşullar gereği böylesi bir ağalık sistemi neredeyse hiç mümkün değildi zaten. Buralarda ağaların da büyük oranda bu yokluktan payını aldığı dönemin resmi görevlileri tarafından da aktarıldığı yukarıda verdiğim örneklerde görülmekte.

Tarihçi yazar Ayşe Hür, 1906 yılında Arif Bey’in halefi Celal Bey’in Dersimli ağalarla ve aşiretlerle ilgili, “birkaçı hariç Dersim’deki aşiret ağaları Anadolu’nun diğer bölgelerindeki derebeyleri gibi zengin olmayıp, bu ağaların dahi halk gibi fakirlik ve yokluk içinde (...) Aşiretler, biri hariç yaptıkları tecavüzler dolayısı ile

²⁷ Savaş Sertel, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı”, **F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 1, 2014, s. 269-282.

²⁸ Sertel, “Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk genel nüfus sayımına göre Dersim”, **a.g.e.**

²⁹ Selvi Aytaç, 20 Temmuz 2019, Görüşmeyi yapan: Nülüfer Aktağ., Yer: Dersim

(Yaptığım görüşmede Sevi Aytaç, Kureyşan Aşireti lideri olan Usene Seyd’in aşiretin eski reisinin yanında yaşayan yetim bir çocuk olduğunu ve Usene Seyd daha 20’li yaşlarının başındayken eski aşiret lideri hala yaşadığı halde “akıllı ve bilgili olduğu için” aşiret liderliğini gönüllü olarak Usene Seyd’e devrettiğini, Usene Seyd’in yeterli mülkü ve zenginliği olmadığı için aşiretler arası toplantılarla ilgili davetler verildiğinde dahi bu toplantıların Usene Seyd’in evinde değil aşiretin durumu görece daha iyi olan diğer üyelerinin evinde gerçekleştiğini anlatıyor.)

yeğdiğerine karşı uyanan emniyetsizlik ve geğıimlerini sağılamaya esas olan hayvanlarının muhafaza kaygusu ile silahlanmışlardır. Mal ve can kaygusu devam ettiğı müddetçe bu silahlanma devam edecektir”³⁰ sözlerini aktarmaktadır. Bölgede halkı sömüren bir feodal aşiret ve ağalık sistemi olduğunu ve bunların devlete isyan ettikleri (vergi vermedikleri, askere gitmedikleri vb.) savı kanımca daha çok 1938’de yaşanan devlet müdahalesini meşrulaştırmak için ortaya atılmıştır, zira ağaların zulmü ve sömürüsü, vergi verme oranlarının düşüklüğü vb. durumlar ülkenin birçok başka bölgesinde de yaygındır.

İç Dersim’in dışında kalan Pülümür, Mazgirt, Çarsancak gibi bölgelerde ise toprak ağalıklarının olduğunu hem gerçekleştirdiğim mülakatlarda hem de bu konuda yazılan kaynaklarda ortaya çıkıyor. Abdülkadir Gül’ün Yurt Ansiklopedisi’nden aktardığına göre Pülümür’de bu dönemde tarıma elverişli arazilerin tamamı Şah Hüseyin ailesine aittir ve halk, ağa için çalışmakta ve üründen yalnızca ölmeyecek kadar bir pay almaktadır.³¹ Pülümür’de toprak ağalığının olduğunu Kemal Burkay ve benim görüşme yaptığım Haydar Yıldız gibi kişiler de teyit ediyor. Yine Mazgirt ve Çarsancak bölgesinde de toprak mülkiyetinin daha çok Türk ve Sünni kökenli ağalara ait olduğu sonraki bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.

Dersim’de az miktarda bulunan ekilebilir toprak mülkiyetinin nereden geldiğini sorgulayan Abdülkadir Gül, burada Anadolu’nun diğer bölgelerinde olduğu gibi büyük toprak ağalıklarının şekillenmediğini, mevcut toprakların ise çeşitli yollardan hazine topraklarına el koymak, 1915 yılında zorla göç ettirilen (tehcir) Ermenilerin topraklarına konmak, tefecilik yoluyla yoksul köylülerin topraklarını ele geçirmek, güçlü ailelere dayanarak toprakları zorbalıkla almak, aşiret toprakları ve taşınmazlarının reisler, ağalar, beyler ve dini liderlerin üzerinde bulunması ve rüşvet ve tapu yolsuzlukları gibi yollarla ağaların ellerine geçmiş olabileceğini kaydediyor. Gül’e göre az miktarda ve genellikle taşlı ve engebeli olan arazi nüfusu tam olarak besleyemediğı için zaman zaman kıtlıklar yaşanırken, artık ürünün çok az olması sebebiyle ticaret ve zanaat da gelişmemiş ve şehirleşme de yaşanmamıştır.³²

³⁰ Hür, “Dersim Hakkındaki Kuyruklu Yalanlar”, **a.g.e.**

³¹ Gül, “Dersim Bölgesindeki Feodal Yapı Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, **a.g.e.**, s.236 – 258.

³² Gül, “Dersim Bölgesindeki Feodal Yapı Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, **a.g.e.**

Genel itibarıyla İç Dersim’de mülkiyet ve üretim ilişkilerinde toprak ağalığının belirleyici olmadığı ancak bu durumun İç Dersim’in dışına çıktıkça değiştiği anlaşıyor. İç Dersim’de toprak ağalığının dolayısıyla yarıcılık şeklinde bir üretim ilişkisinin olmaması ise bir niyet ya da tercihle değil doğal koşulların getirdiği bir sonuç olarak okunabilir. Bu bölgede yaşam ekonomik olarak zaten kısıt kanaat sürdürülebildiği için böylesi bir üretim ilişkisi olanaksız hale gelmektedir. Bu bölgede mülkiyet ilişkilerinde daha çok belirleyici olan şey ise hayvan sürülerinin miktarına bağlıdır. Ancak bunun da aşiret ağalığında tamamen belirleyici bir olgu olarak karşımıza çıkmadığını görüyoruz. Dolayısıyla İç Dersim’de ağalık bir toprak ya da hayvan mülkiyetinin belirleyiciliğiyle değil bölgedeki toplumsal ilişkiler içerisinde aşireti dışarıya karşı “temsil” etme hakkıyla sınırlıdır.

2.2. 1938 Harekâtı, Zorunlu İskân ve Geri Dönüşler

Bu tezin amacı Dersim’in tarihinin siyasi olarak yorumlanması olmadığı için “Dersim 38” esasen ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal yıkım ve sonuçları bakımından irdelenecektir.

Devlet nezdinde bir ‘çıban’ olarak büyüyen Dersim’e genel algıya göre Cumhuriyet sonrasında girilememiş ve bölgede devlet otoritesi sağlanamamıştır. Bu gibi yaklaşımlara dair bir eleştiri getiren Hür, Cemal Bardakçı gibi pek çok kişinin iddia ettiği, “devlet dört yüz sene Dersim’e girememiştir” yargısını eleştirirken, devletin Dersim’in dağlık coğrafyası sebebiyle bölgeye girmekte zorlandığını ama bunun devletin bölgeye girmediği anlamına gelmediğini kaydediyor. Benzer bir fikri paylaşan Şükrü Arslan ve Sibel Yardımcı ise, 1937’ye gelindiğinde devletin esasen bölgeyle büyük orada ilişki kurabildiğini, bütün bölgelerden Osmanlı döneminden kalan silahları topladığını, vergi topladığını, sayım yaptığını, bazı yerlerde okullar açtığını, karakollar kurduğunu aktarıyor.³³

Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren bölgede devlet teşkilatlarının kurulmaya başlandığını ve yönetsel uygulamaların devreye sokulduğunu,

³³ Sibel Yardımcı, Şükrü Arslan, “Memleket ve Garp Hikâyeleri: 1938 Dersim Sürgünleri ile Bir Sözlü Tarih Çalışması”, **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s. 42.

Cumhuriyet döneminde ise bunun devam edip geliştirildiğini belirten Hür ise, Dersimlilerin düşük oranlarla da olsa askere gittiğini, ekonomik güçleri oranında vergi verdiklerini ve yine düşük oranlarda da olsa okula gittiklerini belirtiyor. Bölgedeki Jandarma Umum Kumandanlığı'nın o dönemde verdiği bilgi ve raporlara da değinen Hür, şayet devlet Dersim'e hiç girememişse bu nasıl gerçekleşti diye soruyor.³⁴

Dilşa Deniz ve Ayşe Hür Dersimlilerin genel olarak yoksulluk ve yoksunluk durumundan kaynaklı devletin talep ettiği vergiyi karşılamalarının ve kabul etmelerinin büyük ölçüde imkânsız olduğunu belirtirken³⁵, Hür o dönemde çok daha verimli ve üretken olan Adana gibi bölgelerde dahi devletin vergi tahsil etme oranlarının oldukça düşük olduğunu kaydediyor.

Dersim '38 sürgünleriyle bir sözlü tarih çalışması yapan Sibel Yardımcı ve Şükrü Arslan yoksulluk durumuna dair o dönemde yaşayan görüşmecilerin bir kısmının, '38 öncesindeki yaşamlarını 'çok şükür geçiniyorduk' diye aktarmalarına rağmen bölgenin esasen '38 öncesinde çok fakir olduğunu belirtiyorlar. Yardımcı ve Arslan, bir görüşmecinin yoksulluğu ifade eden, "Bir sabunu yoktu ki çamaşırını yıkasın, herkesin ayağında yırtık çarıklar vardı. Herkes fakirdi."³⁶ sözlerini aktarıyorlar.

Yardımcı ve Arslan'ın 1938'de sürgün edilen ailelerle yaptıkları görüşmelerden o dönemde yaşanan yoksulluğa rağmen devlete vergi verildiğini anlıyoruz. Yardımcı ve Arslan'ın Keko E.'yle yaptıkları görüşmede Keko E. şunları kaydetmektedir:

"(1937 yılında tahsildarlar) köye geliyorlardı, vergi alıyorlardı. İki kişi geliyordu, muhtarla görüşüyorlardı. Alacaklarını alıp gidiyorlardı."³⁷

Yine Cemal D. isimli bir görüşmeci az da olsa vergi alındığını şu sözlerle aktarıyor:

"Vergi alınıyordu. Artık az-çok neyse vergi alınıyordu. 10 kuruş, 20 kuruş neyse. Millet fakirdi. Ama vergi memurları gelirlerdi, iyi davranırlardı, hakaret yapmazlardı."³⁸

³⁴ Hür, "Dersim Hakkındaki Kuyruklu Yalanlar", **a.g.e.**

³⁵ Deniz, "Dersim'in Ekonomi Politikası İçinde Talanın Yeri: Antropoljik Bir Yaklaşım", **a.g.e.**, s. 87 ve Hür, "Dersim Hakkındaki Kuyruklu Yalanlar", **a.g.e.**

³⁶ Arslan, Yardımcı, "Memleket ve Garp Hikayeleri: 1938 Dersim Sürgünleri ile Bir Sözlü Tarih Çalışması", **a.g.e.**, s. 421.

³⁷ **A.e.**, s. 421.

³⁸ **A.e.**, s. 421.

Cumhuriyet dönemi politikalarında Dersim’e nasıl yaklaşıldığını anlatmak için Dersim’i Cumhuriyet’in içindeki bir ‘çıban’ olarak tanımlayan Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey’in 1926’da hükümete sunduğu rapora değinen Hür, Hamdi Bey’in Dersim’deki sorunları çözmeye yönelik şu önerilerini aktararak, Dersim’e yönelik planların nasıl çok daha öncesinden adım adım örüldüğünü gösteriyor:

“Mayıs ve Haziran aylarında bir tarama harekâtı düzenleyerek bölgedeki silahları toplamak; Şeyh, bey, ağa namı kişileri uzak vilayetlere sürmek; Ahaliyi kendine yeter hale getirmek için arazi ve tohumluk vermek, madenleri işleterek halka iş ve para bulmak; Sürülenlerin yerine Türkleri iskân etmek, okullar açarak halkın ‘Türklük his ve terbiyesi’ni almasını sağlamak, bölgeye 25 yıl boyunca ‘mefkureci’ memurlar göndermek suretiyle bölge Kürtlerini Türkleştirmek...”³⁹

1930 yılında Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali (Öngören)’in:

“A) Bütün Dersim’in hariçle münasebetini kat ederek (keserek) taarruzlarına ve ticaretlerine mani olmak, aç kalacak halkı zamanla kendiliğinden ilticaya icbar (zorlamak) ve şu suretle Dersimi fenalardan tahliye. B) Her tarafı esaslı surette kapadıktan sonra ihata çemberini tedricen darlaştırmak ve fenalıklardan dolayı yakalananları derhal Dersim’den çıkarak Garba atmak ve serpiştirmek.”⁴⁰

sözleri, Erkânı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa’nın:

“1) Dersimde bugünkü vaziyetin idamesi tehlikelidir. Bu vaziyet Dersimlinin maneviyatını takviye etmektedir. 2) Dersimli okşanmakla kazanılmaz. Silahlı Kuvvetler’in müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar ve ıslahın esasını teşkil eder. 2) Dersim evvela koloni gibi nazarıtibara alınmalı. Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır.”⁴¹

ifadeleri de devletin o dönemki bakışını açıkça yansıtmak açısından önemlidir.

1935 yılında çıkarılan Tunceli Kanunu’yla kuruluşu ilan edilen Tunceli ilinin idari merkezi Hozat’tan o dönem çok az sayıda insanın yaşadığı, diğer ilçeler gibi bir ilçe merkezi bile bulunmayan Mameki köyüne taşınarak burada sıfırdan bir kent merkezi kurulmuştur. A. Ekber Doğan ve Ş. Gürçağ Tuna’nın tamamen siyasi-askeri kaygılarla kurulduğunu belirttiği il merkezi için yaptığı değerlendirme şu şekildedir:

“Mameki köyü il merkezine dönüştürülürken, kentin sivil anlamda yüklendiği tek işlev buradaki idari, askeri personelin ihtiyaç duyduğu hizmetler ve onların tüketim ihtiyaçları çerçevesinde örgütlenmesi olmuştur. Fakat bu “sivil” işlevin yakın zamanlara kadar askeri, idari ve siyasi işlevlerinin çok gerisinde kalmış olmasının altını çizmek gerekir. Nüfus içinde dinamik ve belirleyici grup büyük ölçüde asker, bürokrat ve memurlar olmuştur. Bu nedenle, Tunceli’yi bir

³⁹ Hür, “Dersim Hakkında Kuyruklu Yalanlar”, a.g.e.

⁴⁰ A.e.

⁴¹ A.e.

garnizon-memur kenti diye tanımlamak gerekir. Bu da kentin kuruluşundan bu yana gelişimi ve kültürel yaşantısını çok ciddi bir şekilde belirlemiştir. Ticari işlevler çok fazla gelişmediği için de sanayi ve hizmetler sektörü, zanaatkâr sınıf gibi geleneksel kentsel sınıfların yanında modern işçi sınıfı, sanayici gibi kesimler de “az gelişmiş” durumdadır.”⁴²

Nihayetinde 1937 yılında eşkıyalık ve isyankârlıkla suçlanan aşiret liderleri ve onların bazı yakınları asıldıktan ve 1938 yılındaki ‘Dersim Harekâtı’ tamamlandıktan sonra net sayı tam olarak bilinmemekle birlikte bazı kaynaklara göre 13.806 kişinin öldürülmüş, 11.163 kişiye Türkiye’nin diğer illerine sürülmüştür.⁴³

‘38 ve zorunlu iskânın neden yapıldığını açıklamaya çalışan Aslan ve Yardımcı, “bu tavrı kısmen özerk yönetime alışmış olan bir bölgeyi kontrol altına almak ve devletin varlığını tümüyle tesis etmek gibi bir nedenle açıklamak mümkün. Bununla birlikte, Alevi Kızılbaş ve Kürt olmalarından kaynaklanan önyargıların, bölgede özellikle 1930’ların ikinci yarısında filizlenen dönüşümün (askere gidenlerin sayısındaki artış, vergilerin toplanması, silahların teslim edilmesi gibi) fark edilmesini engellemiş olması ihtimali çok yüksek. Dersim devletin gözünde potansiyel bir isyan bölgesi ve bu potansiyeli nedeniyle (belki hala bugün bile) “devletsiz” bir yer gibi tahayyül edilmeye devam ediliyor.” diyorlar.⁴⁴

Her açıdan bir milat olan 1938 yılından sonra Dersim’de kimlik, dil, kültür, ekonomik ve birçok açıdan bir altüst oluşun ve yıkımın yaşandığı genel bir olgudur. Ekonomik bir yıkımı da beraberinde getiren ‘38 gerçekliği, bölgedeki birçok ailenin geçim kaynağı olan hayvan ve zaten kıt olan tarımsal ürünleri kaybetmesine yol açtığı gibi ayrıca sürgün edilen aileler topraklarından koparılmış ve af çıkana kadar ve kısmen daha sonrasında da bu bölgeleri kullanmaktan mahrum bırakılmıştır. Hayvanları yağmalanan ve katledilen, tahılları ve diğer gıda ürünleri evleriyle birlikte yakılan Dersimliler 1938 sonrasında bir süre kıtlık durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Sözlü kaynaklardan edindiğim bilgiye göre bu dönemde insanlar uzun süre kıt kanaat

⁴² Ali Ekber Doğan, Ş. Gürçağ Tuna, “Tunceli/Dersim’de Tembelliğin Kültürelleşmesi: Emek Süreçlerinin Özgünlükleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 515-516, 2011, s. 84

⁴³ Şükrü Arslan, “Genel Nüfus Sayımı Verilerine Göre Dersim’de “Kayıp Nüfus”: 1927-1955”, **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s. 404.

⁴⁴ Yardımcı, Arslan, “Memleket ve Garp Hikayeleri: 1938 Dersim Sürgünleri ile Bir Sözlü Tarih Çalışması”, **a.g.e.**, s. 427.

yaşamış, ormandan topladıkları palamut vb. yiyeceklerle hayatta kalmışlardır.⁴⁵ 1938 sonrasında bazı bölgelerde yer yer hala dağlarda olan bazı gruplarla irili ufaklı çatışmalar devam ederken bölgede geriye kalan halk bir enkaz üzerine yaşamını devam ettirmeye çalışmıştır.

1927-1955 yılları arasındaki Genel Nüfus Sayımı verilerinden yola çıkarak Dersim'deki kayıp nüfus ve yok edilen köyleri ortaya çıkarmaya çalışan Şükrü Arslan, 1935 nüfus sayımı verileri ve 1940 yılında yapılan sayımın verileri karşılaştırıldığında bu süre zarfında 134 köyün 'ortadan kaybolduğunun' yani haritadan hiçbir bilgi verilmeksizin silindiğinin ortaya çıktığını belirtiyor. Arslan 1950 yılında yapılan sayımda ise 1945 yılına oranla nüfusun yaklaşık 15 bin arttığını ve bunun sürgünlerin dönüşünden kaynaklandığını belirtiyor. 1955 yılındaki nüfus sayımı verilerini de inceleyen Arslan, bu yıl yapılan sayımda artan nüfusla birlikte bazı köylerin tekrar haritaya eklendiğini de tespit ediyor.⁴⁶ Bu çalışma o dönemde Dersim'de bir üretim ve yaşam alanı olan köylerin nasıl yok edilip haritadan silindiğini gösteriyor.

2.2.1. 1938 Sonrası Durum

1938 sonrasında ekonomik olarak nasıl bir durum yaşandığı ise Cemal Taş'ın 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Dersim'de gündelik hayata dair yaptığı röportajlarda görülmektedir.

Taş'ın '38 sonrasında Halvori köyünde beş yüz civarı nüfustan geriye kalan birkaç aileden biri olan Hesên Aliye Sey Kemali'yle yaptığı görüşme, 1940'lı yıllarda yaşamın, üretimin ve hayatta kalmanın ne kadar zor olduğunu göz önüne sermektedir. Hesên Aliye Sey Kemali 1940'lı yıllarda hala dağlarda dolaşan Demanan aşiretine mensup kişilerden ve bunların köylere inip yağma yaptığından bahsediyor. Benim görüşme yaptığım ve o dönem Pax köyünde yaşayan bir kişi de 1940'ların ortalarına kadar Demenan aşiretine mensup bazı kişilerin hala dağlarda saklandıklarını ve geçimlerini sağlamak için köylere inip mal yağmaladıklarını ifade ediyor.⁴⁷ Hesên Aliye Sey Kemali'nin bu konudaki anlatıları şöyle:

⁴⁵ Selvi Aytaç, 20 Temmuz 2019, Görüşmeyi yapan: Nûlifer Aktağ., Yer: Dersim

⁴⁶ Arslan, "Genel Nüfus Sayımı Verilerine Göre Dersim'de "Kayıp Nüfus": 1927-1955", **a.g.e.**, s. 405-411.

⁴⁷ Fecire Aşkın, 11 Ağustos 2018, Görüşmeyi yapan: Nûlifer Aktağ., Yer: İzmir

“Terteleden bir yıl sonraydı. Demenu aşireti hala dağda. Allahın doğrusu hükümet kuvvetleri onlarla başa çıkamazdı. Biz de Halvori köyünde kalıyoruz, Demenululardan korkuyoruz. Köylere baskın yapıp mal götürüyorlardı. Tarla süremiyoruz. Zaten Halvori halkı katledilmiş kimse kalmamış ki. Biz de Usen Avdila Paşa’ya, ““Devlete boyun eğmişiz.” diye dilekçe vermişiz. Devlet, “Gidin köyünüzü ekin” demiş, ama ekecek alet edevat nerede? Öküz yok, tohum yok. Köy askerlerce yakılmış, mal davara da el konulmuş, büyük-küçük ne varsa beraber götürülmüş. Evet, tarlalar yapılı, Ermenilerden kalma tarlalar. Adamlar tarımı da imarı da bilen adamlarmış, tarlalar ekime hazır, ama ne fayda hepsi boz, ot işgali altındalar. (...) Pax komşu bir köy. Allah sizden de Paxlılardan da razı olsun. Tadınık komşular. Ne istesek veriyorlar da gidene kadar iki saat zaman geçiyor, iki saat de geliş al sana dört saat. Peki, nasıl olacak? Öküzler gelecek de geri kalan zamanda ne kadar tarla ekeceksin? Tarlalarda ot bitmiş, çim sahaya dönmüş. Öküzler karasabanı çekince arada otu ayıklayacaksın ki bir faydası olsun. Ona da zaman lazım. Yoksa tarla sürmenin de bir manası yok. Demenululardan da korkuyoruz gelip öküzleri gasp ederler diye. Yoksa gece köyde bekletiriz. Korku nedeniyle akşamüstü öküzleri sahiplerine teslim ediyoruz. Zaten adamlar iyilik yapıp öküzü vermişler. Bari çaldırmayalım diyoruz. Tohumu da bir avuç bir tas veriyorlar, öyle biriktirip tarlaya serpiyoruz işte.”⁴⁸

Hesen Aliye Sey Kemali devamında tarlayı ektiklerinde bu defa da artık köpekleri dahi olmadığı için ekinleri ve çok az sayıda olan hayvanlarını domuz ve kurt gibi yaban hayvanlarından korumakta nasıl zorlandıklarını anlatıyor.

Dersim, Hozat ve Ovacık üçgeninde bugün Geyiksuyu olarak adlandırılan bölgede yaşayan Melek Taş ise, ‘38 öncesi talan ve yağmalara ve o dönem tehcirden kalan ve semercilik, duvar ustalığı gibi işler yapan Ermenilere tanıklık etmiş biri. Taş, 38 döneminde köylerine karakol kurulduğunu sonrasında köyün erkeklerinin zorla karakolun işlerinde çalıştırıldıklarını anlatıyor, karşı gelenler ise falakaya yatırılıyormuş. Yine yol parası diye bir vergi geldiğini insanların bu vergiyi ödeyemedikleri için aylarca ücretsiz bir şekilde yol yapımında kazma kürek işlerinde çalıştırıldığını anlatıyor Taş. Sin- Hozat yolu yapımını alan bir Türk müteahhitin işçilerin yediği ekmeye fırında kireç kattırdığını, işçilerin çoğunun yol yapımının sonuna doğru esrarengiz bir şekilde hastalanıp öldüklerini anlatan Taş, bu olayın daha sonra anlaşıldığını kaydediyor.⁴⁹

⁴⁸ Cemal Taş, “Sözlü Anlatılarda 1930’lu 1940’lı Yıllar ve Dersim’de Gündelik Hayat”, **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s. 443-444.

⁴⁹ A.e., s. 466-467.

Nazımiyeli Avdele Ded Avaşı'nın anlatımlarına göre ise o dönemde çocukların tamamı işlerde çalışmaktadır. Babası tütün tüccarlığı yapan Avaşı, '38 geldiğinde milisler ve askerlerin insanların mallarını yağmaladıklarını, bu malların zaman zaman bölgenin insanı olan milisler tarafından paylaşıldığını çoğu zaman da askerler tarafından kesilip yendiğini ya da hayvanların kesilerek yerde bırakıldığını söylüyor. Avdele Ded Avaşı, insanların zorla askerler için yük taşıma gibi işlerde çalıştırıldığını belirtiyor. Bu köylülere sonrasında Harput'ta yaptıkları iş karşılığında çok az bir para verilmiş devlet tarafından. Avdele Ded Avaş o dönemde geçimlerini tuz ticaretinden sağladıklarını, ekilebilir arazilerinin ise çok az olduğunu söylüyor.⁵⁰

O dönemlerde farklı bölgelerdeki farklı sosyoekonomik yapılar ve çalışma koşullarına ve mülkiyet ilişkilerine örnek olması bakımından Taş'ın Pülümür'den İsmail Yılmaz isimli kişiyle yaptığı görüşme de Pülümür'deki ağalık ve marabalık ilişkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. 1925 doğumlu olan Yılmaz, kendi aşiretlerine mensup Mustafa Bey isimli birinin marabaları olduklarını ve bu kişinin çok zalim ve devlet için de devlet olan bir adam olduğunu kaydediyor. Çok küçük yaşlardayken Mustafa Bey tarafından, "Bu topraklar benim, çıkın gidin" denerek kovulduklarını kaydeden Yılmaz, Pülümür'de Faik Efendi adında Türk birinin yanında marabalık yapmaya başladıklarını, tarlaları ekip hasat zamanı ürünü yarı yarıya paylaştıklarını kaydediyor. Yılmaz o dönemki çalışma hayatlarını şöyle anlatıyor:

"Faik Bey'in arazisi genişti. Genellikle buğday, arpa ve darı ekerdik. Tohumu tarlaya serper, öküzleri karasabana koşardık. Tarlaları karasabanla sürerdik. Ekini orakla biçer, harmana taşırdık. Bu işler bittikten sonra, öküzleri bu kez dövene koşardık. Saman olsun diye, günlerce döveni çevirirdik. Sonra samanı toplar günlerce rüzgârın gelmesini beklerdik. Rüzgâr olduğu günlerde samanı kürekle savurur, saman ile taneyi ayıklamaya çalışırdık. Ayıklayınca da taneyi su değirmenine taşırdık. Buğdayı öğütüp un yapardık. O zamanlar ne makine vardı ne traktör. Ayrıca keçi sığır da vardı. Babamın iki ineği, yirmi de keçisi vardı."⁵¹

Çarsancak bölgesinde yaşayan ve 1940'lı yıllarda çocuk olan Mustafa Kaya'nın anlatımlarına göre ailesi fakirdir ve babası ağalara yarıcılık yapmaktadır. Çarsancak köylerinin Sunni Türk beylerin elinde olduğunu ifade eden Kaya, tohumu ve toprağı ağalardan aldıklarını ve ağalara yarıcılık ettiklerini, hasadı yarı yarıya bölüştüklerini ifade ediyor. Kuraklık zamanlarında zorluk çektiklerini ve bu

⁵⁰ A.e., s. 468-479.

⁵¹ A.e., s. 450-451

zamanlarda *gılgıl* ve arpa ektiklerini ifade eden Kaya, ektikleri buğdayı yayan olarak götürüp Palu'da sattıklarını söylüyor. Kaya, daha sonra Mehmet ağanın bu köyü köylülere sattığını, köylülerin de paraları olmadığı için araziyi satın aldıklarını ve ağaya on yıl borçlu kaldıklarını, borçla harçla parayı ödediklerini hatta bazen para yerine yağ ve bulgur verdiklerini aktarıyor. Araziyi aldıklarından sonra pancar, buğday ve arpa ektiklerini belirten Kaya, insanların okullar açılıp aydınlanmaya başladıktan sonra ağalara karşı gelmeye başladıklarını, ağaların yarıcıları köyden kovmaları durumunda insanların artık buna karşı çıktığını söylüyor. Kaya'nın ifadelerinden 1940'lı ve 1950'li yıllarda Çarsancak ve Mazgirt bölgesinde yaygın bir şekilde ağalık ve yarıcılık sistemi olduğu, bu sistemde baskı ve çatışmaların yaşandığı ve toprakların görüştüğüm Mazgirtli Xıdır'ın da ifade ettiği gibi çoğunlukla Sunni ağaların elinde olduğu anlaşılmaktadır. Kaya, Çarsancak beylerinin arazi ve mülk yüzünden daha önce Ermenileri de kırdıklarını ifade ediyor.⁵²

Kaya'nın anlatımlarına göre Ermeni tehcirinden arda kalan ve Müslümanlaşmak zorunda kalan Akpazar ve Peri'de yaşayan çok az Ermeni aile de daha sonra mülklerini bırakıp gitmiş, bu mülkler daha sonra 1947 yılında geri dönen 40 kadar Dersim sürgünü aileye verilmiştir. Ancak söylediğine göre bu aileler de burada pek tutunamamış bazıları geri dönmüştür. Kaya'nın anlatımlarına göre 1950'li ve 1960'lı yıllarda bölgede bulunan Türk ağaların topraklarını satıp gittiklerini anlıyoruz, ancak bunun sebebini söylemiyor Kaya. O dönem bölgedeki insanların uzun bir süre vaat edilen toprak reformunu beklediklerini kaydeden Kaya, daha sonra ağaların ellerindeki arazileri ve değirmenleri bölgedeki aşiretlere satıp gittiğini ancak bunun yer yer aşiretler arası çatışmalara sebep olduğunu ve bu değirmenlerin daha sonra köylüler tarafından işletilmediğini belirtiyor.⁵³

⁵² A.e., s. 457-459.

⁵³ A.e., s. 460-461.

2.2.2. 1947Affi, Dönüşler ve 1950’lerde Dersim’de Sosyoekonomik Yapı ve Yaşam

2510 Sayılı İskân Kanunu’yla zorla göç ettirilen ailelerin topraklarına geri dönüşüne 1947 yılında izin verilir. Ancak aileler kendilerine geri dönüş için koşullar sağlanmadığı için hemen geri dönemezler. Sibel Yardımcı ve Şükrü Arslan’ın 1938 sürgünleriyle yaptıkları sözlü tarih çalışmasından anlaşıldığı kadarıyla sürgüne götürülen Dersimlilere hayatlarını idame ettirebilecek kadar tarla ve bazen para vb. yardımlar veriliyor. Ancak Dersimliler yine de sürgün edildikleri bölgeye alışamıyor ve af sonrası sürgünlerin çoğu geri dönmek için başvuruda bulunuyor. Fakat devlet geri dönüş için hemen imkân sunmadığı için geri dönüşler birkaç yıl uzuyor, hatta bu yüzden bazı insanlar kendi imkânlarıyla geri dönüyor. İnsanlar döndüklerinde evlerini yakılmış-yıkılmış olarak bulurken arazilerininse kimi zaman başkalarına satıldığını görüyor ve bazı sürgünler geçim sıkıntısı sebebiyle tutunamayıp sürgün yerlerine geri dönmek zorunda kalıyor.⁵⁴

Savaş Sertel 2012 yılında Munzur Üniversitesinde gerçekleştirilen Dersim Sempozyumu’nda sunduğu, “1938 Sonrasında Tunceli Milletvekillerinin İskânla İlgili Çalışmaları” isimli makalesinde göç ettirilen ailelerin 1947 yılı sonrası durumuna değinirken bu ailelerin kendi mülklerine geri dönme noktasında yaşadıkları zorlukları da aktarıyor. Sertel’in aktarımına göre 1950’li ve 1960’lı yıllar boyunca bu ailelerin yaşadıkları ekonomik zorluklar Tunceli milletvekilleri tarafından meclis gündemine taşınıyor. Zorunlu iskân yani sürgün sonrasında bazı bölgeler uzun süre hala yasak bölge olarak kalırken, bu durum bölgedeki halkın daha verimsiz olan topraklarda yaşamak zorunda kalmasına ve geçimini güçlükle sağlamasına sebep oluyor. Sertel bu durumun Tunceli Milletvekili Necmettin Sahir Silan tarafından da 23 Mayıs 1944’te mecliste dile getirildiğini ve yasakların kaldırılmasının talep edildiğini belirtiyor. Günümüzde de varlığını sürdüren yasak bölge uygulaması hala köylülerin yaylalarında ve köylerinde arıcılık, hayvancılık ve tarım yapmasına engellemektedir.⁵⁵

⁵⁴ Yardımcı, Arslan, “Memleket ve Garp Hikayeleri: 1938 Dersim Sürgünleri ile Bir Sözlü Tarih Çalışması”, **a.g.e.**, s. 433-435.

⁵⁵ Ali Haydar Gözlü, “Sürü Sahipleri Yasakların Kaldırılmasını İstiyor”, **Rudaw**, 10 Temmuz 2019, (Çevrimiçi) , <https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/1007201918>, 10 Ağustos 2019.

Yine 1948 yılında mecliste topraksız köylülerle ilgili bir görüşmede Tunceli milletvekili Sılan, af ile bölgelerine geri dönen insanların toprak sorununa değinmiş, toprak sorunun hala çözülmemiş olmasının zararlarından bahsederek ortak ve yarıcı olarak çalışan topraksız köylülerin durumundan bahsetmiştir. Mecliste verilen soru önergeleri ve görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla Tarım Bakanlığı tarafından bu dönemde geri dönen ailelere hayvan, pulluk, kereste, çivi ve ev yapımında yardımda bulunulmuş ve Ziraat Bankası'nca mağdurlara borç olarak yemeklik buğday ve tohumluk yardımı yapılmıştır. Ancak vekillerin 1960'lı yılların başına kadar birçok defa gündeme getirdiğinden anlaşıldığı kadarıyla geri dönen ailelerin bazılarının evleri başkalarına verilmiş, bu ailelerin bir kısmı uzun süre ev sorunu yaşamış, derme çatma kulübelerde, hatta mağaralarda yaşamak zorunda kalanlar olmuştur. Yine toprak sorunu da tam olarak çözülememiştir. Tunceli Milletvekili Hıdır Aydın 1953'te Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Bütçesi sebebiyle yapılan görüşmelerde yaptığı konuşmada sürgün edilenlere verilmek üzere bütçeye konan paradan mağdurların yararlanmadığını belirtip (258 ailenin müracaat edip para alamadığını), verilen ödeneğin yetersizliğini eleştirmiştir. Sertel'in aktardığına göre 1951 yılında mecliste iskanla ilgili kanun teklifi veren Tunceli Milletvekili Hıdır Aydın, bölgedeki bazı memurların ve zenginlerin sürgün edilenlerin mallarını çok ucuza alıp kısa bir süre sonra çok pahalıya sattığını, ihalelerde şeffaflık olmadığını belirterek bu durumun düzeltilmesini istiyor.⁵⁶

Benzer sorunlar 1960'ların ortalarına kadar meclisin gündemine taşınmıştır. CHP Tunceli Milletvekili Aslan Bora, 1958'de göç ettirilen insanların zor şartlarda yaşadıklarını, çalışan toprak dağıtım komisyonlarının yetersiz olduklarını ve teknik eleman yokluğundan kaynaklı toprak dağıtımının gerçekleşemediğini belirtip Osmanlı döneminde olduğu gibi arazi sorunlarını yerinde çözmek için gezici hâkimlerin bulunmasını talep etmiştir. Yine 1964'te İmar ve İskân Bakanlığı Bütçesi sebebiyle yapılan görüşmelerde YTP Grubu adına konuşan Tunceli Senatörü Mehmet Ali Demir, bölgeye geri dönen kişilerin bir kısmının hala bir meskene kavuşamadığını,

⁵⁶ Savaş Sertel, "Çok Partili Dönemde Senato ve Parlamente'ye Seçilen Tunceli Temsilcileri (1946-1973)", **Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 5**, Sayı 10, s. 98-119. (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında 2012 yılında tamamlanan "Cumhuriyet Dönemi'nde Tunceli (1940-1970)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.)

birçoğunun ata yadigârı arazilere dahi kavuşamadığını, bu kişilerin sayısının iki binden fazla olduğunu vurgulamıştır.

Sürgün edilen kişilerin sayılarına yönelik bazı karışıklıklar olsa da Tunceli Milletvekili Aydın'ın ifadesine göre 5500 hanede 27077 kişi göç ettirilmiş, bu insanlardan 13562'si yani yaklaşık yarısı geri dönmüştür.⁵⁷

Bu konuşmalardan anlaşıldığı kadarıyla 1947 affı sonrasında geri dönen aileler büyük oranda sorunlar yaşamış, arazilerini ve evlerini kaybetmiş ve zorlukla hayatta kalma faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Sertel de devletin halkın mağduriyetini giderme noktasındaki adımlarının yetersizliğini vurgulamış ve bölgedeki toprakların ve kulübelerin büyük bir kısmının bölgedeki dini liderlerin ve feodal beylerin eline geçtiğini belirtmiştir. Ancak bu duruma dair yeterli veri ve bilgi bulunmamaktadır. Yasak bölgelerin kaldırılmasıyla ilgili düzenleme ancak 1951 yılında yapılırken bu uygulama bütün bölgeleri kapsamamıştır.⁵⁸

Bu dönemde uygulanan zorunlu göç ve yasak bölge ilanı bölge ekonomisini derinden etkilerken bu durumun 1990'lı yıllarda da yaşanması ve 2000'li yıllarda da hala önemli oranda sürmesi bakımından bölge açısından süreklilik arz etmekte bölgede üretimin önünde önemli bir sorun olarak durmaktadır. Sürgün sonrasında bölgedeki duruma değinen Abdülkadir Gül, sürgün sonrası yöre halkının hayat tarzının değiştiğini, aşiretlerin uğraş biçimi ve toplumsal ilişkilerde farklılıkların görüldüğünü, artık ağalara vergi verilmediği ve aşiret düzenin çözüldüğünü iddia etmiştir.

A. Ekber Doğan ve Ş. Gürçağ Tuna'nın belirttiği gibi Türkiye, 1950'li yıllara kırdan işsizleşme, mülksüzleşme, göç ve kentleşme silsilesi biçiminde girerken, Dersim ve pek çok bölge şehrinde kır kent dengesi esasen değişmemiştir. Tuna'ya göre bunun sebebi "bir garnizon kent biçiminde oluşturulmuş il merkezi ve ilçelerin ekonomik ve sosyal kapasitesiyle köyden kente gelecek nüfusu soğurma kapasitesinin düşüklüğü"⁵⁹ dür. Bu yüzden Dersim'de 1965 sonrasında artan kırdan göç bölgedeki yakın şehirlere veya Türkiye'nin batısındaki büyükşehirlerle doğru olmuştur. Tuna ve Doğan, tarım topraklarının sınırlı ve engebeli olmasının ve genelde bir tek aileye yetecek miktarda

⁵⁷ Sertel, "Çok Partili Dönemde Senato Ve Parlamenta Seçilen Tunceli Temsilcileri (1946-1973)", **a.g.e.**

⁵⁸ **A.e.**

⁵⁹ Doğan, Tuna, "Tunceli/Dersim'de Tembelliğin Kültürelleşmesi: Emek Süreçlerinin Özgünlükleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme", **a.g.e.**, s. 88

Üretim yapılabiliyor olmasının ve Dersim’de mlkszleme sürecini sınırlayan faktörlerin Tunceli kentinin kr üzerinde baatlığını engelleyen bir etki yaptđını belirtmektedir.⁶⁰

2.2.3. 1960’lı Yıllar Sonrasında Dersim’de Sosyoekonomik Yapı ve Gelişen Sosyalist Hareketlerin Etkileri

Türkiye 1960’lara girerken 1950’li yıllarda balayan kırdan kente göç olgusunun Dersim’de Ali Ekber Doğan ve . Gürçağ Tuna’nın da belirttiği sebeplerle yaanamadığını önceki bölümde aktarmıtım. Dersim’de ekonomik sebeplerle kırsal g esasen 1960’ların ortalarından itibaren sınırlı bir şekilde yaşanmaya balanmış, 1970’lerde de devam etmiştir. Ancak Tuna ve Doğan’ın da işaret ettikleri gibi bu g Dersim kent merkezinde bir ehirleme ve sermaye birikimi olmadđı için daha çok batı illerine ya da Avrupa ülkelerine yönelik olmuştur. Bu glerin bir kısmı sürekli olmayıp bir süre dışarıda çalışıp geri gelme şeklinde gerçekleşirken, göç edenler de genellikle ailelerin genç erkek fertleridir.⁶¹

1960’lardan itibaren Türkiye genel olarak 27 Mayıs 1961 Darbesi sonrasında daha hareketli ve demokratik gündemin canlı olduğu ve sol eksenli toplumsal hareketlerin güçlendiği bir evreye girerken, Dersim de bu dönüşümden fazlaca etkilenmiştir. Dersim’de ülkede yaşanan politiklemeyle birlikte özellikle dışarıya gidip okuyan ya da ilçe merkezinde bulunan ğretmen okulu ve liselerdeki gençler aracılığıyla ciddi bir politikleme yaşanmaktadır. Bu dönemde yaşanan deneyimlerin toplumsal yapıya ve üretici sınıflara yansımaları hem o dönemi yaamı ve bu deneyimlerin içinde bulunmuş kişilerle yaptđım sözlü mülakatlarla hem de o döneme dair yapılan başka çalışmalardan ve sözlü tarih çalışmalarından faydalanarak aktarmaya çalışacağım.

⁶⁰ A.e.

⁶¹ Hıdır Yıldırım, 23 Temmuz 2019, Görüşmeyi yapan: Nlifer Aktağ., Yer: İstanbul

2.3.1. 1960'larda Dersim'de Sosyoekonomik Yapı ve Üretim

1960'lı yıllarda Dersim'de politik faaliyetlerde bulunan ve 1960'lı yıllarda TİP Milletvekili adayı olan Kemal Burkay, o dönemdeki ekonomik yaşama ve üretime dair anlatılarında bölgedeki köylülüğe ve küçük üretimin varlığına vurgu yaparken 1960'lı yıllarda yaşadığı bölgede ağalığın çözülmesine tanıklık ettiğini aktarıyor. Kendisi de Çarsancak bölgesinden olan Burkay, buradaki mülkiyet ilişkilerini şöyle aktarıyor:

“Çarsancak ovasındaki verimli topraklarda buğday, arpa, nohut, mercimek, pamuk, susam, kenevir, kavun-karpuz yetiştirilir. Son dönemlerde buna şeker pancarı da eklendi. Bu köyler 1950'li-'60'lı yıllara kadar Türk asıllı beylerin mülkü idiler. Ama söz konusu yıllarda çevredeki Kürt köylüleri bu toprakları satın aldılar ve beyler kente göç ettiler.”⁶²

Burkay'ın, TİP milletvekili adayırken yaptığı gezilerden aktardığı kadarıyla o dönem Pülümür'ün köylerinin önemli bir bölümü Şahhüseyin Bey ailesinden ağaların elindedir. Burkay, bölgedeki köylülerin toprak mücadelesine ilişkin ise şöyle bir anekdot aktarmaktadır:

“49'lardan olan arkadaşım Yusuf Kaçar, bu köyle ilgili ilginç bir öykü anlatmıştı. Toprak mücadelesi yaptığı, beylere karşı direndiği için onların hismine uğrayıp öldürülen köylü Kalo'nun öyküsünü.”⁶³

Önceki bölümde aktardığım gibi belli ki Pülümür'de var olan ağalığa dayalı toprak mülkiyeti 1960'lara kadar varlığını sürdürmüştür. Aynı bilgiyi görüşme yaptığım Hayri Yılmaz da teyit ediyor. Yılmaz o dönemlerde Pülümür'e gidemediğini, ancak o bölgede ağaların olduğunu arkadaşlarından duyduğunu söylüyor.

“1960'larda Tunceli/Dersim Kent Mekânında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri” isimli bir makale yazan Azat Zana Gündoğan ise, 1950'li ve 1960'lı yıllarda Dersim'de toprak mülkiyeti ve genel ekonomik duruma dair bazı aktarımlarda bulunuyor. Gündoğan, 1950 yılında Dersim'de topraksız köylülerin oranının %27,7 civarında (Türkiye ortalamasının %16,8 üstünde) olduğunu, bu oranın 1962-67 yılları arasındaysa %37'ye çıktığını ancak bu defa Türkiye ortalamasının %7 kadar üstünde olduğunu belirtiyor. 1963 yılında Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan bir röportajdaki ifadeleri de aktaran Gündoğan, Tunceli Kutudere'de yaşayan halkın mağaralarda

⁶² Kemal Burkay, “Dersim – Tarih, Doğa, İnsan...”, **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s. 26.

⁶³ Burkay, “Dersim – Tarih, Doğa, İnsan...”, **a.g.e.**, s. 26.

yaşadığını, köylülerin yoksulluk içinde kara arpa emeği ve *Gulik* otuyla beslendiğinin bu gazetede otantikleştirici ve ötekileştirici bir şekilde aktarıldığını vurguluyor. Yine dönemin anlatılarından diğer kaynaklarda da ortaya çıktığı gibi Tunceli'ye yol da araçlar da çok çok sonra gelmiştir. 1967 yılında yapılan bir habere göre bölgede o dönem yalnızca bir taksi ve at arabası varken buna ek olarak 1967 yılında Almanya'dan getirilen bir minibüs eklenmiştir. Bu bilgilerden hareketle Türkiye'de kapitalizmin eşitsiz gelişimi sebebiyle bölgesel iş bölümünün yaşandığına değinen Gündoğan, 1960'lı yıllarda Türkiye'de bölgeler arası iş bölümünün netleştiğini, Marmara'nın bir sanayi bölgesi olarak Doğu'nun ise bir tarım bölgesi olarak kabul gördüğünü belirtiyor. 1965 yılında Tunceli'nin GSMH'deki payının binde 18 olduğunu ve bu oranla Türkiye'de sondan ikinci olduğunu aktaran Gündoğan, Tunceli gibi bölgedeki diğer şehirlerde de durumun aynı olduğuna ve bu durumdan hareketle o dönemde adaletsiz bölgesel iş bölümü ve bölgenin geri kalmışlığına karşı düzenlenen Doğu mitinglerine değiniyor.⁶⁴ 1967 yılında Kürtlerin yoğunluklu olarak yaşadığı aralarında Dersim'in de bulunduğu bazı şehirlerde yapılan Doğu mitinglerinde temel konunun ekonomik geri bırakılmışlığının ve ağa-şeyh sömürsünün protesto edilmesi olduğunu belirten Gündoğan, o dönemde bu mitinglerde öne çıkan bazı pankartları ve sloganların, "Batıya Fabrika, Doğuya Karakol", "Doğunun kaderi açlık, işsizlik ve hor görülme. Batı vatan, ya doğu ne?", "Mideme ekmek, sırtıma gömlek", "Bazoka değil, fabrika isteriz", "Ağa, şeyh, komprador üçlüsüne paydos", "Hayallerimizde fabrika bacaları tütüyor" olduğunu kaydediyor.⁶⁵ Ancak Doğu adı altında genelleştirilerek yapılan bu mitinglerde öne çıkan sloganların Dersim'in sosyoekonomik yapısına ve yaşadığı sorunlara tam olarak uymadığı görülmektedir. Örneğin Dersim'de diğer Doğu illerindeki gibi bir ağalık sistemi artık neredeyse hiç yoktur.

"1970'li Yıllarda Tunceli/Dersim'de Toplumsal Mücadeleler ve Dinamikleri" isimli makalesinde 1970'li yıllarda Dersim'de bulunan kent nüfusuna değinen Harun Ercan ise, 1980 yılına gelene kadar Dersim'de kent nüfusunun hala çok az olduğunu ancak 1975-1980 arasında kırsal göç oranının oldukça arttığını belirtiyor. Ercan'a

⁶⁴ Azat Zana Gündoğan, "1960'larda Tunceli/ Dersim Kent Mekânında Siyasal Eylemlik: Doğu Mitingleri", **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s. 489-494.

⁶⁵ Gündoğan, "1960'larda Tunceli/ Dersim Kent Mekanında Siyasal Eylemlik: Doğu Mitingleri", **a.g.e.**, s. 489-494.

göre, 1970’li yıllarda göç oranının bu kadar yüksek olmasının önemli bir nedeni bölgede istihdam alanı oluşturup nüfusu şehirde tutabilecek ve endüstriyel işçi sınıfı oluşumunu sağlayabilecek bir altyapının olmamasıdır. Ercan, 1980 yılında dahi Dersim’de sadece bir yem ve süt fabrikası dışında endüstriyel sayılabilecek bir oluşumun olmadığını aktarıyor. Aynı yıllarda bir de hala yapımı sürmekte olan bir halı ipliği fabrikası vardır. Ercan’a göre göçün bir diğer ekonomik sebebi ise nüfusun artmasına rağmen, bölgedeki diğer illerin aksine tarımsal üretimin verimliliğinde 1970 ve 1980 yılları arasında bir artışın olmamasıdır.⁶⁶

Ercan’a göre 1970’lerde Dersim’de toplumsal mücadelenin gelişimi bir sosyal ve toplumsal dönüşüm yoluyla olmamış aksine dışarıya giden yükseköğretim öğrenciler aracılığıyla olmuştur:

“Tunceli ilinin eğitim konusunda çok ileri olması dolayısıyla yükseköğrenim kurumlarına giden öğrenci sayısının da hatırı sayılır nicelikte olduğu varsayımına dayanarak şu söylenebilir: 1970’ler boyunca politikleşmenin odağı haline gelen üniversitelere giden Dersimli gençlerin Tunceli’ye dönüp politik faaliyetler yürütmeleri yani mobilizasyonu metropollerden Tunceli’ye taşımaları önemli bir dinamiktir.”⁶⁷

Dersim’de 1960’ların sonundan itibaren sol ve sosyalist hareketler yaygın olarak politik çalışmalar yürüttüğü için kentin bütünüyle sol hareketlerin etkisine girdiğini belirten Ercan, bu yüzden devletin diğer bölgelerdeki gibi sağ hareketleri destekleyip geliştirme imkânı bulamadığını kaydediyor. Bu dönemde kentte bir eylemlilik olduğunda öğrencilerden, kadınlara ve esnaflara kadar toplumun neredeyse bütün kesimlerinin katıldığını ve karşısında bütünlüklü olarak örgütlü bir toplum gören devletin bundan rahatsız olduğunu, bu sebeple de devletin 1977 yılında öğretmen okulu gibi yapıları kapatıp buraların öğrencilerini diğer illere dağıtmaya yöneldiğini belirtiyor.⁶⁸

Ercan’ın bahsini ettiği sol ve sosyalist hareketlerin kurucuları içerisinde yer alan ve 1971 yılında Dersim’deki politik mücadelenin öncülerinden olan Muzaffer

⁶⁶ Harun Ercan, “1970’li Yıllarda Tunceli/Dersim’de Toplumsal Mücadeleler ve Dinamikleri”, **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s. 514-554.

⁶⁷ Ercan, “1970’li Yıllarda Tunceli/Dersim’de Toplumsal Mücadeleler ve Dinamikleri”, **a.g.e.**, s. 515.

⁶⁸ **A.e.**, s. 520.

Oruçoğlu, Ovacık'taki deneyimlerini ve bölgede karşılaştığı ekonomik ilişkileri şöyle anlatıyor:

“Birkaç günde köyün iklimini solumuş oldum. Hiçbir evde tüfek ve tabanca yoktu. Sohbetlere Hızır'ın değneği ile Ali'nin kılıcı egemendi. Una, ayrana, tereyağına, Munzur Baba ile Bağır Baba'nın kerametlerine dayanan, mitik ve kıt kanaat bir hayatla karşılaştım. İşsizlik köpekleri bile etkilemişti, hiçbirisi havlamıyordu. Sınıf ayrımları belirgin değildi. Üç-beş hayvan, bir parça toprak ve şehirden çay şeker gibi zaruri ihtiyaç malların alımının şeklinde karakterize edebileceğim basit bir meta üretimiyle karşı karşıyaydım. Okumak ya da çalışmak için gittikleri için köyde genç nüfus pek göze çarpmıyordu.”⁶⁹

1960'lı ve 1970'li yıllarda Dersim kent merkezinin çok az bir nüfusa sahip olduğu ve yüksekokulun açılması, merkeze yakın köylerden kent merkezine çeşitli sebeplerle göç gibi gelişmeler sebebiyle yavaş bir şekilde gelişmeye başladığı görülüyor. Ancak bu durum üretim ilişkileri açısından büyük bir değişikliğe sebep olmuyor. Kent merkezine göçen insanlar açılan yem fabrikası, küçük esnafların yanında görülen bazı basit işler gibi işler dışında bir istihdam alanı bulamıyorlar. Bu dönemde merkez ilçe ve diğer ilçelere bağlı köylerde kendine yeter bir ekonomiyle yaşayan halkın çok fazla olmayan ürün fazlasıyla kent merkezini beslediği görülüyor. Kent ile köyler arasındaki alışveriş giysi, temizlik malzemeler, çay, şeker ya da Dersim'de yetiştirilmeyen zeytin gibi bazı yiyeceklerin dışına çıkmıyor.

2.3.2. 1960'lardan '70'lere Dersim'de Toplumsal Yaşam, Üretim ve Deneyimlere Dair Bazı Tanıklıklar

1970'li yıllarda yaşanan bu dönüşümün Dersim'deki üretim ilişkileri ve üretici sınıflar üzerinde nasıl bir etki yarattığını döneme tanıklık eden ve yaşanan deneyimlerin içerisinde bulunan iki kişiyle gerçekleştirdiğim görüşmeler aracılığıyla aktarmaya çalışacağım.

65 yaşında olan 1976 yılından 1982 yılına kadar Mazgirt bölgesinde halkla birlikte bazı politik üretim çalışmalarında bulunan Hıdır Yıldırım ve 1960 yılında Nazımiye'de doğup 1970'lerin ortalarından itibaren Dersim il merkezi ve bağlı köylerinde çalışmalarda bulunmuş Hayri Yılmaz'la yaptığım görüşmelerde o yıllarda kent ve köy yaşamında ne tür üretim ilişkileri ve çalışma pratiklerine tanık olduklarını

⁶⁹ Muzaffer Oruçoğlu, “Dersim ve Biz”, **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s. 101.

ve politik faaliyetleri çerçevesinde yaşadıkları üretim ve çalışma deneyimlerini sordum.

1976'dan itibaren Mazgirt ve köylerinde yoğun bir politik çalışma içerisinde bulunan Hıdır Yıldırım, o dönemde Mazgirt'te toprakların genel olarak bölüşüldüğünü ve herkesin kendisine yetecek kadar toprağı olduğunu belirtiyor. Ağa denilen kesimlerince sadece kısmi olarak var olduklarını belirterek, "Mesela karşı köyde bir ağa vardı, onun mülkiyeti diğer köylülerden biraz daha fazlaydı ama öyle çok büyük bir mülkiyet değildi bu. Belki daha önce verimsiz gördüğü bazı topraklarını satmıştı. Klasik feodal ağalık şeklinde bir şey yoktu ama bunun kültürel dokusu vardı. Mesela bu Hüseyin Ağa sözü dinlensin istiyordu." diyor. Yıldırım, bölgede az sayıda topraksız köylülerin olduğunu, bunların da genelde başka yerlerden gelip oraya yerleşenler olduklarını ve başkalarının tarlasını ekip onlara hasattan pay verdiklerini, yani yarıcılık yaptıklarını belirtiyor. Bu topraksız köylülerin ettikleri arazilerse arazisi fazla olan köylülerden ya da şehirde yaşadığı için ekmeyenlerden aldıkları arazilerdir.

Yıldırım, insanların o dönemde genelde kıt kanaat geçindiklerini, ama genelde her aileden aşağı yukarı dışarıda çalışan biri olduğunu, yoksa da bu tür ailelerin ekstra daha çok hayvan besleyerek geçimlerini sağladıklarını, çünkü tarımsal gelirin insanların tam olarak geçimine yetmediğini belirtiyor. Dışarıya çalışmaya gidenlerinse evin erkek ve genç fertleri olduğunu, bunların bazen dönemsel bazen daha uzun süreliğine çalışmak için diğer illere (örneğin barajlarda (Keban Barajı), karayollarında ya da mesela İstanbul'da Birinci Boğaz köprüsü yapımında) çalışmaya gittiklerini veya kısmen de Avrupa'ya göç ettiklerini aktarıyor.

O dönemlerde Mazgirt köylerinde ağırlıklı olarak buğday, arpa, nohut, çok az mercimek, bazı köylerde son dönemlerde devlet teşvikiyle pancar ekilmeye başlandığını, bu bakliyat ürünlerinin hanenin kendi tüketimi için kullanıldığını, kısmen de iç pazara satıldığını (örneğin Nazımiye'de ya da il merkezinde tarım az olduğu için gelip Mazgirt'ten alırlar), tüccarların o dönem bölgeye gelip ürün almadıklarını, sadece bazen ilçenin ya da ilin başka yerlerinden insanların gelip takas yoluyla (mesela Mazgirt'in üzüm yetiştirilen bir köyünden gelip üzüm vererek karşılığında buğday almak gibi) ürün satın aldıklarını belirtiyor. Ürün değiş tokuşunun çok yaygın olmadığını, para ilişkisinin kısmen olduğunu ama çok yaygın bir ilişki olmadığını, çünkü neredeyse bütün gıda ürünlerini insanların kendisinin ürettiğini, sadece elbise,

ayakkabı gibi ihtiyaçların bazen hayvan satarak ya da dışarda çalışan biri varsa onun getirdiği parayla satın alındığını vurguluyor. Yıldırım'ın aktardığına göre o dönem Mazgirt'te ücretli işçilik hiç yoktur.

Hayri Yılmaz da o yıllarda Nazımiye'de neredeyse herkesin kendisine yetecek kadar ekilebilir bir arazisi olduğunu, insanların ek olarak hayvan besleyerek geçimini sağladıklarını ve pazarla kurulan parasal ilişkinin çok sınırlı olduğunu aktarıyor. Yılmaz o dönemde bazı mutfak gereçlerinin (tencere, tabak, plastik malzemeler vs.) bölgeye gelen çerçilerle karşılığında genelde kuru meyve, ceviz, peynir veya yağ verilerek takas usulü sağlandığını ifade ediyor. Ara ara ufak ihtiyaçların Nazımiye merkezdeki ya da il merkezindeki dükkânlardan sağlandığını aktaran Yılmaz, köylülerin iç pazara zaman zaman ürün fazlalıklarını da sattığını ancak tarımsal ürünlerin genelde zar zor o aileye yetecek düzeyde olduğunu belirtiyor. Tıpkı Mazgirt'te olduğu gibi o yıllarda Nazımiye'de de ücretli işçilik yokmuş.

Her iki görüşmecenin aktarımlarından anladığımız kadarıyla 1970'li yıllarda köylerde nüfus yavaş yavaş artarken üretim tamamen üreticilerin kendi aile fertlerinin emeğine ya da komşu ve yakınların gönüllü kolektif emeğine dayanıyor. Bu dönemde Dersim genelinde şehir merkezinde ya da yakın yerlerdeki baraj ya da yol yapım çalışmaları işleri dışında tarım ve hayvancılık alanında üretimde ücretli emeğin neredeyse hiç olmadığı anlaşıyor.

2.3.3. Bir Tür İmece Usulü Çalışma Olarak “Yerğat”

Her iki görüşmecenin de halk arasında “yerğat” usulü dayanışma amaçlı gönüllü çalışmaya dair tanıklıkları ve duyumları mevcut. O dönemde bölgede halk arasında önceden var olan ve adına “yerğat” denen bir tür imece usulü çalışmanın bulunduğunu belirten Yıldırım, '38 döneminde de olan ve çok önceden gelen bir gelenek olarak kendilerine anlatıldığını ifade ediyor. Yerğatlığın genel itibarıyla birisinin tarlasının hasadı yapılamadığında (bu hastalık, cenaze, çalışabilen aile fertlerinin azlığı sebebiyle olabilir) diğer insanların birleşip sırayla bu kişiye yardıma gitmesi anlamına geldiğini belirten Yıldırım, yerğat'ta gönüllü çalışanlara çalışmanın sonunda tarla sahibinin mesela durumu yetiyorsa bir keçi kesebildiğini ya da onlara güzel bir yemek sunduğunu kaydediyor.

Yılmaz ise Nazımiye’de köylüler arasında *yerğat* denen imece usulü hasada şahitlik ettiğini söylüyor. *Yerğat*’ın en az 3-4 kişinin bazen de köydeki her evden bir kişinin (bu grup genelde erkeklerden oluşuyor) toplu bir şekilde bir tarlaya girerek o tarlanın hasadını toplu bir şekilde yapması anlamına geldiğini belirten Yılmaz, bunun tamamen gönüllü emeğine dayandığını ve bir karşılık beklenmeden yapıldığını, *Yerğat*’ta çalışmaya katılanlara tarla sahibi tarafından yemek vb. sunulabildiğini ancak bunun zorunlu olmadığını belirtiyor. *Yerğat*’a karar vermenin genelde köyün ileri gelen bir kişinin teşviki gibi yöntemlerle olduğunu, *Yerğat*’ın herhangi bir şekilde hiyerarşik bir iş bölümüne dayanmadığını, gönüllü ve tecrübeye dayanan bir organizasyon niteliğinde olduğunu vurguluyor.

Büyük bir motivasyonla girilen *Yerğat* işinde Yılmaz’ın aktarımına göre verimlilik te çok yüksek. Tek başına ya da iki kişi bir tarlada çalışırken insanların oflaya puflaya zorunlu olarak çalıştığını, ama *Yerğat*’ta işin hep birlikte yapılan bütünlüklü bir kolektif sosyal davranışa dönüştüğünü, örneğin *Yerğat* sırasında çalışanların genelde motive olmak için hep birlikte kendi dillerinde yöresel şarkılar söylediğini ve birbirini motive eden davranışlarda bulunduğunu belirtiyor. Genelde köyde birinin tarlasını biçecek kimsesi yoksa biri hastaysa ya da herhangi bir sebeple tarlasını biçemeyecek ya da hasadını yetiştiremeyecek durumdaysa diğer köy sakinleri tarafından mutlaka *Yerğat*’a gidildiğini belirten Yılmaz, zaman zaman direkt çok ihtiyacı olmasa da insanların biraraya gelerek ekini *Yerğat* şeklinde biçtiklerini söylüyor. Yılmaz, *Yerğat*’ın verimliliğine, örgütlenmesine ve tarihselliğine ilişkin şunları anlatıyor:

“Diyelim ki bir kişi tek tek çalışıldığı zaman 10 günde yapacağı bir şeyi *yerğat* denen şey birkaç saatte bitirirdi. Bir başladığı zaman baştan sona bitirirlerdi. Bir seferde. Bu kültür geleneksel bir şeye dönüşmüştü. Ama köylerin çoğunda *yerğatlık* gerektiren bir durum yoktu, tarlalar az ve küçüktü, kendileri ekin biçiyordu insanlar. İhtiyacı olan insana hiç talep etmesini beklemeden toplanıyordu *yerğat*. Bu insanların ürünü ortada kalacak gidip yapalım derlerdi. Kanaat önderi olan, sosyal dayanışmada önyak olan bazı insanlar buna öncü olurdu. Kimse de kırmazdı, katılırdı buna. Yani imece usulü bir çalışma yapardı. Tarihsel sürecini araştırmadım ama yaşlılarımız da bunun daha önce olduğunu söylerlerdi. Ama geçmiş dönemde iki farklı kültür yanyana yaşamıştı. Örneğin çekememezlik ve yağma olayları da olurmuş. Ama bizim dönemimizde artık yoktu talan. Babam geçmişte insanların artık talandan çok bezdiğini anlatırdı.”

2.3.4. *Yerğat*'ın Politikleşmiş Bir Devamı Olarak Köylerde Gönüllü Çalışma

Ortaokul son sınıfa kadar Nazımiye'de yaşadığını belirten Yılmaz, daha ortaokulda devrimci düşüncelerle tanıştığını, sonrasında Dersim merkeze Öğretmen Okulu'nda okumaya gidince de daha güçlü bir şekilde çalışmalara katıldığını ve burada 1977 yılından itibaren merkeze bağlı köylerde yürütülen çalışmaların sorumluluğuna getirildiğini aktarıyor. Yılmaz'a göre o dönemde Dersim'de çok sınırlı sayıda işçi vardı. Yalnızca bir süt ile bir yem fabrikası olduğunu ve buralarda çok az sayıda işçi çalıştığını kaydeden Yılmaz, ek olarak çok az sayıda işçinin de otel ve restoranlarda çalıştığını belirtiyor:

“1976 yılında birlikte çalıştığım yoldaşlarımla işçi sınıfından bahsediyoruz ama Dersim'de işçi sınıfı yok dedik. Sonra işçi sınıfı öncülük yapacaksa kimler var burada işçi diyebileceğimiz dedik ve lokantada ve otellerde çalışan işçilerle bir sendika kurmaya karar verdik. Kısa bir yazı yazıldı bunun üzerine ve basıldı. Bazı işçilerle görüştük ama sonra farklı sebeplerle yarıda kaldı bu çalışmamız.”⁷⁰

1977 ve 1979-80 yılları arasında yoğunluklu olarak köylerde çalışma yürütmeye başladığını belirten Yılmaz, 1977 yılında önce daha küçük ve dağınık gruplarla daha sonra 1978 yılından itibaren daha organize, planlı ve kalabalık çoğunluğu öğrencilerden oluşan genç ekiplerle köylere çalışma yürütmeye gittiklerini (bu gruplar 5 ile 15 arasında değişebiliyor) ve halkla bağ kurmak ve siyasi bir propaganda ve örgütlenme çalışması yürütmek amacıyla bölgedeki bütün köyleri gezdiklerini kaydediyor. Köylere gittiklerinde genel bir prensip olarak insanlar bir işle uğraşıyorsa kendilerinin de bu işe katıldığını aktaran Yılmaz, *Yerğat*'lıktan devraldıkları bir yöntemi siyasallaştırmaya ve genel bir toplumsal anlayışa dönüştürmek amacıyla yaz aylarında hasat dönemi başladığında organize bir şekilde köylere gittiklerini ve köylülerle birlikte gönüllü olarak çalıştıklarını aktarıyor. Yılmaz'ın o dönem köylerde yürütülen gönüllülük temelli çalışmalara dair anlatıları şöyle:

“Ekin dönemini kapsayan yaklaşık bir aylık bir çalışmaydı üretim çalışmaları. Her köyde bir gün kalıyorduk. O köyde gerçekten ihtiyacı olan biri varsa ve o

⁷⁰ Hayri Yılmaz, 1 Ağustos 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: İstanbul.

gün bitirilmemişse bir başka gün devam edilebiliyordu. 1977 yılında da gidiliyordu, ama organize işlerin en çok yürütüldüğü yıl 1978'den itibaren. Hangi köye gidersen git bakıyorsun insanlar tarlada çalışıyor, başka bir işte çalışıyor. Senin mutlaka onunla birlikte onun yaptığı işe yardım etmen gerekiyor. Diyelim ark açıyor, sen de gidip onunla ark açıyorsun. Bu şekilde başlayan daha sonra daha organize hale gelen bir şeydi. Ama dönem olarak şöyle başladı diyemiyorum. Esas olarak bir yere giderken, bağ kurarken, ihtiyacı olan insanlarla dayanışma üzerine kurulan, sonra da bu dayanışmayı ortak bir kültür üzerinden ortak bir çalışmaya dönüştürmeyi hedefleyen, dolayısıyla köylünün de kolektif bir şekilde çalışmasını, yani bireysellikten çıkartıp kolektif bir kültüre, kolektif üretime, kolektif dayanışmaya yöneltmek amacıyla yapılan bir çalışmaydı. Bir yandan da ortak çalışma kültürünün insana getireceği donanımın insanın gelişiminde oynayacağı rolü anlatmaya çalıştık ve dolayısıyla sosyalist toplumda sadece bu ortak çalışmanın yapıldığı hasat mevsiminde değil aynı zamanda genel olarak ortak üretmenin bir verimliliği olduğunu, küçük küçük üretimlerden çıkarıp büyük üretimde ortak çalışmanın getireceği yararları da anlatmaya çalışıyorduk.”

Yılmaz çalışmanın verimliliği, örgütlenmesi ve çalışma esnasında yapılan davranışlara dairse şunları belirtmektedir:

“Köye gittiğimizde insanların da haberi oluyordu zaten. Senin gitmene gerek kalmazdı insanlar senin yanına gelirdi. O dönemde herkes çok politikti. Çocuklar bile bizimle siyaset konuşuyordu. 10-15 kişilik gruplar oluşturuyorduk, gittiğimiz yerdeki gençleri de ekliyorduk 20 kişiyi bulabiliyorduk. Yemeği çalıştığımız insanlar veriyordu. Bazen biz de yapıyorduk kolektif olarak. Her ortak tarla biçiminde mutlaka birlikte şarkılar söyleniyordu. Genelde politik marşlar söyleniyordu. Halk şarkılarını da politikleştirerek söylüyorduk bazen. Köylüler içinde, yediden yetmişe herkes bilirdi bu şarkıları. Köylere gittiğimizde küçük çocuklar bizleri marşlarla karşılıyordu, çıktığımızda da bizi marşlarla uğurluyorlardı.

Bir motivasyon oluyordu, çalışma esnasında devrimci marşlar ve türküler söyleniyordu. Kolektif bir şekilde ve kendine ait olan kültürel dokuyla ilgili şarkılar türkülerle kendini motive ettiğin zaman, o sıcaklık ve işin zorluğunun senin üzerinde bir etkisi olmamaya başlıyor ve sen onlardan azade bir şekilde çalışmaya başlıyorsun. Kesinlikle verimliliği yüksek bir çalışmaydı. Her zaman ortak çalışma, kolektif çalışma verimliliği yüksek tutar. Çalışma içerisinde kimsenin kimse üstünde bir hiyerarşi kurma durumu yoktu ama bu organizasyonu yapan insanlar genellikle sosyalist faaliyetten sorumlu kişiler olduğu için fiili olarak herkes onların yönlendirmesine göre hareket ederdi.

Mola dinlenme gibi şeylerse hiç sorun olmuyordu, herkes istediği, yapabildiği kadar çalışıyordu. Ama mesela birisi kaytarmak için yapıyorsa, sen gelme derdik. Gelip çalışmayı bozmanın bir anlamı yok. Ama gerçekten beceremiyorsa, sıkıntıları varsa, bir yeri ağrıyorsa kimse bir şey demezdi elbette. Zaten gönüllülük esasına göre yapılıyordu iş. Ama kaytaranlar da oluyordu hep. Onlarla konuşuluyordu, ‘Ortak çalışma kültürüne dikkat etmemiz gerekiyor, yorulmuş olabiliriz ama burada ortak bir şey yapıyoruz, hepimiz aynı koşullara sahibiz, kendi arkadaşlarımızı, yoldaşlarımızı düşünmen gerekiyor’ diye.”

Bu şekilde her köyde bir-iki gün kalarak bölgedeki bütün köylere giderek ekin biçme çalışmalarına katıldıklarını, ancak bunun bir süre sonra bazı köylülerde, “Nasıl olsa gençler gelip biçecekler” diye bir tembelliğe sebep olduğunu belirten Yılmaz şunları diyor:

“Nasıl olsa birileri gelecek, gençler gelecek, sosyalistler gelecek bizim tarlamızı biçecek diyebiliyorlardı. Daha fazla ekemezlerdi, zaten arazi sınırlıydı o bölgede. Sadece senin geleceğini biliyorsa, seni beklemeye başlayabiliyordu. Bir tembellik, atalet kültürü oluşmaya başlamıştı. Bunu hissettiğimiz yerde de yapmıyorduk. Uyanık olanlar vardı. Bunu yapanlar vardı, bu bir eğilim olarak vardı sadece ama yaygın değildi.”

Hıdır Yıldırım da Mazgirt’te benzer bir politik gönüllü çalışma deneyimi yaşamış. Yıldırım’ın bu konuya dair anlatımlarıysa şöyle:

“O dönemde bölgede halk arasında zaten önceden var olan ve adına “*yerğat*” denen bir tür imece usulü çalışma vardı. Biz bu düşüncüyü devam ettirdik. O dönemde köylülerle yaptığımız bu çalışmalar çok öyle planlanmış, karar altına alınmış şeyler değildi, daha çok kendiliğinden ortaya çıkan bir durumdu diyebilirim. Gönüllü bir emektir, geleneksel olarak köylüde vardı zaten, bizim katkımızla biraz daha sistemli hale geldi sadece. Ekin olduğu zaman bütün köylere gidiyorduk o bölgelerde. Birisinin tarlası kaldığında insanlar birleşip sırayla bu kişiye yardıma gidiyordu. Köylüler genellikle kendi arazilerine ailecek ekim yapıyordu. Çok yaygın olmasa da genellikle imece usulü ortak bir şekilde hasat oluyordu hem biz hem de yerel köylüler katılıyordu. ‘70’li yıllarda ücretli yevmiye hiç yoktu. O dönemde genelde köylüler ancak kendine yetebilecek kadar üretebiliyorlardı. Ama bizim imece usulü çalışmalarımız biraz yaygınlaşınca üretim de miktar olarak biraz daha artmaya başladı. Köylüler nasılsa gençler gelip biçer, yerde kalmaz diye düşünüyordu. 1982’ye kadar bu tür ortak çalışmalar devam etti, ama sonrasında bu yapılamadı, çünkü ihbar yapılıyordu, operasyonlar olduğu için açık olarak köylülere yardım etme olanağı yoktu. ‘80’li yılların başında köylülerin kendi aralarındaki ortak hasat çalışmaları büyük oranda düşmekle birlikte kısmen devam etti.”

Verimlilik ve çalışma esnasındaki motivasyona dair anlatımlarıysa şöyle:

“Ekin biçme faaliyetleri genelde ya köylülerin kendi talebi ya da bizim talebimiz üzerine gerçekleşiyordu. Önce çevre köylerde ya da diğer köylerde yaşayan taraftar ailelerimize veya başka köylülerin ihtiyacı varsa yardıma gidiyorduk. Tarlaya yürüyerek gidiyor, bazen kahvaltıyı evde bazen tarlada yapıyorduk. Öğle yemeği tarlaya geliyordu. Gönüllü bir çalışma olduğu için motivasyonumuz yüksekti. Mesela çalışma esnasında marşlar söylüyorduk tarlada. Arada tartışmalar yapıyorduk, bazen güreş tutuyorduk. Bu kolektif bir

dayanışmaydı bizim için. Konsantrasyonu imece usulü ya da yoldaşığa dayandığı için çok iyiydi. Verimimiz yüksekti. Severe yapıyorduk işi.”⁷¹

İki görüşmecinin anlatımları o dönemki gönüllü çalışmalar açısından birbirini doğrulayan veriler sunmaktadır. Anlatımlardan anlaşıldığı kadarıyla bu çalışmalar köylüler arasında hala kısmen var olan kolektif ürün hasadı çalışmalarını daha sürekli ve sistemli hale getirmiş ve tarımsal üretimdeki verimliliği de kısmen arttırmış. Öyle ki tarım arazilerinin elverişli olduğu bölgelerde yer yer ekim yapılan araziler bundan dolayı artmış. Ancak bu kolektif çalışmalar gönüllü çalışanların çabası ve öncülüğünde gerçekleştiği için herhangi engelleme ya da koşullardan dolayı katılamama durumunda köylülerin bu kolektif çalışmaların sürekliliğini sağlayamadığı anlaşılmaktadır.

2.3.5. Kolektif Bir Üretim Girişimi olarak “Geyiksuyu/Deşt Toprak İşgali”

O dönemki politikleştirilmiş üretim faaliyetleri perspektifine bir örnek olması bakımından bölgede “Geyiksuyu/Deşt Toprak İşgali” olarak bilinen deneyim dönemi anlamak açısından ilgi çekici bilgiler sunmaktadır. “Geyiksuyu/Deşt Toprak İşgali” deneyimini o dönem bölgedeki çalışmaların sorumlularından olan Hayri Yılmaz’a ve bölgede yaşayan bir başka kurumun politik faaliyetini yürüten Süleyman Kıt’a sordum.

Hayri Yılmaz 1979 yılında Geyiksuyu/Deşt’te gezerken devlete ait büyük ve verimli bir arazinin dikkatlerini çektiğini, daha sonra burayı kolektif ekim yapmak amacıyla işgal ettikleri süreci şöyle anlatıyor:

“O dönemde orası nahiye idi. Karakolun alt tarafındaki lojmanlarla yatılı bölge okulu arasında çok büyük devasa bir arazi vardı, dümdüz. Kime ait olduğunu merak ettik. Dediler ki eskiden burayı hazine almış, yatılı bölge okulu bir dönem burayı işletmiş. Üretim de yapmış. Ama çok uzun yıllardan beri burası böyle boş duran bir yer. Bunun üzerine arkadaşlardan birisi biz burayı niye ekmiyoruz dedi. Ne yapabiliriz diye konuştuk. Dedik köylüleri örgütleyelim, organize edelim, burayı kolektif bir şekilde ekip kolektif bir üretim alanına dönüştürelim. Bir de işte toprak reformu, toprak işgali gibi şeyler vardı felsefemizde. Biz de işte okumuşuz, kendi bazımızda el yordamıyla bir şeyler üretmeye çalışıyoruz. E ne yapalım toprak ağalığı yok. Toprak işgalleri yapamayacağız. O zaman devlete ait arazileri işgal edelim ve halkın malına dönüştürelim dedik. Bunun üzerine biz köylerde dolaşmaya

⁷¹ Hıdır Yıldırım, 23 Temmuz 2019, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ., Yer: İstanbul.

çıktık. ‘Burası size ait olan bir toprak, sizin olan bir toprak. Devlet size ait olan bu toprağı almış, burada bomboş bir şekilde bekletiyor. Biz size destek verirsek sizlerle burayı kolektif bir şekilde ekip biçersek olmaz mı’ dedik. Olmaz diyenler çıktı, bize yakın olanlar olur niye olmasın dedi. Derken bunun bir alt yapısını oluşturduk, birkaç aylık bir çalışma yaptık. İlkbaharda (Mart ayında) bunu pratiğe dökme kararı aldık. Bunun üzerine ilişkilerimiz olan köylerden traktörler getirdik ödünç alma yöntemiyle. 1970’lerde Dersim’de birçok yerde traktör yoktu insanlar kara sabanla üretim yapıyordu. Ama Pertek, Mazgirt gibi yerlerde, yani üretimin daha çok olduğu yerlerde traktör de vardı. Toprak verimliliği ve toprak büyüklüğü daha fazlaydı. Oradakiler modern üretim araçları çıktığı için traktör, biçerdöver kullanmaya başlamıştı. Tohumları da yine ekonomik koşulları uygun olan insanlardan aldık. Yüzlerce köylü dâhil oldu bu çalışmaya. O nahiyede o toprağı bakan köylerin hepsini dâhil ettik, 15-20 köy vardı. Nüfusu da çoktu. Dışarıdan da bir kaç yüz kişi gelmişti. Bunlar bizim sosyal çevremizdi, ilişkilerimizdi. Toprak işgali var diye gelmişlerdi 400-500 kişi.

Davullu zurnalı bir ekimdi. İnsanlar halaylar çekiyordu, şarkılar, türküler, marşlar söylüyordu. Eğleniliyordu. Çok canlı ve dinamik, kitlelerin moralinin yüksek olduğu bir şeydi. Bir iki günlük bir faaliyetti. İşte sürüm işlemi tamamlanmadan yandaki karakol müdahale etmek istedi. Başaramadı. İlk başta 3-4 tane arkadaşı gözaltına aldılar. Biz de karakolun etrafını kuşattık. ‘Bırakın bırakmazsanız kötü olur’ dedik. Bırakmak zorunda kaldılar. Yani o kadar güçlüydük o zaman. Sonra Hozat’tan alay geldi. Bu da yetmedi bu sefer Elazığ’dan birlikler geldi. Sanırım ikinci gündü. Sürüm devam ediyordu, köylüler de yanımızdaydı. İki türlü köylü grubu vardı. Bir bize dâhil olanlar, bir de merak edip de gelenler. Etraftan izliyorlardı. Çok kalabalıktık. Tahminen bine yakın insan vardı. Elazığ’dan gelen birlikler tamamen etrafımızı sardılar. O zaman Elazığ’da sıkıyönetim vardı, Tunceli’de yoktu. Askerler bizimle pazarlık etmeye başladılar. Onlar, ‘Burası devletin hazine arazisidir, burada yasadışı bir iş yapıyorsunuz, kanunsuzdur, bırakıp gidin’ diyorlardı. Biz de ‘Hayır, burası halkın malıdır, buradaki köylünün ihtiyacı var buna, siz çıkın gidin’ diyorduk. Bir süre sonra müdahale etme yaklaşımları çıktı. Telsiz konuşmalarına şahit oluyorduk. Müdahale edin diyordu konuştukları üstleri. Buradakiler de diyordu ki müdahale edersek çok kan dökülecek. Biz etraflarını sarmışız ama bizim de etrafımız sarılı diyorlardı. Tepelerde izleyenler vardı. O diyaloglar içerisinde fark ettik ki tepelerde izleyenlerin izleyici değil, aslında silahlı gruplar olduğunu düşünüyorlardı. Silahlı gruplar vardı, ama öyle çok kalabalık değildi. 10-15 silahlı kişi etrafta bekleyip önlem alıyordu sadece. Epey bir pazarlık yapıldı ve zımnen anlaşıldı. Onlar çekip gidecek, biz de çekip gideceğiz ve müdahale etmeyecekler. Ekim yapıp bitmişti zaten. Anlaşmaya göre onlar ekime karışmayacaktı. Ecevit hükümeti zamanında kan dökülmesin diye bir şey vardı.”⁷²

Sonrasında ilçelerden gelen bir kısım insanın yürüyerek ilçelerine döndüklerini ancak il merkezi ve Hozat’tan gelen yaklaşık 120 kişinin kamyonlarla geri döndükleri

⁷² Hayri Yılmaz, 1 Ağustos 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: İstanbul.

sırada Halvori Köyü yolunda durdurularak gözaltına alındıklarını belirten Yıldırım, bu gözaltı sonrasında yaşananlarıysa şöyle anlatıyor:

“120 kişiden 20’si tutuklandı, 100 kişi serbest bırakıldı. Gözaltına alınanlar şehir merkezine getirildiği zaman ciddi kitlesel tepkiler oluştu. Şehir merkezinde büyük gösteriler yapıldı. Orada tutmadılar, Hozat’a götürdüler. Hozat’ta gözaltında kaldıkları süre içerisinde sürekli adliyenin önünde, adliye etrafı sarılarak protesto gösterisi yapıldı. Sonra da 100 kişi serbest bırakıldı. Çıkıldığı zaman insanlar gözaltından çıkanların hepsini hiç ayakları yere değmeden evlerine kadar taşıdılar. Böyle müthiş bir coşku vardı. İnsanlar Dersim merkeze döndükleri zaman yarı yola kadar konvoylar şeklinde insanlar coşkuyla karşılamaya geldi. Çok müthiş bir coşkusal katılım ve kutlama vardı. Belki de hayatımda benim kişi olarak bir daha yaşamayacağım coşku, dinamizm ve destek vardı. Müthiş bir şeydi yani. Öğrendiğim kadarıyla o dönemden sonra ekinler bir süre büyüyor, hatta oradaki bazı köylüler koruyorlar tarlayı. Daha sonra askeriye geliyor toprağı traktörle ters yüz ediyor. Biçilemiyor yani. Ben bu olaydan bir süre sonra Dersim’den ayrılmak zorunda kaldım. O gün gözaltına alınıp bırakılanlar arasındaydım zaten. Daha sonra Diyarbakır’a gittim. Orada tutuklanıp ‘80’lerin sonuna kadar hapisanede kaldım.”

Yılmaz yaptıkları bu toprak işgali ve kolektif ekim deneyimine dairse şunları belirtiyor:

“Bu çalışmanın sıkıntılı yanı şuydu; Bu talep köylünün talebi değildi. Sorun buydu. Köylünün talebi olmuş olsa kendi talebini sahiplenme duygusu daha güçlü hala gelirdi. Bunu biz bir talep haline getirdik. Köylü bu işin öznesi olsaydı başından itibaren kendisi bu noktada bedel ödemeyi de göze alırdı. Dolayısıyla dönüşen talep gerçek bir talep haline gelmediği için, biz de sonraki süreçte orayı koruma koşulunu oluşturamadığımız için, köylüler orayı daha sonra tek başına koruma ve sürdürme cüretini göstermezdi. Normalde aslında oradaki köylülerin yararına olacak ihtiyaçları olan bir topraktı bu tabii. Sadece köylüler onu sahiplenme bilincine sahip değillerdi. Biz bunu tetikledik. Sorun bu. Köylülerin sorunlarını çözmek konusunda da aynı şekilde. Hep biz çözdük onların sorunlarını, köylü hep bizden beklemiş oldu. Sonraki süreçte 12 Eylül darbesinden sonra bizler çalışmayı eskisi gibi sürdüremediğimiz dönemde, köylüler kendi arasında sorunlarını çözebilecek güce sahip olamadılar. Biz köy komiteleri kurmalıydık aslında. Nasıl ki devletin yargı kurumları varsa, o yargı kurumları devlet adına adalet dağıtıyorsa, biz de sosyalist bir hareket adına adalet dağıtmış olduk. Yanlış yaptık yani. Köylüler hep bizi bekledi ve bizi çağırdı sorun olduğunda. Benim olduğum dönemde hiç kimse karakola gitmezdi. Bizi çağırırlardı.”⁷³

Aynı olaya tanıklık eden Süleyman Kıt ise o dönemde bu çalışmayı yürüten kurumdaki kişilerle bu konuda tartışma yürüttüklerini, kendilerinin bu toprak işgali

⁷³ Hayri Yılmaz, 1 Ağustos 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: İstanbul.

eylemine doğru bulmadıklarını çünkü belirtildiği gibi bölgede yaygın bir şekilde ekilebilir olup devletin ya da ağaların elinde olan ve halkın ihtiyaç duyduğu büyük bir toprak miktarı olmadığını belirtiyor. Kıt, çalışmayı gerçeklikten kopuk olarak değerlendirdikleri için örgütleyicisi olamadıklarını ifade ediyor.⁷⁴

O dönem yürüttükleri çalışmalar içerisinde köy dernekleri ve tüketim kooperatifleri de olduğunu kaydeden Yılmaz, köy derneklerinin daha çok siyasi çalışmalar için kurulduğunu, tüketim kooperatiflerinin ise köylerdeki insanlara üzerine kar koymadan uygun fiyata çay, şeker, tütün gibi temel gıdaları sağlamak için kuruldukları belirtiyor. Belirttiğine göre bir başka siyasi grup daha bölgede bazı tüketim kooperatifleri açmış kendilerinden önce.

Toprak işgalini yapmadan önce diğer siyasi oluşumlarla da konuştuklarını ancak onları ikna edemediklerini, onların bu toprak işgaline karşı çıktıklarını ancak ekin günü diğer grupların da orada olduklarını, hatta “yapmayın” diyerek onlara hala karşı çıktıklarını, kendilerinin de eylem sırasında bu tavrın doğru olmadığını söylediklerini ve onları ikna ettiklerini belirtiyor.

O dönem köylerde yürüttükleri siyasi, üretim ve kültür çalışmalarının iç içe geçtiğini, örneğin bazı halkçı ve devrimci şarkıcı ve ozanları köylere çağırarak müzik dinletileri organize ettiklerini, devrimcilerin hayatını anlatan siyasi piyesler sunduklarını, halk dansları oynadıklarını söylüyor.

Hıdır Yıldırım’sa o dönemki solu ve çalışmalarını şöyle değerlendiriyor:

“1969 yılında Dersim’de valilik Pir Sultan oyununu yasakladı ve halk buna karşı bir mücadele geliştirdi. Orada Hüseyin Kılan diye bir genç polis kurşunuyla öldürüldü. Bu tür aydınlanmacı bir eğilim vardı. Ama sol da zaten kendini böylesi bir ortamda kurdu. Sol oranın, oradaki aydınlanmanın ürünü olarak doğdu.

Solun o dönem bölgedeki somut politikaları daha zayıftı. Darbe döneminde kooperatifleşmeye dair bir yazı yazılmıştı, ama zaten darbe ortamı olduğu için tekrar tatbik etme koşulu olmadı. Bizim o dönem daha çok soyut bir sosyalizm mücadelesi anlayışımız vardı. Somut olarak köylülerin yaşamını nasıl değiştirebiliriz, mesele o dönem az da olsa topraksız köylüler vardı, biz onların hayatını nasıl değiştirebiliriz diye sormadık genelde. Biz onlara mera, ev yapacak yer, tahsis edebilirdik. Somutta yapabileceğimiz bazı şeyleri de yapamadık. Mesela benim bir arkadaşım vardı. O dönemden bir arkadaşım köylülerin kendilerine ev yapacak kadar bir arazi bile vermediklerini söyledi o dönem için, ben utandım. Biz o dönem politik devrimcilerdik ve bunu düşünemedik diye. Köy meraları vardı. Buna dair de çalışmak yapamadık. Genelde köylülerin yaşamı ve aralarındaki sorunlara dair bir talep varsa bir

⁷⁴ Süleyman Kıt, 4 Eylül 2019, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ., Yer: Dersim.

şey yapıyorduk. Örneğin biri toprak talep ediyorsa, biz bir şey yapıyorduk buna dair. Su eşitsizliği varsa mesela, bir şikâyet olursa biz müdahil oluyorduk. Ama genelde biz yapıyorduk bunu köylülerin kendi kendini yönetmesine dair bir çalışmamız olmadı. Örneğin meclis tipi çalışmalar yapabiliydik. Biz o dönem toplantılar yapıyorduk, ama bu toplantıları biz yönetiyorduk. Karar verici mekanizma bizdik. Topraksız köylülere ya da yardıma ihtiyacı olan insanlara yardım edebilirdik. Halk somutta kendini yönetebilir, sorunlarını çözebilirdi diye düşünüyorum bugünden bakınca.”⁷⁵

Geyiksuyu/Deşt toprak işgali o dönem ki politik çalışmalar çerçevesinde kolektif üretime dönük bir tür deneysel girişim olarak yorumlanabilir. Bu çalışma genel bir program çerçevesinde düşünülmüş tartışılmış bir üretim faaliyeti olarak değil daha çok ‘kısmen tesadüfi’ olan bazı gelişmeler sonrasında bir bölgede üretim alanına yönelik ihtiyaçlar çerçevesinde düşünülmüş bir ‘çözüm önerisi’ olarak okunabilir. Hayri Yılmaz’ın da belirttiği gibi bu çalışmanın bölgede yaşayan köylülerden gelen bir talep sonucunda ortaya çıkmaması, daha önce deneyimlenmemiş bir çalışma olması ve o günün koşullarında bürokratik ve askeri mekanizmaların sertliğinden kaynaklı güçlü bir baskı ve engellemeyle karşılaşması gibi sebepler bu kolektif üretim faaliyetinin zayıf ve dezavantajlı yanlarını oluşturmuş. Ancak bu ve benzeri deneyimlerin yine de daha sonra bölgede yürütülen üretim faaliyeti politikalarına bir deneyim ve hafıza olarak kaynaklık ettiği söylenebilir.

Fakat o dönem yürütülen üretim ve toplumsal yaşamın organizasyona yönelik çalışmalarının geneline baktığımızda bölgede ilk olarak bu tür çalışmalar yürütülmesi ve alana yönelik deneyim ve bilgilerin yetersiz olması, çalışmaların büyük oranda öğrenci gençlik gibi üretimden görece daha kopuk kesimler tarafından organize edilmesi gibi sebeplerle çeşitli dezavantajlar barındırdığı anlaşıyor.

2.4.1. 1980 12 Eylül Darbesi Sonrası Çatışmalı Sürecin 1994 Köy Boşaltmalarına Evrilmesi: Zorunlu Göç, Mülksüzleşme, İşçileşme

1980’li yıllarda Türkiye’de ekonomide neoliberal dönüşüm adımları hızla atılır ve darbe rejimi üzerinden bu politikaların önünde engel olan sendikalar, siyasi partiler ve toplumsal mücadelenin tüm araçları bir bir bertaraf edilirken Dersim’de de askeri cuntanın etkisi yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Bölgede bir yandan geniş gözaltı ve tutuklama furyaları yaşanırken bir yandan da 1970’li yıllarda devrimcilerin

⁷⁵ Hıdır Yıldırım, 23 Temmuz 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: İstanbul.

köylülerle birlikte üretim, kolektif hasat gibi çalışmalarını tarihe karışmakta, toplumsal ilişkilerde dönüşümler yaşanmaktadır. Örneğin görüşmecilerimden Hıdır Yıldırım, 1988’de hapisneden çıkıp köye döndüğünde artık köylülerin kendi aralarındaki dayanışma formlarının kaybolduğunu gördüğünü, bir işini yapamayacak durumda olan birine köyden başka kişilerin ücret ile işini yaptığını gördüğünde şaşırdığını belirtmiştir. Dönemi yaşamış olan başka tanıklardan da bu dönemde köylerde ücretli işçiliğin başladığını ve yaygınlaşmaya başladığını anlaşılmaktadır.

1983 yılına kadar dışarıda olan, daha sonra ise tutuklanarak 1989 yılına kadar hapisnede kalan Hıdır Yıldırım’ın 1980’lerin başına ve sonuna dair yaptığı gözlemler dair şöyle:

“‘80’li yıllarda güvenlik sebebiyle artan baskılar nedeniyle insanların dışarıya göçü arttı. İnsanlar daha çok işkence ve baskı görmemek için göç etmek zorunda kaldı. ‘80’li yıllarda devlet baskısı sebebiyle tarımsal üretim de azaldı. O dönem tamamen kapalı olan bir ekonomi değil, kısmi olarak açık olan bir ekonomi vardı. Mesela insanlar yağ ve süt ürünlerini (çökelek vs.) götürüp dışarıya satıyorlardı. Ama genelde iç pazara yani merkezdeki dükkânlara vs. satılıyordu. Hayvan ticareti de aynı şekilde. Kısmi bir pazar ilişkisi vardı, kısmen de kendine yetebilen bir ekonomiydi. Ben ‘83’te tutuklandım, ‘89’da çıktım. Çıktığımda ücretli emeğin başladığını gördüm ve çok da şaşırdım. Artık yardımlaşma ve dayanışma yoktu, kimse imece usulü çalışmıyordu. Gittiğimde köylülerin ilgisinin, konuştukları şeylerin vs. değiştiğini gördüm. Herkes parayla çalışıyordu. Eskiden sonbaharda kışlık yaprak kesmeye gidildiğinde, birinin kimsesi yoksa ona destek için diğer köylüler boştaysa gidip ona yaprak keserlerdi. Ama geldiğimde bunun da ücretli olarak yapıldığını gördüm. Bu ücretli işlerde genelde erkekler çalışıyordu. Çıktığımda imece usulü çalışmaya dair bir şey görmedim, varsa da ben şahit olmadım belki.”⁷⁶

Yine o dönemde, yani 1986’dan itibaren evlenerek Mazgirt’te yaşamaya başlayan Melek Yıldız da kendisiyle yaptığım görüşmede o dönem tarlalarda, bağlarda ve bahçelerde ücretli çalışmanın olduğunu belirtiyor. Yıldız, kaynanası ve onun gibi durumu iyi olmayan bazı kadınların, yaz aylarında insanların tarlalarına çalışmaya gittiklerini, ancak kaynanasının diğer insanlar gibi yevmiye almak yerine, yaptığı iş karşılığında köylülerden buğday aldığını (bir günlük çalışma karşılığında bir teneke buğday) ve böylece yıllık buğday ihtiyacını karşıladığını kaydediyor.⁷⁷

⁷⁶ Hıdır Yıldırım, 23 Temmuz 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: İstanbul.

⁷⁷ Melek Yıldız, 24 Temmuz 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: İstanbul.

1980'lerden sonra bölgede başlayan çatışmalarla birlikte devletin baskı ve yasakları artarken, bu dönemlerde, köylüler köye aldıkları gıdaları bile karneyle ve kısıtlı olarak alabilmişlerdir. Temmuz 1987'de ilan edilen ve 2002 yılına kadar resmi olarak devam eden OHAL'le birlikte yoğun bir baskı altında geçen bu yıllar nihayetinde bölge halkının “ikinci 38” olarak nitelendirdiği 1994-95 köy boşaltmalarıyla sistematik bir zorla göçertme ve mülksüzleştirme sürecine evrilmiştir.

1994 yılında bölgenin diğer illerinde olduğu gibi Dersim'de de köy boşaltmaları başlatılıp köyünden, topraktan ve üretimden uzaklaştırılarak zorla göç ettirilen insanlar, vasıfsız işçi/işsiz haline getirilerek bölgenin kendi kendini önemli oranda besleyen ekonomik yapısına ciddi bir darbe vurulmuştur.

2.4.2. 1994 Köy Boşaltmaları ve Zorunlu Göç

Dersim'de tembellik söyleminin “kültürelleşmesi” üzerine 2013 yılında bir makale yayımlayan Ali Ekber Doğan ve Ş. Gürçağ Tuna, bu makalede 2000'li yıllarda Dersim'deki işgücü ve istihdamın yapısı ve işsizliği anlamak için 1994 yılında başlayan zorunlu göçe bakmak gerektiğinin altını çizmektedirler. Dersim'de tarımsal üretime ciddi bir darbe vuran ve köylerde kendi geçimini sağlayacak kadar bir üretimle yaşayan köylüleri zorla göç ettirerek onları vasıfsız işçiler halinde kent merkezine yığan bu zorunlu göç uygulamasında Ekim 1994'ten başlayarak kısa bir süre içerisinde 420 köyden 287'si boşaltılmıştır. 1990'da 133 bin nüfusu olan Dersim'in nüfusu 1997'de 86 bine düşmüş, 2000'de nüfus 93 bine çıkmıştır. 1990'lı yıllarda kır nüfusunda yaşanan azalma rakamlara bakıldığında da açıkça görülmektedir. 1990'da 82 bin olan kır nüfusu, 1997'de 30 bine gerilemiştir.⁷⁸ Hüseyin Aygün de CHP milletvekilliği yaptığı dönemde mecliste yaptığı bir konuşmada o dönemde tahmini olarak 40 bin kişinin göç ettirildiğini belirtiyor.⁷⁹

İnsan Hakları Derneği Tunceli Temsilcisi Avukat Barış Yıldırım'ın aktarımına göre de “Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin

⁷⁸ Doğan, Tuna, **a.g.e.**, s. 87

⁷⁹ Hülya Karabağlı, “Aygün: 1993-94'te 40 bin kişi Tunceli'den göç etmek zorunda kaldı”, **T24**, 14 Aralık 2011, (Çevrimiçi) <https://t24.com.tr/haber/aygun-1993-94te-40-bin-kisi-tunceliden-goc-etmek-zorunda-kaldi,186790>, 10 Ağustos 2019.

Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu”nun 14 Ocak 1998 tarihli raporunda Tunceli’de 183 Köy 823 mezradan tahliye edilenlerin sayısı 40 bin 933 kişi olarak belirtilmektedir. Ancak Yıldırım, gerçekte boşaltılan köy ve göç ettirilen ve mal varlığına ulaşamayan kişi sayısının daha fazla olduğunu, çünkü insanların o süreçlerde ilgili mercilere başvuru halinde “misilleme”yle karşılaşabilecekleri yönünde yoğun endişe duydukları için herhangi bir bildirimde bulunmadıklarını kaydediyor.⁸⁰

Köylerin yakılarak boşaltılması ve köylülerin zorla göç ettirilmesinin maddi ve manevi olarak ne tür sonuçlara yol açtığı, Dersimlilerin sonrasında devlete açtıkları dava süreçlerinin nasıl işlediği, dönemi yaşayan köylülerin 25 Mart 2008’e Evrensel Gazetesi’nden Eylem Lodos’a verdikleri röportajlardan anlaşılmaktadır. Karataş köyünden Yusuf Kul, köyelerine yedi adet havan topunun atıldığını ve patlamada bir çocuğun öldüğünü, yedi kişinin ise yaralandığını belirtiyor. Daha sonra ise köyelerinin askerler tarafından yakıldığını ve göç etmek zorunda bırakıldıklarını belirten Kul, sonraki süreçlerde açtıkları davalarda devlet tarafından hayvancılıkla geçindiklerinin bile resmi olarak tanınmadığını ve devletin köylülerin geçim kaynaklarını inkâr ettiğini kaydetti. Köylülerin hayvancılıkla geçindiklerine dair verilerin Ovacık Ziraat Bankası’ndan aldıkları hayvancılık kredisi verileri ve diğer resmî belgelerde de kayıtlı olduğunu, ancak buna rağmen yok sayıldığını vurgulayan Kul, köyden çıktıktan sonra önce Ovacık’ta daha önce çığ mağdurları için yapılan sosyal konutlara, sonrasındaysa İstanbul’a göç ettiklerini anlatıyor. 1938’de dahi sürgün edilenlerin yedi yıl sonra dönebildiklerini ve kendilerine devlet tarafından maddi destek sağlanarak hayatlarını yeniden kurmaları için yardım edildiğini belirten Kul, “terörden zarar görenler” yasası kapsamına alınmalarını eleştirerek, terörden değil devletten zarar gördüklerini belirtiyor.⁸¹

Dönemi yaşayan diğer köylülerin anlatımları da aynı paralelliktedir. Ovacık’ın Mercan köyünden Fatma Demir ve Karataş köyünden Halil Kırmızı da röportajda

⁸⁰Barış Yıldırım, “Köy Boşaltmadan Kaynaklanan Zararlar – Sorunlar”, **BİANET**, 5 Nisan 2008, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/biamag/insan-haklari/106010-koy-bosaltmadan-kaynaklanan-zararlar%E2%80%9494sorunlar>, 10 Ağustos 2019.

⁸¹ Eylem Lodos, “Tunceliler Köyelerine Geri Dönmek İstiyor”, **Evrensel Gazetesi**, 25 Mart 2008, (Çevrimiçi), <https://www.evrensel.net/haber/227372/tuncelililer-koylerine-geri-donmek-istiyor>, 11 Ağustos 2019.

köyleri yakılıp boşaltılınca önce Ovacık'taki sosyal konutlara taşındıklarını, ancak bu konutların doğru düzgün camı ve kapısı dahi olmadığı için İstanbul'a göç etmek zorunda kaldıklarını anlatıyorlar. Kırmızı ve Demir, İstanbul'da çok zorluklar çektiklerini belirtirlerken yaşadıkları mağduriyetlerden dolayı devletten yardım alamadıklarını kaydediyorlar. Karataş Köyü Dernek Başkanı Ercan Kırmızıtaş ise davalar sonucunda kısmi olarak verilmeye başlanan tazminatların çok düşük olduğunu ve kayıplarını karşılamadığını, tazminatlarını alarak tekrar köylerine yerleşmek istediklerini belirtiyor.⁸²

2.4.3. 1994'ün Sonuçları: Mülksüzleşme, İşçileşme, İşsizlik (Yoksulluk)

Doğan ve Tuna'nın, yaşanan bu zorunlu göçle il merkezi ve ilçelerde de ciddi değişimler yaşandığını, yalnızca köylerden gelen yeni nüfustan kaynaklı değil, ondan daha büyük oranda kaybedilen nüfus nedeniyle yaşandığını belirtiyorlar. Bu göçle kır-kent ilişkilerinin bozulduğunu, gidenlerin yerinin, “üretim-geçim araçlarından kopartılmış, mülksüzleştirilmiş, başka bir yere gidemeyecek kadar yoksul durumda olanlarca” doldurulduğunu vurguluyorlar. Bu göçle birlikte artık kırın kenti beslemesi durumu da tamamen ortadan kalkmış, kent merkezini kullanan büyük nüfusun göç etmesiyle pazar daralmış ve kent üretim-geçim araçlarından kopartılmış ve vasıfsız işçiler haline getirilmiş büyük bir insan topluluğunun sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır.⁸³

Doğan ve Tuna'nın aktarımlarına göre köylerinden zorla çıkarılan insanların büyük bir kısmı kent merkezinde yaşam ve geçim olanakları olmadığı için büyük veya Elazığ gibi yakın şehirlere, küçük bir kısmı ise Avrupa'ya göç etmiştir. Kent merkezine yerleşip kalanlar daha çok dışarıya göç etmek için gerekli bağlantı ve maddi olanaklar olmayanlardır. Yalnızca işgücünü satma potansiyeli olan bu kişiler, işçi sınıfının bir parçası haline gelmiş ancak önemli bir kısmı hiç iş bulamazken bir kısmı da yalnızca güvencesiz işlerde düzensiz ve sürekli olmayan bir şekilde çalışma olanağı bulmuştur. Göç eden bu kitlenin önemli bir kesimi dışarıdaki aile fertlerinden gelen

⁸² Lodos, “Tunceliler Köylerine Geri Dönmek İstiyor”, **a.g.e.**

⁸³ Doğan, Tuna, , **a.g.e.**, s. 87.

yardımlarla ayakta kalan kişilerdir. Doğan ve Tuna, belirleyici olan faktörün göç ettikleri il merkezinde iş olanaklarının çok düşük olması olduğunu, gelen iş gücünün vasıfsız olmasının ise bu durumda daha tali düzeyde etkili olduğunu belirtiyor. “Bunun yanında, kentteki zorunlu göç mağdurları da dâhil, geniş işsiz kitlesinin ayakta kalmasını sağlayan bir takım faktörlerin sınıfsal konumlarını karmaşıktırdığı, her tür işte, her tür koşulda çalışmayı kabul etmesini ya da iş bulmak için başka kentlere göç etmelerini engellediğini” kaydeden Doğan ve Tuna, Dersim kent merkezinde yaşayan yoksul halkla Avrupa ya da büyükşehirlerde yaşayan yakınları arasındaki dayanışma ilişkisinin belirleyiciliğine vurgu yapıyor.⁸⁴ Doğan ve Tuna, bu durumdan hareketle kent merkezindeki halkın iş gücü piyasasındaki davranışlarına da etki eden sınıfsal ve sosyal karakterlerine ilişkin şöyle bir değerlendirme yapıyor:

“Dolayısıyla, bu kesim dışarıdaki akrabalarının yardımına muhtaç, bağımlı bir ayakta kalma çabası içinde olsa da bu durum, onların açlık, sefalet gibi topyekûn mülksüzleşme koşullarında yaşamasını engellemiştir. Bunun orta vadedeki sonucu, düzenli, güvenceli işlerde çalışmasa da küçük burjuva tüketim-yaşam alışkanlıkları gösteren bir işsiz-yoksul kesimin ortaya çıkmasıdır. Buradaki küçük burjuva tabiri olumsuz bir anlamda değerlendirilmemelidir. Bir sosyal-sınıfsal konumdan ziyade, kör-topal yeniden üretilen geçici bir sosyolojik varoluşa, yaşam tarzına tekabül etmektedir. Geçici, güvencesiz işlerde çalışsa da çalışma-ücret koşullarında belli bir standart aramak, sosyal yaşamını yeniden üretecek boş zamana sahip olmak, iyi giyinip-kuşanmak genç ve bekâr olanlar başta olmak üzere bu işsiz, yoksul kesimin gözettiği asgari koşullardır. , yaşanan sürecin diğer olasılık olan lümpen proleterleşme anlamında bir sonuca evrilmemesi kentin olumlu bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.”⁸⁵

Dersim’e dönük politika ve uygulamaların Dersimlilerin “biz” olma duygusunu güçlendirdiğini belirten Doğan ve Tuna, bölgede geçmişten gelen güçlü bir dayanışma geleneği olduğunu, 1960-70’lerden itibaren başlayan göçle birlikte dışarıda yaşayan Dersimlilerin, Dersim’de yaşayan akrabalarına maddi destekte bulunmaya başladıklarını belirtip ancak bunun 2000’li yıllarda AB ülkeleri ortak Euro para birimine geçince oradaki insanların maddi olanaklarının kısıtlanması sebebiyle azalmaya başladığını belirtiyor.⁸⁶

⁸⁴ A.e., s. 89.

⁸⁵ A.e., s. 89.

⁸⁶ A.e., s. 89.

İşçi/işsiz haline gelen kesimlerin iş bul(a)maları durumunda kimi zaman kısa yoldan para kazanmak için hırsızlık, dilencilik, çetecilik, uyuşturucu satıcılığı gibi işlerle uğraşıp lümpen proletarya haline gelebildiklerini ya da işportacılık, çaycılık gibi küçük sermaye gerektiren işlerle uğraşıp küçük burjuvazi diye adlandırılan ara katmanlara dahil olabildiklerini belirten Doğan ve Tuna, Dersim’de böylesi bir kesimin oluşmadığını belirtiyor. Doğan ve Tuna bunu kentin küçük olmasına ve yerel kültürden kaynaklı yüz yüze ilişkilerin ön planda oluşuna, yalıtık bir coğrafya olmasına, sosyalist hareket ve kültürün etkilerinin olmasına bağlıyor.⁸⁷ Doğan ve Tuna’nın belirttikleri gibi böylesi bir lümpen proletarya büyük ölçülerde oluşmamış olsa da kısmi de olsa uyuşturucu, serserilik (alkolizmle- benim yaptığım ek), seks işçiliği vb. olgular oluşmuştur ve halk tarafından bunlara özellikle Doğan ve Tuna’nın yaptıkları mülakatlarda da belirtildiği gibi devletçe göz yumulduğu, hatta bunların desteklendiği düşünülmektedir. Doğan ve Tuna’nın da belirttiği gibi halk devletin bu yöndeki politikasını “Dersimli kimliğinin” bozmak istemesine bağlıyor.⁸⁸

2.4.4. 1990’lı Yıllarda Nüfusun Yapısı ve İşsizlik

Türkiye Kalkınma Bankası’na Aralık 1999 yılında A. Hakan Atik tarafından “Uygun Yatırımların Araştırılması” için hazırlanan “Tunceli” raporu, dönemin ekonomik ve sosyal altyapısına dair bazı çarpıcı veriler ve değerlendirmeler sunmaktadır.

Raporda 1990 genel nüfus sayımının Dersim/Tunceli’deki çalışan sayılarının sektörlere göre dağılımı bölgede çalışanların çok yüksek bir bölümünün tarım sektöründe çalıştığını göstermektedir. Bu durum aradan geçen neredeyse 60 yıla rağmen Dersim/Tunceli’de sektörlerin dağılımında ve sosyoekonomik yapıda büyük değişiklikler yaşanmadığını göstermektedir. 1990 Nüfus Sayımı Verilerine göre Tunceli’de çalışan sayısı 60.698 kişidir (%45,5). Çalışanların %56,6’sı erkek (34,388), %43,4’ü ise kadındır (26,310).⁸⁹ Tarım %71,93 ile iktisadi faaliyet kolları

⁸⁷ A.e., s. 89.

⁸⁸ A.e., s.90.

⁸⁹ Hakan Atik, “Tunceli İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması”, Aralık 1999, (Çevrimiçi) , http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/YUYAA/1999-YUYAA/YUYAA-99-05-19_TUNCELI.PDF, (11 Ağustos 2019), s.12.

içinde ilk sırada yer alırken, ikinci sırada %17,78 ile toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler yer almaktadır. Burada Tuna ve Doğan'ın da belirttikleri gibi Dersim/Tunceli'nin bir "garnizon kent" olduğuna dair yaptıkları atıf önemlidir. Zira bu iş kolu altında istihdam edildiği belirlenen kişilerin önemli bir bölümünü bölgeye güvenlik amacıyla gönderilen personel ve diğer devlet memurları oluşturmaktadır. Üçüncü sırada yer alan sektör ise Türkiye genelinin aksine (imalat sanayi) %2,79 ile inşaattır.⁹⁰

Atik'in aktardığına göre 1996 yılında DPT tarafından illerin mevcut sosyal ve ekonomik kaynak yapılarının, gelişmişlik durumlarının ve muhtemel gelişme eğilimlerinin incelendiği "İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması"nda Tunceli 76 il arasında 60. sırada yani oldukça geri bir yerde durmaktadır. Verilerde Tunceli'nin nüfusunun 1990'lı yıllarda nasıl radikal bir şekilde düştüğü de görülmektedir. 1990 yılında 133.143 olan il nüfusu, 1997 yılında 86.268'ye düşmüştür. 1997'te nüfusun %64,2'sine tekabül eden 55.405 kişi il ve ilçe merkezlerinde %35,8'ine tekabül eden 30. 863 kişi ise köy ve nahiyelerde yaşamaktadır. Ancak raporda ilginç bir şekilde bu düşüş tarım -hayvancılık sektörünün içinde bulunduğu "bazı olumsuzlukların" bölgede yaşayan ve geçimini bu sektörlerden sağlayan kesimi "darboğaza" girmesinden dolayı göç ettikleri iddiasına bağlanmakta göçün arkasında yatan esas sebep olan zorla köy boşaltmalarına ise hiçbir şekilde değinilmemektedir.⁹¹

İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun 1990'lara dair verileri ise dikkate değerdir. Kurumun verilerine göre 1996 yılında kuruma başvuru yapan 165 kişiden 137'si erkek ve yalnızca 28'i kadındır. Yıl içerisinde işe yerleştirilenler ise önceki yıldan devredenlerle birlikte toplam 511 kişidir ve bunlardan 471'i erkek, 40'ı ise kadındır. Oranlar 1998 yılında da çok fazla değişmemektedir. Toplam başvuru 218 iken, bunlardan 157'si erkek, 61'i kadındır. Önceki yıldan devredenlerle birlikte 1998 yılı içerisinde 431'i erkek, 84'ü kadın olmak üzere 515 kişi işe yerleştirilmiştir.⁹²

Bu verilerden yaşanan yoğun göçe rağmen başvuruların az olduğu görülmektedir. Öte yandan 2000'li yılların aksine, kadınların (köyden kente göçten

⁹⁰ Atik, **a.g.e.**, s.13.

⁹¹ **A.e.**, s.11, 12.

⁹² **A.e.**, s.11, 12.

dolayı muhtemelen işsizlik oranlarının yüksek olmasına rağmen) iş ve işçi bulma kurumuna başvurmadıklarını anlıyoruz. Bu durumun 2000’li yıllardaki verilere bakıldığında radikal bir şekilde değiştiğini görüyoruz.

Raporda geçen okullaşma oranları da ilgi çekicidir. 1995-1996 yıllarındaki verilere göre Tunceli’de ilkokulda okullaşma oranı 70,22 (72,17 erkek, 68,20 kadın), ortaokulda 56,59 (erkek 61,33, kız 51,81), lisede 36,12 (erkek 39,57, kız 32,68), yükseköğrenimde ise bu oran birdenbire 1,90’a düşmektedir (erkek 2.40, kız 1.01).⁹³

Dersim/Tunceli’nin ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynakları olduğunu ve sanayi bakımından en geri iller içerisinde yer aldığını belirten Budak, ilin 1968 yılından itibaren sanayileşmede birinci derecede öncelikli iller kapsamına alındığını ancak bunun yatırımların teşvikinde yeterli olmadığını kaydetmektedir. 1970’lerde kamu tarafından ilde tarıma dayalı sanayi dalında tarımı geliştirmek amaçlı bazı yatırımlar yapıldığını (yem ve süt fabrikaları) aktarmaktadır. 1999 yılı sonu itibariyle Dersim/Tunceli’de imalat sanayii alanında 3’ü özel, 2’si kamu ile özel teşebbüsü olan 5 işletme bulunduğunu, bu işletmelerde toplam 243 kişi çalıştığını (144’ü Pertek’te) kaydetmektedir. İlde Ticaret ve Sanayi Odası 1992 yılında kurulmuştur.

1995 yılına projelendirilmeye başlanan ve yapımına 1998 yılında başlanıp, iki yılda tamamlanması beklenen Tunceli Organize Sanayi Bölgesi projesi Budak’a göre ilin sanayileşme çabalarına büyük katkı sağlayacaktır.⁹⁴

Atik değerlendirmesinde arıcılığı bölgede en çok gelişebilecek istihdam alanı olarak değerlendirirken, peşi sıra damızlık süt inekçiliği, et besiciliği, et ve yumurta tavukçuluğu, su ürünleri entegre tesisi gibi bazı alanları ise ikincil derecede potansiyel yatırım alanları olarak önermektedir.

Atik raporunun sonunda, 1. Derecede Kalkınmada Öncelikli Yöre kapsamında olan Dersim/Tunceli’nin gelişmiş yöreler arasında yer alabilmesi için sanayileşmenin önemini vurgularken bölgede pek çok geri kalmış yerde olduğu gibi sanayileşme için temel koşul olan sermaye birikiminin yeterli düzeyde olmadığına dikkat çekmekte ve yörenin coğrafi yapı, iklim koşulları itibariyle en çetin yörelerden biri olduğunu, ayrıca

⁹³ A.e., s.18.

⁹⁴ A.e., s.33-34.

son dönemlerde ortaya çıkan güvenlik sorununun bölge-dışı sermayenin bölgeye girmesi önünde set oluşturmaya devam ettiğine ve yatırımları olumsuz etkilediğine dikkat çekmektedir.

Atık'ın belirttiği gibi 2000'li yıllarda faaliyete geçen Organize Sanayi Bölgesi devlet teşvikleriyle birlikte istihdam açısından önemli bir dinamik olacak, bahsini ettiği “güvenlik sorunu” da devletçe birincil derecede önemsenerek dışarıdan gelecek sermayenin teşviki sağlanacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2000'Lİ YILLAR VE DERSİM'DE SERMAYENİN GELİŞİMİ

Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi Dersim'in sosyoekonomik yapısına '90'lı yılların ortasına kadar tarımda geçimlik üretim, genel olarak basit meta üretimine benzer özellikler taşıyan bir üretim hâkimdi ve Dersim, Tuna ve Doğan'ın tabiriyle söyleyecek olursak “piyasa ilişkilerinin hem geç geliştiğini hem de bu ilişkinin görece az nüfuz ettiği”¹ bir şehirdi. 1990'ların ortalarında başlayan zorunlu göçle birlikte Dersim'in kısmi olarak kendi kendine yeter durumda olan tarımsal ekonomisi büyük bir darbe alırken, şehir merkezine göçen insanlar, burada onların istihdam edilebileceği ve barınabileceği yeterli altyapı ve olanaklar olmadığı için büyük oranda diğer şehirlere veya Avrupa'ya göç etmek zorunda kaldılar. Tuna ve Doğan'ın da belirttiği gibi kent merkezine göçen kesimin önemli bir bölümü ise Cumhuriyet, Ali Baba, Yeni Mahalle, Esentepe gibi mahallelere yerleşerek kent nüfusunun en yoksul, vasıfsız ve geçim olanakları kısıtlı olan kesimini oluşturdular. Tuna ve Doğan, 1990'lı yıllarda ortaya çıkan bu manzaranın 2000'li yıllarda da pek fazla değişmediğine işaret etmekte.²

3.1. Sermayenin Bölgeselleşme Eğilimleri/Yerelleşmenin Araçları Olarak Bölgesel Kalkınma Ajansları

Sermayenin yeterince nüfuz edemediği alanlardan biri olan Dersim'de sermayenin neoliberal dönemde bölgeye hangi politikalarla nüfuz ettiğini tartışmaya açan Gözde Orhan, Türkiye'nin tüm dünyada gelişen “bölgeselleşme” eğilimlerine dâhil olma çabasına girdiğini, bu süreçte yerellikleri ön plana çıkararak bir ölçek

¹ Doğan, Tuna, “Tunceli/Dersim'de Tembelliğin Kültürelleşmesi: Emek Süreçlerinin Özgünlükleri Çerçevesinde Bir Bakış”, **a.g.e.**, s.1.

² **A.e.**, s. 88.

dönüşümü yaşadığını kaydediyor.³ Orhan, sermayenin azami kar arayışının devlet politikalarına da yön verdiğini, bu sebeple devletlerin ellerindeki ekonomi politikaları araçlarıyla sermayenin yer değiştirme hareketlerini düzenlediklerini, kısacası sermaye için avantajlı ya da dezavantajlı olan bölgeleri yeniden şekillendirdiklerini kaydederken, Türkiye gibi “bağımlı ekonomilere” sahip ülkelerinse sermayenin kendi sınırları içerisindeki coğrafi hareketlerini yönlendirme çabasında olduklarını belirtiyor.⁴

Mustafa Kemal Bağırbağ’ın “Bir coğrafi birimin öne çıkması belirli sermaye birikim pratikleriyle koşut giden “devletin yeniden ölçeklenme süreci”nin bir parçasıdır” sözüne vurgu yapan Orhan’a göre Türkiye’de sermayenin yaşadığı birikim krizinin aşılması için sermayenin yeni bölgelere ve yerellere kaydırılması teşvik edilmiş ve 2000’lerle birlikte yeni politik koşullar yardımıyla sermayenin daha önce erişemediği Doğu ve Güney Doğu’ya yönlendirilmesi için politik koşullar dönüştürülmüştür.⁵ Yeni yerleşme ve bölgesel kalkınma eğilimini devletin yeniden ölçeklendirme sürecinin bir parçası olduğunu belirten Orhan, ulus devletin yönlendirdiği bu sürecin “neoliberalizm mercekleri” olan DB, İMF, DTÖ, AB, NAFTA gibi uluslararası kurumların dayattığı yönetim yöntemlerini kapsayan bir şekilde yürütüldüğünü vurguluyor.⁶ Devletin yeni dönemde teritoryal rekabeti, teknolojik yenilikleri ve uluslararasılaşmayı teşvik eden stratejilere yöneldiğini belirten Orhan, Keynesyen dönemin yeniden dağıtım üzerine kurulu bölgesel politikalarının yerine sosyo-mekansal eşitsizliğin, kutuplaşmanın ve küresel/ulusal/ulusaltı ölçeklerde teritoryal rekabetin yeni biçimlerinden oluşan bir kalkınma politikasının öne çıktığını vurguluyor.⁷ Orhan, 2000’lerle birlikte sermayenin devlet denetiminde Doğu ve Güneydoğu illerine doğru yoğunlaşan

³ Gözde Orhan, “Sermayenin Mekânsal Hareketinin Dersim’e Yansımaları: 2000’lerin Politik Atmosferinde Dört Dağdan ‘Yatırım Fırsatı’ Yaratmak”, **Dört Dağa Sığmayan Kent- Dersim Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar**, Der. Ş. Gürçağ Tuna, Gözde Orhan, İstanbul, Patika Kitap, 2013, s. 203-205.

⁴ Orhan, “Sermayenin Mekânsal Hareketinin Dersim’e Yansımaları: 2000’lerin Politik Atmosferinde Dört Dağdan ‘Yatırım Fırsatı’ Yaratmak”, **a.g.e.**, s. 206.

⁵ **A.e.** s. 207.

⁶ **A.e.**, s.209-210.

⁷ **A.e.**, s.210.

seyrinde devletin “bölgesel kalkınma ajansları” içerisinde temsil edildiğini kaydediyor.⁸

İlk olarak 1950’li yıllarda Avrupa ülkelerinde bölgesel ekonomileri desteklemek amacıyla kurulan Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) daha sonra 1990’lı yıllar içerisinde AB’ye üye olmak isteyen aday ülkelere doğru bir yayılma seyri göstermiştir. AB’nin BKA’ları tüm Avrupa’ya yaymadaki amacı birliğe katılacak ülkelerin bölgesel kapasitesini yükseltip bu bölgeleri sermayeye açmak istemesidir. Türkiye’de ise BKA uygulamaları ilk olarak 2006 yılında kamu-özel sektöre dayalı iş birliği çerçevesinde tanımlanarak yasalaşmıştır.⁹ Kalkınma Ajanslarının tanımı ve amaçları şöyle açıklanmıştır:

“Kalkınma Ajansları; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla kurulmaktadır.”¹⁰

Kalkınma ajanslarının bütçelerinin bir kısmı genel bütçeden ayrılan transfer ödeneklerinden, diğer kısmı ise İl Özel İdareleri, belediyeler, Sanayi ve Ticaret Odaları’nın bütçelerinden aktarılan kurum paralarından oluşuyor.¹¹

Kamu-özel birlikteliğini temsil eden BKA’ların yönetiminde valiler, belediye başkanları, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’ne (TOBB) üye sermaye temsilcilerinin yer aldığını belirten Berna Güler Müftüoğlu, üniversiteler, finans kurumları, Küçük ve Orta Sanayileri Geliştirme Başkanlığı (KOSGEB) ve İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR) gibi kamu ve özel kurumların ise BKA’ların ortakları olduğunu kaydediyor. Bu kapsamda üniversiteler başta olmak üzere eğitim kurumları yeni koşullara uyumlu biçimde yeniden yapılandırılmakta ve sermayenin ihtiyaç duyduğu iş gücünün yetiştirilmesini sağlamak olduğunu vurgulayan Müftüoğlu’na göre BKA’lar “kârlılığın sürekliliğini sağlayıcı bölgesel birikim yaratmanın müdahaleci

⁸ A.e., s.210.

⁹ Berna Güler Müftüoğlu, Türkiye’de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanı: Kalkınma Ajansları, **Çalışma ve Toplum**, 2012/2, s.102.

¹⁰ (Çevrimiçi) , <http://kobi.tobb.org.tr/index.php/finansman-bilgileri/kalknma-ajanslar> ,24.08.2019.

¹¹ Orhan, “Sermayenin Mekânsal Hareketinin Dersim’e Yansımaları: 2000’lerin Politik Atmosferinde Dört Dağdan ‘Yatırım Fırsatı’ Yaratmak”, **a.g.e.**, s. 213.

kurumları”dır.¹² Bu süreçte bir yandan Kalkınma Ajanslarının esas etkeni/hedefi olan KOBİ’ler için oluşturulan “organize sanayi bölgeleri ve “küçük sanayi sitelerinin” sayısı ise giderek artmaktadır ve ülke genelinde 196’yı bulmaktadır.¹³

Müftüoğlu, BKA’ların kuruluşuna özellikle TÜSİAD’ın destek verdiğini, ancak kısmi olarak tereddütleri olsa da MÜSİAD gibi sermaye örgütlerinin de önemli oranda destek verdiklerini belirtiyor.¹⁴ Orhan ise, Türkiye’deki sermaye örgütlerinin ekonomik ve politik yerelleşme eğilimini desteklediklerini, ancak bu süreçte örneğin TÜSİAD’ın uluslararası sermayenin kendisinin aracılığı olmadan yerelleşmesini istemediğini, yani kendisinin bu yerelleşmede etkin olmak istediğini aktarıyor. Orhan, MÜSİAD ve TÜRKONFED gibi yerel ölçekli sermayelerin ise AKP döneminde daha görünür hale geldiklerini, BKA’ların kuruluş yasası, yönetmelikleri ve destekledikleri projelere bakıldığında ise TÜSİAD üyelerinden çok küçük ve orta büyüklükteki işletmelere hitap ettiklerinin görüldüğünü söylüyor.¹⁵ Orhan, 1990’ların başından itibaren Güneydoğu’da giderek çoğalan sermaye kesimlerinin oluşturdukları Güneydoğu Sanayici ve İşadamları Derneği (GÜNSİAD) ve Diyarbakır Sanayi ve İşadamları Derneği (DİSİAD) gibi bölgede bulunan sermaye derneklerinin de BKA’ların kuruluşunu desteklediğini belirtirken, bunların “bölgesel asgari ücret” ya da “Bölgesel Kalkınma Ajansları” istediklerini, ancak bölgesel asgari ücretin zaten fiiliyatta uygulandığını kaydediyor. 1990’larda kurulan DİSİAD ve GÜNSİAD gibi derneklerin girişimiyle 2004 yılında kurulan Doğu ve Güneydoğu Sanayici ve İşadamları Dernekleri Federasyonu (DOGÜNSİFED), aynı zamanda TÜRKONFED üyesidir ve AKP’nin ekonomi politikalarını ve tüm demokratik açılımlarını desteklemiş, referandumda “evet” cephesinde yer almış ve AKP iktidarıyla yakın ilişkiler içerisinde olmuştur.¹⁶

DOGÜNSİFED’in küresel ve ulusal politikalarla tam bir uyum içerisinde olduğunu kaydeden Orhan, bu federasyonun devletle iş birliği içerisinde, doğudaki her

¹² Müftüoğlu, Türkiye’de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanı: Kalkınma Ajansları, **a.g.e.**, s.102,112.

¹³ **A.e.**, s.111.

¹⁴ **A.e.**, s.111.

¹⁵ Orhan, “Sermayenin Mekansal Hareketinin Dersim’e Yansımaları: 2000’lerin Politik Atmosferinde Dört Dağdan ‘Yatırım Fırsatı’ Yaratmak”, **a.g.e.** s.215.

¹⁶ **A.e.**,s. 216-217.

bir şehre hangi yatırımın uygun olduğunu tespit etme çabası içerisinde yer aldığını belirterek, bu çalışmaların bölgedeki işsizlik ve kalkınma sorunlarını aza indireceğini ve bu yüzden bölgedeki “politik istismar”ın sona ereceğini iddia edildiğini kaydediyor. 2000’lerle birlikte OHAL’in kalkması ve AKP iktidarının sürdürdüğü politikaların genel olarak bölgede bir rahatlamaya ve bölge sermayedarlarının istediği altyapıyı sağlamada olanaklar açtığını kaydeden Orhan, bölgede faaliyet gösteren işveren derneklerinin tamamının 2013 Newroz’uyla ilan edilen barış/çözüm sürecini desteklediğini kaydediyor. ¹⁷Benzer bir tutumu Dersimli iş insanlarının da gösterdiği yapılan çalışmalarda açıkça ortaya çıkıyor. ¹⁸

Bölgedeki iş insanlarının barış ve çözüm süreciyle bölgede sermaye için uygun güvenli koşulların sağlanacağına ve bunun kendileri açısından büyük olanaklar ortaya çıkaracağına olan inançları tamdır. “Devlet teşvikleri iş dünyasının yatırım planlarında önemli bir yer tutar ama ülkemizin bu bölgesi için en büyük teşvik huzur, can ve mal güvenliği olduğunu anlıyoruz. Çözüm süreci sonrasında bölgenin ekonomik anlamda uçağına inanıyoruz.” diyen TUGİK Genel Başkanı Erkan Güral’ın sözleri, “Finansman maliyetlerinin düşürülmesi alanında reformlar hızla uygulanırsa, çözüm sürecinden normalleşmeye geçişte KOBİ’lerin başrolü oynayacağı görülecektir.” diyen TÜRKONFED üyesi Süleyman Onatça’nın sözleri bölgedeki iş insanlarının süreçten beklentilerini ve geleceğe dair öngörülerini göstermesi açısından önemlidir. ¹⁹ Orhan’a göre bu süreçte gelişmeye çalışan Kürt burjuvazisiyle İstanbul burjuvazisi çeşitli iş birlikleri kurmuş ve bölgede yerelin ‘potansiyelini’ açığa çıkarmak için çabalamıştır. ²⁰ BKA’ların oluşturulmasında İBBS aracılığıyla tutulan bölgesel istatistiklerin önemli bir rol oynadığını kaydeden Orhan, bu amaçla yapılan istatistiki sınıflandırmaların “bilimsel” olmasının sürecin küresel sermayeye açılma anlamında da ne denli önemle ele alındığını gösteriyor. ²¹

¹⁷ A.e., s. 217-218.

¹⁸ Ümit İzmen, Bölgesel Kalkınmada Yerel Dinamikler Tunceli Modeli ve 2023 Senaryoları, **TÜRKONFED**, İstanbul, 2014, s.71,111-116.

¹⁹ Orhan, “Sermayenin Mekansal Hareketinin Dersim’e Yansımaları: 2000’lerin Politik Atmosferinde Dört Dağdan ‘Yatırım Fırsatı’ Yaratmak”,**a.g.e.**, s.218.

²⁰ A.e., s. 219.

²¹ A.e., s. 221.

3.2. Sermayenin Doğu ve Güneydoğu'daki Perspektifi ve Dersim

2012 yılında açıklanan yeni teşvik paketine göre Türkiye ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre altı bölgeye ayrılmıştır. Bu pakete göre Doğu ve Güneydoğu'nun çoğu şehrinin içerisinde bulunduğu 5. ve 6. bölgede yatırımcılara ciddi destekler sunuluyor.²² KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsis ve faiz desteği gibi birçok desteği kapsayan yeni teşvik paketinden en çok faydalanan 6. bölgede yatırım yapan şirketlerdir ve bunlar yatırımın %50'sine, OSB içinse %55'ine tutar kadar vergi ödeme yükümlülüğünden muaf durumdadır. "Sigorta prim işveren hissesi desteği" ise bu desteklerin başında geliyor. Bu sayede emek maliyetleri neredeyse yarı yarıya işverenden alınırken, işverene yalnızca net asgari ücreti ödemek kalmaktadır. Bunun bölge açısından buranın emek yoğun sektörlerle açılması anlamına geldiğini vurgulayan Orhan'ın tespitini bölgede son yıllarda giderek artan ve Dersim'de de kurulan tekstil fabrikalarının kuruluşu da destekliyor.²³

Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'in açıkça itiraf ettiği gibi bu politikalarla bölge üretimde Türkiye'nin "Çin"i yapılmak isteniyor. Uzun zamandır işsiz olan ve düşük maaşlara çalışmaya razı görünen bölge halkının sermaye açısından ciddi bir fırsat olduğunu GÜNGİAD üyesi Hasan Akbal 13 Ekim 2011 tarihli konuşmasında açıkça ifade etmektedir:

"Olayların son bulması ve bölgenin tam anlamıyla huzur ve güvenliğe kavuşması durumunda bölgeye adeta yatırım yağacak. Buna kesinlikle inanıyoruz. Çünkü Ortadoğu pazarına yakınlık, ucuz işçilik ve hammadde bolluğu bölgeyi cazip kılıyor. Tüm yatırımcıların bu pastadan pay alabilesi için geç kalmadan bölgemize gelip yatırımını gerçekleştirmesi lazım. Bölgeye erken yatırım yapan çok kazanır."²⁴

Müftüoğlu'na göre Kalkınma Ajansları'nın yönetim kurulunda sermaye birliklerin aktif bulunmaları, ancak buna karşın iş sendikalarının ve meslek birliklerinin bunun dışında bırakılmaları eşitsiz güç ilişkileri doğurmaktadır.

²² A.e., s.220.

²³ A.e., s. 222-223.

²⁴ A.e., s.223.

Müftüoğlu'nun sürece dair emek piyasaları açısından yaptığı değerlendirme Dersim açısından da kapsayıcıdır:

“Ulus ve ulus-altı alanda sürece bağımlı eğitim anlayışı ile edilgen, bağımlılaştırılan emek gücünün denetim ve kontrolün kolaylaşacağını söylememiz yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte Türkiye'nin sosyoekonomik açıdan bölgeler arası eşitsizlik kısılacında yaşam kavgası veren emek güçlerinin gelişmemişliği, işsizliği ve çaresizliği kullanılarak daha kolay denetim ve kontrol altına girmeleri sömürüyü ve etnik temelli eşitsizliği de kuvvetlendirebilecektir.”²⁵

Orhan, AKP'nin başlattığı çözüm sürecinin Kürt ve Türk sermayedarları tarafından coşkuyla karşılanmasını sermayenin birikim krizlerini aşma/doğasına ve büyüme çabasına bağlıyor, ancak buradaki tek etkenin ucuz işgücü değil aynı zamanda sermayeye yeterince açılmamış olan doğal kaynakların metalaşması olduğunu belirtiyor. Orhan'a göre bu metalaşma süreci çözüm süreci öncesinde BKA'ların desteğiyle başlamış ancak o dönem bölgedeki siyasi koşullar ve güç dengeleri sebebiyle sekteye uğramıştır.²⁶

Bu bağlamda Dersim'in özgün durumuna baktığımızda Dersim'in bu ekonomik derecelendirmede 5. bölgeye dâhil edildiğini görüyoruz. İBBS'nin ekonomik, sosyal ve coğrafi benzerliklere göre yaptığı üst bölgelendirmeye göre Bingöl, Bitlis, Elazığ, Hakkâri, Malatya, Muş ve Van ile birlikte Orta Doğu Anadolu bölgesinde olan Dersim, alt bölgelendirmede ise Malatya, Elazığ ve Bingöl ile aynı grup içerisinde yer almaktadır. Ancak bu dört şehir arasında önemli gelişmişlik farkları olduğunu Dersimli bazı iş insanlarının yanı sıra Orhan da belirtmekte, Dersim ve Bingöl'ün Malatya ve Elazığ'ın oldukça gerisinde olduklarını ifade etmektedir. Orhan, sıralamada Dersim'in Bingöl'den önce gelmesini ise kentteki asker-polis nüfusuna yönelik yapılan yüksek harcamaların “kamu harcaması” olarak geçmesine bağlamaktadır. Orhan, burada çatışmaların görece dindiği 2012 verilerinden örnek vererek, bu yıl içerisinde merkezi harcamaların % 61'inin “kamu düzeni ve güvenlik” ve “askeri harcamalar”a gittiğini aktarmaktadır. Verilere göre aynı yıl kişi başına polis-asker harcamasının en yüksek olduğu şehir birinci sırada 4.203 TL ile Dersim'dir.

²⁵ Müftüoğlu, Türkiye'de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanı: Kalkınma Ajansları, **a.g.e.**, s.113.

²⁶ Orhan, “Sermayenin Mekânsal Hareketinin Dersim'e Yansımaları: 2000'lerin Politik Atmosferinde Dört Dağdan 'Yatırım Fırsatı' Yaratmak”, **a.g.e.**, s.224.

İkinci sırada olan Hakkâri’de bile bu rakam Dersim’dekinin yarısı kadardır.²⁷ Doğan ve Tuna’nın da benzer şekilde ifade ettikleri gibi kişi başına düşen gayri safi yurt içi hâsıla asker-polis sayısı, savaş harcamaları ve barajlar için alınan arazi bedellerinden kaynaklı yüksek görünüp yanıltıcı bir izlenim vermektedir.²⁸ Orhan, Dersim’de vergi tahsilat oranlarının ülke geneline göre oldukça yüksek olmasını da memur kesiminin yüksek olmasının göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Dersim’de kişi başına düşen kamu yatırımı miktarının 622 TL olması da (bu rakamla Dersim Türkiye’de 8. sıradadır) yine kente yapılan askeri harcamaları göstermektedir. Orhan, özetle Dersim’le ilgili tüm verilerde (SGK’ya kayıtlı çalışan sayısı, vergi alımı, kamu yatırımı vs.) asker-polis sayısının yüksek oluşunun ve askeri harcamaların genel olarak fazla olmasının belirleyici olduğunu kaydetmektedir. Halk ise bu ekonominin oldukça dışındadır ve Orhan’ın ifade ettiği gibi kentteki işsizlik, yoksulluk ve sosyal hizmetlerin yetersizliği görünenden daha fazladır.²⁹

Dersim’de 2000’li yıllarda ekonomik göstergelerin aksine sosyal veriler ise oldukça yüksek durumdadır. Örneğin eğitim, kadınların toplumsal yaşama katılımı ve görünürlüğü açısından göstergeler olumlu bir yerde durmaktadır. Orhan özellikle bu durumu hem devletin 1938 sonrasında “Türkleştirme” politikaları kapsamında yoğun bir şekilde uyguladığı eğitim seferberliğine hem 1970’lerden itibaren bölgede var olan sosyalist (sol) hareketlere hem de Alevi inanç geleneğinin sosyolojik dokusuna bağlamaktadır.³⁰

2009-2011 yılları arasında uygulanan ekonomik derecelendirmede Türkiye 4 bölgeye ayrılmıştır ve Dersim bu derecelendirmede en fazla teşviki alan (Bu teşvikler 2012 yılı sonrasındaki teşviklere göre daha azdır) 4. bölgededir. Ancak 2012 sonrasında ülke 6 ekonomik bölgeye ayrıldığında Dersim bu defa 5. bölgeye alınır. Dersimlilerin bu durumu bir cezalandırma olarak algıladıklarını ifade eden Orhan haksız değildir, zira Dersimli işverenlerin de beyanlarında ifade ettikleri gibi

²⁷ A.e., s. 225-226.

²⁸ Doğan, Tuna, “Tunceli/Dersim’de Tembelliğin Kültürleşmesi: Emek Süreçlerinin Özgünlükleri Çerçevesinde Bir Bakış”, a.g.e., s. 86.

²⁹ Orhan, “Sermayenin Mekânsal Hareketinin Dersim’e Yansımaları: 2000’lerin Politik Atmosferinde Dört Dağdan ‘Yatırım Fırsatı’ Yaratmak”, a.g.e., s. 228.

³⁰ A.e., s.232.

Dersim'in esasen 5. bölgeye değil 6. bölgeye ait olduğu düşünülmektedir. Orhan'ın 2012 yılında Tunceli Sanayi Odası Başkanı Yusuf Cengiz ile yaptığı görüşmeden aktardığına göre, Dersimli iş insanları bu karara karşı çıkıp devlet yetkililerine de bunu iletmelerine rağmen bu durumda bir değişiklik yaşanmamıştır. Cengiz, TÜİK verilerinin gerçeği yansıtmadığını belirtip bu durumu eleştirmektedir.

Orhan'a göre 6. bölgeye alınan şehirlerin emek yoğunluklu sektörler için ucuz iş gücü sunacağı, bu durumdan çözüm süreciyle birlikte Kürt burjuvazisinin de faydalanacağı varsayılırken, nüfusun düşük, eğitilmiş işgücünün ise yüksek olduğu Dersim, sosyo-kültürel ve politik özellikleri sebebiyle bu kapsamda ele alınmamıştır ve burada daha çok kentin “doğal kaynakları” ön plana çıkmıştır. Fırat Kalkınma Ajansı'nın broşürlerindeki vurgulara değinen Orhan, Dersim'in daha çok doğal kaynakları bakımından “el değmemiş” bir “saklı cennet” olarak sunulduğunu kaydediyor. Cumhuriyetten bugüne bölgede sanayi ve tarım sektörünün bir gelişme gösteremediğini, mevcutta Dersim'de bulunan yatırımların daha çok FEDAŞ, DSİ ve KÖYDES yatırımları olduğunu, bedeli en yüksek yatırımın ise Uzunçayır barajı olduğunu, Organize Sanayi Bölgesi'nde ise daha çok gıda sanayinin öne çıktığını ve buranın Dersim'i sanayi kenti yapacak bir potansiyele sahip olmadığını yazan Orhan, FKA broşürlerinde Dersim'de temel geçim kaynağının hayvancılık olarak tanımlandığını, ancak Dersim'de organize besi hayvancılığının gelişmediğini, arıcılık ve alabalık yetiştiriciliğinin ise kentte yeni yeni geliştiğini kaydetmektedir.³¹

Orhan, Dersim'i aynı grupta yer aldığı Elazığ, Malatya ve Bingöl ile kıyaslarken, Dersim'de bu illerin aksine spesifik bir tarım ürününün de bulunmadığını, öne çıkan herhangi bir sektörün olmadığını belirterek, Dersim'in bölge geneli için kurgulanan Çin'le rekabet edecek düzeye gelecek ucuz iş gücüne sahip olma potansiyelinden de yoksun olduğunu açıklamaktadır. Orhan, FKA raporlarında Dersim'le aynı grupta yer alan Elazığ ve Malatya 4. teşvik bölgesinde yer alıp, iş gücü niteliği bakımından çeşitli avantajlarla öne çıkarılır ve yine Bingöl 6. bölgedeki şehirlerle birlikte ucuz ve niteliksiz iş gücüne sahip bir şehir olarak tanımlanırken, Dersim'le ilgili raporda işgücüne ilişkin özel ifade ve belirlemelerin bulunmamasının,

³¹ A.e., s.233-234.

net göç hızının yüksek ve nüfusun oldukça düşük olduğu Dersim'deki iş gücünün kendisine has kimi özelliklerini düşündürdüğünü ifade etmektedir.³²

“Dersim'deki emek piyasasının bu tür özgünlüklerine kentin sol kimliğini de eklersek bu bölgenin, emek-yoğun işlere yatırım yapmayı planlayanlar için ‘sorunlu’ bir yer olacağını kestirmek zor olmayacaktır. Bunun en yakın örneği Eylül 2013'te Dersimli AKSA işçilerinin başlattığı ve büyük toplumsal destek kazanan grevin yarattığı etkidir.”³³ diyen Orhan, Fırat AKSA işçilerinin yaptığı grevin başarıya ulaşmasını sendikalar dışında yerel yönetimler ve politik kitle örgütleri de dahil kent tarafından toplumsal bir destekle karşılanmasının şirket üzerinde yarattığı baskıya bağlamaktadır. Orhan'a göre böyle bir kentte emek yoğun sektörlerde yatırım yapmak işçi-işveren ilişkileri bakımından riskler barındırmaktadır.³⁴

Dersim'in ucuz iş gücünden ziyade doğal kaynakları olan bir turizm kenti olma özelliğiyle öne çıkarıldığını kaydeden Orhan, bu durumun DOĞÜNSİFED'in 2010 yılında Dersim'de gerçekleşen “Bölgesel Kalkınma ve İş Dünyasının Rolü” toplantısında federasyon başkanı Tarkan Kadooğlu tarafından da dile getirildiğini aktarıyor. Kadooğlu bu konuşmada Dersim'deki büyük turizm potansiyeline vurgu yapmış ancak turizm sektöründeki verimliliğin sektörün bölgedeki potansiyelini karşılamadığını belirterek bu noktada neler yapılabileceği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.³⁵

Tunceli Sanayi ve Girişimci Derneği (TUSGİD) başkanı Musa Bulut, bölgede yerelde bulunan bir sermayenin olmamasından kaynaklı yatırımların dışarıda yaşayan Dersimliler tarafından yapılmasını planladıklarını kaydedip burada Munzur Su'nun başarısına atıfta bulunurken planlanmakta olan ya da yapımı başlamış olan bazı turizm yatırımlarına değiniyor.³⁶ Orhan, DOĞÜNSİFED'in de FKA'nın da yerel sermaye örgütlerinin de Dersim'deki milli park, dağlar, nehirler vb. sebebiyle bölgenin birçok

³² A.e., s.235.

³³ A.e., s.236.

³⁴ A.e., s.237.

³⁵ A.e., s. 238.

³⁶ A.e., s.238.

açından turizm odaklı yatırımlara uygun olduğunu kaydettiklerini ve bunu öne çıkardıklarını aktarıyor.³⁷

Orhan, FKA'nın Dersim'de turizm yatırımlarını teşvik edici raporlarındaki çelişkilere de değiniyor. FKA'nın bir yandan turizm yatırımlarına yönlendirmeyi özendirdiğini bir yandan da bu yatırımların önüne geçip gerçekleştirmelerini engelleyecek olan baraj, HES vb. projeleri zararsız göstermeye çalıştıklarını söylüyor. Ancak FKA'nın, kurumsal yapısı gereği HES gibi büyük ölçekli projeleri destekleme yetkisi olmadığını kaydeden Orhan, FKA'nın aynı zamanda, 2012 yılında kentteki bitki çeşitliliği ve tıbbi aromatik açıdan ekonomik değeri olabilecek bitki potansiyelini göstermek amacıyla bir rapor yayınladığını ve bu anlamıyla yer altı kaynaklarını olduğu gibi yer üstü kaynakları ve zenginliklerini de sermayenin yatırım olanakları içerisinde sunduğunu belirtiyor.³⁸

Orhan, FKA'nın raporlarında sanki bölgede çatışmalar hiç yokmuş gibi bir hava estirildiğini kaydedip bunun gerçekçi bir tutum olmadığı şekliyle eleştirirken, turizmin esasen barış sürecinin başlamasıyla giderek gelişmeye başladığını vurgulamıştır. Orhan'a göre bir yandan özendirilen ve desteklenen HES'ler ve maden arama çalışmaları turizmin bölgenin itici bir ekonomik gücü olarak gelişmesinin önünde bir engel olarak durmaktadır.³⁹

3.3. Şehrin Bugünkü Durumu: İstihdam ve Bazı Ekonomik Veriler

İl merkezi ilan edilmeden önce neredeyse tamamen yerleşimin olmadığı bir alanken, 1930'larda askeri bir harekâtla sonuçlanan siyasi- askeri kaygılarla kurulmuş bir kent merkezidir bugünkü kent merkezi. Dolayısıyla "normal" bir şehirleşme seyri yaşayamayan kent merkezi uzun yıllar boyunca pek gelişemezken, 1970'lerden itibaren kentin canlanan siyasal ve toplumsal yapısından kaynaklı güvenlik ve bürokrasi personeli 1980'ler ve 1990'lar boyunca giderek arttırılmıştır.

Günümüzde de askeri personel ve bürokrasi içerisinde yer alan personelin sayısı şehrin yerli nüfusuna oranla oldukça yüksektir. Doğan ve Tuna, şehrin gelişimi

³⁷ A.e., s.239.

³⁸ A.e., s.240-241.

³⁹ A.e., s.241.

ve kültürel yaşamında rol oynayan bu tarihsel arka planın hala devam etmesinden kaynaklı şehri bir “garnizon kent” olarak tanımlıyorlar ve şehirde ticari işlevlerin gelişmediğini, bu nedenle “sanayi ve hizmetler sektörü, zanaatkâr sınıf gibi geleneksel kentsel sınıfların yanında modern işçi sınıfı, sanayici gibi kesimlerin “az gelişmiş” durumda” olduğunu belirtiyorlar. Kentte çalışan kesimlerin büyük oranda devlet adına çalıştıklarını, özel sektörde çalışanların ise bu rakamın çokça altında olduğunu vurgulayan Doğan ve Tuna, özel sektörde çalışanların neredeyse yarısının mevsimlik işlerde güvencesiz olarak çalıştıklarını belirtiyorlar.⁴⁰

Dersim/Tunceli’de insanların çoğunlukla yaz aylarında lokanta, restoran, kafe, çay bahçelerinde garsonluk-komilik yaptığını, perakendede ve inşaat sektörü gibi alanlarda çalıştığını tespit eden Doğan ve Tuna, yıl içerisinde geçici ve güvencesiz olarak çalışılan diğer işlerin ise kışın kalorifer yakma, bahar ve yaz aylarında ıskın, mantar, *gulik* gibi yerel ot ve sebzelerin satışı biçiminde yapılan işportacılık-tablacılık, kamyon yükleme-boşaltma/hamallık, ev temizliği, merdiven temizliği, halı yıkama, çocuk bakıcılığı, çay bahçelerinde gözlemecilik, yufkacıda ekmek açma olduğunu söylüyorlar. Doğan ve Tuna’nın aktardığı yufkacılık, gözlemecilik, temizlik, halı yıkama, yaşlı bakımı gibi bu tür güvencesi olmayan ve sömürü oranı yüksek olan işlerde sadece kadınlar, ağırlıklı olarak da evli ve orta yaş ve üstündeki kadınlar çalışmaktadır. Kadınların böylesi işleri, koşulları çok zor olsa da tercih etmelerinin nedeniyse, çoğunluğu evli ve çocuklu olan kadınların evin geçimi için daha fedakâr davranmaları ve sorumluluk sahibi olmalarıdır. Herhangi bir meslekleri olmadığı için (olsa da çok fazla bir şey değişmeyecektir) bu kadınlar genellikle koşulları kabullenmede daha mecbur ve muhtaç durumdadırlar ve kentteki iş gücü içerisinde en hassas ve koşulları kötü olan grubu temsil etmekte. Nitekim bu kadınların daha sonrasında açılan tekstil fabrikasında zor koşullarda çalıştırılmaları da bu durumun bir devamı olarak okunabilir. Aşçı ya da şef garson gibi vasıflı bir işte çalışanların dışında mevsimlik işlerde çalışan herkesin sigortasız çalıştığını vurgulayan Doğan ve Tuna, lokanta ve çay bahçesi gibi geçici işlerde çalışanların çoğunun çalışma koşullarını “beğenilmedikleri” ya da ağır buldukları için işi bırakabildikleri, yaz aylarında bu

⁴⁰ Doğan, Tuna, “Tunceli/Dersim’de Tembelliğin Kültürelleşmesi: Emek Süreçlerinin Özgünlükleri Çerçevesinde Bir Bakış”, **a.g.e.**, s. 84.

işletmelerde giriş-çıkışların yoğun olduğunu, kentte çok fazla işsiz olduğu için yerlerine rahatlıkla yenilerinin bulunabildiğine değiniyor.⁴¹

Kent merkezi ve yakınındaki imalat firmalarında kentin genel nüfusuna ve geçici işlerde çalışanlara göre çok az sayıda kişi çalışmaktadır. 2010'daki verilere göre il genelindeki 24 sanayi sitesinde sadece 214 kişi çalışmaktadır ve bunların yalnızca 108'i kent merkezinde çalışmaktadır. Kent merkezinde bulunan Tunceli Küçük Sanayi Sitesi'nde bulunan (bunlar marangozluk atölyesi, mermer atölyesi gibi işletmelerdir) 44 işletmenin her birinde ise tahminen 2-3 kişi çalışmaktadır. Yani kent merkezinde sanayi kolunda çalışan işçilerin sayısı sadece 200 civarındır.⁴²

Tuna ve Doğan, devam eden çatışma ortamı, siyasal tarihi ve coğrafi konumunun yarattığı dezavantajlar ve ulaşım ve diğer fiziksel alt yapı sorunları nedeniyle bölgeye sanayi yatırımlarının yakın vadede artmasını ihtimal dâhilinde görmemektedirler. Ancak normal koşullarda kimsenin öngörmediği bir gelişme olarak, özellikle valiliğin ve devletin bir bütün özel teşvikiyle bölgede 2017 yılından itibaren tekstil fabrikalarının açılması şaşırtıcı bir gelişme olmuştur.

3.4. İşsizlik

TÜİK'in verilerine güvenilirlik açısından çeşitli sebeplerle olumlu bakılmasa da genel olarak Dersim'de istihdama dair bir çerçeve sunması açısından değineceğim. Dersim'de işsizlik oranları 2000'li yılların başından 2008 yılına kadar giderek yükselen bir seyir izlemiştir. Dersim/Tunceli'de 2000 yılında % 6,2 olan işsizlik oranı (Bu oranla o dönem %8,9 olan Türkiye ortalamasının altındadır), 2008 yılında %17,9'a çıkmış ve Dersim/Tunceli işsizlik oranında 81 il arasında Şırnak, Adana ve Hakkâri'den sonra gelerek 4. sıraya yükselmiştir. Yine 2009'da Türkiye'de işsizlik oranı %14 iken, Dersim/Tunceli'de %18,6 olarak gerçekleşmiştir. Kayıtlı işsiz sayısı 2012 yılı sonu itibariyle 5.040'tır, bunların 2.362'si erkek 2.678'i kadındır. 2008 ve 2012 yılları arasında kayıtlı işsiz sayısında dalgalanmalar görülmektedir. 2008 yılında 1.175 kişi olan kayıtlı işsiz sayısının 2012 yılında 5.040'a çıkması %328,9 artması demektir ki bu da oldukça yüksek bir orandır. 2012 kayıtlı işsizlerin yaş grubu

⁴¹ A.e, s. 85.

⁴² A.e, s.85-86.

yoğunluklarında %20,8'lik payla 25-29 arası yaş grubu en büyük gruptur, bunu toplamda 914 kişi ile 20-24 arası yaş grubu ve 812 kişi ile 30-34 arası yaş grubu takip etmektedir. Dolayısıyla işsizler arasında çalışan çağının en verimli döneminde bulunan, belki de yeni meslek edinmiş gençler vardır. Verilere bakıldığında Türkiye genelinde kayıtlı işsizler arasında ilk sırada yer alan beden işçisi Dersim'de de kayıtlı işsizler arasında ilk sıradadır, ancak Dersim'deki oranı %50,2'dir ve bu %24,4 olan Türkiye geneli oranının neredeyse iki katı kadardır.⁴³ 2013 TÜİK verilerine göre Tunceli ilinde 2013 yılında işgücüne katılım oranı %54 ve işsizlik oranı %8,1 iken istihdam oranı %49,7 olarak gerçekleşmiştir.

Rapora göre 2008-2012 yılları arasında İŞKUR tarafından işe yerleştirmelerde sürekli bir artış vardır. 2008 yılında gerçekleştirilen toplam işe yerleştirme 11 kişi iken bu sayı 2012 yılında aradan geçen yılların toplamında 2084'e çıkmıştır. İşe yerleştirilenlerin ise 1195'i erkek, 965'i kadındır.⁴⁴

2012 yılı içerisinde işe yerleştirilen 2084 kişinin 1981'i nitelik gerektirmeyen meslek gruplarındandır ve oranları %95'tir. İkinci sıradaysa 76 kişiyle (%3,6) hizmet ve satış elemanları meslek grubu geliyor.⁴⁵ İl genelindeki kayıtlı işyerlerinin sektörel dağılımına bakıldığında ise inşaat sektörünün %40,8'lük bir pay ile ilk sırada olduğu, bunu %13,8 ile toptan ve perakende ticaret, %13,2 ile konaklama ve yiyecek hizmeti sektörünün geldiği anlaşılmaktadır.⁴⁶

İşsizlik verilerinin genel seyrini incelerken önemli olan olgulardan biri de işsizlik oranlarının sadece iş arayan kesimleri kapsamadığı gerçeğidir. Yani gerçekte işsizlik oranları çoğu zaman çok daha yüksektir. Bu anlamda 2000'li yılların başlarından itibaren işsizlik oranlarının önemli oranda artmasının arkasında ücretli emek sürecine daha aktif katılmak isteyen veya katılmak zorunda kalan kadınların sayısının artışı da etkilidir. İŞKUR'un 2017 ve 2018 raporlarında da geçtiği gibi Dersim/Tunceli'de iş arayan kesimler arasında kadınların sayısı giderek artmaktadır.

⁴³ İŞKUR Tunceli İşgücü Piyasası Talep Araştırması, Hazırlayanlar: Erdinç Yıldırım, Kanber Karataş, 2013, (Çevrimiçi) <https://media.iskur.gov.tr/14812/tunceli.pdf>, 24 Ağustos 2019, s.24-25.

⁴⁴ İŞKUR Tunceli İşgücü Piyasası Talep Araştırması, a.g.e., s.27, 24.

⁴⁵ A.e., s.28.

⁴⁶ A.e., s. 34.

3.5. Dersimlilerin İşgücüne Katılımıyla İlgili Bir Çalışma :

“Dersimliler Tembel mi?”

Dersim’de gündelik yaşam içerisinde halk arasında Dersimlilerin tembel olduğu noktasında yaygın bir kanı olduğunu görüp bunun gerçekliğine ve arka planına dair bir saha çalışması yapan Ali Ekber Doğan ve Ş. Gürçağ Tuna, Dersimlilerin işgücüne katılımındaki belirleyici faktörleri ve koşulları inceleyerek bu söylemin gerçekliğini araştırıyor. Bu araştırma kentteki işgücü niteliği ve tercihlerine dair güncel bir tartışma sunması sebebiyle önemlidir.

Doğan ve Tuna, tembellik söyleminin gündelik yaşamda Dersimlileri tanımlayan özelliklerden biri olarak yaygın biçimde kullanılmasını, “tembelliğin kültürelleştirilmesi” olarak adlandırıyorlar.⁴⁷ Böylesi bir söylemin kültürelleşmesinin ve etnikleştirilmesinin, “19. yüzyıldan bu yana çoğunlukla görece pre-kapitalist sosyal ilişkiler içinde yaşayan yerli topluluklara dönük evrensel bir tavır” olarak değerlendiren Doğan ve Tuna, bu kültürelci tavrın oryantalist bir bakış açısından beslendiğini kaydediyor ve bunun sömürgecilik ve kapitalizmin gelişmesiyle ilgili arka planına vurgu yapıyorlar. Bu tavrın genelde dışlayıcı bir fonksiyona sahip olduğunu ancak aynı kültürden insanların birbirlerine karşı kullanmaları durumunda, kendi insanlarına dönük bir tepkiselliğin parçası olabileceğini belirtiyorlar. Bu söylemin yaygınlaşmasının, yerel işyeri-sermaye sahiplerinin işgücü piyasasını daha fazla şekillendirmek ve denetlemek istemeleriyle alakalı olabileceğini yahut Türkiye’de ya da yurtdışında kapitalist metropollerdeki gözlemlerinden ve deneyimlerinden hareketle kendi memleketindeki insanlara karşı geliştirdiği bir tepki de olabileceğini (özellikle onlara maddi olarak yardımda bulunuyorlarsa) kaydeden Doğan ve Tuna, bu savın ildeki “kentsel alanların tarihsel gelişim süreçlerini, sosyoekonomik yapının istihdam yaratmadaki sıkıntılarını, bu ikisinin etkisiyle şekillenen sosyal yeniden üretimi/genç nüfusun sosyalizasyon süreçlerini, il düzeyinde her şeyi alt-üst eden 1990’lardaki zorunlu göçü, onunla birlikte yaşanan mülksüzleşme-işsizleşme-işçileşme süreçlerinin özgünlüklerini” görmezden geldiğini savunuyorlar. Bu savın gerçekliğini değerlendirmek için kentteki işçi, işveren, sendika

⁴⁷ Doğan, Tuna, “Tunceli/Dersim’de Tembelliğin Kültürelleşmesi: Emek Süreçlerinin Özgünlükleri Çerçevesinde Bir Bakış”, **a.g.e.**, s. 81.

yöneticisi, kamu kurum yöneticisi, dernek temsilcisi, siyasi parti temsilcisi ve vakıf çalışanı bir dizi kişiyle görüşmeler yapan Doğan ve Tuna, bu mülakatlarda bu söylemin, işverenlerin neredeyse tamamı tarafından desteklendiğini, geri kalan kesim tarafından ise yaygın biçimde kabul gördüğünü ifade etmekte. Doğan ve Tuna, böyle bir söylemde bulunurken insanların üretim araçlarından kopartılma sürecinin yeterince irdelenmediğini, üstelik mülklerinden koparılmış bir şekilde kente gelen potansiyel işçi kitlesine, koşullar ve niteliklerini sorgulamadan emek sürecine dâhil olmasının telkin edildiğini belirtiyorlar. Örneğin hizmet sektöründe yaklaşık 10 kişiyi çalıştıran bir işyeri sahibi, sigortasız bir şekilde çalıştırdığı liseli genç kadınların çalışıp harçlık biriktirmesini örnek bir tutum olarak gösterirken, Dersimlilerin ise tembel olduklarını ve asalakça yaşadıklarını iddia etmiştir.⁴⁸ Doğan ve Tuna'ya göre, "Burada söz konusu olan, yoksullaştırılmış işsiz kitlesine çoğunlukla kapitalist işin, en ağır çalışma koşullarında dayatılmasıdır. Zaten, bu koşulların yeniden üretilme süreci toplumsal hayattaki söylemler, aygıtlar, kabuller, önkabuller, kurgular, imajlar vs. olmadan gerçekleşemez."⁴⁹

Doğan ve Tuna'nın ifadelerine göre, Dersimlilerin tembel olduğunun bir diğer göstergesi olarak başka şehirlerden (ağırlıklı olarak Diyarbakır, Bingöl ve diğer yakın iller) gelen işçilerin inşaatlarda çalışmaları, Dersimlilerin ise bu işleri tercih etmedikleri iddiası gösterilmektedir. Doğan ve Tuna, bu işçilerle yaptıkları görüşmelerde işçilerin inşaat işinin güvencesiz ve sürekli olmayan bir iş olduğunu, üstelik insanı çok fazla yıpratmış ve erken yaşlandırdığı için olumlu bir iş olarak görmediklerini belirtmişler. Doğan ve Tuna, inşaat işi örnek gösterilerek Dersimlilerin tembel oldukları iddiasının ortaya atılmasına birkaç sebeple karşı çıkıyorlar. Dışarıdan gelen genç inşaat işçileriyle yaptıkları mülakatlarda bu kişilerin okutulmadıklarını ve ilkokuldan sonra bir ustanın yanında çalışmaya başladıklarını belirttiklerini kaydeden Doğan ve Tuna, Dersimli gençlerinse 1940'lardan beri devlet eliyle kurulan bir kentselliğin egemen olduğu kentte lonca kültürü, zanaatkârlık, ustalık gibi olguların gelişmemesinden kaynaklı, böylesi bir mesleği edinme imkânlarının olmadığını kaydediyor. Doğan ve Tuna'ya göre bölgenin diğer şehirlerinin aksine,

⁴⁸ A.e. , s. 85-90.

⁴⁹ A.e., s. 91.

Dersim/Tunceli’de insanlar, genellikle çocuklarını olanaklarını sonuna kadar zorlayarak okutmaya çalışmaktalar.⁵⁰ Bu konuda önceki bölümde bahsini ettiğim evli ve belirli bir yaşın üstündeki kadınların bu işleri tüm olumsuzluklarına rağmen kabul etmelerinin arkasında genelde çocuklarını okutmak istemeleri sebebinin yattığını yinelemekte fayda var.

Dolayısıyla tembellik söyleminin temel muhatabı olan genç işsizlerin çoğunluğunun (çoğunluğu erkek) lise-üniversite düzeyinde eğitim aldıklarını belirten Doğan ve Tuna, ustalık, vasıf ve fiziksel güç gerektiren inşaat gibi işleri tercih etmemelerinin (ya da edememelerinin) arka planının sorgulanması gerektiğini vurguluyorlar.

Doğan ve Tuna, tembellik söyleminin muhatabının bu gençler olduğunu görüşme yaptıkları sosyal hizmet uzmanının da belirttiğini kaydediyorlar. Bu kişi, 50 yaşındaki hane reisinin çalıştığını ancak 30 yaş altındaki gençlerin yaygın olarak çalışmadığını ve tembel olduğunu iddia etmiştir. “Yıllarca eğitim aldıktan sonra bunun karşılığı olacak bir mesleğe, işe sahip olamamış, halen de birçoğunun eğitime devam edip etmeyeceği belli olmayan, 20’li yaşlara kadar bir beceri/vasıf edinmemiş, ağır işlerde çalışmamış ve sınıfsal açıdan işçi, emekçi bir ailenin çocuğu olsa da küçük burjuva bir yaşam tarzı sürdürmeye çalışan bu kesim üzerinden bir tembellik söylemi kurmak çok doğru gözükmemektedir. (...) Yıllarca eğitimle kazanılmış bir meslek, statü sahibi olmak için okutulmuş, üniversiteyi kazanıp büyükşehirlere gitmekten başka bir ufku olmayan insanların bir zanaatı da olmadan inşaat işçiliği gibi ağır işlerde düz işçi olarak çalışmasının önünde ciddi sosyo-psikolojik engellerin bulunduğu açıktır.” diyen Doğan ve Tuna, bu grup üzerinden tembellik söylemi üretmenin yanlışlığına değiniyorlar.⁵¹

Ek olarak müteahhitlerden aldıkları bilgileri paylaşan Doğan ve Tuna, inşaat sektöründe çalışan Dersimlilerin de olduğunu ve bunların genelde elektrik ve sıhhi tesisat işlerinde, kısmi olarak ise fayans, soğuk demir işlerinde çalıştıklarını ve muhtemelen inşaat malzemelerini yükleme-boşaltma işlerini de Dersimli işçilerin yaptığını kaydederken dışarıdan gelen ve genelde inşaatın diğer bölümlerinde çalışan

⁵⁰ A.e., s. 91.

⁵¹ A.e., s.91-92.

diğer işçilerin ise genellikle ekipler halinde bölgeye gelerek çalıştıklarını (tıpkı elektrik ve sıhhi tesisat işleri yapan Dersimliler gibi), dolayısıyla Dersimlilerin bu ekiplere girmesinin zor olduğunu belirtiyorlar. Doğan ve Tuna, ara katman durumundaki lise-üniversite mezunu gençlerin bu işlerde çalışmak istememesinin ya da çalışamamasının tembellik söylemine gerekçe olarak sunulamayacağını vurguluyorlar. Tembel olduğu düşünülen gençler arasında liseyi bitirip iyi bir bölümü kazanamayan ya da hala sınava hazırlık sürecinde olan gençlerin de olduğunu ve bu gençlerin genelde lokanta, kafe ve perakende tüketim gibi hizmet sektöründeki işlerde ağırlıklı olarak çalıştıklarını belirten Doğan ve Tuna, tembellik söylemine başka bir noktadan daha eleştiri getirmekteler. Doğan ve Tuna, sayıları az olsa hem okuyup hem çalışmaya çalışan bir kesimin de olduğunu, bunların bir kısmının üniversite sınavında başarısız olduklarını, bazılarının büyük kentlerdeki yakınlarının yanına giderek burada iş aradığını ya da bir süre çalışıp geri döndüğünü de kaydetmekteler. Doğan ve Tuna'ya göre Dersimlilerin ile kurdukları bağdaki bir diğer faktör ise hem önceki kuşaklardan hem de şimdiki genç kuşaktan insanların ağırlıklı olarak kentte kendisine iyi bir yaşam perspektifi öngöremediklerini, kentteki varlıklarını daha geçici olarak gördüklerini ve başka şehirlere göç edip çalışmayı düşündüklerini, dolayısıyla yaşadıkları şehirde iş imkânlarına bakmadıklarını da (ki baksalar dahi bunlar hem çok çok az hem de oldukça kötü şartlara sahip işlerdir) ifade etmekteler. “Dersim’in köylerinde basit meta üretimiyle yetişenlerin göç sonrasında yetişme koşullarında böyle bir farklılık olması mümkündür.” diyen Doğan ve Tuna, bu söylemin tarihsel arka planı ve koşulları gözetmediğini tekrar vurgulamaktalar. Dersim’de kapitalizmin ne derece yerleştiğinin sorgulanabileceğini belirten Doğan ve Tuna, çalışmanın yüceltilmesinin dahi kapitalizmin ideolojik olarak yerleştiğinin göstergesi olduğunu kaydediyor.⁵²

1990’lar sonrasında çatışmalı ortamın kısmen azalmasıyla ekonomide kısmi olarak bir tür canlanmanın başladığını, dolayısıyla az da olsa iş koşulları ortaya çıktıkça insanların tembellik söylemini güçlendirdiğini kaydeden Doğan ve Tuna, ancak ortaya çıktığı belirtilen bu ekonomik canlanmanın zaten var olan sigortasız/güvencesiz çalıştırma durumunu sadece pekiştirdiğini kaydediyor.

⁵² A.e., s. 92.

Doğan ve Tuna 1990'ların ortasında zorunlu göç sebebiyle Dersim/Tunceli merkeze göç eden kesimin başka çalışma alanları olmadığı için sürekli olmayan ve güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kaldıklarını ve esasen bu durumda aradan geçen 15 yıla rağmen pek bir değişiklik olmadığını yazıyor. Zorunlu göçle kent merkezine gelerek vasıfsız proleterler haline gelen bu kesimin, işsizlikten kaynaklı yoksul ve yardıma muhtaç bir yaşam yaşadıklarını, bu kişilerin yaşam koşullarının yurtdışı ve diğer kentlerde çalışan akrabalarının yardımları, kent halkından gördükleri dayanışma, valilikten yapılan yoksulluk yardımları, baraj parası, terör tazminatı gibi desteklerle ekonomik durumlarının görece iyileştiğini belirten Doğan ve Tuna, bu sebeple bu kişilerin topyekûn mülksüzleşmedikleri için başka şehirlere gitmediklerini ya da kendi şehirlerinde her tür koşulda çalışmayı kabul etmediklerini belirtiyorlar.

Bu durumun orta vadede küçük burjuva tüketim-yaşam alışkanlıkları gösteren bir işsiz-yoksul kesimin ortaya çıkardığını belirten Doğan ve Tuna, küçük burjuva tabirini “kör-topal yeniden üretilen geçici bir sosyolojik varoluş” olarak kullandıklarını kaydediyorlar. Bu işsiz ve yoksul kesim içerisinde özellikle de genç ve bekâr olanların çalışma-ücret koşullarında belli bir standart aradıklarını, sosyal yaşamları için yeterli boş zamana sahip olmak, iyi giyinip-kuşanmak gibi beklentilere sahip olduğunu belirtiyorlar Doğan ve Tuna.

Doğan ve Tuna ayrıca 2000'li yıllarda daha önce köylerinden zorla göç ettirilen kesimin kısmen tekrar köye dönme olanağı bulunduğunu ya da 2004'te çıkan 5233 sayılı “Terör ve Terörden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun”la bazı tazminatlar aldıklarını ve bu faktörlerin de insanlara kısmi bir rahatlama vermiş olabileceğini ifade ediyorlar.

Doğan ve Tuna'nın yaptıkları mülakatlarda her türlü olumsuz koşulda çalışmayı kabul etmeyen bu genç kesimden zorunlu göçle gelenler dışındakilerin genelde ailelerinde çalışan insanlar bulunduğu ve bu sebeple bu gençlerin çalışma zorunluluğu hissetmeyebildikleri, iş arama ve çalışmayı yakıcı bir ihtiyaç olarak hissetmedikleri ortaya çıkmıştır. Tembellik söyleminin niyetten bağımsız olarak olumsuz bir ideolojik işlev gördüğünü, bu söylemin herhangi bir araştırmaya dayanmadığını, herhangi bir sosyoekonomik analiz yapılmadan kullanıldığı için yüzeysel ve kültürelci bir yaklaşım olduğunu belirten Doğan ve Tuna, pek çok

faktörün bileşkesi olarak ortaya çıkan bu yanlış görüngünün, yerel kültüre ait değerler ve ilişkilerle açıklanmaya çalışıldığını kaydetmekte.

“Çalışma kültürüne ilişkin birtakım özellikler, maddi koşullardan bağımsız biçimde bireylerin yerel kültüre özgü bir tutumla hareket etmeleriyle açıklanmakta, yerellikte güçlü bir sosyal dayanışma geleneği olması, hak arama bilincinin gelişmiş olması gibi bir takım olumlu özellikler dahi olumsuzlanmaktadır. Ayrıca kendisi başlı başına bir tahakküm biçimi olan kapitalist ücretli çalışmanın kutsanması, bu dayatmaya tabii olmaktan kaçınma anlamında “tembelliğin mahkûm edilmesi” veya Tunceli’de rastlandığı üzere daha iyi çalışma olanakları talep veya arayışlarının tembellik diye yorumlanması başlı başına eleştiriyi hak eden yaklaşımlardır.”⁵³

Doğan ve Tuna’nın Dersim’deki işgücünün niteliğine ve özelliklerine dair yaptığı bu çalışma güncel işgücü sektörü açısından önemli veriler sunmaktadır ve sonraki bölümlerde inceleyeceğimiz farklı sektörlerde çalışan Dersimlilerin arka planına dair de önemli bir altyapı oluşturmaktadır. Bu çalışmada yürütülen tartışmalarda ortaya çıkan sonuçlar Dersimli işçilerin niteliği, tercihleri, yaşam tarzı ve dünya görüşünün onların çalışma hayatlarındaki tutumlarına nasıl etki ettiğini incelemek açısından yardımcı olabileceği düşünülebilir.

⁵³ A.e., s.93.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SERMAYENİN ÜÇ HALİ

Önceki bölümlerde Dersim’de üretim ve ekonominin tarihsel gelişimini farklı yönleriyle ve toplumsal, sosyolojik ve siyasi arka planıyla aktarmaya çalıştım. Bu bölümlerde aktardığım gibi Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren coğrafi koşullar ve yaşanan siyasi ve toplumsal süreçlerin de etkisiyle bölgede ekonomik anlamda ve üretim alanında büyük gelişmeler yaşanmamış, aksine yaşanan süreçler ekonominin parçalanmasına ve yer yer yok edilmesine kadar varmıştır. 1938 sonrasındaki süreçte tarım ve hayvancılıkla uğraşarak kendi koşullarıyla kendine yeter bir ekonomiyle yaşayan bölge halkının ekonomisi 1990’lar sonrasında yaşanan zorla göç ettirilme sürecinden sonra bu defa daha büyük bir yıkıma uğramış ve bu süreç ülkede tarım ve hayvancılık alanında yaşanan gerilemelerle birleşince Dersim’deki nüfusun çok fazla düşmesine, kalan insanların ise büyük oranda üretimden kopuk ve kent ve ilçe merkezlerinde vasıfsız işçi/işsizler haline gelmesine sebep olmuştur. 2000’li yıllar sonrasında ise ülkede siyaseten ve ekonomik olarak bazı dönüşümler yaşanmış ve AKP’nin neoliberal ekonomi politikaları çerçevesinde sermayenin daha önce girmedığı Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki iller özel teşvik politikalarıyla sermayeye açılmıştır. Bu süreçte Dersim’de de kapitalist gelişme anlamında bazı gelişmeler yaşanmış ve sermaye yatırımlarında yaşanacak hareketlenmenin ilk nüveleri görülmeye başlanmıştır. Bu bölümde bu sermaye yatırımlarını ve üretim biçimlerini/rejimlerini üç alt başlık ve örneklem üzerinden incelemeye çalışacağım. Bu bölümlemeyi Dersim’deki üretim ve sermaye gruplarını ve işçileşme deneyimlerini daha geniş ve doğru anlamda temsil edebilmesi için şöyle belirledim: İlk olarak dışarıya göç etmiş Dersimli küçük sermayedarların birleşerek kurduğu Munzur Su fabrikası, ikinci olarak devletin bölgeye yönelik ekonomik teşviki ve desteğiyle dışarıdan gelen yabancı sermayedarlar tarafından kurulan tekstil fabrikası ve son olarak da bölgedeki küçük üreticileri tarımsal üretimini yeniden ayağa dikmek ve güçlendirmek amacıyla siyasi bir program çerçevesinde ortaya çıkan ve yerli

Üreticilerin bir tür dayanışma ekonomisi olan Ovacık 94 Mahallesi Sınırlı Sorumlu Tarımsal Kalkınma Kooperatifi. Bu bölümde önceki bölümlerde resmedilen tarihsel arka planı ve güncel koşulları ve niteliği ışığında Dersimlilerin bu üç farklı tipte üretim rejiminde nasıl işçileştiklerini incelemeye çalışacağım.

Bunu yaparken öncelikle yatırımcılar, yöneticiler ve işçilerle ve siyasi ve demokratik kurumların temsilcileriyle gerçekleştirdiğim görüşmeler, resmi veriler ve basından elde ettiğim bilgiler yoluyla bu şirketlerin ve kooperatifin nasıl ve neden kurulduğunu, nasıl bir gelişim sergilediğini ve hangi süreçlerden geçtiğini aktarmaya çalışacağım. İkinci olarak ise işçiler, üreticiler, işverenler ve yöneticilerle gerçekleştirdiğim sözlü mülakatlar yoluyla nasıl bir üretim ve çalışma rejiminin kurulduğunu, işyerinde hiyerarşı ilişkilerinin nasıl olduğunu, işçilerin ne tür hak arama süreçlerinden geçtiklerini incelemeye ve karşılaştırmaya çalışacağım.

Bu bölümde ve daha önceki bölümde gerçekleştirdiğim mülakatların tamamını sözlü olarak yüzyüze ve derinlemesine mülakat yoluyla gerçekleştirdim ve katılımcıların izni dâhilinde ses kayıt cihazıyla kaydedip daha sonra çözümleyerek kullandıktan sonra sildim. Derinlemesine mülakat yöntemini kullanmamın sebebi çalışmak istediğim alanda incelemek istediğim bilgilerin en uygun olarak bu şekilde elde edebileceğimi dşnmemdi, zira incelemek ve tartışmak istediğim konu genel istatistikler elde edip kıyaslamak değil bir işçilerin, işverenlerin, yöneticilerin vb. düşüncelerini, yaklaşımlarını ve tercihlerini anlamak ve incelemektir. Bunun için istatistiki yöntemlerin yeterli verileri ve bilgileri bulmamda elverişli olmayacağını düşündüm. Katılımcılarla gerçekleştirdiğim görüşmelerde ekte bulunan katılımcı rehber formunu kullanmakla birlikte kimi zaman mülakatları daha çok katılımcıların serbest konuşmasına göre gerçekleştirdim. Böylece katılımcılara doğru bir şekilde aktaramadığımı ya da katılımcıların atladığını düşündüğüm soruları ve konuları farklı bir yolla sorma imkânı bularak daha gerçek ve kapsamlı bir şekilde katılımcının görüşlerini alabildim. nceki bölümlerde ve bu bölümde görüştüğüm katılımcılardan seçilmiş bir belediye başkanı olan Fatih Mehmet Maçoğlu hariç tamamının adı değiştirilmiş, kişilerin görev alanları da büyük oranda değiştirilerek verişmiştir.

4.1. Munzur A.Ş.

Kuruluş fikri 1990'ların sonlarında ortaya atılan Munzur A.Ş. Gürçağ Tuna ve Bayram Güneş'in ifadelerine göre Dersim'in sermaye yatırımlarına açılmasındaki kapıdır ve model bir projedir.¹ Bu projenin ortaya çıkışı ve gelişimi, emek sermaye ilişkilerinde hayli karmaşık bazı olayların yaşanmasına sebep olmuştur ve Tuna ve Güneş'in de ifade ettikleri gibi sol örgütlenmelerin güçlü olduğu bu coğrafyada sınıf mücadelesi açısından da karmaşık süreçlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

4.1.2. Siyasi Kurumların Kontrolünde ve Hamiliğinde Bir Fabrikanın Kuruluşu

Görüşme yaptığım DEDEF temsilcisinin ve şirketin yönetim kurulu üyelerinin ifadelerine göre Munzur Su şirketinin kurulma fikri, 1990'ların sonunda ortaya çıkmıştır ve projenin öne sürülmesindeki amaç, 1994 yılında yaşanan köy boşaltmalarıyla insansızlaştırılan bölgede geri dönüşleri teşvik etmek ve istihdam yaratmaktır. Dernek temsilcilerinin ve şirket yöneticilerinin üzerinde anlaşılmadığı konu ise “asıl fikrin” kimden çıktığı meselesidir ki şirket yöneticileri ilk adımı atanın projeyi ortaya koyan 15 işverenlerden olduğunu, dernek temsilcisi ise bu fikrin derneğin yürüttüğü toplumsal çalışmalardan doğduğunu belirtmektedir. İşin esasına bakıldığında ise fikrin tam olarak kimden çıktığının çok önemli olmadığı görülmektedir, zira bahsi geçen yöre derneği zaten içerisinde Dersimli iş insanlarının da bulunduğu bir dernektir ve fikrin bu anlamda ortak olarak çıkmış olma ihtimali yüksektir. 2000 yılında Munzur isminde bir şirketin kurulması kararı alınıp bu amaçla kolektif bir tartışma ve toplantılar süreci başlatılarak geniş kesimler de bu tartışmaya dâhil edilip (Bunun amacı bir yandan da Dersimlilerden genel olarak bir onay ve destek almaktır) şirketin hangi alanda üretim yapacağı, kuruluş bildirgesi ve kimlerin dâhil edileceği belirlenmiştir. Tuna ve Güneş'in ifadelerine göre hangi alana yatırım yapılacağı kararı alınırken, başta dillendirilen “sosyal yarar” ilkesi çok da gözetilmemiş, yapılan öneriler arasında en az istihdam sağlayacak ve maliyeti en

¹ Ş. Gürçağ Tuna, Bayram Güneş, “Munzur'dan Şirket Yaratmak: Munzur A.Ş. Üzerinden Dersim'de Sermaye Birikiminin Dinamikleri”, **Praksis** (28), s. 117.

düşük olacak olan su şirketi önerisi tercih edilmiştir ki bu da şirketin standart bir işletme mantığı güttüğünü gösteren bir kanıttır.²

Tuna ve Güneş, Munzur A.Ş.'nin kuruluşunu Dersim'de kitlesel bir tabanı olan iki kurumun aktif olarak desteklediğini ve hatta bu kurumlardan kişilerin şirketten hisse de aldığını belirtiyorlar. Kurum temsilcileriyle yaptığım görüşmelerde, Tuna ve Güneş'in ifade ettikleri gibi, bahsi geçen kurumların bu fikre önderlik etmediklerini ya da aktif olarak desteklemediklerini (yukarıda belirttiğim gibi süreç esasen yöre derneği ve hissedarlar tarafından yürütülmüştür) ancak karşı da çıkmadıklarını ve dolaylı olarak onayladıklarını öğrendim. Bu onaylamada Tuna ve Güneş'in de belirttiği gibi "Munzur A.Ş.'nin Dersim merkezli sermaye olup zorunlu göçü ve insansızlaştırmayı engellemeye dönük bir söyleme sahip olması" etkili olduğu gibi kurumların yerli sermayeyi daha rahat kontrol altına alabileceklerine dair düşünceleri de etkilidir.³ Bu kurumların şirketi etki alanları üzerinden kontrol etmeye ve şekillendirmeye çalıştıkları da söylenebilir. Örneğin şirketin kurucu sözleşmesinde yer alan, hiçbir ortağın ve bu ortağın alt ve üst soylarından kimsenin yüzde 10'dan fazla hisseye sahip olamayacağı ve ortakların şirketin karından pay almayacağı ve birikecek parayı istihdam yaratacak başka bir yatırıma aktarması gibi maddeler bu kurumların etkisiyle sözleşmelere konmuş ya da genel bir ilke haline gelmiştir. DEDEF temsilcisiyle yaptığım görüşmede, bu maddelerin bazılarının şirketin kuruluş sözleşmesinde, bazılarının ise şirket ve DEDEF arasında imzalanan protokol metninde yer aldığını öğrendim. Temsilcinin aktardığına göre DEDEF'le imzalanan protokolün maddeleri içerisinde şirket hissedarlarının kendi akrabalarını işe almamaları gibi bir madde vardır ancak bu madde daha sonra uygulanamaz hale gelmiştir. Temsilci ayrıca şirkette sorun yaşayan işçilerin kendilerini muhatap altıklarını ve yaşadıkları sorunları kendilerine aktardıklarını, şirketin herhangi bir işçiyle sorun yaşaması veya işten atmak istemesi durumunda da grev sürecine kadar kendilerinin sürece dâhil olarak bunu engellediklerini belirtiyor.⁴

² Tuna, Güneş, , "Munzur'dan Şirket Yaratmak: Munzur A.Ş. Üzerinden Dersim'de Sermaye Birikiminin Dinamikleri", **a.g.e.**, s.102.

³ **A.e.** , s.115.

⁴ Ali Ekber Şenli, 4 Eylül 2019, Görüşmeyi Yapan: Nülüfer Aktağ, Yer: İstanbul.

4.1.3. Şirketin Kurulmasına İtiraz

Siyasi kurumlar içerisinde bir parti dışında bu sürece itiraz eden olmamıştır. Kuruluş sürecinde DEDEF bünyesinde toplantılar gerçekleştirilirken bu toplantılara kurum temsilcileri de katılmış ve öneri ve eleştirilerde bulunmuştur. DEDEF temsilcisiyle yaptığım görüşmede bu süreçte yalnızca bir partinin, suyun ticarileşmesine ve bölgeye verebileceği zarar dolayısıyla karşı çıktığı bilgisini edindim. Ancak bu kişinin belirttiğine göre bu muhalefet uzun sürmemiş, etkili de olmamıştır.

Tuna ve Güneş, “Munzur A.Ş.’ye aktif olarak, açıktan ve uzun süreli karşı çıkan tek grubun, fabrikanın üretime geçtiği yıl olan 2004’te, İstanbul’daki Dersimli üniversite öğrencilerinin oluşturduğu, Munzur A.Ş.’nin “rasyonel” yatırımcılarına karşı kendilerine “Munzur’un Delileri” (BomMunzur) adını veren grup” olduğunu belirtiyor. Aralarında anarşistlerin de bulunduğu bu grup Tuna ve Güneş’in ifadelerine göre suyun özelleştirilmesine, istihdam fetişizmine ve kalkınma söylemine karşı çıkmış ve Dersim’in şirketleşme tehdidi altında olduğuna dikkat çekmiştir.⁵

Ancak kurum temsilcileri, işçiler ve Munzur Su yöneticileriyle yaptığım görüşmelerde esas ‘radikal’ muhalefetin şirketin kurulduğu Gözeler köyündeki köylülerden geldiğini öğrendim. Bu kişilerin aktardığına göre bölgedeki köylüler şirketin kurulmasına karşı çıkmış, kendi yaşam alanlarını olumsuz etkileyeceği ve daraltacağı düşüncesiyle aktif olarak muhalefet etmiş, hatta daha da ileri giderek şirket binasının kuruluşu için getirilen malzemeleri yakmış ve fabrikanın kurulmasını fiilen engellemiştir.⁶ Bu süreçte DEDEF araya girerek şirket ve köylüleri ‘uzlaştırmada’ rol oynamıştır. DEDEF temsilcisinin ifade ettiğine göre bölgede yaşayan köylülerin kendi köy dernekleri üzerinden şirketin kuruluşuna dair bilgilendirilmemeleri sebebiyle köylüler, bazı kaygıları yüzünden fabrikanın kuruluşuna karşı çıkmıştır. Bunun üzerine DEDEF temsilcileri bölgeye giderek köylülerle konuşmuş, taleplerini almış ve onları bu işte DEDEF’in garantör olduğunu söyleyerek ikna etmiştir. DEDEF bunun üzerine ayrıca şirket ve bu köyün temsilcilerini buluşturarak içinde köylülerin şirketten

⁵ A.e. s. 117.

⁶ Ali Ekber Şenli, 4 Eylül 2019, Görüşmeyi yapan: Nülüfer Aktaş., Yer: İstanbul.

taleplerini barındıran bir protokol metninin şirket tarafından imzalanmasını sağlanmıştır. Gözeler Köyü derneğinde tutulduğu söylenen bu belgede şirketin nerede kurulacağı, fabrika binasının en fazla ne kadar büyüyebileceği gibi konulara dair belirlemeler vardır.

Ancak işin ilginç yanı, bu belge ve DEDEF ile imzalandığı söylenen protokol metninin varlığına dair görüştüğüm şirket yöneticisinin bir bilgisinin olmamasıdır. Bu kişi böyle “söylentiler” duyduğunu ama bu belgeleri hiç bilmediklerini ve görmediklerini söylemektedir. Zaten DEDEF temsilcisiyle yaptığım görüşmede 2015 yılında yaşanan grevden sonra DEDEF’in işçilerin tarafında yer alması sebebiyle artık şirketle fiili olarak bir ilişkisinin ve resmi bir iletişiminin kalmadığını ifade etmiştir. Daha önce şirketin genel kurullarına davet edildiklerini, imzaladıkları protokole uyup uymadıklarını doğrudan kontrol ettiklerini söyleyen temsilci, bu süreçten sonra artık genel kurullara davet edilmediklerini ve şirketin çalışmalarını daha dolaylı olarak takip ettiklerini belirtmiştir. Temsilci, ayrıca şirketin bu tutumuna rağmen gelecekte tekrar genel kurullara katılmaları gerektiğini düşündüğünü de paylaşmıştır.⁷

4.1.4. Munzur A.Ş. “Sosyal Bir Proje” mi?

Tuna ve Güneş’in de ifade ettikleri gibi Dersim radikal sol hareketlerin güçlü oldukları bir şehirdir ve bu anlamıyla Munzur Su Şirketi’nin kendini burada nasıl kabul ettirdiği önemlidir. Şirketin kuruluşundaki en önemli argümanlar şirket kurmalarının amacının kapitalist anlamda kar elde etmek olmadığı, bölge halkına iş olanakları yaratarak destek sağlamak olduğudur. Şirket, bir kapitalist işletme değil “sosyal bir proje” olduğu iddiasındadır. Daha önce görüştüğüm eski bir yönetim kurulu üyesi şirket kavramını kullanmam üzerine, “Biz şirket değil sosyal bir projeyiz, kar elde etmiyoruz”⁸ diye itirazda bulunurken, yakın zamanda görüştüğüm bir diğer yönetici ise kendilerinin “sosyal bir proje olma yanı da olan bir şirket”⁹ olduklarını açıklamıştır.

Şirketin bu iddiası hayli garipken bu iddianın neden doğru olamayacağına ilişkin Tuna ve Güneş’in getirdikleri eleştiriler haklıdır. Tuna ve Güneş’in de ifade ettikleri gibi Munzur Su’da işçiler başlarda oldukça düşük ücretlere ve sıradan bir

⁷ Ali Ekber Şenli, 4 Eylül 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: İstanbul.

⁸ Hüseyin Korkmaz, Mayıs 2018, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: Dersim.

⁹ Şükrü Kalın, 5 Eylül 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: İstanbul.

işletmedeki en düşük maaşlara ve hiçbir hakka sahip olmadan çalıştırılmışlardır. İşçiler şirket mekanizmasında hiçbir rolü ve etkisi yoktur ve işçiler şirket yönetiminin olumsuz tutumuna karşı haklarını ve maaş artışını ancak uzun erimli bir mücadeleyle alabilmiştir. Tuna ve Güneş, şirketin sosyal bir proje olduğu konusundaki ısrarının tuhaf olduğunu zira şirket yöneticilerinin işçilere karşı fiili tutumunun sermayenin olağan reflekslerini içerdiğini belirterek bu çelişkiyi göstermesi açısından bir yöneticiyle yaptıkları görüşmeyi aktarmaktalar:

“Ben hayatım boyunca işçi taraftarı oldum. Sendikaları destekledim. Ama burada tavrım değişik. Benim düşüncem şu. Burayla hiç ilgisi olmayan, hiç emek vermemiş birinin gelip karşımda, bana karşı işçimi savunması benim ağırıma gider. Yani sendikacı gelecek, bana diyecek ki sen bu işçinin hakkını şöyle ver.

Benim zaten niyetim, hayatım, arzum bu. Burada iş yaratmak, bunları çalıştırmak. Ben patron değilim ki. Bu şirketin patronu, işçileriyle, ortaklarıyla Tuncelililerdir. Burada bir tarafız, burada iki taraf yok ki sen karşıma çıkıyorsun bir tarafı korumak için. Biraz buruklaştım... (Görüşme Ses Kaydı, 25.08.2011, Dersim).”¹⁰

Sosyal proje söylemlerine gerekçe olarak sunulan argümanlardan biri de şirketin verdiği burslar ve sunduğu bazı desteklerdir. Görüştüğüm şirket yöneticisi öğrencilere burs verdiklerini, Dersim Spor’a ve Munzur Doğa ve Kültür Festivali gibi kültürel etkinliklere katkı sunduklarını belirtiyor. Ancak Tuna ve Güneş’in de belirttiği gibi bu gibi faaliyetler bir sosyal proje olmaya kanıt olarak sunulamaz zira dünyada birçok şirket çoğu zaman bir reklamcılık/halkla ilişkiler etkinliği olarak bu türden hayırseverlik çalışmalarında bulunmaktadır.¹¹

“Sosyal Proje” iddiasında önemli argümanlardan biri de şirket ortaklarına kar dağıtılmaması meselesidir. Yukarıda da belirttiğim gibi esasen DEDEF tarafından teşvik edilen ve karın başka istihdam sağlayıcı alanlara aktarılması için konduğu söylenen bu madde, görüştüğüm şirket yöneticisinin ifadelerine göre bugüne kadar uygulanmaya devam etmiştir. (Karın dağıtılıp dağıtılmadığına dair görüştüğüm bazı kişilerin şüphe taşıdıklarını gördüm.) Önemli olan bu maddenin grev sürecinde de işçiler aleyhine kullanılmış olmasıdır. Dernek temsilcilerinin ifadelerine göre grev sürecinde gerçekleştirilen toplantılarda ve görüşmelerde şirket yöneticileri sıklıkla

¹⁰ A.e. , s. 107.

¹¹ A.e. , s.107.

Munzur Su'dan kar elde etmediklerini dile getirerek kendilerinin “kapitalistler” olarak değerlendirilemeyeceklerini iddia etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu söylem kurumlar üzerinde en azından işçilerin haklarını yeterince savunamayacak boyutta etkili olmuştur. Karın dağıtılmamasının Munzur Su'nun sosyal proje olduğu anlamına gelmediğini belirten Tuna ve Güneş'in bu konuya dair aktarımları ise şu şekildedir:

“Kâr payı dağıtılmasa da şirketin değeri şimdiye kadar hızla yükselmiş, dağıtılmayan kâr payları sermaye olarak hisselerin değerine yansımıştır. Munzur A.Ş. Yönetim Kurulu üyelerinden birisi ile yaptığımız görüşmede, kâr payı dağıtılmasa da ortakların zarara uğramadığı, Munzur A.Ş.'ye yaptıkları yatırımın, alternatif yatırım araçlarının birçoğundan daha fazla kazandırdığı belirtilmiştir (Görüşme Ses Kaydı, 25 Ağustos 2011, Dersim). Aslında, yatırımdan kâr elde edip etmemek de yatırımın sosyal proje olup olmamasının ölçütü değildir. Sürecin başından beri tanıdığı olan doğa aktivisti bir görüşmecimizin işaret ettiği gibi Munzur A.Ş. tek başına değerlendirilmemeli, bıraktığı miras ile değerlendirilmelidir. Görüşmecimiz Munzur A.Ş.'yi “sermayenin açtığı gedik” olarak nitelemiş, Munzur A.Ş.'nin “sermaye için bir model, sermaye için bir sosyal proje” olduğunu ifade etmiştir (Görüşme Ses Kaydı, 17 Ağustos 2011, İstanbul). Dolayısıyla ortakları için kâr getirme amacı olup olmamasından bağımsız olarak, Dersim'de yatırımların önünü açacak bir modeldir. Sonuç olarak sosyal bir proje hedefiyle ortaya çıkan Munzur A.Ş., Dersimli bütün sermaye kesimlerinin Dersim'den birikim elde etmesinin önünü açan bir projedir. Munzur A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı, gelecek için şöyle konuşmuştur: “Tunceli dışında yaşayan Tuncelililer olarak memleketimizin önce suyuna yatırım yaptık, sonra da havasına yatırım yapacağız” (Munzur Su internet sayfası, erişim tarihi 15 Ağustos 2011).”¹²

Karın ne kadar süre dağıtılmayacağı konusu ise bir merak konusudur. Görüştüğüm yönetici şirketin doğal afet nedeniyle yaşanan göçük, makine yenileme grev gibi nedenlerle çok zarar ettiğini ve hala borcu olduğunu yakın zamanda kar dağıtmanın mümkün olmadığını iddia etmekte ancak karın hiçbir zaman dağıtılmayacağına dair ilkesel bir tutumdan bahsetmemektedir. Genel olarak görüştüğüm kişiler ise yönetime giderek daha fazla kar elde etmek isteyen sermayedarların girdiğini şirketin bu yüzden politikalarını değiştirmesinin çok olası olduğunu kaydediyor.

¹² A.e., s. 108.

4.1.5. Munzur Su'nun Pazar Stratejisi ve Gelişimi

İsmi “Munzur” olarak belirleyen ve ambalajına “efsane su” ibaresini ekleyerek Munzur Baba Efsanesi’ne atıfta bulunan Munzur Su’nun bu isimle Dersimlilerin ve onlara sempatiyle yaklaşan Alevi, Kürt ve sol çevrelerin desteğini ve sempatisini sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Genel olarak Dersimlilerin kullandıkları sosyal medya alanına bakıldığında dahi Munzur Su’nun Dersimliler tarafından bir gurur abidesi olarak ne kadar sahiplenildiği ve reklamının yapıldığı görülebilir. Zaten şirketin esas pazar alanı da Doğu ve Güneydoğu illeriyle Dersimlilerin ağırlıkta yaşadığı İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerdir. Şirket sayfasında yer alan bilgilere göre Munzur Su’nun bugün Türkiye, Avusturya ve Almanya’da toplam 37 bayiliği vardır ve bu sayının şirketin kuruluşundan itibaren giderek arttığı gözlemlenmiştir. Ancak kimlikle ilgili bu durumun dışlayıcı bir faktör haline gelme ihtimali de var. Şirket yöneticileri, bazı rakiplerinin Alevi olmalarını kullanarak kendilerini, “Alevi suyu içilir mi”, “terör suyu” gibi sözlerle karalamaya çalıştıklarını ve bunun bazı yerlerde etkili olduğunu söylüyor.¹³ Munzur Su’nun Munzur ismi üzerinden Dersimli kimliklere sempatiyle yaklaşan yerlerde yakaladığı pazar gücünü aynı zamanda kaliteli su olma özelliğiyle de pekiştirerek Kürt, Alevi ve sol kimliklerinin pazarının dışına “sağlıklı su” sloganıyla çıkmaya çalıştığı görülmektedir. Basında da sık sık yer aldığı gibi Munzur Su, Gıda Güvenliği Hareketi tarafından en kaliteli ve sağlıklı sulardan biri olarak belirlenmiştir.¹⁴

Başlangıçta 15 sermayedarın girişimiyle yola çıkılan ve daha sonra 140 kadar hissedarın ortaklığıyla kurulan Munzur Su Fabrikası o zaman sermayenin az olması sebebiyle 2004 yılında kötü/ilkel koşullarda üretim yapan küçük bir üretim bandıyla faaliyete geçmiştir. Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi Dersim’de kendi dinamikleriyle bir sermayenin oluşması güçtür ve iki kişi hariç (biri Tokatlıdır) tamamı Dersimli olan Munzur Su’nun bütün ortakları İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde yaşayan ve buralarda küçük imalathaneleri/işletmeleri bulunan yatırımcılardır. İşçilerin anlatımlarına göre kuruluş zamanlarında özellikle fabrika

¹³ A.e. , s. 104.

¹⁴ “Munzur Su Rakiplerinin Arasından Birinci Seçildi”, **Milliyet Gazetesi**, 25 Haziran 2014, (Çevrimiçi) , <http://www.milliyet.com.tr/munzur-su-rakiplerinin-arasindan-birinci-tunceli-yerelhaber-263924/>, 1 Eylül 2019.

binasının yapımı sırasında işçilerin karşılıksız emeği ve katkısı da çok olmuştur fabrikaya. İşçiler ilk zamanlarda çoğu kez mesailerinin karşılığını da alamamıştır.

Yönetim kurulu üyelerinin aktarımlarına göre 2006 yılında fabrikada kar sebebiyle bir göçük yaşanmış ve fabrikanın tekrar kullanılabilmesi için ek sermaye gerekmiştir. Bu süreçte ve 2010 yılında fabrikadaki makinelerin yenilenmesiyle birlikte sermaye arttırılışı yapılarak ortaklar 240 kişiye çıkarılmıştır. Makinelerin yenilenmesiyle 5 farklı şişede su üretilebilmiş, başta iki vardiya halinde çalışılan fabrikada üç vardiya şeklinde tüm gün üretime geçilmiş ve şirket çalışanları da 45'e çıkarılmıştır. Şirket yöneticilerinin aktarımına göre makine yenileme sırasında Fırat Kalkınma Ajansı'ndan çok az bir destek alınabilmiş, geri kalan para sermaye arttırılışı ve büyük krediler yoluyla sağlanmıştır. Bugün Munzur Su, Fırat Kalkınma Ajansı'nın raporlarında marka değeri yüksek bir şirket olarak tanıtılmaktadır.¹⁵

Eski Yönetim Kurulu Başkanı olan Haydar Kaya, Haber Türk kanalına Munzur Su'yla ilgili verdiği bir röportajda, şirket olarak bölgede turizme yönelik yeni projeler düşündüklerini de anlatıyor. Munzur Su'nun da ortak olduğunu belirttiği bu proje kapsamında yine Munzur adında bir turizm şirketi kurduklarını ve Hazineye ait 400 dönüm arazi üzerine kurulacak olan bir tatil köyü projesi planladıklarını belirten Kaya, Dersim için turizmin çok önemli bir sektör olduğunu ve gelişeceğini belirterek gerçekleştirecekleri bu turizm yatırımın da yine birçok Dersimli iş insanını bir araya getirerek yapılacağını söylüyor.¹⁶ Kaya, haberde bu projeyi 2014 yılında tamamlamayı planladıklarını söylerken, görüştüğüm Munzur Su yönetim kurulu üyesi Şükrü Kalın, bu projenin devletin daha sonra araziyi başka birisine vermesi üzerine rafa kaldırıldığını belirtiyor. Kaya, verdiği röportajda, Ovacık'tan öte Erzincan'a yol olmadığı için buranın adeta bir çıkmaz sokak olduğunu belirtirken, bu yolun yapılmamış olmasının yarattığı dezavantaja vurgu yaparak, eğer Erzincan ve Ovacık arasında bir yol yapılmış olsaydı taşıma için gereken sürenin beş saat kısalabileceğini belirtiyor ve Ulaştırma Bakanlığı'ndan Ovacık-Erzincan yolunun açılması için talepte

¹⁵ Tunceli İli Yatırım Destek Stratejisi, Fırat Kalkınma Ajansı Tunceli Yatırım Destek Ofisi, Ocak 2017, (Çevrimiçi),

https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/YATIRIM_VE_TANITIM_DOKUMANLARI/TUNCELI%20YATIRIM%20DESTEK%20VE%20TANITIM%20STRATEJISI%20-%202017.pdf, 10 Ağustos 2019. s. 3.

¹⁶ **MunzurSu Youtube kanalı**, 01.09.2013, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=MS8fU486s6E>, 10 Ağustos 2019.

bulunuyor.¹⁷ Munzur Su yöneticilerinin devlet yetkililerinden talep ettikleri nakliye ve ulaşım yardımlarını sıklıkla dile getirdiklerini görüyoruz.¹⁸ Nakliye masraflarının çok fazla olduğunu ve bu yüzden İstanbul ve yakınındaki illere gönderilen sudan neredeyse hiç kar elde edemediklerini belirten bir yönetim kurulu üyesi ise, buralarda bayilik açmalarının esas sebebinin ileriye dönük pazarlarını genişletmek ve marka değerlerini arttırmak olduğunu söylüyor. Şirket yetkilileri Suudi Arabistan'dan bile su talebi aldıklarını ancak buralara su göndermenin maliyeti karşılamadığı, bu yüzden şimdilik sadece Almanya ve Avusturya'ya su ihraç ettiklerini belirtiyor.

Görüşüğüm yönetim kurulu üyesi de karşılaştıkları en büyük zorluklardan birinin kış aylarında fabrikanın yoluna sık sık çığ düşmesi olduğunu bu sebeple geçtiğimiz kış yaklaşık bir ay boyunca üretim yapamadıklarını belirtiyor. Sert geçen kış koşullarının fabrikanın mekânını da etkilediğini belirten yönetim kurulu üyesi, kışın fabrikanın üzerine çok fazla kar yağması sebebiyle karı temizlemek için ekstra personel tutup temizlendiğini ve bunun da ek masraflara yol açtığını belirtiyor. Ek olarak bölgede kalifiye iş gücü olmamasını da kendileri için bir dezavantaj olarak yorumluyor. (Yönetici, gıda mühendisi ilanlarına nitelikli bir geri dönüş yapılmadığını belirtmektedir.)¹⁹

4.1.6. Munzur Su'da İşçi Olmak: Yerli Sermayeye Karşı Emek Mücadelesi

Bu bölümde aktarılan bilgiler ve gelişmeler büyük oranda işçilerden şirketin kuruluşundan itibaren fabrikada çalışan Sinan, Cemal ve işyeri sendika temsilcisi Zafer ile yüzyüze yaptığım görüşmeler aracılığıyla elde edilmiştir. Ek olarak 2014 yılından itibaren şirketin yönetim kurulunda olan Şükrü Kalın ve şirketin kurulma tartışmalarının başlamasından itibaren DEDEF'te olan ve tartışmaların öznesi ve tanığı olan Ali Ekber Şenli ile yaptığım görüşmelerden, o dönem yazılı ve görsel basında çıkan haberlerden de faydalandım. Süreç oldukça uzun ve karmaşık olduğu için süreci

¹⁷ Şu an Munzur Su Dersim merkeze, oradan da Pülümür yolu üzerinden Erzincan'a ve oradan da batı illerine taşınmaktadır

¹⁸ "Munzur Su Rakiplerinin Arasından Birinci Seçildi", **Milliyet Gazetesi**, 25 Haziran 2014, (Çevrimiçi) , <http://www.milliyet.com.tr/munzur-su-rakiplerinin-arasindan-birinci-tunceli-yerelhaber-263924/>, 1 Eylül 2019. .

¹⁹ Şükrü Kalın, 5 Eylül 2019, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ., Yer: İstanbul.

ve öznelere rolünü anlatımlara göre kronolojik bir olay örgüsü ve kurgusu içerisinde aktarmaya çalışacağım.

Başından itibaren koşulların kimi zaman yetersiz olmasına rağmen (örneğin başlangıçta iş güvenliği ve sağlığı için uygun bir ortam yoktur, işçiler asgari ücret almaktadır ve mesailer de çoğu zaman ödenmemektedir) şirkete birçok noktada destek olan ve tavizler veren işçiler, zamanla şirket gelişip karı büyüyünce kendileri için de haklar ve kazanımlar elde etmenin vaktinin geldiğini düşünür ve bu noktada adım atmaya başlarlar.

2006 yılından itibaren Munzur Su işçileri kendi aralarında hak taleplerine ve sendikal örgütlülüğün gerekliliğine dair konuşmaya başlayıp taleplerini iletme noktasında karar alırlar. 2007 Ocak ayında ilk defa bir zam talebinde bulunan işçilere asgari ücretin 50 TL üzerinde bir zam yapılır, ama zaten asgari ücrete 30 TL zam yapıldığı için işçilere reel olarak yalnızca 20 TL zam yapılmış olur fiiliyatta. İşçiler bu parayı toplayıp tekrar iade etmek isterler şirkete tepki olarak. Bunun üzerine şirket tekrar bir taahhütte bulunur ve Ocak ayında tekrar bir değerlendirme yapacağını söyler zam konusuna dair. Sonraki süreçte “Sıkıntılarımız var kışın üretim ve sevkiyat düşüyor” gibi gerekçelerle zam yapılmaz ve bu durum 2008 yazına kadar sarkıtılır. Şirket sonrasında Temmuz 2008’de yine 50 TL zam yapar, ancak bu defa yine asgari ücrete 38 TL zam yapıldığı için reel zam 12 TL’de kalmış olur. En son 2009’da ilk defa asgari ücrete zam yapıldıktan sonra bir zam yapılır (80 TL yüzde 10’a tekabül ediyor) işçilere ve fark biraz açılır ve en azından asgari ücrete yapılan zam dışında bir zam olarak değerlendirildiği için işçiler tarafından bu bir kazanım olarak yorumlanır. İşçilerin ifadelerine göre, 2010 -2014 yılına kadar her yıl Temmuz ayında çok küçük zamlar yapılarak bu şekilde zamlarla birlikte işçilerin maaşları giderek biraz daha fazla asgari ücretin üzerine çıkmaya başlar. Bu dönem daimi işçilerin sözleşmesi belirsiz sözleşme iken ara ara sözleşmeli işçiler de alınmaktadır.²⁰

O yıllarda belirli dönemlerde suya talep azaldığı için işçilere ücretsiz izin kullandırıldığını kaydeden bir işçiler, 2008 yılında ücretsiz izinlerin yapıldığı dönemde şirketin sigorta primlerini yatırmamak yönünde bir tavır geliştirdiğini

²⁰ Cemal, Sinan, Zafer , 24 Mayıs 2018, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ,, Yer: Dersim.

kaydediyor. Buna karşı işçiler kendi aralarında toplanarak Ovacık'ta esnafları gezer ve onlardan destek alırlar. Daha sonra işçilerle görüşen şirket sigorta primlerini kesmeyeceğine dair söz vermek zorunda kalır.²¹

İşçilerin anlatımına göre 2007 yılından itibaren işçiler küçük bir grup olarak ara ara sendikaya dair sohbet etmeye başlarlar ve ilk defa 2008 yılında Türk İş'e bağlı Tek Gıda İş sendika müdürü Dersim'e gelir ve işçiler onunla bir ön görüşme yapar. Bu sendika temsilcisi Munzur Su'dan tanıdıkları olduğunu, önce o kişiye söyleyip sendika üyeliklerini sonra başlatalım önerisinde bulununca işçiler bu sendikaya güvenini kaybeder. Sonrasında ise DİSK'e bağlı Gıda İş sendikasıyla görüşen işçiler, bu sendikanın toplu sözleşme yetkisi olmadığı halde bu sendikaya üye olup şirkete fiili bir durum dayatarak şirketle toplu sözleşme imzalayabileceklerini düşünürler ve bu sendikayla görüşmeye başlarlar. 2010 yılında işçiler beş yıldır fabrikada çalıştıkları halde hala ücretsiz izne çıkarıldıkları, hiçbir sosyal hakları olmadığı için örgütlenmek gerektiği noktasında karar alırlar ve bütün işçiler toplu olarak DİSK Gıda İş sendikasına üye olur. İşçilerin anlatımlarına göre o dönem şirket yetkilileri de sendikal çalışmadan haberdardır ve buna karşı engelleyici bir şey yapmazlar. Sadece şirket yöneticilerinden biri, sitem ederek keşke haberimiz olsaydı, gönül isterdi ki sizi kendi elimizle sendikaya üye yapalım, bu sendikanın toplu sözleşme yetkisi yok, neden buna üye oldunuz şeklinde sitem eder.²²

İşçiler sendikaya üye olduktan sonra bir süre beklemeye çekilir ve süreci gözlemlemeye karar verirler. 2010 Temmuz ayında ilk kez toplu sözleşme taleplerini iletirler şirkete. Şirket yönetimi ilk başta bir düşünme kararı alır ve işçilere biraz bekleyin bize süre verin ki ortaklarımızla görüşelim der. İşçiler Eylül 2010'da bir basın açıklaması yapmaya karar verir. Hatta yapacakları basın açıklamasının metnini fabrika müdürüne gösterip izin alarak yaparlar basın açıklamasını. İşçiler bu basın açıklamasını yapmadan önce bütün kurumları gezerler ve destek isterler. Ancak işçilerin ifadelerine göre kurumlardan yalnızca bir partinin il başkanı gelir.

2011 yılında işçiler tekrar bir toplu sözleşme talebinde bulunur ve eğer bu talepleri 15 Temmuz'a kadar kabul edilmezse festival döneminde greve gideceklerini

²¹ Zafer, 5 Haziran 2019, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ,, Yer: Dersim.

²² Zafer, 5 Haziran 2019, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ,, Yer: Dersim.

söylerler. O dönem şirket yöneticilerinden birinin sendika genel sekreteriyle görüşerek Ağustos ayında döneceğine ve işi çözeceğine dair söz vermesi üzerine işçilerin grev kararını durdurduklarını kaydediyor işyeri sendika temsilcisi. İşçilerin ikramiye vb. noktalardaki talepleri üzerine şirket yönetimi de işçilere bir adım atmak için öneride bulunur ve bu da işçiler tarafından olumlu karşılanır ve 2011 yılında işçilere ilk defa giyim yardımı (kışlık bot ve mont) ve yılbaşında bir erzak paketi verilir. Ama işçiler esas amaçları bu tür hakları sendikal haklar üzerinden garanti altına almaktır.²³

2012 yılında işyerine gelen bir yönetici işçilere tekrar, “Biz çok ortaklı bir şirketiz, hiçbir ortak da kar payı almıyor ve diğer ortakları ikna etmemiz zaman alıyor” şeklinde açıklamada bulunarak işçilerden bir iki sene zaman ister. İşçiler bunun üzerine iki yıl zam haklarından vazgeçerek hemen toplu sözleşme hamlesini başlatma teklifinde bulunurlar ve işverenler bu öneriyi kabul etmez. Burada esas amaç toplu sözleşmenin resmi olarak başlatılması ve işçiler için esas öneme sahip olan bu hakkın alınmasıdır. İşçiler o dönem yani 2011 yılından itibaren işverene zaman konusunda zaten müsamaha göstereceğini belirtmiş ve iki yıllık bir süre vermiştir. 2011 yılında işçilerin taleplerinden biri olan ücretsiz izinlerin kaldırılması da kabul edilmiştir şirket tarafından. 2012 yılında işçiler Temmuz ayında bir saat işi bırakma ve eylem kararı alır. Bu eylemi sadece gündüz vardiyasındaki işçiler yapar. Aynı haftalarda bir kez de yemek boykotu yapılır. Bunların hepsi uyarı eylemi niteliğindedir. Şirket bunun üzerine ilçenin bazı önde gelen insanlarını da toplayarak (Belediye Başkanı gibi) işçilerle bir fiili sözleşme imzalamayı teklif eder ve sendikayı daha sonra konuşuruz önerisinde bulunurlar. İşçiler de bunun üzerine ilçenin önde gelen kişileriyle konuşur ancak fabrika yöneticisi taahhüdüne uymaz ve işçilere haber vermeden ilçeden ayrılır. 2013 yılı işçiler açısından biraz daha durağan ve beklemeyle geçer ancak işçiler. 2013’te bir yandan da yeni gelen işçileri fabrikaya adapte etmek sorunu vardır eski işçiler açısından bu dönemde. Örneğin bu dönem yeni gelen geçici işçiler bu uyarı eylemlerine katılmamıştır. İşyeri sendika temsilcisine göre bu kişiler şirket ortaklarının akrabalarıdır ve bu sebeple ikna edilememişlerdir. Anlatımlara göre işçilerin büyük bir bölümünün şirket sahipleriyle bir şekilde bir bağı vardır. Ancak o dönem işe alınanlar özellikle yönetimde olan kişilerin yakınlarıdır ve tutumları bu

²³ Cemal, Sinan, Zafer , 24 Mayıs 2018, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ,, Yer: Dersim.

sebeple böyle olmuştur. İşçiler 2013 yılını işçiler içe dönük bir çalışmayla geçirirler. 2014 yılında şirket yönetimi değişir ve yeni yönetim bugüne kadar ortakların para kazanmadığı ve amaçlarının ortaklara para kazandırmak olduğunu ve şirketin kötü çalışmasına yol vermeyeceğiz, burayı daha iyi çalıştıracamız (disiplin) derler. O güne kadar şirket, fabrikanın iyi organize edilememesinden ve yönetilememesinden şikâyetçidir. İşçiler ise 2014 yılının başlarında tekrar bir toplantı yapar ve artık sürece müdahale etmek gerektiklerine dair karar alırlar. 2014 Haziran'ının sonlarına doğru sendikanın örgütlenme sorumlusu da bölgeye gelip işçilerle görüşür ve bu süreçte artık harekete geçme ve eylem kararı alırlar. 2014 Temmuz ayında bir gün sabah saatlerinde gece vardiyasındaki işçilerin de katılımıyla bir saatlik bir uyarı eylemi yapılır. Bu eylem başarılı olur çünkü tüm işçilerin katıldığı bir eylemdir. Ancak işverenler yine ortakların sendikayla toplu sözleşmeyi kabul etmedikleri yönünde yaklaşımlarla gelirler ve bunun üzerine işçiler 4 Ağustos 2014'te greve başlar. Bu eylem 4 gün sürer ve yönetim kendi genel kurulunda (kısa süre sonra) sendikayla toplu sözleşme kararını geçireceği sözünü verir ve işçiler bunun üzerine eylemi sonlandırır. Bu grev süresinde bütün kurumlar gelerek destek verir. Dersim merkezde grevin üçüncü gününde bütün kurumların katılımıyla bir toplantı organize edilir. İşçiler ve işverenin anlaşmasını sağlayarak grevi sonlandırmak için düzenlenen bu toplantı sonrasında baskılanan şirket yönetimi kurumların bu müdahaleleri sonrasında sendikalı toplu sözleşme sözü verir. Dersim'de yapılan toplantının sonrasında gün Ovacık'ta düzenlenen halk toplantısı da şirket yönetimi üzerinde baskılayıcı olur. Ovacık'taki halk toplantısı esasen kendisini anlatmak isteyen şirket yetkilileri tarafından organize edilmiştir ancak bu toplantı aleyhlerine döner. İşçilerin tamamı Ovacık'taki toplantıya katılır fakat Dersim'de kurumların düzenlediği toplantıya işçiler temsili düzeyde katılır. Grevin dördüncü gününde Ovacık'ta organize edilen halk toplantısının akşamında işçiler işverende yaşanan kırılma ve taahhütler üzerine grevi sonlandırır. İşyeri temsilcisinin aktarımına göre şirket halk toplantısında zarar ettikleri yönünde bir açıklamada bulunur. İşçiler de çıkıp kendilerini anlatır ve söyledikleri şeyleri de işverene onaylatarak anlattıkları için halkın desteğini alırlar. İşçilerin bu konuşmasından sonra işveren üzerinde bir baskı oluşmuş ve halk tarafından işverenlere ciddi eleştiriler sunulmuştur (anlatımlara göre geçmişten örneğin su kaynağının olduğu köyden bazı şirket ortaklarına tepkili olanlar da vardır halk arasında). Hatta bunun üzerine

işverenler oradaki bazı insanlardan duruma müdahale edilmesini istemiştir. İşyeri temsilcisi buradaki halkın tepkisini zaten öncesinde şirketin kurulması sürecinde var olan tepkinin yaşanan ‘patronlaşma’ eğilimiyle birleşen bir tepki olabileceğini düşünüyor. 2014 yılında yeni yönetim geldiği zaman işçilere Yılbaşı, Ramazan ve Kurban Bayramlarında 100er lira ikramiye verme sözü vermiştir kendiliğinden grevden çok önce. 2014 yılı yılbaşında işçilere ikramiye, gıda paketi ve giyim yardımı verilir toplu olarak. Yönetim aynı zamanda toplu sözleşme kararını da genel kurulundan geçirir. 2015 Temmuzunda ilk defa taraflar biraraya gelir. İki ay sonra tekrar iki günlük bir görüşme yapılır. Burada birçok talep kabul edilir ancak bir noktada tıkanma yaşanır. İşçiler iki maaş ikramiye ister, ancak şirket bir maaş tam ikramiye vermek kararı alır. Zam konusunda ise asgari ücret artı % 30 zam önerir şirket. Gıda ve giysi yardımı da kabul edilir. Görüşmeler tıkanınca daha sonra İstanbul’da iki görüşme yapılır. İstanbul’daki görüşmelerde yarım ton kömür verilmesi talebi sunulur. İşçi tarafının bölgede herkesin kömür kullanmaması sebebiyle yakıt parası talep etmesi üzerine şirket yönetimi 500 TL yakıt parası vermeyi önerir. İşçi temsilcileri bunun üzerine bir maaş ikramiye artı 1 Mayıs ve yılbaşında 250şer lira ve 500 TL de yakıt yardımı ile toplu sözleşmeyi imzalamayı önerir son olarak. Yönetim bunu hemen kabul etmez ve Dersim’de son bir toplantı yapmak kararı alınır. Dersim’de son bir toplantı yapılır ve yönetim son teklifini sunar. Asgari ücret artı yüzde 30 zam, tek maaş ikramiye ve yarım ton kömür önerilerinin son önerileri olduğunu belirten yöneticiler, “Kabul etmezseniz ne yaparsanız yapın” şeklinde bir tür restleşme tavrı sergiler. Bu öneri içerisinde 1 Mayıs ve yılbaşı ikramiyesiyle yoktur. İşçiler de bunun üzerine grev kararı alır ve 80 gün süren grev 28 Ekim’de başlatılır Bu greve 45 işçinin tamamı katılır.²⁴

Ancak yaptığım görüşmelerde o dönemde yönetim kurulunda olan bir şirket yöneticisi, işçilerin kendilerine bir bildirimde bulunmadan grev kararı aldıklarını ve bu greve neden olan anlaşmazlıklarının ne olduğunu hatırlayamadığını, ancak esas amacın sendikanın ve arkasında olduklarını düşündükleri siyasi partinin dayatması ve

²⁴ Cemal, Sinan, Zafer , 24 Mayıs 2018, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ,, Yer: Dersim.

siyasi çıkarı olabileceğini iddia etmiştir.²⁵ Zaten o dönem şirket tarafından yapılan basın açıklamasında da benzer ifadeler yer verildiği görülmektedir.

"Şu hususu da kamuoyunun dikkatine sunmak istiyoruz. Bu kanunsuz eylem 240 Munzur Su ortağını, 36 bayiyi, bayilerin yanında çalışan 150 çalışanı, 20'yi aşkın nakliyeciyi esnafını, ilimiz ve ilimiz dışındaki birçok esnafı ve Munzur Suyu sahiplenmiş tüketicileri mağdur etmiş ve ciddi bir zarar vermiştir. Munzur Su Fabrikası ilimizde istihdam yaratmak ve göçleri önlemek amacıyla 240 Dersim sevdalısının, hiç bir karşılık beklemeden bir araya gelerek kurdukları bir işletmedir. Gelinek noktasında Gıda İş Sendikası iş yeri temsilcileri ve 3-5 kişiyi geçmeyen işçiler ile bunların arkasındaki siyasi partinin hasmane tutumu nedeniyle oluşan bu durum, yatırım yapmak isteyen iş adamlarımızın isteğini kırarak ve Dersim'e yapılacak yeni yatırımların önünü kesecektir."²⁶

İşçiler grev sürecinde gündüz her gün oradadır, gece ise nöbetçiler nöbet tutmaktadır. Kurumlar ise bu süreç içerisinde işçileri ziyaret etmektedir ancak işçilerin ifadelerine göre bir etkinlikleri yoktur. O dönem yapılan haberlerde toplu sözleşme talebiyle başlatılan grevin Munzur Su yönetimin işçilere kendilerine talep ettikleri hakların tanınacağını ancak başka bir sendikaya girmelerini istedikleri yönünde bir dayatmada bulunmaları üzerine işçilerin bunu kabul etmediği ve grevin 15. gününde devam ettiği bilgisi veriliyor. Haberde yönetimin işçilerin sunulan öneriye tepki göstermesi üzerine yönetim binasını işçilere tamamen kapattığı ve işçileri zor durumda bırakmak için tuvalet kapılarını kilitletiği bilgisini verilirken, DİSK Gıda İş Sendikası Genel Sekreteri Seyit Aslan'ın Munzur Su yönetiminin amacının toplu sözleşme yapmak olmadığını aksine işçilerin örgütlülüğünü dağıtmak istediklerini düşündüğünü aktarıyor:

"Munzur Su yönetim kurulunun niyeti burada bir toplu iş sözleşmesi imzalamak değil, burada örgütlü olan işçileri dağıtmak, örgütlü olan işçiler arasında bölünmeyi, parçalanmayı sağlamak üzerine bir tutum almışlar. Dertleri burada ücretlerin artırılması meselesi değil bütünüyle örgütlülüğü dağıtmak üzerine kurulmuş bir çalışma var. Mesele bizim istediğimiz ekonomik talepler değil onlar açısından karşılarında örgütlü, direnen, mücadele eden ve haklarını talep eden işçileri görmek istemedikleri için bu süreci tıkamışlardır ve bu noktaya getirmişlerdir."²⁷

²⁵ Şükrü Kalın, 5 Eylül 2019, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ,, Yer: İstanbul.

²⁶ "Tunceli'nin Tek Fabrikası da Kapandı", **Haberler**, 26 Kasım 2015, (Çevrimiçi) , <https://www.haberler.com/tunceli-nin-tek-fabrikasi-da-kapandi-7913030-haberi/> , 1 Eylül 2019.

²⁷ "Munzur Su'da Direniş Devam", **Youtube – Hayatın Sesi- Video Kanalı**, 13 Kasım 2015, (Çevrimiçi) , <https://www.youtube.com/watch?v=ZWB9Raj2ZJg>, 1 Eylül 2019.

Haberde sonrasında sendika temsilcisinin Ovacık Belediye Başkanı Fatih Mehmet Maçoğlu'yla bir araya geldiğini ve Maçoğlu'nun da grevdeki işçilere destek vereceklerini ifade ettiği belirtiliyor (Ovacık Belediyesi o dönemde işçilere ücretsiz servis gibi desteklerde bulunuyor).²⁸

İşçiler o dönem kurumlardan kendilerini destekleyici ve grevin neden haklı olduğunu açıklayan bir bildiri gibi daha aktif bir destek beklediklerini ancak bu yönde hiçbir şeyin yapılmadığını ifade ediyor. İşçilerin ifadelerine göre kurumların gerçekleştirdikleri ziyaretlerde yalnızca bir siyasi partinin bayraklarıyla temsil edilmesinden kaynaklı dışarıya karşı bu grevi sanki onlar zorlamış gibi bir anlayışın şirket tarafından öne sürüldüğünü ifade ediyor. Ancak görüştüğüm DEDEF temsilcisi de yukarıda işverenlerin yaptığı açıklamaya paralel bir şekilde esasen işçilerin üye olduğu sendikada bahsi geçen partinin etkin olması sebebiyle şirket yönetiminin bu partiyi hedef gösterdiğini, diğer kurumların ise bu durumu kabul etmeyerek o sendikada hangi parti etkin olursa olsun bunun bu durum nezdinde bir şeyi değiştirmeyeceğini söyleyerek işçileri ve sendikayı savunduğunu aktardı. Bu süreçte işçilerin kurumlara görüşmesi ve talebi üzerine kurumların grev yerine destekleyici bir ortak pankart astığını ve bir basın açıklaması yaptığını belirten işyeri sendika temsilcisi ancak bu çalışmaların hiçbirinin işçilerin beklentisini karşılayan kamuoyu oluşturmaya yönelik aktif bir desteği ve çalışmayı içermediğini belirtiyor.

Grev sürecinde grevin öncüsü olduğu düşünülen aralarında işyeri sendika temsilcisinin de bulunduğu 7 işçi şirket tarafından işten atılır. Ama işçilerin eylemi ve birliği devam eder. Bir ay sonra ise bütün işçiler şirket tarafından işten çıkarılır. İşçiler ise toplu olarak işe iade davası açar şirkete. Bugünlerde öncelikli olarak Dersim'de bulunan sendikalar platformu işçilerin sendikası ile işvereni tekrar buluşturmak için bir komisyon kurarak bir adım atar. Ancak sonrasında bölgede etkin olan siyasi bir parti devreye girer ve kendisi bağımsız bir komisyon kurarak kendi garantörlüğünde bir toplu sözleşme imzalatmak istediğini ve sendikasız bir geçiş süreci uygulamayı önerir. İşçilerin söylemine göre bu tavırda işverenin etkisi vardır ve bu partiyle işveren aralarında gizli bir ilişki olma ihtimali yüksektir (ki bu siyasi partini temsilcilerinden biri bir toplantıda “Ben hem işçilerden hem de işverenden yanayım” şeklinde bir

²⁸ “Munzur Su’da Direniş Devam”, **A.g.e.**

açıklamaya yaparak tutumlarına dair bir ipucu vermiştir) . İşyeri sendika temsilcisi, bu partinin tavrını kendisini o kentin “temsilcisi” olduğu iddiasına bağlıyor.²⁹ Görüşüğüm DEDEF temsilcisi de ortaya çıkan bu durumda, bu çevrelerin yaşanan durumu “Dersim’in imajına yakıştırmadığını” ve böylesi bir görüntünün dışarıya karşı iyi olmayacağı gerekçesiyle sorunu ‘çözmek’ iddiasıyla bu tür önerilerde bulunduklarını aktarıyor.³⁰ Kendisine yakın olan bazı kurum ve siyasi parti temsilcilerini de yanına alan bu siyasi parti işçileri ziyaret ederek yaşanan bu anlaşmazlığı yumuşatmak istediğini belirtir. Bu ‘yumuşatma’ kavramının arkasında ise ‘sendikasız bir çözüm’ vardır. İşçiler ise öz örgütlölükleri olan sendika dışında bir çözümü kabul etmediklerini, ayrıca bir siyasi partinin hamiliğindeki bir sözleşmenin bir hükmü olmayacağını belirtiyor. Şirkette bu partiyle bağı olan insanlar olduğunu, şirketin grevden sendikada etkili olan diğeri bir siyasi partiyi sorumlu tutması üzerine, bahsi geçen partinin devreye girerek sendikasız bir çözüm noktasında önayak olmuş olabileceğini yorumluyor sendika işyeri temsilcisi. İşyeri sendika temsilcisine göre buradaki esas sebep ise bir partinin sendikada etkili olması değil, esasen şirket yönetiminin sendikayı istememesi ve yerli sermayeye karşı bir örgütlölüğün ve grevin olmaması gerektiği düşüncesidir. Şirketi kollayan bu partide “Bunlar bizim patronlarımız” düşüncesi olduğunu düşündüğünü belirten işyeri sendika temsilcisi, bir yıl önce gerçekleşen Fırat AKSA işçilerinin yabancı sermayeye karşı yaptığı greve bütün kentin destek verdiğini hatırlatıyor.³¹

Munzur Su işçilerinin bu eleştirisi ve hatırlatması haklıdır zira Fırat AKSA işçilerinin mücadelelerinde Dersim’in tamamının desteğini almaları sebebiyle başarıya ulaşabilmiştir. İşçileri atıfta bulunduğı Fırat AKSA işçilerinin Eylül 2013’te başlattığı, Dersim halkının ve kurumların yoğun destek alan grevi DİSKAR’da da yer bulmuştur. İlgili haberde Fırat AKSA işçilerinin grevinin 38 gün sürdüğü ve şirkette çalışan 140 işçinin neredeyse tamamının greve katıldığı belirtilirken, aynı zamanda Dersim’in ilçelerindeki enerji işçilerinin de greve katıldığı ve Elazığ ve Bingöl’deki enerji işçileri de destek amacıyla birer gün grev yaptığı aktarılmaktadır. Yapılan haberde işçilerin grev sürecinde şirket yoluna barikat kurarak sabaha kadar yolu kapattıkları, ayrıca

²⁹ Zafer , 5 Haziran 2019, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ,, Yer: Dersim.

³⁰ Ali Ekber Şenli, 4 Eylül 2019, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ,, Yer: İstanbul.

³¹ Zafer , 5 Haziran 2019, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ,, Yer: Dersim.

şehirdeki diğer iş kollarındaki sendikalı emekçilerin iki saat iş bırakarak greve destek verdiği, ayrıca esnafın kepenk kapattığı ve şehirdeki tüm kurumların işçilerin grevine tam destek verdiği belirtilmiştir. Tüm kentin destek verdiği grev böylece işverenin işçilerin taleplerini kabul etmesiyle başarıyla sonuçlanmıştır.³²

İşçiler şirket yönetimiyle birlikte hareket eden bu partinin, bölgedeki yerli sermayeyi güçlendirmek ama aynı zamanda işçilerin de taleplerini göz ardı etmemek gibi bir tutumu olduğunu belirtiyor. Bu partinin önerisi işçilerin üye olduğu sendikanın yetki alana kadar beklenmesi, o sürece kadar da kendilerinin garantörlüğünde toplu sözleşme yapılmasıdır. Parti işçilere teklifi kabul etseler de etmeseler de bir basın açıklaması yapacaklarını söylüyor ve işçiler teklifi kabul etmiyor. Partinin temsilcileri Dersim merkezde bir radyo programına katılarak bu fikirlerini burada da açıklıyorlar. Sonrasında ise şirket Dersim’de basına bir açıklama yaparak işçilerin tüm taleplerini kabul ettiğini ve işten atılan tüm işçilerin özlük haklarıyla işe geri alınacağını ve bu süreci bahsi geçen kurumların garantörlüğünde yürütmeyi kabul ettiğine dair açıklamada bulunuyor. Burada sendikaya dair ise toplu sözleşme yetkisi olmadığı iddiasıyla kabul etmedikleri yönünde bir açıklama vardır. İşçilere göre bu ikili tavrın amacı işçileri halk nezdinde zor durumda bırakıp dirençlerini kırmaktır. İşçiler de bu hamleye karşılık olarak sadece bir partinin değil Dersim’deki bütün kurumların, sendikaların, Mazgirt ve Ovacık Belediye Başkanlarının da sürece dâhil olmasını istediklerini ve böylesi bir toplamın alacağı kararlara uyacaklarını belirten bir bildiri dağıtıyor. İşçilerin ifadelerine göre karşı taraf bunu “olumlu bir adım” olarak yorumlayarak işçilere fabrikanın ertesi gün açılacağına dair bir mesaj yolluyor. Fabrika yöneticilerinin ve daha önce şirketin tarafında yer alan partinin temsilcilerinin hazır bulunduğu bugünde işçiler de yerelde bulunan sol kurumların temsilcilerini yanına alarak fabrikaya gidiyor. Şirket temsilcileri burada fiili bir “emrivaki” yaparak işçileri işbaşı yapmak zorunda bırakıyor. Şirketin temsilcileri daha önce belirttikleri gibi kendi yanlarında yer alan partinin garantörlüğünde süreci yürüteceklerini, bunu kabul edenlerin hemen işbaşı yapmasını, kabul etmeyenlerin ise bir daha işe alınmayacağını belirtiyorlar. O an temsili olarak yük kamyonunun getirilmesi isteniyor

³² İrfan Kaygısız, Bilge Çoban, “Fiili Mücadelede Dikkat Çekici İki Örnek: Hakkâri Fırın İşçileri ve Dersim AKSA İşçileri Fiili Grevleri”, **DİSKAR**, Sayı:2, 2014, s.123-125.

ancak işçiler buna karşı çıkıyor ve engelliyor ve bir karışıklık yaşanıyor. İşçiler orada bulunan diğer sol kurumlarla görüşerek onların da olurlarını alarak, şirketin yanında yer alan partiyle tekrar görüşüyor ve sadece bu partinin garantörlüğünü değil tüm kurumların dâhil olacağı bir komisyon istediklerini belirtiyorlar. Bu parti ise işçilerin önerisini kabul ediyor ve orada buna dair bir açıklama yaparak uzlaşma sağlanıyor. Ancak işçilerin ifadesine göre bunlar yaşanırken etkin olan ve kalabalık bir şekilde gelen bu parti dışında diğer kurumlar sadece temsilci düzeyinde katılmış ve esasen pasif bir tutum sergilemiştir. Sonraki süreçlerde ise bu partinin bahsi geçen komisyonu kurmaya ya da dâhil olmaya yanaşmamış ve sonrasında yaşanan olumsuz siyasal süreçlerden kaynaklı bu süreç artık takip edilemez olmuştur. İşçiler ertesi gün işbaşı yaptıklarında bütün özlük hakları saklı kalarak tekrar işe alınırlar. Şirket yönetimi temsilcileri ise işçilere tekrar bahsi geçen siyasi partinin garantörlüğünde bir toplu sözleşme ya da bireysel bir sözleşmeyi teklif eder. Ve işçiler işe geri dönme kararlarındaki tutumlarını yineleyerek böylesi bir garantörlüğü kabul etmez ve bunun üzerine yalnızca karşılıklı “güvene” dayalı bir şekilde, herhangi bir imza atılmadan fiili bir anlaşma yapılır ve işçilerin istedikleri tüm talepler sendika dışında kabul edilmiş olur.³³

Bu anlaşma güncel olarak hala devam etmektedir. İnce bir dengede süren bu işçi işveren ilişkisi, tarafların “hassasiyetiyle” hala sürdürölmektedir. Şirket tarafında yaşanan bu grevin yarattığı ekonomik zararın yanısıra itibar kaybının da etkili olduğu görölmekte ve bu yüzden bir daha böylesi bir sürecin yaşanmaması için ‘hassas’ davranıldığı anlaşılmaktadır. İşçilerin de şirketin bu ‘hassasiyetine’ kısmen riayet ettiği, özellikle patronlarla akrabalık ilişkisi olan bazı işçilerin bu konudaki ‘korumacı’ tutumları dikkat çekmektedir. Örneğin görüşme yapmak istediğim kadın bir işçi, şirketten birini aradıktan sonra, patronların kimsenin basına röportaj vermesini istemediklerini belirterek agresif sayılabilecek bir tutumla görüşme talebimi reddetmiştir. İşçilerin sendikayla kurduğu bağ, greve gitme sebepleri, işlerini ve grev sürecinde yaşadıklarını nasıl değerlendirdikleri ve grevin sonlandırılmasında nelerin etkili olduğunu anlamak için işçilerin görüşlerini temsil etmesi açısından Sinan ve Cemal isimli işçilerin anlatımları önemlidir:

³³ Cemal, Sinan, Zafer , 24 Mayıs 2018, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ., Yer: Dersim.

“Fabrika ilk açıldığında bazı duvarları yapılmamıştı. O duvarları işçiler yağmur kar altında taş getirerek ördü. İşçilerin emeği büyük. Bir saat üretim yapıp 3-4 saat gidip inşaatında çalışıyorlarmış. Ama tabii yönetim bunun değerini bilmiyor. Öncesinde şirketin sosyal bir amaçla açıldığı söyleniyordu biz de bu yüzden 2-3 saat mesai yapıyorduk mesela parasını almıyorduk. Sendikalı olmak istememizin sebebi tek güvencemizin, savunma aracımızın o olmasıydı. İkinci grevin olduğu süreçte Dersim’de bildiriler dağıtıldı şirket tarafından, bizim maaşlarımız yüksek gösterildi. Biz de maaş bordrolarımızı dağıttık Dersim’de, internette yayınladık. Yapmak istedikleri bak biz burada bir fabrika açtık ama işçilerden dolayı kapatıldı algısını yaymaktı.

82. günde işbaşı yaptık. Biz işçiler kendi aramızda konuşunca 3-4 kişi bunlar bizim haklarımızı vermez biz greve devam edelim dedik. Sonra çoğu işçi yok dedi. Çok sıkıntılar yaşıyorduk. Borçlanmıştık. Bu yüzden kabul etmek zorunda kaldık. Aslında değişen bir şey olmadı. Bu sefer 3-4 kişinin üstüne baskı kurmaya başladılar, yaptırım yapmak amacıyla. Yer değiştirdiler.

Bu şirkette pay sahibi olanların bazıları eski devrimciler. Büyük hissedarlar küçük hissedarları yok etmeye çalışıyordu. Küçük hissedarların bir kısmı bize destek oldu kısmen. Bir de şöyle bir şey var; örneğin 2005’te 7 milyar koyan birinin şimdi 70 milyarı var. Şirket büyüdükçe herkesin payı arttı. Herkes Dersimli ama patron olan işçinin halini anlamaz. Kendi yörenden çıkan bir suyu hem tanıtım hem de aileni geçindirmek için çıkarıyorsun. İşçiler arasındaki birlik konusuna gelince. İşçiler arasında onlara daha yakın duran kişiler vardı. Onlar onları koruyordu öncesinden de. Ama biz bu ‘çürük elmaları’ bile yanımıza çekti yoksa zaten 81 gün sürmezdi. Zor şartlar altındaydık, çoğumuz evliydik, çok masrafımız oluyordu.

Yönetim de esasen hala korkuyor bunlar grev yapar diye. Geldiklerinde ağız arıyorlar.” (Sinan, 42, Munzur su işçisi)

“Ama yine de fabrika iyi bence. Ben gurur duyuyorum. Güzel bir şey. Bu yörenin bir şeyini dünyaya tanıtıyoruz. Ama çalışan açısından baktığında yarı iyi yarı kötü. Çünkü sen oraya bir emek harcıyorsun ama karşılığını alamıyorsun. Verdikleri maaş az. Geçinemiyoruz. Biz taleplerimizi söylediğimizde yönetim biz yeni geldik başa kazancımız yok zarardayız diyorlardı. Zaten grevde yıllık kazancı çıkarmışlardı. Biz de kendimizce gerçek karı çıkardık kendi hesabımızca, bir kaç katıydı. Onlar gerçek kazancı düşük gösteriyorlardı ki biz daha fazla maaş talep etmeyelim. İnsanlar Dersim’e gittiğimizde siz çok maaş alıyorsunuz diye bize düşman kesildiler. Ama biz bordrolarımızı götürünce anladılar. Biz başta hata yaptık, daha hazırlık yapmadan gittik greve. Patronlar bizden erken davrandı anti-propaganda yaptı.” (Cemal, Munzur su işçisi, 49)

Görüştüğüm işçiler sendikanın tanınmamasına rağmen esasta yine de kazanım elde ettiklerini ve başarılı olduklarını düşünüyor. İşçilerin beyanına göre şuan fabrikada işe yeni girdiği için en az ücret alan kişi dahi asgari ücretin 130 TL üzerinde maaş almaktadır. Aynı şekilde iş güvenliği konusunda yaşanan iyileştirmeler de işçiler açısından bir kazanım olarak görülmektedir. İşçiler aynı zamanda geçmişte zaman zaman mesailer doğru yazılmazken, şuan bütün mesailerin işveren tarafından

hassasiyetle kaydedildiğini ve ödendiğini ifade ediyor. Günlük çalışma süresinin 7,5 saate indirilmesi de yine bu sürecin bir kazanımıdır. (Daha önce toplamda haftalık 3 saat daha fazla çalışılıyor.) İşçilere göre işyeri özellikle iş güvenliği konusunda çok hassastır. Munzur A.Ş.’deki bir teknisyen bu durum hakkında ve işçilerin işe yaklaşımı hakkında şunları söylüyor:

“Teknisyenlik işini orada çalışan arkadaşlar gösterdi, ben de yapa yapa öğrendim. Yeni bir makine geldiğinde eğitime gidiyoruz teknisyenler olarak. O makine hakkında detaylı bilgileri öğreniyoruz. Sonra gelip o makinede çalışacak işçiye biz anlatıyoruz nasıl çalışacağını vs. Ama makine herhangi bir arıza verdiğinde ve durduğunda normalde işçinin kesinlikle müdahale etmemesi gerekiyor. Sadece bize haber verip beklemeliler. Ama biz çoğu zaman gittiğimizde işçilerin kendi kafasına göre makineye müdahale ettiğini ve işleri daha fazla çıkmaz haline getirdiklerini görüyoruz. Onlara bunu yapmamalarını defalarca kez söylüyoruz ama bizi dinlemiyorlar. Bence makine dursun istemiyorlar, daha fazla çalışmak istiyorlar o yüzden kendileri aceleci davranıp çözmeye çalışıyorlar sorunu. Bunun sebebi de rekabet. Normal koşullarda makine arıza verdiğinde asla makine çalışırken makineye müdahale edilmemeli. Ama geçenlerde bir işçi böyle bir şey yaptığı için kendini yaraladı. Sonra kendisi söyledi ama ben kendim yaptım sırf daha fazla çalışayım diye. Kendi hatası olduğunu kabul etti yani. Şirket iş güvenliği konusunda çok hassas. Asla işçilerin kendilerini tehlikeye atacak şeyler yapmalarını istemiyorlar. Bence aynı bölgenin insanı olduğumuz için bir sorumluluk da hissediyorlar insanlara karşı.”(Murat, Teknisyen, 45)

Ancak işçilerin ifadelerine göre yaşanan bu grev sürecinden sonra şirket kendini hissettirmek için görece daha baskıcı ve kontrolcü davranmaktadır, her konuda resmi tutanak tutturmakta, işçilerin bir “açığını” yakaladığında ise bunu aleyhlerine döndürebilmektedir. Bunun en önemli örneğin yukarıda ifadelerini aktardığım Sinan isimli işçidir. Grev sürecinde aktif rol oynayan bu işçi sonrasında bir işçiyle yaşadığı tartışma sebebiyle işten atılmıştır. Bu işçinin ve diğer işçilerin beyanlarına göre daha önce böyle şeyler uygulamayan şirket, bu durumdan istifade etmiştir. (İşçinin ifadelerine göre yaşadığı tartışma yanlış beyanlarla çarpıtılmış ve kendisi haksız gösterilerek işten atılmasına bilinçli olarak zemin sunulmuştur.) Bazı işçilerin grev yerleri de bu süreç sonrasında değiştirilmiştir.

4.1.7. Demokratik Kurumların Rolünün Değerlendirilmesi

Grev boyunca şirketin tavırlarında ve açıklamalarında Tuna ve Güneş'in de ifade ettikleri gibi halkı yanına alma amacı olduğu açıktır. Belli ki şirket aynı zamanda bir partiyi hedef göstererek de çelişkinin işçi ve işveren arasında değil yerli şirkete 'hasım' olan bir partiden kaynaklandığını iddia ederek kendilerini halk karşısında haklı göstermeye ve işçileri baskılamaya çalışmaktadır. Şirketin ayrıca fabrikayı kapatacakları yönünde açıklama yapması da görüştüğüm kurum temsilcilerinin ifadelerine göre kurumlar ve halk üzerinde baskılayıcı bir etken olmuştur.³⁴ Ancak kurum temsilcisi, şirketin fabrikayı gerçekten kapatmayı düşündüğüne inanmadığını ifade etmiştir

Munzur A.Ş.'nin yönetiminin kendilerini solda konumlandıranların özgül duruşu gibi etkenler sayesinde bölgede yatırım yapma amacını başarılı bir söylemle kurguladığını, dolayısıyla sermayenin, radikal solun görece güçlü olduğu Dersim'de, ideolojik tahakkümünü belli ölçüde hayata geçirebildiğini kaydeden Tuna ve Güneş, Dersim'deki radikal solun devlet ve sermaye arasındaki ilişkiyi doğru tahlil edemedikleri yönünde eleştiriyor.³⁵

Yaşanan süreçte kurumların yanlış ve eksik tutumuna değinen görüştüğüm işyeri sendika temsilcisi, "Aslında tamam, herkes görünürde baktığın zaman sosyalist ama belki de tamamen neyi savunduklarını bilmedikleri için, tecrübeleri olmadığı için dâhil olamadılar. Burası zaten işçi kenti değil. Geçmişte de zaten siyasi örgütlenmeler hep aşiret üzerinden gitmiş" yorumunda bulunuyor. 80 günlük grevde kendisinin girişimiyle ilçede bulunan tüm sol kurumlarla zoraki bir toplantı yaptığını ve onlara, "Biz sadece grevi kaybederiz ama siz varlık nedeniniz ortadan kalkar. Bu kadar kurumsunuz, burada çok etkili bir gücünüz var. Sınıf mücadelesi ekseninde hareket eden grupların en güçlü olduğu bölgede yaşıyoruz ve burada bir sınıf mücadelesi var ve siz buna duyarsız kalırsanız sizin varlık nedeniniz ortadan kalkar ama biz sadece bir grev kaybederiz" diyerek sosyalist kurumları eleştirdiğini aktarıyor.

³⁴ "Tunceli'nin Tek Fabrikası da Kapandı", a.g.e.

³⁵ Tuna, Güneş, , "Munzur'dan Şirket Yaratmak: Munzur A.Ş. Üzerinden Dersim'de Sermaye Birikiminin Dinamikleri",a.g.e., s.106.

Tuna ve Güneş, Munzur A.Ş.’nin kuruluş sürecini destekleyen bazı kurumların sonrasında bu konuda özeleştirini verdiğini belirterek şunları aktarıyor:

“Munzur A.Ş.’nin kuruluş sürecini destekleyen radikal sol kesimin bir kısmının, kurumsal olarak olmasa da aradan geçen 6 yıl sonrasında özeleştirini yapmış olduğunu eklememiz gereklidir. Sürecin destekçilerinden olan görüştüğümüz bir dernek temsilcisi Munzur A.Ş.’yi “sermayenin Dersim’de açtığı gedik”, “sermaye için sosyal proje” ve “sermaye için model” sözleriyle tanımlamıştır (Görüşme Ses Kaydı, 17 Ağustos 2011, İstanbul). Bu eleştirilerin, sosyal proje söyleminin boşa çıkmasından ve baraj karşıtı hareketin tetiklediği sınıfsal-ekolojik yaklaşımın güçlenmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.”³⁶

Benim görüştüğüm DEDEF temsilcisi de Munzur A.Ş.’yi destekleme amaçlarından yola çıkarak yaptıkları çalışmada esasen başarısız olduklarını, gelinen aşamada şirketin kendisinden bekledikleri başka istihdam alanları yaratmadığı gibi daha kar elde etmeye çalışan bir sermaye şirketi gibi davrandığının konusunda özeleştirini verdi. Şirketin artık Dersim kurumlarıyla organik bir bağı olmamasının bir olumsuzluk olduğunu ancak DEDEF’in yine de şirketle imzalanan protokolün yükümlülüklerini zorlayacak bir güce sahip olduğuna ve şirketin bu maddelerin dışına çıkamayacağına inandığını söyledi.

4.2. Şahmiran/Önsa Tekstil

4.2.1. Türkiye’de Tekstil Sektörü ve Gelişimi

Tekstil en yoğun emek gerektiren sektörlerden biridir ve neoliberal politikalarla sermayenin yeniden yapılandırılması süreciyle birlikte ucuz, güvencesiz ve örgütsüz emek ilişkilerinin hâkim olduğu az gelişmiş olan ülkelere kaydırılmıştır. Sosyolojik ve toplumsal arka planlarından kaynaklı sermaye için daha avantajlı olarak görülen kadın işçilerin ağırlıklı olarak istihdam edildiği bu sektörde üretim günümüzde daha çok ucuz iş gücünün bulunduğu Çin, Bangladeş, Hindistan, Hong Kong, Endonezya gibi ülkelerde yapılmaktadır. Buralarda işçiler çok düşük ücretlere, neredeyse hiç bir hakka sahip olmayarak güvencesiz bir şekilde çok kötü koşullarda çalıştırılmaktadır. Türkiye’de de 1980’lerden itibaren neoliberal politikaların

³⁶ Tuna, Güneş, , “Munzur’dan Şirket Yaratmak: Munzur A.Ş. Üzerinden Dersim’de Sermaye Birikiminin Dinamikleri”,**a.g.e.**, s. 117.

geliştirilip sermaye için uygun koşulların yaratılmasıyla birlikte tekstil sektörü giderek büyümüştür. Verilere göre Türkiye’de 1980-2000 yılları arasında tekstil sektöründeki ihracat payı % 0,3’ten 3,3’e yükselmiş, Türkiye Çin, Avrupa Birliği ülkeleri ve Hong Kong’dan sonra bu sektörde dünyanın dördüncü büyük ihracatçısı konumuna yükselmiştir. Türkiye’de tekstil sanayinin bu derece büyümesinde ise devlet desteği ve düşen iş gücü maliyetlerinin etkisi büyüktür. Türkiye genelinde resmi olarak 35 bin civarında küçük ve orta boy tekstil fabrikası olduğu ve bunlarda resmi olarak 500 bin civarında işçinin çalıştığı Ekonomi Bakanlığı’nın verilerinde geçmektedir. Ancak gerçekte bu sayının kayıt dışı atölyelerle birlikte 2,5 milyon kişiyi geçtiği düşünülmektedir. Kayıtlı dışı çalışanların kayıtlı olarak çalışanlardan bu kadar fazla olması dikkate değerdir ve sektörün ucuz, güvencesiz ve sigortasız emek gücünden faydalanma kapasitesini göstermektedir. Türkiye’de de dünya genelinde olduğu gibi bu sektör kadınların en çok istihdam edildiği sektörlerden biridir.³⁷ Son yıllarda Türkiye’de giderek artan göç olgusu ise bu sektörde kayıtdışı bir şekilde ucuz göçmen emeği ve çocuk emeğinden faydalanma fırsatını sunmuştur.

“Az Gelişmiş Bölgenin Tekstil Sektöründe Kadın İşçi Olmak: Adıyaman Örneği” isimli makalesinde 2000’ler sonrasında Adıyaman’da açılan tekstil fabrikalarında çalışan kadınlara yönelik bir araştırma yapan Gazanfer Kaya, neoliberal küreselleşme ile tekstil sektöründeki üretimin az gelişmiş ülke ve bölgelere kaymasını bir zincir şeklinde tarif etmektedir.

“Merkez ve çevre ülkeler arasında yerel küçük üretim birimleri aracılığıyla fason bağ kurulmaktadır. Bu bağda zincirin en güçlü halkasını, genellikle merkez ülkeler ve çok uluslu şirketler oluşturmaktadır. Bu işletmeler, hammadde ve ucuz işgücü ihtiyacını karşılamak için çevre konumundaki ülkelerin işletmelerini kullanırlar. Bu işletmeler ise aynı ülke içinde kendi ucuz işgücü ihtiyacını karşılamak için enformel yollara başvururlar. Merkez ve çevre ülkeler arasındaki bu ilişki, çevre ülkelerde birbirine bağlı, bir diğeri diğerine fasonluk yapan küçük ve orta ölçekli firmalar ağının bulunduğu, endüstri bölgeleri yaratır. Bu bölgelerdeki zincirin en son halkasını, sigortasız, düşük ücretle ve yarı zamanlı çalışan işçiler oluşturmaktadır (Şahin, 2013, s. 17). Kapitalist dünya ekonomisine eklemlenmeyi oluşturan bu zincir ile azgelişmiş ülkelerin ucuz, güvencesiz ve örgütsüz emek yoğun sektörü, küresel şirketlerin birikim stratejisinin önemli bir parçasını oluşturur. Küresel şirketler yatırımlarını emeğin bol ve ucuz olduğu ülkelere kaydırırlar. Nitekim Wichterich’a göre, North Rhine dokuma sanayinin başkanı Dirk Busse, 2000 yılının fabrikasını, ücretlerin en düşük olduğu limanlara demirleyen bir gemiye benzetmiştir (2004, s. 26). Naomi Klein ise bu

³⁷ Gazanfer Kaya, “Az Gelişmiş Bölgenin Tekstil Sektöründe Kadın İşçi Olmak: Adıyaman Örneği”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Autumn-2018 Volume:17 Issue:68, s.1506.

gerçekliği, “Göçmen Fabrikalar” olarak nitelendirmektedir. Sanayiler yükselen ücretlerden, çevre yönetmeliklerinden ve vergilerden hızla kaçtıklarından, fabrikalar taşınabilir olacak şekilde yapılmıştır (Klein, 2012, s. 244)”³⁸

Bu küresel ağ içerisinde az gelişmiş ülkelerden biri olan Türkiye’de de işgücü maliyetlerinin düşük tutulması küresel rekabet açısından hayati önemdedir ve bu sebeple tekstil sektöründe genel olarak sendikal örgütlenme yok denecek kadar azdır. Kaya’ya göre Türkiye’de tekstil sektöründe üretim maliyetlerinin düşük tutulmak istenmesinden kaynaklı neredeyse sadece fason üretim yapılmakta, bu ise ürün kalitesinde düşüşe sebep olabilmektedir.

Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren AKP’nin sermayeyi daha önce nüfuz etmediği bölgelere teşvikler yoluyla kaydırma girişiminin en çok sonuç verdiği sektörlerden biri tekstildir. Uzun yıllardır işsiz olan bölge halkının bölgede iş imkânının bulunmamasından kaynaklı daha düşük ücretlere çalışmaya razı olacağı düşünülmektedir. Devlet Doğu ve Güneydoğu illerinin çoğunu 5. ve 6. bölge teşvikleri kapsamına almış, bu kapsamda vergi indirimi, üretim yeri tahsis gibi birçok teşvikin yanısıra özellikle sigorta prim desteğiyle yatırımcılara ciddi kolaylıklar sağlayarak başta tekstil olmak üzere emek yoğunluklu sektörlerinin bölgeye kaydırılmasını teşvik etmiştir.³⁹

2012 yılında dönemin Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan’ın “Konfeksiyon sektörü gibi emek yoğun sektörler bayan istihdamının en fazla olduğu sektörlerin başında geliyor. Bu sektörlerde Doğu ve Güneydoğu’da belirlenecek olan illeri biz Çin’le, Pakistan’la, Bangladeş’le ve Vietnam’la rekabet edebilecek bir bölge haline getireceğiz...Böyle bir güzel sistem açıklanacak ki bu sistem açıklandığında insanlarımız Çin’de Vietnam’da Bangladeş’teki gibi onların köle maaşlarıyla değil asgari ücreti eline net alacağı bir sistem olacak” sözleri devletin bölgede tekstil sektörünün gelişimi açısından nasıl bir planlama yaptığını göz önüne sermesi açısından önemlidir.⁴⁰

³⁸ Kaya, “Az Gelişmiş Bölgenin Tekstil Sektöründe Kadın İşçi Olmak: Adıyaman Örneği”, **a.g.e.** s. 1506.

³⁹ **A.g.e.**1507

⁴⁰ "Kadın aile için bedava, piyasa için ise ucuz işgücü kaynağı", **İstanbul Gerçeği**, 19 Mayıs 2012,(Çevrimiçi) , https://www.istanbulgercegi.com/kadin-aile-icin-bedava-piyasa-icin-ise-ucuz-igucu-kaynagi_20648.html ,1 Eylül 2019.

Özellikle Malatya, Adıyaman, Maraş ve Antep gibi illerde tekstildeki istihdamın yaygın olduğunu aktaran Kaya'ya göre bu illerde kadın emeğinin bol, ucuz ve güvencesiz olması, merkezleri İstanbul, İzmir, Bursa gibi iller olan ve fason üretim yapan firmaların kapitalist birikimi açısından temel bir cazibe kaynağı durumundadır.⁴¹ Bu illerin dışında son yıllarda Van, Batman, Diyarbakır, Mardin, Elazığ, Bingöl, Hakkâri ve Ağrı gibi neredeyse bölgenin bütün illerinde tekstil firmaları açılmış ve hala açılmaya devam edilmektedir.⁴²

Nüfusun büyüme hızının düşük, eğitilmiş işgücünün fazla olduğu Dersim'de siyasi, tarihsel ve toplumsal koşullardan kaynaklı emek yoğunluklu sektörlerin gelişme ihtimalinin zayıf olduğuna dair bazı öngörülerini önceki bölümde aktarmıştım. Ancak beklenenin aksine 2017 yılından başlayarak Dersim'de de biri Pertek ilçesinde, ikisi merkez ilçede olmak üzere üç tekstil fabrikası açılmıştır. Bunlardan biri Şahmiran Tekstil'dir ve ortakların tamamı Dersim dışındadır. Bir diğeri ise Peri tekstildir ve sahibi Dersim dışında da tekstil alanında yatırımları olan ve sonrasında yatırımını Dersim'e taşıyan Dersim kökenli bir işletmecidir.

Daha tipik olması açısından bu alana dair çalışmayı devlet teşvikiyle dışarıdan bölgeye gelen ve Dersimli olmayan sermayedarların kurduğu Şahmiran tekstil (daha sonra ismi Önsa oluyor) ile sınırlayacağım. Bu fabrikanın aynı zamanda devletin özel

⁴¹ Kaya, "Az Gelişmiş Bölgenin Tekstil Sektöründe Kadın İşçi Olmak: Adıyaman Örneği, **a.g.e.**, s.1507

⁴² Konuyla ilgili haberler : "Van'da 50 tekstil fabrikası kurulacak", **Hürriyet Gazetesi**, 26 Mayıs 2019, (Çevrimiçi) , <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/vanda-50-tekstil-fabrikasi-kurulacak-41226114>, 1,1 Eylül 2019.

"Batman tekstil kenti oluyor", **Hürriyet Gazetesi** , 25 Şubat 2011, (Çevrimiçi) , <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/batman-tekstil-kenti-oluyor-17119405>, 1 Eylül 2019.

"Türkiye'nin ilk bağımsız tekstil kenti Diyarbakır'da kuruluyor", **Sabah Gazetesi**, 8 Kasım 2017, (Çevrimiçi) , <https://www.sabah.com.tr/guney/2017/11/08/turkiyenin-ilk-bagimsiz-tekstil-kenti-diyarbakirda-kuruluyor> 1 Eylül 2019.

"Ağrı'da ilk kez bir fabrika açıldı Tekstil fabrikasında kadınlar istihdam edildi", **Haber Türk**, 1 Mart 2019, (Çevrimiçi) ,) <https://www.haberturk.com/agri-haberleri/67241158-agrida-ilk-kez-fabrika-acilditekstil-fabrikasinda-kadinlar-istihdam-edildi> 1 Eylül 2019.

"Solhan'da Tekstil Fabrikası Açılıyor", **Bingöl Gündem**, 8 Ekim 2018, (Çevrimiçi) , <http://www.bingolgundem.net/haber/solhanda-tekstil-fabrikasi-aciliyor-69895>, 1 Eylül 2019.

"Elazığ'da Binlerce Kişinin İstihdam Edileceği Fabrika Kuruluyor", **Elazığ Son Haber**, 30 Ocak 2019, (Çevrimiçi) , <https://www.elazigsonhaber.com/gundem/elazig-da-binlerce-kisinin-istihdam-edilecegi-fabrika-kuruluyor-h37565.html>, 1 Eylül 2019.

"Hakkari'de 200 kadına iş imkanı Kaynak: Hakkari'de 200 kadına iş imkanı" ,Zeki Dara, **Yüksekova Haber**, 24 Aralık 2012, (Çevrimiçi) , <https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/hakkaride-200-kadina-is-imkani-90866.htm>, 1 Eylül 2019.

teşviklerinden faydalanması bakımından da diğer fabrikaya göre daha avantajlı olduğu gözlemlenmiştir.

Tekstil fabrikasında çalışan veya çalışıp ayrılan kişiler ile fabrikanın yöneticileriyle yaptığım görüşmeler sonucunda ortaya çıkan verileri Adıyaman’da faaliyet gösteren tekstil fabrikalarında çalışan işçilere dair yapılan akademik çalışmalarda ortaya çıkan verilerle karşılaştırmaya çalışacağım. Sektörde yoğunluklu olarak kadınların istihdam edilmesinden kaynaklı kadın emeğini ve sorunlarını merkezine alan bir perspektif de faydalı olacaktır. Fabrikanın kuruluşu ve gelişimi ise tamamen devlet himayesinde gerçekleştirildiği için devletin Dersim ve benzeri şehirlere yönelik politik ve ekonomik perspektifinin tamamlayıcılığını açıklamak da gereklidir.

4.2.2. Devlet Hamiliğinde Bir Fabrikanın Kuruluşu

Şahmıran Tekstil, üretim müdürünün aktarımlarına göre 2017 sonbaharında üç ortak ile kurulmuştur ancak sonrasında iki ortağın ayrılmasıyla birlikte sadece bir ortak kalmıştır ve bu kişi daha önceki şirketi resmîyetle kapatarak devraldığı yerde Önsa tekstil isminde bir tekstil firması kurmuştur. Görüşme yaptığım şirket sahibinin kardeşi olan üretim müdürü diğer iki ortağın neden ayrıldığına dair net bir cevap vermemiştir, ancak kendi abisi olan şimdiki firma sahibinin valinin teşviki ve ısrarıyla kaldığını kaydetmiştir. Üretim müdürünün aktarımlarına göre bu kişinin daha önce İstanbul’da da yaklaşık 150 kişinin çalıştığı bir yeri vardır ve burada maliyetler yükseldiği için abisi bu yeri kapatıp Tokat’da bir ortakla birlikte bir yer açmıştır. Daha sonra ise tanıdığı olan bir yatırımcı tarafından Dersim’de birlikte bir yer açma teklifi almış ve yatırımını Dersim’e taşıması için ‘zorlanmıştır’. Üretim müdürünün ifadelerine göre diğer ortakların valiyle öncesinde bir tanışıklıkları vardır ve bu kişiler valinin ısrarı ve teşvikiyle bölgeye gelmiştir. Üretim müdürünün bu olayı bölge halkına bir tür yardımış gibi anlatması dikkate değerdir. Şuan Önsa tekstilin sahibi olan bu kişi İstanbul’da az sayıda kişinin çalıştığı ufak bir tekstil iş yerine sahiptir. Şahmıran’ı açan diğer ortaklar da daha önce Türkiye’nin farklı yerlerinde çeşitli tekstil yatırımlarında bulunan kişilerdir ve fabrikanın üretim müdürünün ifadelerine göre Dersim’e valinin

‘özel teşviki ve ısrarı’ ile gelmişlerdir. Vali’nin yatırımcıları bölgeye çekmedeki ‘ısrarı’ işverenler tarafından özellikle vurgulanmaktadır. Temeli atıldığı belirtilen ve ildeki 4. tekstil yatırımı olacağı söylenen ZARA Tekstil’in aslen Dersimli olan sahibinin, "Bizim firmamız aslında İstanbul’da. Valimiz Tuncay Sonel’in ısrarları sonucu kendi insanlarımıza hizmet etmek için geldik. Burası geldiğimiz ilk zamanlarda çöplük gibiydi. Valimizin desteğiyle düzene girdi" sözleri de benzer bir duruma işaret etmektedir. Bu konuşmalardan tekstil için çok ideal bir bölge olmayan Dersim’in devlet eliyle işverenler için ekstra teşvikler ve ısrarlarla yararlı ve karlı hale getirilmeye çalışıldığı anlaşıyor.⁴³

Vali de, kendisinin devlet adına yatırımcıları bölgeye çekmekteki özel çabasını bizzat dile getirmektedir zaten. Valinin Peri Tekstil’in sahibiyle protokol imzalarken Dersim’deki işsizlik sorununa ve kendilerinin bu noktadaki girişimlerine yaptığı vurgu bu anlamda önemlidir:

"Tunceli’de büyük bir işsizlik var. Eğitimli ve bilgili bir ilimiz ama işsizlik ileri safhada. Bu sorunu çözmek için iki iş adamı ile görüşmeler yaptık. İki ayrı tekstil fabrikası kuracağız. Yer konusunda hem valilik hem belediye olarak gereken ne varsa yapacağız. İşçilerin servis ve yemek ücretlerini biz karşılayacağız. Bugün protokol imzalayacağımız şirketin sahibi Selçuk Bozkurt, burada üretilen tekstil ürünlerini yurt dışına ihraç etmesiyle Tunceli’de ilk kez ihracat gerçekleşmiş olacak. Bugün protokol imzalayacağım iş adamımız ilk etapta 162 kişi ile işe başlayacak kısa süre sonra bu sayı 562 olacak. Daha önceki tekstil fabrikasında da hedef 1062 böylelikle Tunceli’imizde yaklaşık 8 ay içinde bin 600 kişi iş sahibi olacak bunların büyük bölümü kadınlar olacak. Bizim amacımız Tunceli’de vatandaşlarımıza iş ve aş vermek."⁴⁴

Konuyla ilgili yerel ve ulusal basında çıkan haberlerde ve bizzat valiliğin sayfasında da yer alan haberlerde, çözüm süreci sonrasında devletin bölgede yürüttüğü askeri operasyonlarla kenti nasıl “huzur şehri” haline getirdiği anlatılmakta, yatırımlar konusunda güvenli bir ortamın sağlandığı özellikle vurgulanmaktadır. Vali, bölgede istihdama yönelik yürütülen projeler sayesinde Dersim’in 14 ay içerisinde istihdama yönelik projelerde 81 il içerisinde son sıradayken birinci sıraya yükseldiğini iddia ediyor. Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi Dersim’in gelişmeye en açık sektörü

⁴³ “Tunceli’ye 4’üncü tekstil fabrikası”, **Yeni Şafak**, 24 Haziran 2018, (Çevrimiçi), <https://www.yenisafak.com/ekonomi/tunceliye-4uncu-tekstil-fabrikasi-3370110>, 9 Ağustos 2019.

⁴⁴ “Tunceli’de 562 kişinin çalışacağı tekstil fabrikası kurulacak”, **Hürriyet Gazetesi**, 22 Kasım 2017, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/tuncelide-562-kisinin-calisacagi-tekstil-fabri-40654730>, 9 Ağustos 2019.

turizm olarak belirlendiği için bu noktada yaşanan gelişmelerde konuşmalarda açılan tekstil fabrikalarıyla birlikte özellikle vurgulanmaktadır. Vali, ‘terörle mücadeleyle’ ‘huzur’ şehri haline getirdikleri Tunceli’ye 2018 yılında gelen turist sayısının son üç yıla göre üç kat arttığını ve şehrin bu sayede artık “huzur ve turizm” şehri olarak anıldığını kaydediyor.⁴⁵ Tunceli Valiliği, İŞKUR ve Munzur Üniversitesi işbirliğiyle düzenlenen ‘İŞKUR Kampüste Kariyer ve Girişimcilik Günü’ etkinliğinde konuşan Vali, “huzur” ortamı yaratmanın istihdam üzerindeki etkisini şu sözlerle açıklıyor, "Huzur şehri oldu mu, hem istihdam, hem turizm, hem kültür, hem spor peş peşe geliyor. Bunlar hep yakalanan huzur ve güven ortamının sonuçları."⁴⁶

Devlet teşvikleriyle açılan tekstil fabrikaları nezdinde tam bir devlet özel sektör işbirliği her anlamıyla göze çarpmaktadır. Öyle ki kurulduktan 5 ay sonra ihracat yapmaya başlayan ve bu sayede sektörde ilk defa ihracat yapan firma olarak kayda geçen Peri Tekstil fabrikasında ihracatın gerçekleştiği gün vali de bizzat bulunmaktadır ve bu durumdan ortak bir kıvanç ile bahsetmektedir.⁴⁷ Tunceli Valisi ihracatın gerçekleştiği gün fabrikada devletin özel rolünü vurgulayan açıklamaları şu şekildedir:

"11 ay önce Tunceli'de Valilik ve Belediye Başkan Vekilliği görevine başladığımızda istihdam en önemli sorunlarımızdan biriydi. '100 vatandaşımızın aynı anda çalışacağı bir fabrika açacağız' dediğimizde hayal geliyordu. Çok şükür şu an açtığımız üç tekstil fabrikası ve özel çağrı merkezinde 2 bin 500 vatandaşımıza iş ve aş verecek duruma geldik. İstihdamda 81 il arasında sonuncuyken yapılan bu fabrikalarla ve iş alanlarıyla ilk 10'a girdik. Tekstil fabrikalarından birini açan Selçuk Bozkurt kardeşimiz aslen Tuncelili olup, Adana'da iş adamımız. Sağ olsun şu an 225 vatandaşımıza iş verdi ve burada kapasiteyi 500'e çıkaracak. İşte ilk etapta burada çalışan ve çoğunluğunu hanım kardeşlerimizin oluşturduğu tekstil fabrikasından ilk ihracatını yapıyor. Yılda 85 milyon Euro sadece bu fabrikadan ihracat yapılacak. Tuncelili kadınlarımızın yapmış oldukları ürünler şu an Avrupa'nın 8 ülkesinde satışa sunulacak. Tunceli ve memleketimize hayırlı olsun. Tunceli'mizde ilkleri gerçekleştirmek bizim için çok önemli. En önemlisi de Tuncelili vatandaşlarımız iş sahibi oldu. Tunceli'de

⁴⁵ “Tunceli istihdamda 4’üncü sıraya yükseldi”, **Haber Türk**, 2 Eylül 2018, (Çevrimiçi) , <https://www.haberturk.com/tunceli-istihdamda-4-uncu-siraya-yukseldi-2127979-ekonomi>, 9 Ağustos 2019.

⁴⁶ “Tunceli'de İŞKUR'un özel sektörde istihdam ettiği bin 262 kişiden 546'sı kadın”, **Hürriyet Gazetesi**, 27 Mart 2019, (Çevrimiçi) , <http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/tunceli/tuncelide-iskurun-ozel-sektorde-istihdam-etti-41163826>, 9 Ağustos 2019.

⁴⁷ “Tunceli'den Avrupa'ya Tekstil'de İlk İhracat”, **Tunceli Valiliği**, 4 Haziran 2018, (Çevrimiçi) , <http://www.tunceli.gov.tr/tunceliden-avrupaya-tekstilde-ilk-ihracat>, 9 Ağustos 2019.

istihdam başta olmak üzere yapmış olduğumuz çalışmalarda her türlü desteği veren Sayın Cumhurbaşkanımıza da şükranlarımızı sunuyoruz."⁴⁸

İşçilerin de beyan ettiği gibi tekstil fabrikası devletin hamiliğinde kurulduğu için buraya genel olarak çeşitli vesilelerle devlet yetkilileri tarafından ziyaretler gerçekleştirilmekte ve bu ziyaretlerde işçilere kendilerinin iş imkânı yarattığı ‘hatırlatılmakta’ ve işyerleri denetlenmektedir. Şahmiran Tekstil’de kadınların yaşadığı olumsuz çalışma koşullarıyla ilgili yapılan bir haberde ise bu ziyaretler öncesinde işçilerin uyarıldığı ve burada yaşadıkları sorunları anlatmamaları konusunda tehdit edildikleri belirtilmektedir.⁴⁹ Görüştüğüm işçilerin anlatımına göre bu ziyaretlerin amacı esasen bir tür “övünme” ve dışarıya karşı bir gösteriş sergilemektir. 4 Nisan 2018’de Tunceli Emek Gazetesi’nde çıkan haberde de görülebileceği gibi Vali bu ziyaretlerde bazen yanına askeri yetkilileri dahi alabilmektedir. Şahmiran ve Peri Tekstil fabrikalarını yanına Belediye Başkan Yardımcısı ve İl Jandarma Komutanı’nı da alarak ziyaret eden vali, “Bizim amacımız vatandaşlarımıza iş ve aş vermek. Hedefimiz yıl içinde 2500 vatandaşımıza iş ve aş imkânı sağlamak. Valilik ve belediye olarak desteklerimize devam edeceğiz.” sözleriyle devletin halka karşı “koruyucu ve iş/aşveren” rolüne vurgu yapmıştır.⁵⁰ Valinin çeşitli vesilelerle fabrikayı ziyaret etmesi, örneğin 8 Mart Dünya Kadınlar Günü gibi özel günlerde de burada kadınlarla birlikte olması devlet işveren işbirliğinin yanı sıra valinin özellikle kayyım olarak görev yaptığı dönemde devlet yararına bir sosyal prestij kazanmak istemesiyle de açıklanabilir.⁵¹

2017 yılında HDP’li Belediye Eşbaşkanlarının görevden alınıp yerlerine valinin kayyım olarak atanmasıyla birlikte işverene belediye bütçesinden çeşitli yardımlar ve kolaylıklar sağlanmasının yolu açılmıştır. 6. bölgenin bilinen

⁴⁸ “Tunceli’de tekstilde ilk ihracat gerçekleşti”, **Hürriyet Gazetesi**, 4 Haziran 2018, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/tuncelide-tekstilde-ilk-ihracat-gerceklesti-40857109>, 9 Ağustos 2019.

⁴⁹ “İŞKUR tekstilinde kadınlara şiddet ve mobbing!”, Semra Turan, **Yurttaş Haber**, 31 Mayıs 2018, (Çevrimiçi), <http://www.yurttashaber.com/2018/05/31/iskur-tekstilinde-kadinlara-siddet-ve-mobbing/>, 1 Eylül 2019.

⁵⁰ “Sonel, Doğan ve Aktemur’dan Tekstil Fabrikalarına Ziyaret”, **Tunceli Emek Gazetesi**, 20 Nisan 2018, (Çevrimiçi), <https://tunceliemek.com.tr/NewsDetail/Sonel-Dogan-ve-Aktemurdan-Tekstil-Fabrikalarina-Ziyaret/170/41028>, 9 Ağustos 2019.

⁵¹ “Vali Sonel, Dünya Kadınlar Günü’nü Tekstil Emekçisi Kadınlar İle Kutladı.”, **Tunceli Valiliği**, 8 Mart 2018, (Çevrimiçi), <http://www.tunceli.gov.tr/vali-sonel-dunya-kadinlar-gununu-tekstil-emekcisi-kadinlar-ile-kutladi>, 9 Ağustos 2019.

teşviklerinin yanısıra belediyenin otobüsleri vali tarafından işçi servisi olarak ücretsiz olarak şirkete tahsis edilmiştir ve bu durum 2019 Nisan ayında seçilen yeni belediye başkanının görevi devralmasına kadar sürmüştür. Kayyım olarak atanan valinin belediye bütçesinden işverene sağladığı bir diğer önemli yardım ise Şahmiran Tekstil fabrikasındaki işçilerin yemeğinin belediyenin yoksul veya yaşlı insanlara yemek vermek için açtığı aş evinden ücretsiz olarak verilmesidir. Henüz kayyım olarak Belediye Başkanlığı yaparken 2019 yılındaki istihdam çalışmalarına yönelik bir toplantıda konuşan Tunceli Valisi burada tekstil fabrikalarında çalışanlara öğle yemeği ve servis verildiğini açıkça söylemiştir. Ancak bunun işverene değil de çalışanlara yapılan bir “destek”miş gibi tarif edilmesi ise şaşırtıcıdır.⁵²

Vali döneminde yatırımcılara belediye imkânlarından sağlanan ekstra teşvikler ise yeni belediye başkanı seçilmesiyle kaldırılmıştır. Yeni Akit Gazetesi’nde ve iktidara yakınlığıyla bilinen Sabah gibi gazetelerde konuyla ilgili çıkan haberde ise işçilerin yol ve yemek masraflarını karşılamak işverenin görevi değil de belediyenin göreviymişçesine haber yapılarak yeni seçilmiş belediye başkanı “işçi düşmanı” olmakla suçlanıp hedef gösterilmiştir. Dersim Belediyesi’nin fabrikaya verilen elektrik, su, öğle yemeği ve servis desteğini kestiğini belirten Yeni Akit ilgili haberde belediyeyi suçlamıştır.⁵³ Beledinin resmi sayfasında konuyla ilgili yapılan açıklamada ise aş evinin yeni belediye başkanının mazbatasını almadan birkaç gün önce zaten vali tarafından içerisinde bulunan ve ödemesi belediye tarafından yapılan kuru gıdalar alınarak kapatıldığı, ayrıca fabrikaya yemek verilmesinin belediyenin görevi olmadığı, daha önce yapılan uygulamanın usulsüz ve haksız olduğu belirtilmiştir. Aynı açıklamada işçilere belediye tarafından servis tahsisinin ise sürdüğü, servislerin kalktığı yönündeki haberlerin asılsız olduğu bilgisi yer alıyor. İlgili açıklamada ayrıca fabrikanın daha önce su aboneliğinin yapılmamış olduğunun ortaya çıktığını ve suyun kaçak/ücretsiz olarak kullanıldığının anlaşıldığı ve ancak bunun üzerine suyun

⁵² “Tunceli’de İstihdam Seferberliği Toplantısı”, **Tunceli Valiliği**, 15 Mart 2019, (Çevrimiçi) , <http://www.tunceli.gov.tr/tuncelide-istihdam-seferberligi-toplantisi>, 9 Ağustos 2019.

⁵³ “Komünist başkanın makyajı erken döküldü”, **Yeni Akit**, 5 Mayıs 2019, (Çevrimiçi) , <https://www.yeniakit.com.tr/haber/komunist-baskanin-makyaji-erken-dokuldu-739647.html>, 9 Ağustos 2019.

kesilmesinin söz konusu olmayıp su aboneliği yapılması yönünde fabrikaya bildirimde bulunulduğu belirtiliyor.⁵⁴

4.2.4. İŞKUR'un Rolü ve İşe Alımlar

Fabrikada işe alım sürecinin nasıl yaşandığı, işe alımlarda veya işi tercih etmede ne gibi önceliklerin söz konusu olduğunu ve İŞKUR gibi kurumların rolünü gerek işçiler ve fabrika müdürüyle yüzyüze yaptığım görüşmeler gerekse bu konuda basında çıkmış haberler yoluyla aktarmaya çalışacağım.

Fabrikada ilk işe alımlarda ve istihdamda İŞKUR başat rol oynamıştır. Zira Şahmıran Fabrikası'nda ilk yıl işe alınan 200'e yakın işçinin deneyimli olanları da dâhil tamamı, İŞKUR'un meslek edindirme kursu üzerinden işe alınmış ve maaşları günlük 45 TL yevmiye üzerinden (aylık ise 1170. TL'ye denk geliyor ancak bu o dönem asgari ücretinin bile çok çok altındalar) İŞKUR tarafından verilmiştir. Bu dönemde işçilerin sigortası ise işçi olarak değil kursiyer olarak sayıldıkları için yalnızca günlük sağlık sigortası olarak yapılmıştır. Tunceli Valiliği, İŞKUR ve Munzur Üniversitesi işbirliğiyle düzenlenen 'İŞKUR Kampüste Kariyer ve Girişimcilik Günü' etkinliğinde konuşan İŞKUR Genel Müdürü Cafer Uzunkaya, İŞKUR'un 2018 yılında bin 262 kişiyi istihdam ettiğini ve bunların 546'sının kadın olduğunu ve bu oranın Türkiye'deki en yüksek oran olduğunu belirtiyor. Tekstil sektöründe İŞKUR üzerinden istihdam edilen kadınların bu oranı oldukça yükselttiği anlaşıyor.⁵⁵

Fabrikada işe alımlar öncesinde İŞKUR'a başvuranlardan öncelikli olarak deneyimli ve yaşı daha genç olanların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bazı işçiler işe alımlarda AKP'ye üye olanlara öncelik tanındığını da belirtmiştir. Bir işçi ise kendisinin işe alınmasında kişisel bir tanışıklık üzerinden torpil uygulandığını belirtmiştir. Görüştüğüm işçilerin de ifade ettiği gibi Tunceli Emek Gazetesi'nde işe alımlar ile ilgili yapılan haberde de çok kısa geçen mülakatların şirketin bir ortağının

⁵⁴ Tunceli Belediyesi, 2 Mayıs 2019, (Çevrimiçi) <http://tunceli.bel.tr/icerik/25/787/basina-ve-kamuoyuna.aspx>, 10 Ağustos 2019.

⁵⁵ Tunceli'de İşkur'un özel sektörde istihdam ettiği bin 262 kişiden 546'sı kadın", **Hürriyet Gazetesi**, 27 Mart 2019, (Çevrimiçi) , <http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/tunceli/tuncelide-iskurun-ozel-sektorde-istihdam-etti-41163826>, 9 Ağustos 2019.

başkanlığında İŞKUR binasında gerçekleştirildiği, ilk etapta 150 kişinin günlük 45 TL yevmiye ile İŞKUR tarafından kursiyer olarak işe alındığı yazıyor. Haberde daha sonrasında çalışan sayısının 800'e çıkarılmak istendiği belirtiliyor. İşe alımlar sebebiyle İŞKUR'a yoğun başvurular yapıldığı, başvuru yapanların sayısının bini geçtiği ve bunlardan yaşı daha büyük olanların alınmak istenmediği başvuranlarla yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır.⁵⁶ Yapılan başka haberlerde de Peri Tekstil'de 562 kişi, Şahmiran Tekstil'de ise bin 62 kişinin çalışmasının hedeflendiği ifade edilmektedir. Ancak her iki fabrika da aradan iki yıl geçmesine rağmen çalışan sayısı belirtilen sayının çok çok altında kalmıştır, hatta ilk zamanlar daha sonra eklenenlerle birlikte 200'e yakın kişinin istihdam edildiği belirtilen Şahmiran'da çalışan sayısı şuan çok daha azalmış durumdadır. Bu gidişata bakılırsa hedeflenen sayıya ulaşma ihtimalleri de olanaklı görünmemektedir, zira Şahmiran'da çalışanların maaşlarını dahi düzenli ödenmediği için işçiler işi bırakmakta ve sürekli bir sirkülasyon yaşanmaktadır. Yapılan görüşmede üretim müdürü, fabrikada işçiye ihtiyaç duyduklarını ancak yeterince işçi olmadığını iddia etmiştir. Vali de birçok konuşmasında 'çalışmak isteyenlere' tekstilde iş olduğunu birçok yerde vurgulamıştır.⁵⁷ Ancak yeni işçi alımında sorunlar yaşandığı görülmektedir. Görüştüğüm bazı eski tekstil işçileri tekrar işe başlamak için başvuruda bulunduklarını ve kendilerine işe alınacaklarına dair söz verildiğini ancak aradan aylar geçmesine rağmen hala fabrikaya yeni alımlar yapılamadığını ifade ediyor.

İşçilere ilk altı ay tamamlandıktan sonra devam etmek isteyenler arasından performansa göre bir eleme yapılacağı ve seçilen kişilerin şirket bünyesinde çalıştırılacağı belirtilmiştir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla iş koşullarını ve kendilerine verilecek asgari ücreti verdikleri emeğe göre yeterli bulmayan aralarında deneyimli işçilerin de bulunduğu birçok işçi genel çalışma koşullarını da eleştirerek ayrılmıştır. Bu sebeple işyeri sahipleri kalan işçileri herhangi bir elemeye tabi tutmadan işe almıştır. Bir işçinin anlatımına göre eleme yapmak için bir liste hazırlanmış ancak bu listedekiler daha sonra muhtemelen işçi sayısı az olduğu için işten çıkarılmamışlardır.

⁵⁶ "Tekstil Atölyesi Başvuruları Değerlendiriliyor", Doğan Üzel, **Tunceli Emek Gazetesi**, 19 Ekim 2017, (Çevrimiçi) , <https://www.tunceliemek.com.tr/NewsDetail/Tekstil-Atolyesi-Basvurulari-Degerlendiriliyor/171/39321>, 9 Ağustos 2019.

⁵⁷ Bu toplantıda vali aynı zamanda 2019 yılında 1500 kişiye daha iş imkânı sağlanacağını iddia etmiş ve şehirde bir çağrı merkezi açılacağını ve buraya da işçilerin alınacağını belirtmiştir

İlk altı ay işçilerin tamamı İŞKUR üzerinden kursiyer olarak istihdam edilirken sonraki süreçlerde de düzenli olarak fabrikanın talebine göre belirli sayıda işçi bazen kursiyer olarak bazen de “iş başı eğitimi” altında asgari ücretle (fakat yine sadece günlük sigortayla) istihdam edilmiştir. İşçilerin beyanına göre ilk dönemden sonra şirket bünyesine geçen işçilerin çoğu sonrasında işverenin ücretleri üç ay kadar geciktirmesinden kaynaklı kendileri gönüllü olarak tekrar İŞKUR’un iş başı eğitimi programı üzerinden istihdam edilmek istemişlerdir. Mevcutta tam olarak kaç kişinin şirket tarafından istihdam edildiği bilinmese de (zira işverenin bu konudaki ifadeleri fludur) gönüllü olarak İŞKUR’a geçenler ve İŞKUR üzerinden yeni işe alınanlarla birlikte çok sayıda işçinin fabrikada (belki işçilerin yarısı kadar) İŞKUR tarafından istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum maliyetler açısından işverene büyük bir avantaj sağlamaktadır. Üretim müdürü de İŞKUR’un bu desteğini İstanbul ile bölge arasında tercih sebebi olabilecek önemli bir durum olarak vurgulamıştır.

İşçilerin ve kısmen iş yeri sorumlu müdürünün de kabul ettiği kadarıyla fabrika fizibilite açısından henüz faaliyete hazır hale getirilmemişken alelacele açılmıştır. İşçilerin ifadelerine göre fabrikanın üretim bölümünde hijyen koşulları dahi tamamen sağlanmamıştır. (Belirtilene göre fabrika yeri daha SUMA et firmasına aittir ve daha önce kesimhane olarak kullanılmıştır. İşçiler fabrika açıldığında burada hala hayvan dışkıları görüldüğünü ifade etmiştir.) Ayrıca fabrikada ısınma probleminin ilk açıldığı dönemde (ve hatta kısmen sırasında da bu sorun çözülememiştir zira işçiler hala elektrik sobalarıyla ısınmaktadır) çözülememiş olmasının da işçiler açısından zorlandıkları bir süreç olarak anlatılmıştır.

Yapılan görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla işçilerin yalnızca çok az bir kısmı daha önce Türkiye’nin diğer şehirlerindeki tekstil fabrikalarında veya atölyelerinde çalıştıkları için tecrübelidir. Bazı işçiler ise evde dikiş makinesiyle basit dikişler yaptığı için ya da bölgede daha önce Halk Eğitim tarafından açılan kurslara gittiği için dikişi bilmektedir. İlk bir kaç gün fabrikada biraz daha dağınık bir alışma süresinin işletildiği anlaşılmaktadır. İşçilerden makine kullanmasını bilenler hemen makineye oturtulmuş diğer işçiler ise dağınık ve tesadüfî bir şekilde ortacı, baskıcı vb. işlere verilmiştir. İlk günlerde yalnızca işçilerin makineye alışmaları beklenmiş ve işçilerin ifade ettiğine göre ustabaşları tarafından çok kısa ve kaba bir şekilde nasıl dikiş yapılacağı gösterilmiştir. Ancak işçilerin tamamının ifade ettiğine göre resmîyette

kursiyer olarak geçmelerine rağmen burada herhangi bir kurs veya eğitime tabi tutulmamışlardır. İşçiler kendilerine birebir bir şeyin gösterilmediğini, çok kısa ve yüzeysel bir iş tanıtımından sonra esasta kendilerinden kendi becerileriyle işi öğrenmelerinin beklendiğini ifade etmiştir. Kısa bir alışma süresinden sonra (bir iki hafta kadar) işçiler üretime geçmiş ve daha sonra devlet tarafından satın alınarak yardım olarak okullara vs. dağıtılan bazı giysilerin üretimi yapılmıştır. İşçilerin anlatımına göre bu süreç oldukça dağınık ve plansız işletilmiş, işçilerin kısa sürede işi çok iyi yapmaları beklenmiştir.

4.2.5. İşçilerin Anlatımlarına Göre Tekstil Fabrikası ve Çalışma

Koşulları

Bu bölümde işçilerle yüzyüze yaptığım görüşmelerden elde ettiğim bilgiler aracılığıyla iş yerinde çalışma koşullarının nasıl olduğunu, işçilerin işi öğrenme ve alışma sürecini, işçilerin kendilerini disiplin, verimlilik, kendi aralarındaki ilişkiler, dayanışma vb. olguları bakımından nasıl değerlendirdiklerini, çalışma koşullarını nasıl buldukları, herhangi bir baskıya veya şiddete maruz kalıp kalmadıklarını, işe dair memnuniyetlerini ve hak arama çabaları konusundaki deneyim ve fikirlerini aktarmaya, incelemeye ve tartışmaya çalışacağım. Bunu yaparken hem daha önceki bölümlerde Dersimli işçilerle ilgili sunduğum tarihsel çerçeveden elde ettiğim bilgilerden hem de Dersim'deki işgücüne dair yapılan çalışmalarda ortaya çıkan bilgiler, fikirler ve yaklaşımlardan faydalanarak bu olguları yorumlamaya çalışacağım. Ortaya çıkan sonuçların bölgede yaygınlaşan tekstil fabrikalarındaki çalışma koşullarına dair bir fotoğraf sunabilmesi için bölgede bulunan Antep ve Kâhta gibi yerlerde yine çoğunlukla kadınların çalıştığı tekstil fabrikalarıyla ilgili yapılan saha çalışmalarıyla kıyaslamaya ve aralarındaki farkları ve benzerlikleri yorumlamaya çalışacağım. Tekstil fabrikalarında dünyada ve Türkiye'de ağırlıklı olarak kadınların istihdam edilmesinden dolayı bu alandaki üretim rejimini kadın istihdamı merkezli bir teorik çerçeveye de irdelemek önemli.

4.2.5.1 Fabrika Düzenine Alışma İşi Öğrenme

Bu ve diğer bölümlerde yazılanlar fabrikada çalışan yaklaşık 10 işçiyle ve fabrika müdürüyle yaptığım görüşmelerden edindiğim bilgilere dayanmaktadır. Fabrikada çalışan işçilerin neredeyse tamamına yakını daha önce bir fabrikada çalışmamış, önemli bir kısmı ise daha önce ücretli bir işte çalışmamış olan kadınlardır. İşçiler arasında yeni evli kadınlar küçük çocuklarını verecek bir kreş olmadığı için sayıca çok azdır (işe başlayan yeni evli kadınlardan bir kısmının çocuklarına bakacak kimse olmayınca işten çıktıkları belirtilmiştir) ancak yaşı daha büyük olan ve çocukları yetişkin olan evli kadınların sayısı fazladır. Ek olarak çocuğu olmayan ya da evli olmayan veya boşanmış olan kadınların sayısı da fazladır. Erkek işçilerin ise neredeyse tamamı daha önce başka illere göç etmiş olan ancak daha sonra Dersim’e geri dönmüş kişilerdir ve neredeyse hepsinin fabrika ya da tekstil deneyimi vardır. İşçilerden birinin bu noktadaki “Fabrikada çalışan bütün erkekler dışarıdan gelen kişiler. Neden buradaki erkekler hiç çalıştırılmıyor?” şeklindeki sorgusu dikkate değerdir. Bilindiği gibi 2000’li yıllarda Dersim’de geliştirilen “Dersimliler tembeldir” söylemi üzerine, Dersimlilerin tembel olup olmadığına dair Ş. Gürçağ Tuna ve Bayram Güneş tarafından kaleme alınan makalede özellikle Dersim’de yaşayan genç erkeklerin iş konusunda daha seçici olabildikleri yönünde sonuçlara varılmıştır. Önsa fabrikasının üretim müdürünün de belirttiği gibi erkek işlerin ücret beklentisi genel olarak daha yüksektir zira erkeklerin ailenin temel gelir getireni oldukları varsayılmaktadır. Ayrıca İŞKUR müdürünün işçilerle bir görüşmesinde işçilerin dışarıdaki sohbetlerinde fabrikadaki işi kötülemesi ve zor olduğunu söylemesi sebebiyle insanların fabrikaya çalışmaya gitmek istemediği konusunda sitem etmesi de bu durumu açıklamaya yardımcı olabilir. Özcesi tekstil fabrikasında çalışan işçiler genelde başka bir seçeneği olmayan ev emekçisi kadınlar ya da iş arayıp bulamayınca pes eden üniversite ya da lise mezunu işsiz genç kadınlardır. Çalışan erkeklerin ise neredeyse tamamı dışarıdan gelmiştir ve çoğu evlidir. Erkek işçiler genellikle ütü ve paketlenme bölümlerinde çalışmaktadır.

İşçilerin çoğunun anlatımına göre ilk süreçte fabrika ortamı ve çalışma temposuna uyum sağlamada ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. İşçilerin işyerindeki görev dağılımı belirli bir işte kalifiye olan (örneğin makineci da kesim ustası (bir kişi)) az

sayıda işçi dışında daha çok tesadüfi olmuştur. Zaten işçiler ilk etapta kursiyer olarak işe alınmalarına rağmen hiçbir kurstan geçmediklerini belirtmişlerdir. İşçilerin anlatımına göre ustabaşları ve müdür işin nasıl yapılacağını yüzeysel bir şekilde sunmaktadır ancak kimseyle özel olarak ilgilenilmemiş işçilerin işi kendilerinin öğrenmesi beklenmiştir. İşçiler genel olarak ilk zamanlarda fabrikadaki üretim ortamının gürültüsü ve stresinin kendilerinde ciddi bir adaptasyon sorunu ve sarsıntı yarattığını belirtmiştir. Kadın bir işçinin anlatımı o günlere dair veri sunması bakımından önemlidir.

“İş yerinde ilk etapta alışmakta çok zorlandım. İş makinelerinin sesiyle birlikte çok yüksek volümde arabesk müzik açılıyordu. Başım ağrıyordu sürekli. Nasıl çalışıyorum, ne yapıyorum tam olarak anlayamıyordum. Başlarda çok stres oluyordum, başım ağrıyordu işte ve evde. Çok rahatsız oluyordum. Ara ara müziğin kasilmasını veya kapatılmasını söylüyorduk. Bir süre sonra bu sonuç verdi. Bazen sesi kısıyor ara ara da kapatıyorlardı. Müzik tarzında da değişiklikler yapıldı, bizim isteğimiz doğrultusunda, daha çok türkü ya da protest müzik açıyorduk. Ben müziğin verimliliği arttırmak için verildiğini düşünüyorum. Bir süre sonra müziği duyunca artık sadece işine odaklanıyorsun. Bunun için yaptılar bence. Ayrıca bunun hep yapılan bir uygulama olduğunu öğrendim tekstilde. Batıda da böyleymiş. Ben başlarda müzik uygulamasından rahatsızdım ama sonra normalleşti.” **(Diren,41, makineci)**

İşçilerin işyerindeki müzik ve ilk dönemlerde yaşadıkları sorunlar benzerdir. Bir başka işçi çalışma temposu, müzik ve gürültüye alışma sürecine dair şöyle konuşuyor:

“ İş ortamındaki müzik ve gürültü çok olumsuz bir duygu oluşturuyor insanda. Müzik gürültüyle birleşince boğuyor insanı. Her gün aynı müzik çalışıyordu. Sürekli aynı müzik insanın beynini yoruyor artık, rahatsız ediyor bir noktada yeter diyorsun. Bazen müziğin kasilmasını istiyorduk ama bazıları müzik istiyor bazıları istemiyordu. Uyuşmazlık oluyorduk. Ama ben müzik çok yüksek olmasın ve sürekli aynı müzik olmasın istiyordum. Müziği kapatınca da insan sesi makine sesi insanın kulağını çok tırmalıyordu bu çünkü. Ben de diğer insanların çoğu da orta seviyede değişen bir müzik istiyorduk aslında ” **(Fatma, 33, Ütücü)**

Görüşüğüm işçilerin tamamı fabrika düzenine ve üretim sistemine alışmakta başlarda çok zorlandıklarını, stres olduklarını ve yorulduklarını ancak daha sonra ‘robotlaşarak’ bir rutin içinde işe almaya başladıklarını belirtmiştir.

Adıyaman’da tekstil sektöründe çalışan işçilerin niteliklerinde benzer özellikler bulunduğu görülmektedir. Burada da kadın işçiler erkek işçilere göre fazladır ve çoğu daha önce ücretli bir işte çalışmamıştır.⁵⁸

4.2.5.2. Verimlilik

Görüştüğüm işçilerin tamamının verimlilik konusunda benzer bir fikri vardır. İşçiler genel olarak daha önce Dersim’de böylesi bir fabrika açılmamış olmasına rağmen insanların işe oldukça adapte olduklarını, çabaladıklarını, hızlı bir şekilde öğrendiklerini, yaşı daha büyük olan kadınların dahi dikiş makinesini öğrenmek için büyük bir heves duyduğunu söylüyor. Bu durum uzun zamandır işsiz olan Dersimlilerin kentte açılan bir fabrikaya ve üretime ne kadar ihtiyaç duyduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca işçilerin de anlattığı gibi insanlarda psikolojik olarak bir tür kendini gösterme ve kanıtlama psikolojisi de vardır. Bir işçi bu durumu “Dersimli kadınlar çalışmıyor, yapamıyor demesinler diye” sözleriyle özellikle vurgulamıştır. Ancak işçilerin neredeyse tamamının anlatımlarından işteki verimliliği ve işçilerin motivasyonunu düşüren asıl şeyin fabrikanın yanlış bir şekilde yönetilmesi ve işçilere baskı ve mobbing uygulanması olduğunu anlıyoruz. İşçilerin bu konudaki anlatımlarından öne çıkan görüşler şöyle:

“Buradaki insanlar çok erken adapte oldular. Makineye geçen herkes direkt bantta çalışmaya başladı kısa bir süre içinde, sadece 10 kişi falan ortacı olarak kaldı. Daha sonra 2 -3 ay içinde işe giren herkes normal çalışmaya ve ürün çıkarmaya başladı. Buradaki çalışanların çoğu ev hanımı ve daha önce düzenli bir işte hiç çalışmamış kişiler, hiç fabrika görmemişler ve buna rağmen bence çok iyiler. Hatta emin ol ki şartlar daha iyi olsa bizim insanlar daha fazla çalışacak ama şartların kötü olması onları biraz olumsuz etkiliyor. Bir de kimse dört dörtlük değil eksiklikler olur. İnsanlar gayret gösteriyor, atılıyor, ben yapabilirim diyor. Mesela kadın 40 yaşında 50 yaşında makineye oturmak istiyor. Güzel bir şey bu insanlar için. Bence insanlar buranın şartlarına göre yani daha önce tekstilde çalışmamış olmalarına rağmen çok iyiler işte. En azından fazlasıyla bir emek ve çaba var.(...) İlk zamanlardaki izlenimim bir açıklıktı, öğreneyim, çalışayım açıklığı. Yani yapabilirim, Dersimlilere kalkıp da bu kadınlar yapamadı demesinler. Bu özgüven ve emin olma vardı insanlarda. Aşırı derece çabalıyorlardı. Ama patron umut kırdı. Ben bunu neden yaptığını kestiremiyorum. İnsanlar üzerinde hızlı çalışma noktasında baskı kuruluyordu. Bütün iş sektörleri zordur. Eminim ki herkes kötü koşullar

⁵⁸Kaya, “Az Gelişmiş Bölgenin Tekstil Sektöründe Kadın İşçi Olmak: Adıyaman Örneği”, **a.g.e.** , s.1512

altında çalışıyor Türkiye’de ama özellikle çalıştığımız yerde Dersim’de, 40 tane makineci yok, adam aradığında İstanbul’daki gibi 50 kişi gelmeyecek. Buradaki insanlar çok sayılı. Ve aslında bizim insanımız kendi değerini bilmiyor. Biraz daha dişli olsalar, korkmasalar ne patronların „hızlı olun“ ne işte „siz gerizekalısınız, aptalsınız“ cümlelerini yutmayacaklar“ (**Azra, 28, Makineci**)

“Bence ben yeterince verimli çalışıyordum. Arkadaşlar da genelde iyi çalışıyordu. Arada kaytaranlar oluyordu ama fazla değil. Ama zaten biz bazılarımız elimizden gelenin çok çok üstünde çalışıp bunu telafi ediyorduk. Deneyimli olan veya işi erken ve iyi kapanlar çok çok fazla çalışıyordu. Biz bile birbirimize kızıyorduk bu yüzden başta. Ben başlarda mesela kızıyordum ben bu kadar iş çıkarabiliyorsam bir başkası niye çıkaramıyor diye. Ama sonra düşününce bunun yanlış bir düşünce olduğunu anladım. Çünkü her insan farklı, yeteneği ve kapasitesi bakımından. Ama biri az çalışınca yük bizim üstümüze biniyordu. Biz zorlanıyorduk, yorulduğumuz için ona kızıyorduk. Ara ara birbirimize daha hızlı çalış biz çok yorulduk diyorduk. Onlar da farklı farklı cevaplar veriyordu. Bazen hızlanıyorlardı, bazen biz bu kadar yapabiliyoruz diyorlardı. Bu tür konulara dair genelde aramızda konuşabiliyorduk, birbirimizi eleştiriyorduk bir hata yapmışsa biri (bu hata hepimize mal oluyordu) ya da yavaş çalışmışsa. Buna dair aramızda konuşuyorduk. Biz zaten aramızda kimin hata yaptığını vs. biliyorduk sorun olmuyordu ama tabi çok vakit olmuyordu konuşmaya genel olarak yolda ya da ufak molalarda.“ (**Diren, 41, Makineci**)

4.2.5.3. Disiplin

Disiplin konusu ise işçiler tarafından farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Örneğin daha önce gelişmiş bir kapitalist ülkede fabrikada çalışma deneyimi olan bir erkek işçi kapitalizmin disiplin anlayışını benimsemiştir ve Dersimli işçileri zaman zaman rahat davrandıkları için servisi kaçırmaları, yer yer işten kaçma veya moladan geç dönme gibi eğilimleri olduğu için disiplinli görmemekte ve iş yerinde iş disiplinine uyulması gerektiğini söylemektedir. Bu kişinin iş ve çalışkanlığa dair görüşleri de “Dersimlilerin tembel oldukları” iddiasıyla benzeşen bir mantık taşımaktadır:

“Bizim insanlarımızda iş kültürü ve disiplini olduğunu düşünmüyorum. Canı istediği zaman gelebiliyor. Normalde sen üç kere geç git işten kovulursun. Ben çocuk yaşlarda Almanya’ya gittim ailemle buradan. Orada taksicilik yaptım ve kısa süre de fabrikada çalıştım. Buraya 15 yıl önce geri döndüm. Sonra tekrar Almanya’ya dönmeye çalıştım ama başaramadım. Almanya’da bir fabrikada çalışırken iki kez biraz geç gittim işe. Şef bana bir daha gecikersen işe gelme dedi. İşte bir disiplin olması gerekiyor. Bu böyle. Burada da böyle olması gerekiyor. İlk defa bir fabrika açıldığı için iş kültürü burada yok. İnsanlar yeni yeni alışıyor. Bu iyi. Ekonomiye katkı sağlıyor. Ben onun için

çalışıyorum yoksa o işi çok sevdiğim için değil. Sonuçta buradaki toplum biraz bu iş kültürüne alışsın bu mesleği öğrensin diye. Fabrika yöneticileri de aslında iyi niyetli ama yönetmesini pek beceremiyor. Bir yerde eksiklik varsa orayı yönetemiyor. Mesela bir eleman izin istiyor izin veriyor müdür. Sonra da diyor niye gelmedin işe. Onun da kafası dolu. Biraz pasif kalıyor. Biraz daha iş disiplini oturtsa biz de kazanırız fabrika da kazanır. İdeolojiden dolayı kahrolsun kapitalizm, parayı pek sevmeyen, çalışmayı pek sevmeyen, üretmeyi pek sevmeyen, beceremeyen ondan dolayı bence biz ileriye gidemiyoruz. Bizde tembellik var. Nasıl diyeyim. Rahatlığa alışmışız. Bir Alman ya da bir Fransız gibi değiliz. Sabah kalk işe git. Bizimkiler böyle örnek veriyorum 7.30'da otobüs geliyor hala bir kaç dakika geç gelenler var. Otobüs onları bekliyor. Onlar iki dakika erken gelip orada beklemiyor. Paydos olmadan önce herkes 10 dakika öncesinden montunu giyip hazırlanabiliyor. Ama işbaşı dediğin zaman belki 10-15 kişi makinelere oturuyor diğerleri daha tuvalette, yüzünü yıkıyor. Çok rahatlar.” (Hüseyin, 45, paketleme)

Bu örnek kadar olmasa da diğer işçilerin bazıları da iş disiplininde çeşitli zayıflıklar görülmektedir fakat bunların açıklamasına göre bu durumu yaratan biraz da fabrikanın kötü yönetilmesinin yarattığı koşullar ve boşluklardır.

“Ama hiç bir zaman disiplin kuramadılar. Her zaman gevşek davrandılar disiplin konusunda. Gerçekten bir iş yeri olarak tanımlayamıyorum ben orayı. Çünkü orda bomboş konuşan bir patronum var. Tuvalet gitmeyin diyen bir patronum var. Tuvalet gitmeyin demek yerine bunu sana daha güzel izah ederek daha net açıklanabilir. Toplantıda seni sarsması gerekiyor ki sen makinenin başına gittiğinde ya bu adam bana gerçekten emeğimin karşılığını veriyor, ben de kendimi mahcup etmeyeyim her şeyden önce. Ama böyle bir bağ yoktu.

Bak bizim insanlarımız şu konuda evet biraz tembel, sürekli böyle izin alma derdindeler. Ben de öyleyim. (...) Mesela bir kaçma olayı oldu. Sürekli insanlar işten kaçma eğilimine girdi. Özellikle son dönemlerde bu maaş yatırılmadığı zamanlarda oldu bu. Motivasyon düştü. Karşı tarafından çok rahat hastaneye gideceğim deyip izin alabildiler. Bu onlar için bir kolaylık oldu. Rahat iznimi alırım boş ver ben bin liraya da çalışırım diyenler de oluyor. Ben duyuyorum. Patronun yarattığı dezavantajı kendileri için bir avantaj olarak kullanmaya çalışıyorlar. Bunu herkes yapamıyor tabii. Hem İŞKUR hem de normal çalışanlar çalışmayınca parasını almıyor. Ama İŞKUR bünyesindekiler sabah imza attı mı erken çıksa bile tam gün maaş alabiliyor. Ama işverendekiler 5 dakika geç parmak bassa o kesiliyor.” (Azra, 28, Makineci)

4.2.5.4. Mobbing /Baskı

Çalışanların fiziksel ve duygusal sağlıklarını tehdit eden bir tür psikolojik şiddet olarak adlandırılabilir mobbing kavramı İngilizce “Mob” kelimesinden türetilmiştir ve kelime çete, gürültücü kalabalık, toplu halde saldırmak gibi anlamları içermektedir. Mobbing sözcüğü ise psikolojik taciz, psikolojik şiddet ve rahatsız etme anlamına gelmektedir. Mobbinge mücadele yöntemlerine dair bir makale kaleme alan Rozi Mizrahi’nin aktarımına göre mobbing, “işyerinde çalışan kişi ya da kişiler üzerinde sistematik bir şekilde baskı yaratarak bunaltma, korkutma ya da tehdit etme gibi taktiklerle istifa aşamasına kadar ulaşabilen bir süreç olarak”⁵⁹ tanımlanmaktadır.

Mizrahi’ye göre mobbing uygulanan kişi, savunmasız ve yardım alamaz duruma itilir ve uzun süre ve sıklıkla uygulanan bu psikolojik tacizi yaşayan kişi sonunda ya kendi isteğiyle istifa eder ya da işten çıkarılmakta veya erken emekliliğe zorlanır.⁶⁰ Mizrahi mobbingin yarattığı tahribatı ise şöyle tanımlamaktadır:

“Mobbing genellikle işverenlerin, personel azaltımı yaparken, işten çıkarılmak istenen kişiden tazminat ödemedi kurtulmak için uyguladıkları sistematik bir davranış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mobbing’e maruz kalan kişiler sadece iş yaşamlarında değil, özel hayatlarında da işyerinde gördükleri manevi baskı nedeniyle psikolojik zarar görmektedirler. Mobbing her şeyden önce insan onuruna karşı yapılan ve insan haklarını hedef alan negatif bir davranış olarak değerlendirilmelidir.”⁶¹

İşçilerle yaptığım görüşmelerde işçilerden biri hariç tamamı tarafından işyerinde mobbing, baskı ve hakaret olduğu belirtilmiştir. Görüştüğüm üç erkek işçi kendilerine yönelik bir baskı olmadığını ancak diğer kadın işçilere baskı kurulduğuna tanık olduklarını belirtmiştir. Erkek işçiler kendilerine baskı yapılmamasını farklı sebeplere bağlamıştır. Bir erkek işçi çalıştığı bölümde yalnız ve bağımsız çalışmasından kaynaklı bunun olmadığını, bir diğeri zaten çok uzun yıllardır batı illerinde tekstil sektöründe çalıştığı için işyerinde işin önemli oranda yükünü taşıyan işçilerden biri olduğu için kendisine böyle bir baskının yapılmasının mümkün

⁵⁹ Rozi Mizrahi, “Çalışma Hayatında Mobbinge Mücadele Yöntemleri”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 5 No 2, 2013, s.445.

⁶⁰ Mizrahi, “Çalışma Hayatında Mobbinge Mücadele Yöntemleri”, **a.g.e.**, s.445.

⁶¹ **A.e.**, s. 451.

olmadığını, bir diğeri ise kendi çalışma performansının iyi ve yeterli olmasından kaynaklı böylesi bir durumla karşılaşmadığını belirtmiştir. Bu açıklamaların bir gerçeklik payı barındırmalarına karşın kadın işçiler üzerinde daha fazla baskı kurulmaya çalışılması kadınların toplumsal konumlarının zayıflığının da bunda bir etkisi vardır. İş yerinde baskı veya mobbing olmadığını belirten bir kadın işçi ve bir baskı olduğunu söyleyip bunu ifade ederken daha yumuşak ve normalleştiren bir dille anlatan bir diğerk işçinin yaş itibarıyla diğerk kadın işçilerden daha büyük oldukları ve daha önce başka bir ücretli çalışmamış oldukları gözlemlenmiştir. Bu işçilerin baskı ve mobbingi tanımlama ve bu olgulara bakış açısında bu faktörlerin etkili olması mümkündür. Diğerk işçilerin baskı ve mobbingi tanımlama ve buna karşı tutumu ise eğitim, tecrübe, toplumsal bilinç vb. faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Genel olarak genç ve orta yaşlı kadınlar, şiddet ve mobbing durumunu açık olarak tarif etmekte, ancak buna karşı mücadele yöntemlerinde başarısız kaldıklarını ifade etmekte. İşçilerin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla mobbing ve baskı tek tek kişilere değil genelde çalışanların tamamına uygulanmakta ve böylelikle işçilerin toplu bir tahakküm yoluyla daha hızlı çalışmaları vs. sağlanmak istenmektedir. Baskının genel olarak tek bir kişiyi hedef alan bir tarzda yapılmaması buna karşı mücadele etmeyi de kısmen zorlaştırmaktadır. İşçilerin anlatımlarına göre işçiler karşı koyduğunda bunun kendisine söylenmediği, genele söylendiği belirtilerek durum geçirtilmektedir.

“Başlarda psikolojik şiddet vardı özellikle bazı ustabaşları ve üretim müdürü tarafından. İşin daha hızlı yapılması için sürekli bağıryorlardı. Bir insan bir şeyi yapamıyorsa bunu bağırarak söyleyebiliyorlardı. Ben bu durumdan çok rahatsızdım. Bunun bir şiddet olduğunu düşünüyorum. Kendi kendime neden böyle yapıyorlar diyordum, zoruma gidiyordu. Diğerk işçiler de bu durumdan şikâyetçiydi. Ama toplu bir karşı koyuş sergileyemedik buna karşı. Daha çok tekil olarak karşı çıkıyorduk ‘sizin bize bağırırmaya hakkınız yok’ diye. Ben de bana bağırıldığında neden bağırıyorsunuz, bağırmasanız da anlayabilirim dedim. Ben bağırdıkları zaman işçilerin daha kötü çalıştığını düşünüyorum. Bunun iş verimliliği açısından aksi ve olumsuz bir etkisi var bence. O an bana bağırıldığında ben artık o işi yapamıyorum, o an çok iyi yapıyor olsam bile. Ama bu bağırarak ustabaşlarından bazıları zamanla alıştılar işçilere, aralarındaki ilişki de görece daha iyi oldu.

Onlar siz çalışmak istemiyorsunuz gibi bir şeyler söylüyorlardı, ama aslında öyle değildi. İnsanlar ellerinden geleni yapıyorlardı, ama bazen yapamıyorlardı. Karşı bir cevap geldiğinde onlar (genelde müdür) bize siz bu kadar zamandır burada çalışıyorsunuz neden işi öğrenemediniz, daha fazla yol kat edebilirdiniz, siz kendinizi işe vermiyorsunuz diyorlardı.

Bizim toplum aslında baskıya ve zora çok gelemeyen bir toplum. Psikolojik baskı uygulandığında, bağırıldığında vs. biz bunu kabullenemeyen bir toplumuz, garipsiyoruz bunu. Ben başlarda çok garipsiyordum arkadaşlarıma sorduğumda onlar da aynı şekilde hissediyorlardı ama bir şey demiyorlardı. Maaşımızı onlar vermediği halde, siz bu parayı hak etmiyorsunuz diyorlardı. Kurs bittiğinde bizim vereceğimiz asgari ücreti siz hak edecek misiniz diye soruyorlardı.

İlk etapta patronların burada kendini hissettirme çabası vardı. Bu yüzden psikolojik baskı yapıyorlar ‘hadi çabuk, siz hiç bir şey yapamıyorsunuz’ şeklinde. Hâlbuki biz kendi aramızda konuştuğumuzda biz çok iş yaptığımızı düşünüyorduk. Sizin işleriniz güzel çıkmıyor diyorlardı, bizi birbirimiz içinde de rekabete sokmaya çalışıyorlardı. O her bantta ölçüm yapmalarının sebebi aslında aramızdaki rekabeti arttırmaktı.

İnsanlar psikolojik baskıyı farklı şekilde karşılayabiliyor. Ben mesela ilk hafta özellikle çok zorlanmıştım, çok sinirime dokunmuştu. Hem işi bilmiyordum zaten hem de bu şekilde insanların motivasyonunu düşürüyorlardı. Kendi kendime ben nasıl bir işe geldim, ben niye buraya geldim diyordum. Sonrasında artık duymamaya, önemsememeye başladılar. Ben insanlara söylediğimde sen de önemseme diyorlardı, bireysel olarak sana söyleniyor diye düşünme, genel bir şey bu dediler. Ben müdüre de söyledim, niye bağırıyorsunuz diye. O da ben bunu bireysel olarak bir kişiye söylemiyorum diyordu. Konuşma noktasında da uyarıyorlardı ‘ne konuşuyorsun’ diyorlardı. İnsan bazen arkasında ya da önündeki insandan bir şey isteyebilir, bir şeye ihtiyacı olabilir. Ama onlar hiç konuşmayın diyordu. Zamanla biz de alıştık. Zaten işe konsantre olunca başka bir şey yapmıyorsun.“**(Diren, 41, makineci)**

“İlk başlarda biz patronla değil bir ustabaşı vardı sorumlu onunla muhatap oluyorduk sadece. Bu kişi hakaretçi ve ukalaydı. Kendini bir şey sanıyordu, sanki bir şeyler öğretmeye bir işyeri açmaya değil de hakaret etmeye gelmişti. Zaten çok fazla kalmadı İlk etapta bahsini ettiğim ustabaşı insanlara hakaret ettiğinde insanlar güldüler. ‘Eşek bile anlar. Siz eşeksiniz, hiç bir şey anlamıyorsunuz’ dedi. Hepsi kahkahalarla güldü. Bugün adam iki saat sigara içmezseniz gebermezsiniz diyor. Hepsi kahkahalarla güldü mesela yine. Böyle bir yapıya sahip insanlar.

Bu hakaretler sonrasında sadece Hozatlı bir kadın „Ben bir anneyim ve bu hakareti hak etmiyorum“ diyerek işten ayrıldı. Onun dışında itiraz edene rastlamadım. Bence bunlar mobbing ve bir tür şiddet. Ben sürekli bunlara karşı çıkıyordum. Bir tek ben karşı çıkıyordum çoğunlukla sadece. Adam, ‘Biliyorum emek sarf ediyorsunuz ama iş çıkmıyor biraz daha gayret edelim, sahip çıkalım işe’ deseydi ben bir şey demezdim. Ama hakaret ediyor. Ben buna itiraz ettiğimde toplantılarda adam beni dinlemeden gidiyor ve toplantıyı bitiriyordu hep. Ben bunları toplantıda söylüyordum çünkü bu hakaretleri bir tek kişiye hitaben söylemiyor. Herkesi genelleştirerek söylüyor. O ortamda kimse bir şey demiyor, susuyorlar.

İşverense sürekli motivasyon düşürüyor. Kötüsünüz diyor. Evimi sattım, arabamı sattım diyor. Ama bu beni ilgilendirmez. Sen beni orda babanın hayrına çalıştırmıyorsun. Ben orda bir emek veriyorum. Eğer işine gelmiyorsa kapatıp gidersin. Ama sürekli böyle insanlara bir psikolojik baskı iyi değilsiniz. İstanbul‘da olsa şu saatte bitmiş olurdu. Üç saatlik işiniz var bir aya yayıyorsunuz. Ama burası İstanbul değil. İstanbul‘daki çalışan servisle

evinden alınıyor, yemeği veriliyor, 3,5 -4 bin TL'ye yakın maaşı veriliyor.”(Azra, 28, makineci)

“Genel olarak işin kendisi bir baskı unsuru. Belirli bir iş kotası konuyor yapılması gereken ve sen kendini tabii ki baskı altında hissediyorsun. Bu da sende stres yaratıyor. Bu yüzden ben baskı altında olduğumu düşünüyorum. Onun dışında ustabaşı ve patron (fabrika müdürü) tarafından ‘daha hızlı çalışın, şu kadar iş çıkmalı’ şeklinde uyarılar oluyor, bunlar da bir baskı. Bunun dışında herhangi bir şiddete ve baskıya maruz kalmadım. İş yerindeki saygı ve alt üst ilişkisinin kişiye ve senin verdiği cevaba göre değiştiğini düşünüyorum. Bu konuda çok yorum yapamıyorum. Ben şahsen kendim olumsuz düşünmüyorum bu konuda.

Örneğin bir iş gerektiği kadar çıkmadı, o an ustabaşı bu nedir neden işi yetiştirmiyorsunuz gibi bir şey dediğinde ben bunu normal algılarım ama belki bir diğeri bunu farklı yorumlar, hakaret gibi mesela. Ama somut olarak bir hakaret durumu şimdiye kadar olmadı. “ (Sevim, 46, makinacı)

“Seni çok değersiz görüyorlar. İnsan muamelesi görmüyoruz. Kırıcı şeyler söylüyorlar. Sürekli bağırıp çağıyorlar. Senin moralini yükseltecek yerde daha da düşürüyorlar. Hiçbir şeyden memnun değiller. Yapsak da sen yapmadın diyorlar. ‘Sizden bir şey olmaz. Siz hiçbir şey beceremiyorsunuz. Siz bu parayı hak edecek bir şey yapmıyorsunuz. Çok yavaşsınız.’ diyorlar sürekli. İnsan bir süre sonra bıkmıyor. Önceden insanlar bir şey söylüyorlardı. Tepki veriyorlardı kendilerini savunuyorlardı. Sonra bıraktılar, kayıtsızlaştılar. Üretim müdürümüz bize salaklar, gerizekâhılar diye hakaret ediyordu. İşçiler kendi aralarında bunu konuşuyor ve tepki gösteriyordu ama patrona karşı bir şey diyemiyorlardı. En başlarda insanlar tepki verdiklerinde gördük ki karşımızdaki kişi bizi dinlemiyor ve anlamıyor. Sen çok şey biliyorsun diye karşılık veriyor. Bu yüzden bunun bir anlamı kalmadı. Patronlar ve müdür ben haklıyım siz haksızsınız diyor her konu için ve bizim fikirlerimizi dikkate almıyor” (Fatma, 33, ütücü)

“Benim üzerimde baskı ya da mobbing yok ama diğer insanlar üzerinde kurulduğunu görüyorum. Ben tecrübeli olduğum için kimse bana bir şey demiyor. Sadece ben daha tecrübeli olduğum için benim üzerime daha fazla bir yük biniyor. Ama genel olarak baktığında diğer arkadaşlar şikâyetçi yönetimden. Örneğin çalışanlara bağırlıyor. Aslına bakarsan bir insana bağarmaya kimsenin hakkı yok. Bir insana bağarmak da şiddettir. Orda çoğunlukta bayanlar çalışıyor. Bir bayanla nasıl diyalog kurmaları gerektiğini bilmiyorlar. Her şeyi bağırarak baskıyla yapmaya çalışıyorlar. Bu tarzları çok yanlış. Ben büyük yerlerde de çok çalıştım. İnsanlara nasıl davranılması gerektiğini biliyorum. Buraya ilk geldiğimde gördüğüm ilk yanlış buydu. Çünkü insanları orda kazanmaya çalışmıyorlar. Hep baskıyla bir şey yapmaya çalışıyorlar ve kaybediyorlar. O insanlar da o şekilde o işten soğuyor. Bir insana sürekli bağırırsan o insan isteksiz çalışır sen o insandan verim alamazsın.” (Ozan, 45, Makineci)

Yöneticiler ve ustabaşları tarafından işyerinde bir baskı uygulanıp uygulanmadığı konusunda Adıyamanlı işçiler içerisinde örneklemledirilenlerden yalnızca % 13,8’inin yönetici ve ustabaşlarının kendilerine yönelik yaklaşımlarının

olumsuz olduğunu belirtmesi neredeyse tamamının baskıya maruz kalıyoruz diyerek beyanda bulunan Dersim'deki işçilerin sunduğu verilerle uyuşmamaktadır. Adıyaman'da kadın işçilerin % 29'unun ve erkek işçilerin ise % 19'unun, yönetici ve ustabaşlarının kendilerine yönelik yaklaşımlarının olumsuz olduğunu belirttiği ortaya çıkmıştır.⁶² Dersim'de ise işçilerden bir kaçı hariç neredeyse tamamı iş yerinde baskı ve mobbing olduğunu beyan etmiş ancak erkek işçiler bu baskının kendilerine yönelik değil kadın işçilere yönelik olduğunu beyan etmiştir. Üzerinde düşünölmeye değeri olan bu farkın kanımca birkaç sebebi olabilir. Birincisi Adıyaman'daki işçiler ile Dersim'deki işçilerin baskı ve mobbingden ne anladığı ve bunu nasıl algıladığı belirleyici olabilir. Zira görüşme yaptığım birçok Dersimli işçi “Dersimlilerin baskıya gelemeyen bir halk olduğunu” belirtmiştir ki bu söylem önceki bölümlerde aktarılan Dersimlilerin politik geçmişleri ve kimlikleriyle örtüşen bir paralellik içermektedir. Bir diğeri sebep ise Dersim'de işçiler üzerinde daha fazla baskı uygulanıyor olabileceğidir ki bunun da doğruluk payı olduğu söylenebilir. Zira Önsa Tekstil'in yanıbaşında açılan Peri Tekstil'de çalışan birkaç işçiyle yaptığım görüşmeden ve basında çıkan haberlerden burada Önsa'da olduğu kadar bir baskının olmadığı anlaşılmaktadır. Ek olarak Şahmiran/Önsa tekstilin sahibinin, yöneticilerinin ve bazı ustabaşlarının Dersimli olmamasının da neredeyse tamamı Dersimli olan fabrika işçileriyle doğru bir iletişim kanalı bulamamış olmasına sebep olmuş olabilir. Adıyaman ve Dersim'deki işçileri mobbing olgusunda ortak kılan özellik ise baskı ve psikolojik şiddetin daha çok kadın işçilere uygulanıyor olduğu gerçeğidir.

4.2.5.5. Cinsiyetçilik

Görüştüğüm işçilerin anlatımına göre işyerinde baskı ve şiddet vardır ancak cinsiyet ayrımcılığı ya da taciz yoktur. Ancak bu durum kişilerin neyi cinsiyetçilik olarak tanımlıyor olduğuyla da alakalı olabilir. Zira fabrika açıldıktan bir süre sonra fabrikada yaşanan sorulara dair yapılan bir haberde iş yerindeki olumsuzluklardan dolayı işi bıraktığı belirtilen kadın işçiler, işyerinde cinsiyetçilik ve taciz olduğuna dair de beyanda bulunmuştur.

⁶² Kaya, “Az Gelişmiş Bölgenin Tekstil Sektöründe Kadın İşçi Olmak: Adıyaman Örneği , a.g.e., s..1513.

Altı aylık İŞKUR süresinden sonra işten çıktığını belirten bir kadın işçi, hakarete uğradıklarını, işten çıkarılmakla tehdit edildiklerini, kendisinin ise bir ustabaşının kendisine küfür etmesi üzerine işten çıktığını belirtiyor. Bu işçinin baskı, şiddet ve tacize dair beyanları şöyle:

“Tekstil üzerinden kadınlara baskı ve sindirme politikası uygulanıyor. Yine taciz had safhada, bir erkeğin kadına iş öğretirken bedenine dokunmasına gerek yok. Gerçekten çok ciddi sıkıntılar var.”⁶³

4.2.5.6. Dayanışma ve Birlik

İşçilerin iş yerinde dayanışma ve birlik konularına dair yorumları ve değerlendirmeleri değişkenlik göstermektedir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla özünde işçiler bu konuda genel olarak olumsuz ve karamsar bir fikre sahipler ve bunda özellikle yaşanan başarısız grev deneyimleri ve hak arama çabalarının da etkisi büyüktür. İşçilerin kendilerine dair genel algısı “işçi olmak bilinçlerinin olmadığı” ve kendi aralarında bir birlik yakalayamadıkları yönündedir. İşçilerden daha genç olanlar, işçiler arasındaki ilişkilerdeki kötü yanlara daha eleştirel bakmakta, işçilerin işçi olma bilincine sahip olmadıklarını, birbirlerini yöneticilere şikâyet edebildiklerini ve herhangi bir dayanışmada bulunmadıklarını düşünmektedirler. Eleştirel bakanlardan bazıları ise henüz yeni işçi olarak çalıştıkları için bir dayanışma geliştiremediklerini ama genel olarak aralarındaki ilişkinin çok kötü olmadığını düşünmektedirler. Kadın işçiler gibi erkek işçiler de kısmen ilişkileri olumsuz yorumlamaktalar. Yaşı daha büyük olan kadın işçilerin bu duruma dair görüşü ise daha belirsizdir. Hatta bu kişilerin iş yerindeki sorunlara dair görece daha az bilgili ve ilgisiz oldukları gözlemlenmiştir. Bu konuda işçilerin bazı açıklamaları şu şekildedir:

“Çalışanlar birbirine yardım etmek yerine birbirlerinin kuyusunu kazıyorlar daha çok. Zaten tekstil ortamlarında böyle şeyler çok fazlaymış anlattıklarına göre insanların ama. Ben daha önce böyle bir ortamda bulunmadığım için bir de üniversiteden çıkmışsın, aydın insanların içinden çıkmışsın, birdenbire böyle bir köreltiye düşmek gerçekten insanı yıpratıyor. Biri bir yanlış yaptığında diğeri onun yanlışını düzeltmek yerine şikâyetle bulunuyordu. X kişinin şu yanlış var bak gördün mü, bütün işleri boşa çıkardı. Bunu direk patrona söylüyorlardı. Başta işveren tarafından fabrikada insanlara yaklaşım

⁶³ “İŞKUR tekstilinde kadınlara şiddet ve mobbing!”, **Yurttaş Haber**, 31 Mayıs 2018, (Çevrimiçi) , <http://www.yurttashaber.com/2018/05/31/iskur-tekstilinde-kadinlara-siddet-ve-mobbing/>, 1 Eylül 2019.

daha farklıydı ama daha sonra işveren karşısındaki insanların kişiliksiz olduğunu görünce patrona bir özgüven geldi. Çünkü karşısındakiler birbirini istemezken elin adamı Malatya'dan kalkmış buraya gelmiş, tabii ki seni ister istemez ezecek yani. Çalışanların birbiri arasındaki ilişki işverenin bizim üzerimizde daha fazla baskı kurmasına sebep oldu.” (Azra, 28, Makineci)

“İş yerinde ne dayanışma ne çatışma olduğunu söyleyebilirim. Bence oradaki insanlar dayanışmanın daha ne olduğunu kavramamışlardı. Biz bazı konularda bilinçliyiz ama bazı bilmediğimiz konularda da bilinçli değiliz örneğin işçi olarak haklarımızı vs. bilme konusunda. İşçilerin genel olarak ilişkisi kötü değildi ama.” (Diren, 41, Makineci)

4.2.5.7. Hak Arama Girişimleri ve Grev

İşçilerin genel olarak anlatımlarında işçiler arasında birlik ve dayanışmanın zayıf olduğunun belirtilmesine rağmen işçilerin hak aramaya dair bazı girişimleri ve çabaları olduğu görülmektedir. Genel olarak görüştüğüm işçilerden anladığım kadarıyla fabrikadaki işçilerin hiçbirinin bu alanda daha önce bir hak arama deneyimi olmamıştır. Öncesinde de belirttiğim gibi işçilerin çok az bir kısmı daha önce Dersim dışındaki illerde tekstil sektöründe çalışmıştır. Tekstil sektörünün batıda genel olarak esnek ve güvencesiz işgücü istihdam etmesi sebebiyle buralarda çalışan işçilerin herhangi bir mücadele deneyimi olmadığı anlaşılmaktadır. Daha önce Dersim dışında çalışan bir işçiyle yaptığım görüşmede bu kişi birçok ilde fabrika ve atölyelerde çalıştığı halde hiç birinde sendikal örgütlenme veya mücadele deneyimlerine tanık olmadığını ifade etmiştir.

Ancak işçilerin tüm bu olumsuz koşullara rağmen kendiliğinden bazı girişimlerde ve çabalarda bulundukları görülmüştür. Karşılaştıkları sorun ve sıkıntılarla tek tek karşı koymaya çabalarının yanısıra yer yer birlikte hareket ederek taleplerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Ancak dikkate değer olan bunu yaparken patronu muhatap aldıkları kadar vali veya İŞKUR müdürü gibi kurum temsilcilerini de yaşadıkları sorunlarda çözüm gücü olarak muhatap almalarıdır. Bu durum bölgedeki devlet ve sermaye işbirliği ve ortaklığını veya devletin sermaye üzerindeki hamiliği ve koruyuculuğunu göstermesi açısından da önemlidir. Bu süreçlerde olumsuz olan ise yaşanan hak arama deneyimlerinin başarısızlık ile sonuçlanması ve arka planda yaşanan gelişmeler ile birlikte işçileri psikolojik olarak daha ümitsiz hale getirmesi ve birbirlerine karşı güvensizleştirmesidir. Bu süreçlerde Dersim’de bulunan

sendika, sol örgütler ve siyasi partilerin bu süreçlerde işçilerle herhangi bir temas kurmadığı ve işçilerin sorunlarıyla ilgilenmediği anlaşılmıştır.

İşçilerin iş yerinde yaşadıkları ilk mücadele deneyimi yemekler konusunda yaşanan sorunlar ve bu soruna karşı geliştirdikleri tepki olmuştur. Daha önce belirtildiği gibi işçilerin yemeği o dönem kayyım olarak belediye başkanlığı yapan vali tarafından belediyeye bağlı aş evinden ücretsiz olarak verilmektedir. İşçilerin anlatımlarına göre tarihi geçtiği düşünülen kötü malzemelerle yapılan yemekler başından beri çok kötüdür ve hatta bu sebeple başından itibaren yemekleri yemeyenler vardır ve bu kişiler işyerine evden yemek getirmektedir. Yemek konusundaki olumsuz görüşler bir gün birinin yemeklerde kurt çıktığını belirtmesi üzerine tüm işçilerin yemek yememesine sebep olur. İşçilerin anlatımlarına göre bu planlı bir şey değildir, yalnızca yemeklerde kurt çıkması üzerine işçilerin kendiliğinden verdikleri ortak bir tepkidir. Aynı gün fabrikaya tesadüfi olduğu söylenen bir ziyarette bulunan İŞKUR müdürü, işçileri yemeklerin seçeneklerini beğenmedikleri iddiasıyla suçlamış ve işçilerin yemek seçmemesi gerektiğini öne sürerek bu konu nezdinde onları azarlamıştır. İşçiler ise buna karşılık olarak yemeği hijyenik olmadığı için yemediklerini belirtmişlerdir. İşveren ise o gün geçici olarak bir tür 'jest' yaparak işçilere dürüm ve peynir ekmek almıştır. İşçilerin toplu olarak yemek yememesi ifadelerine göre birkaç gün sürmüştür. Bu süreç sonunda belediyeden görevliler gelerek sorunu çözme çözeceklerine dair taahhütte bulunmuştur. Ancak buradaki önemli gelişme bir kaç gün süren bu süreç içerisinde birkaç işçinin belediye tarafından çağrılarak uyarılmasıdır. Bu olayla ilgili çeşitli farklı anlatımlar olsa da işçilerin bu süreçte yemek yememeleri ve bu durumun basına ve kamuoyuna da yansımalarıyla (bu konuyla ilgili haberler bu haberlerin yayınladığı sitelere erişim engeli olduğu için verilememektedir.) valiliğin bu itibar kaybından bir rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. Bazı işçilerin ifadelerine göre bu süreçte bir kaç işçi belediyeye çağrılmış ve burada bazı yetkililer tarafından (belediyeye kayyım atandığı için aslında bir devlet memuru olan belediye başkan yardımcısı) yemek yemeyenlere elebaşılık yaptıkları iddiasıyla tehdit edilmiştir.⁶⁴ Bu işçiler daha sonra fabrikaya geldiklerinde çalışma arkadaşlarını suçlamış, kendilerini gammazladıklarını söyleyerek iş

⁶⁴ Diren ve Azra , 27 Mayıs ve 18 Haziran 2019, Görüşmeyi yapan: Nülüfer Aktağ., Yer: Dersim.

arkadaşlarıyla tartışma yaşamıştır. Bir diğer işçinin ifadesine göre ise çağrıldığı söylenen bir kadın işçi kendilerinin böyle devam ederlerse gözaltına alınacakları konusunda tehdit edildiklerini belirtmiştir. Ancak bir işçinin tanıklığına göre bunu iddia eden kişi zaten iktidar partisine üye olan biridir ve bu süreçte yemek yememezlik yapmamıştır ve bu yüzden böylesi bir tehdide maruz kalmış olma ihtimali çok zayıftır. İşçinin yorumuna göre bu kişiler yetkililerle yaptıkları görüşmeleri diğer işçiler üzerinde önleyici olması sebebiyle paylaştıkları ve böyle bir tehdidin gerçekte olmadığıdır. Her halükarda bu durum işyerinde yaşanan bir soruna dair işçiler ve valinin doğrudan bir muhataplığının doğduğu ilk durumdur. Sonraki süreçlerde aş evinden gelecek yemeklere daha dikkat edileceği taahhüdüyle işçiler peyderpey yemek yemeye başlamıştır. Ancak anlatımlara göre yemeklerde kayda değer bir iyileşme olmamıştır.

İşçilerin ifadelerine göre işçiler ilk olarak fabrikada mobbinge maruz kaldıkları zaman bazen grup halinde bazen tek tek İŞKUR müdürüne gitmiştir. Ancak bu görüşmeler olumlu bir sonuç vermemiştir. Zaten işçilerin belirttiğine göre fabrika müdürü de işçilere ‘kime şikâyet ederseniz edin’ şeklinde rest çektiği için bu çabaların bir sonuç verme ihtimali de kalmamıştır işçiler için.

İşçilerin bir diğer hak arama talebi ise ücretlerin ödenmemesi ve geciktirilmesi konusunda olmuştur. İşçilerin beyanlarından anlaşıldığı kadarıyla işçiler İŞKUR’dan şirket bünyesine geçtiği aydan itibaren (yani ilk altı aydan sonra) maaş ödemelerinde gecikmeler başlamıştır. Bunun üzerine 2018 yaz aylarında molalarda bu konuya dair konuşmaya başlayan işçiler maaşların verilmesi için ortak olarak iş bırakma kararı almıştır. Ancak fabrika müdürünün sabah fabrikaya gelip çalışmayan işçilere, “İsterseniz işi bırakıp gidin” şeklinde rest çekmesi üzerine makinede çalışanlar çalışmaya başlamıştır ve kalite kontrol ve paketleme bölümündeki işçilerin iş bırakma eylemi bu sebeple çok kısa sürmüştür. 2018 Temmuz’unda gerçekleşen bu olaydan bir süre sonra sonbahar aylarında ise makinecilerin yine aynı gün biten bir iş bırakma girişimi olmuştur. Bir işçinin o dönemki deneyimlerini şöyle anlatmaktadır:

“Maaşlarımız sürekli gecikince (sonlara doğru 3 ayı buldu gecikme neredeyse) grev yaptık. Ama 5-10 dakika sürdü bu. Biz kalite kontrolde çalışmadık mesela ama makineciler çalıştığı için devam ettirmedik. İlk grev girişimi ilk yılın yaz aylarında oldu. Molalarla konuşuyorduk, ödemelerimiz vardı ihtiyaçlarımız vardı. Zaten sürekli bize hakaret ediyorlardı siz bu parayı hak etmiyorsunuz diye (bunu ilk dönem aldığımız 1170 TL için bile

söyleyebiliyorlardı) Greve karar verdik. Ama araya grev kırıncılar girdi. Konuşuluyordu ama birlik yoktu. Önce biz kalite kontrolcüler grev yaptık makineciler bize destek vermedi sonra da onlar grev yaptı biz onlara destek vermedik. Pes ettik yani. Siz iyi çalışmadığınız için, yetiştiremediğiniz için, ürünler kötü çıktığı için maaşınızı ödeyemiyoruz diye iddia ediyorlardı. Patron siz işi zamanında yetiştiremediğiniz için biz anlaşma yaptığımız firmalardan para cezası alıyoruz diye iddia ediyordu. Ama bu bize inandırıcı gelmiyordu tabii. Hatta maaşlarımızı geç ödemelerinin sebebi parayı bankada değerlendirmeleri gibi bir söylenti de vardı.” (Fatma, 33, Ütücü)

Uzun süre aylıkların verilmemesi sebebiyle işçiler 2019 Şubat’ında bu defa toplu olarak iş bırakıp kalabalık bir grupla valinin yanına gitmiş ve maaşlarının verilmesi yönünde talepte bulunmuşlardır. Bu süreçte birkaç gün süren bir grev olmuş ancak yapılan görüşmelerde maaşların verileceğinin söylenmesi üzerine işçiler tekrar işbaşı yapmıştır. Fakat belirtilene göre bu taahhüde rağmen sonrasında da maaşlar sürekli geciktiriliştir ve bunun üzerine son olarak işçilerle yaptığım görüşmeleri tamamladıktan sonra 2019 Temmuz ayı başında fabrikada maaşların ödenmemesi üzerine tekrar bir grev yapıldığı haberi basına yansımıştır.⁶⁵ Ancak işçilerle telefon üzerine yaptığım görüşmeden maaşların ödeneceği teminatı üzerine grevin yalnızca bir gün sürdüğünü bilgisini edindim.⁶⁶

Genel olarak bu hak ve iyileştirme taleplerinin ve grev süreçlerinin işçilerin çaba ve girişimlerine rağmen esasta olumlu olarak sonuçlanmadığı, işçilerin yaşadığı birçok sorunun geçirildiği ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu deneyimlerin ise işçilerin belleğinde olumsuz bir etkisi olmuştur. Bir işçinin anlatımına göre ilk grevde ilk grevde makineciler kalite kontrolcülere destek vermezken ikinci grevde ise kalite kontrolcüler makinecilere geçmiş dönemden kaynaklı destek vermemiştir. Olumlu olan bir faktör ise bu eylemlerde İŞKUR adına çalışan ve ya şirket adına çalışan işçilerin arasında bir ayrılık olmaması ve İŞKUR tarafından maaşı verilen işçilerin de kendi maaşları geldiği halde diğer işçilere destek vermek amacıyla onlarla birlikte hareket ederek katılmasıdır. Dersimli tekstil işçilerinin kendilerini ve mücadele çabalarını nasıl gördüklerini yansıtmaları açısından bir işçinin şu beyanı iyi bir örnek teşkil edecektir:

⁶⁵ “Dersim’de maaşları ödenmeyen Yılteks işçileri grevde!”, **Gazete Patika**, 6 Temmuz 2019, (Çevrimiçi) <https://www.gazetepatika10.com/dersimde-maaslari-odenmeyen-yilteks-iscileri-grevde-40993.html>, 1 Eylül 2019.

⁶⁶ Azra ve Fatma’yla telefonda yaptığım görüşme, Temmuz 2019.

“Buradaki insanların alışmaları zor diye düşünüyorum. Bizim yöre insanı daha çok sömürüldüğü için, ezildiği için, bazı şeylerin belki biraz daha fazla farkına vardığı için ondan kaynaklı bu tür baskıları kabul etmezler. Mesela başka bir şehirde bir fabrika açmış olsalardı belki bu denli şeyler yaşamayacaklardı. Hatta buna benzer bir şeyler ima ettiler. Biz başka yerlerde de o kadar insanla çalıştık ama buradaki kadar sorun çıkaran insanlar görmedik diye bir cümle kurmuşlardı. (bir hissedar söyledi bir kaç defa). Buranın insanı her anlamda çok değişik. Her şeye bir cevabınız var, her şeye itiraz ediyorsunuz vs. gibi şeyler söyledi.

Bence biz bilinç olarak davrandığımız için böyleyiz, çok bilinçsiz insanlar değiliz, bence bu yüzden böyle. Aslında bunu bildiğimiz için de kendimizi çok fazla ezdirmek istemiyoruz. Bu şu demek değil ki biz tekstili hiç bilmiyoruz. Biz fabrikada çalışmamış olabiliriz ama birçoğumuz başka şehirlere gitmiş çalışmış gelmiş. İnsanlarımız kendini ezdirmek istemiyor. Biz sadece iş hayatını çok iyi bilmiyoruz. Başka seçeneğimiz olmadığı için mecburen orayı tercih ettik. Doğalında işi de bilmediğimiz için, ama bir yandan da artı olarak kendimizi çok ezdirmek istemediğimiz için çok şey yapmak istemiyorduk. Bu bilinçli bir tutumdu yani. Ama tabii biz sonuç alamıyorduk o ayrı. Mesela ücret konusunda vs. başarı sağlayamadık. Bu sadece tekil olarak psikolojik baskıya karşı koyduk. “ (Diren, 41, Makineci)

Adıyaman’daki tekstil işçilerinden ise maaşını düzenli olarak alamayanlar % 24 oranındadır ve bu oran Dersim’dekilere göre çok daha azdır.⁶⁷

4.2.5.8. İşçilerde Süreklilik/Devamlılık, İş Tercih Etme ya da Etmeme Sebepleri ve İş Memnuniyeti

İşçilerin anlatımlarına göre neredeyse işçilerin tamamı işten yaşanan olumsuzluklar sebebiyle memnun değildir. İşçiler şayet başka bir sigortalı iş bulabilselerdi mutlaka bu işi bırakabileceklerini ifade etmiştir. İşlerin nasıl bir iş istedikleri konusundaki en temel ortak talebi güvenceli bir iş istedikleri yönünde olmuştur. Fabrika ilk açıldığında başlayıp hemen bırakanlar olduğu gibi ilk altı aylık İŞKUR süresi bittikten sonra da çok ayrılanlar olmuştur. (İşçilerin ilk altı ayı tamamlamasının esas sebebi şayet bu periyodu tamamlamazlarsa daha sonra İŞKUR’un başka bir işinde çalışamayacakları gerçeğidir.) İlk etapta ayrılanların bazıları işi zor buldukları için, bazıları (bunlar arasında tecrübeli işçiler de vardır) fabrikanın alt yapısının oturtulmadığı için (soğuk olması ve hijyenik olmaması) ,

⁶⁷ Kaya, “Az Gelişmiş Bölgenin Tekstil Sektöründe Kadın İşçi Olmak: Adıyaman Örneği”, a.g.e. , s.1513.

bazıları evde çocuğu ya da bakacak hastası olması sebebiyle, bazıları da mobbingden kaynaklı ayrılmıştır. 6 aylık süre sonrasında ayrılanlar ise esasta tecrübeli veya işi daha iyi öğrenmiş olan işçilerdir. Bunlar kendilerine verilecek olan asgari ücretin emeklerinin karşılığı olmadığını düşündükleri için işten ayrılmıştır. Fakat bu işçilerin bazıları başka bir iş bulamadıkları için tekrar geri dönmüş ya da dönme talebinde bulunmuştur. Görüştüğüm işçilerin bazıları işten çıkıp tekrar girenlerlerdi ve yine görüştüğüm işçilerin tamamının fabrikada ne kadar çalışabileceğine dair net bir fikri yoktu fakat ayrılmayı düşünmekteydi. Bir işçinin beyanı işçilerin işe girip çıkma deneyimlerine iyi bir örnektir:

“İlk altı aylık periyottan sonra işten çıktım. Durmam lazımdı biraz, çok agresifleşmişim. Biraz Dinleneyim belki başka bir iş bulurum Belki bu kadar yorgunluk hissetmem ve psikolojim bozulmaz diye. Ama bir süre baktım ama başka bir iş bulamayınca tekrar geri dönme talebinde bulundum.” **(Fatma, 33, Ütücü)**

Neredeyse işçilerin tamamının genel olarak işe dair bir memnuniyet duymadığı söylenebilir. Erkek işçilerin memnuniyet derecesi kadınlara göre kısmen daha yüksektir ve erkeklerin memnun olmama gerekçesi daha çok alt yapı sorunu (hijyen, klima), mesai yapılması, cumartesi günü de çalışılması gibi gerekçelerdir. Ancak kadın işçilerin ise daha çok maaşın düşük olmasından, mobbingden, işin tekdüze ve yorucu olmasından kaynaklı memnun olmadığı gözlemlenmektedir. Kadın işçiler içerisinde ise daha önce bir çalışma deneyimi olmayan ya da köy işlerinde çalışan ve yaşı görece daha büyük olan işçilerin memnuniyet derecesi daha yüksektir.

“Tekstili toplum olarak bilmediğimiz için, tekstilin ne kadar zor ve insanı yıpratıcı bir iş olduğunu bilmediğimiz için, yoruculuğunu ve sürekli tekdüze oluşunu. Sürekli aynı işi yapmak makine başında insanı sıkabiliyor, hiç kalkamıyorsun yerinden mesela. Bir rutini var ve bu insanı memnun etmez. Bir de yapılan psikolojik baskı yüzünden memnun değildim. Maaşı da verdiğimiz emeğe kıyasla çok düşük. Bu yüzden memnun değildim.” **(Diren, 44, Makineci)**

“Şikâyetim hafta sonu cumartesi de çalışmak zorunda kalmak. Ya da son zamanlarda yemek olmaması. (Belediye başkanlığı seçimlerinden sonra aş evi kapatıldığı için patron işçilere yaklaşık 10 gün yemek vermemiştir.). Mesai yapıp para alamamamız. İŞKUR'lular mesai yapmıyor çünkü onlara mesai parası verilmiyor. Fakat işyeri mesai yaptırıyor o yüzden kendi çalışanlarına yaptırıyor mesaiyi ve sonraki günlerde işe gelmeyerek karşılıyoruz fazla zamanı.” **(Hüseyin, 45, Paketleme)**

“Eski çalıştığım yerde havalandırma, sıcak ve soğuk klima vardı. Buranın öyle bir şeyi yok. Yazın burada yanıyorsun kışın da üşüymüşsun. Ben mesela

kışın burada o şartlarda çalışmayı düşünmüyorum o yüzden İŞKUR bittikten sonra. Çalışamam. Sağlığım daha önemli benim için.” (**Ozan, 45, Makineci**)

“İşe başvurduğumda başka bir memlekette gidip çalışacağıma burada çalışalım diye geldik. Ne olursa olsun iş olsun diye düşündük İŞKUR da bizi buraya yolladı. Biz de fabrika açılmış kendi memleketimizde çalışalım diye geldik. Kızlarım da okuyamamış daha doğrusu bir iş bulamamıştı. İlk başladığımda makineci olarak başladım, kursiyerken makineciydim sonra mutfakta çaycı ve aşçı olarak işe başladım. Makinede verimli çalışmıyordum, yapamadım, çünkü gözlerim iyi görmüyordu, iplik takamıyordum, işi iyi öğrenemiyordum. İki aydır mutfaktayım. Ben istedim onlar da kabul etti. İlk günlerde makinede çalışırken zorlanıyordum, gözlerim görmüyordu vs. Mutfak makineye göre daha iyi. Zorlanmıyorum burada. Eskiden köyde yaptığım işlere kıyasla buradaki işimi daha çok seviyorum. Köyde daha bunalıma girmiştim. İnsan burada rahatlıyor. Bazen rüyalarımda burayı mutfağı görüyorum. Tabi makinede çalışırken belim ağrıyordu, gözlerim görmüyordu, stresliydi. Ama köy işine kıyasla burası daha iyi, köy bizi mahvetti. Burada bir tane iş yapıyorsun, köyde on tane iş peşine gidiyordun: Hayvanlar, tarla, bağ bahçe, ev işleri, çocuklar. Hafta sonu eve gittiğimde köy işlerini yapıyorum hala. Hafta içi ise evde yemek ve ev işleri yapıyorum biraz. Burada her şeyi seviyorum, mutfağı ve arkadaşları seviyorum. Beni rahatsız eden hiç bir şey yok. Makinedeyken de ustabaşı bize çok iyi davranıyordu. Sendikayı bilmiyorum. Ben verimli çalışıyorum. Ama makinedeyken verimli çalışmıyordum çok, ustalarımız sayesinde öğreniyorduk. Ama ben makineyi işi öğrenemedim, yapamadım. Maaşım yeterli. Memnunum. 3 kişi çalıştığımız için hem burayı hem köyü geçindiriyoruz. Başka bir yerde bize iş teklif ettiler bana gel mutfakta çalış dediler ama ben gitmedim. Ben buraya alıştım. Oranın işi daha fazla. Burada mutfaktaki işim daha rahat, çok yorucu değil o yüzden burada çalışmayı tercih ettim. Oradaki maaş normalde daha fazlaydı ve sigortalı bir işti yine. Buradaki toz ve sesler, genel olarak beni rahatsız etmiyor. Köyde de samanın içindeydik çünkü.”(**Hatice, 45, mutfak çalışanı**)

Adıyaman’daki işçilerin durumuna baktığımızda ise mobbing ve maaş gecikmesi dışında esasta benzer gerekçelerle işçilerin memnuniyetsizlik duydukları anlaşılmaktadır. Kaya’nın ifadelerine göre çalışma ortamının durumu, çalışma koşulları olumsuzluğu ve zorlayıcılığı, mesailer, yabancılaştırmanın ve rutinin yarattığı bıkkınlık hissi ve robotlaşma tekstil sektöründeki genel olumsuz koşullardır. Tıpkı Dersim’deki gibi Adıyaman’daki işçiler için de sadece izin günü için çalışmak ve izin gününü beklemek olarak hissedilen rutin duygusu bütün işçilerin yaşadığı ortak duygudur.⁶⁸

⁶⁸Kaya, “Az Gelişmiş Bölgenin Tekstil Sektöründe Kadın İşçi Olmak: Adıyaman Örneği”, **a.g.e.** , s.1409.

Adıyaman’da iş değıştirme isteği ve talebinin de, işten memnuniyetsizlik duyma oranının da Dersim’e göre daha düşük olduğu görölmektedir. Araştırmaya göre iş değıştirme düşüncesi % 38.6 oranındadır ve bu oranda erkekler yoğunluktadır. Kaya’ya göre çalışama koşullarını idare eder olarak değerdendirenlerde kadınların çok, işini değıştirmek isteyenlerde ise kadınların az olması, “kadınların erkeklere göre daha itaatkâr bir emek gücü olduğunu göstermektedir.”⁶⁹ Kaya, MDG Achievement Fond’un bölgedeki bir araştırmasında işverenlerin kadınları daha verimli, becerikli ve disiplinli ve daha saygılı olarak gördükleri için daha çok tercih ettiklerini aktarmaktadır.⁷⁰ Benzer bir yorumu Dersim’de görüştüğüm fabrika müdürü de yapmıştır. Ancak Dersim’de kadın işçilere dair bazı verilerin Adıyaman bölgesindekilerle uyuşmadığı da görölmektedir. (örneğin itaatkârlık, memnuniyet vs. gibi) Adıyaman’daki işçilerden iş yerindeki çalışma koşullarından kaynaklı bir sorun yaşamadıklarını belirtenler % 24.3 oranındadır. Dersim’deki işçiler için bunlara ek olarak baskı ve ücretlerin geç ödenmesi gibi sorunlar da devreye girerken Adıyaman’daki işçiler için daha çok ücretlerin düşük olması, çalışma saatlerinin uzunluğu ve aşırı iş yükü öne çıkmaktadır.⁷¹ Adıyaman ve Dersim’deki tekstil işçileri arasındaki en önemli farklılıklardan biri de Adıyaman’da görüşülen işçilerin % 91,4’ünün sorunlarına yönelik herhangi bir etkinliğe katılmadığını ifade etmesidir. Dersim’de ise yukarıda da belirtildiği gibi birkaç kez grev ve hak taleplerine yönelik etkinlikler olmuş ve bunlara işçilerin neredeyse tamamı katılmıştır.

4.2.5.9. Örgütlenme

Görüştüğüm işçilerden genç ve orta yaşlardaki kadınlar işyerinde sendika olmasını istediklerini ve bunu kendi haklarını arayacakları bir araç olarak gördüklerini belirtmiştir. Ancak kadınlar sendikal örgütlenmenin zor olacağını düşünmekte, zira fabrika henüz yeni kurulmuştur ve çalışanlar fabrikanın orada ne kadar kalacağını ya da kendilerinin orada ne kadar çalışmak istediklerini henüz tam olarak bilmemektedir. İşe giriş çıkışların hala çok olduğu bu süreçte bu belirsizlik içerisinde sendika kurmak

⁶⁹ A.e., s.1514.

⁷⁰ A.e., s.1514.

⁷¹ A.e., s.1513.

işçilere göre bu aşamada zordur. Bir kadın işçi ilk defa grev yaptıklarında bir defasında bilgilenmek amacıyla sendikaya gittiklerini ancak burada edindikleri bilgilerle bu aşamada sendika kurmanın zor olduğunu anladıklarını, çünkü öncelikle işçileri buna ikna etmeleri gerektiklerini vs. öğrendiklerini belirtmiştir. Yaşı daha büyük olan kadınların sendika hakkında pek bilgi sahibi olmadığı, erkek işçilerin ise bu konuda görece daha az bilgili ve konuya daha az ilgili oldukları görülmüştür. Örneğin erkek işçiler içerisinde öncesinde yıllarca başka şehirlerde çalıştığı halde sendika hakkında bilgi sahibi olmayan bir işçi mevcuttur. Bir erkek işçi ise sendikayı istediğini ancak işçilere güveninin sarsılmasından dolayı bir daha işçilerle birlikte hareket etmek istemediği ve böylesi bir şeye olumlu bakmadığını belirtmiştir.

Adıyaman'daki fabrikalar çok daha önce açıldığı için burada sendikalaşmaya yönelik girişimler olmuştur. İşçiler arasında sendika üyeliğinin % 22,4 olduğunu belirten Kaya, bu rakamın az gelişmiş bir bölge için yüksek görülebileceğini fakat bu sendikalı oranın sanayideki en büyük ve sendikanın olduğu tek fabrikadan kaynaklandığını vurgulamıştır. “Tekstil sektörünü, işçi örgütlenmesinin en sorunlu olduğu alanlardan biri olarak tanımlayan Kaya, Adıyaman OSB'deki Güçlü Tekstil ve İplik fabrikasındaki işçilerin 2013 yılında sendikalaşma girişiminde bulunduklarını ancak Öz İplik-İş Sendikasına üye olan 250 işçinin işten atıldığını belirtmiştir. Kaya, işten atılan işçilerin, bazı eylemlerle yaşadıkları durumlarını kamuoyuna ve TBMM'ye taşımaya çalıştıklarını da vurgulamıştır.⁷²

4.2.6. Kadın Emekçinin Niteliği ve Sorunları

Dersim'deki kadın işçilerin koşulları, durumu ve yaşadıkları sorunların kadın istihdamında öne çıkan sorunlara büyük oranda paralel olduğu görülmektedir. Ancak yaşı görece daha büyük olan ev emekçisi kadınlarla genç ve daha eğitilmiş olanlar arasında bir bakış açısı farkı olduğu gözlemlenmektedir. Koşullara ve yaşadıkları sorunlara daha eleştirel bakan ve işten çıkma yönünde daha fazla eğilimi olan genç işçilerin diğer kadınların durumunu çok anlamadıkları görülmektedir. Örneğin genç bir kadın işçi evlerinde başka insanların da çalışmasına rağmen bazı kadınların neden

⁷² A.e. , s. 1514.

hala var olan kötü koşullara rağmen fabrikada çalışmaya devam etmesine hayret ettiğini belirten ifadeler kullanmıştır. “Sırf evde yemek yapmamak ya da ben de çalışıyorum demek için bu koşulları kabul ediyorlar” diyen kadın işçinin ev emekçisi kadınların evden çıkmak ve kendine ait bağımsız bir ekonomik kaynak yaratmak yönündeki özlemi ve ihtiyacını doğru yorumlayamadığı görülmektedir. Merve Menekşe Özer’in “Ataerkil Kapitalist Çalışma Yaşamından Kadın Tanıklıkları” makalesinde kullandığı şu ifadeler Dersim’deki ev emekçisi kadınlar için de geçerlidir:

“Kadınlar açısından ücretli bir işte çalışmak özgüven veren ve kendi ayakları üzerinde durabilme şansını yaratan bir gerçekliktir. İster çocuk yaşta çalışmaya başlamış olsun ister yeni deneyimlediği bir şey olsun kadınlar için çalışıyor olmak var olduklarını göstermenin, toplumsal hayattaki görünmezliklerini kırmamanın, farklı bir yoldur. Ekonomik olarak erkekten bağımsız olmak, çalışma koşullarının kötü ve çalışma saatlerinin uzun olduğu işlerdeki kadın işçiler açısından koşulların zorluğuna rağmen bir özgüven kaynağıdır.”⁷³

Özer aynı zamanda, kadınların sendikal özgürlüklerinin işverenler tarafından kısıtlanmasından ve uygunsuz çalışma koşullarından dolayı problem yaşadıklarını, ancak kadınların bu uzun çalışma süreleri, düşük ücretlendirme ve genel ekonomik sistemlerin gelecek kaygısını tetikliyor olmasının kadınlar açısından daha çok boyutlu bir şekilde hissedildiğini ve gündelik hayatların devamlılığını etkilediğini belirtmektedir.⁷⁴

Kadınların dışarıda bir işyerinde çalışıyor olmasının onların ev içindeki sorumlu tutulduğu alanların sonlanması anlamına gelmediğini belirten Julie Delphy’nin sözünü aktaran Özer şunları kaydediyor:

“Delphy, kadınların ekonomik bağımsızlığı elde edebilmeleri için iki işi birden yürütmeyi göz önüne almaları gerekliliğinden bahsederken evi içi sorumluluklarını işaret eder (Delphy, 2012: 104). Kadınlar ikili bir vardiya halinde çalışarak ev içi alanın sorumluluğunu taşırlar. Buna rağmen kadın işçilerin sıklıkla dile getirdiği; kendi ayakları üstünde durabilme, kimseye muhtaç olmama, kendi özgüvenini sağlama vurguları çalışma kavramının hayatlarında onlara çağrıştırdığı güçlü duygulardır. Özellikle kimseye muhtaç olmama yargısının arkasında erkekler karşısında kendi kazançlarıyla durabilmenin işaretleri vardır.”⁷⁵

⁷³ Merve Menekşe Özer, “Ataerkil Kapitalist Çalışma Yaşamından Kadın Tanıklıkları” , **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 54, 2017/3, s.1406.

⁷⁴ Özer, “Ataerkil Kapitalist Çalışma Yaşamından Kadın Tanıklıkları” , , **a.g.e.** , s. 1406.

⁷⁵ **A.e.**, s.1407

Dersim'deki tekstil işçisi kadınların önemli sorunlarından biri de yapmak zorunda oldukları ikili işten kaynaklı daha çok yorulmalarıdır. Yaptığım görüşmeler sonucunda tekstil işçisi kadınların ev işlerinde erkeklere göre evde çok daha fazla iş yüklendikleri ortaya çıktı. Görüştüğüm kadınların bazıları evde eşlerinin kendilerine ev işlerinde “destek olduklarını” ve ev işlerini yaptıklarını belirtirken bazıları da eşleri iş yapmak istemesine rağmen kendilerinin onların işini beğenmeme gibi gerekçelerle onların bazı işleri yapmalarını istemedikleri için bu işleri kendileri yaptıklarını belirtmişlerdir. Evde bulunan genç fertlerin (özellikle genç erkeklerin) ev işlerine katılmadıkları anlaşılmıştır. Genel olarak kadınların varsa evde olan yaşlı anne babanın bakımı vb. görevleri de üstlenebildikleri görülmüş ve fabrikada çalışan birçok kadının bu sebeple evde de yoğun bir şekilde emek verdiği ve çok yorulduğu ve kadınların kendilerine hiç vakit ayıramadıkları anlaşılmıştır. Erkek işçilerin ise yalnız yaşayanlar hariç ev işlerine hiç katılmadıkları anlaşılmıştır.

4.3. S.S. 94 Mahallesi Ovacık Kalkınma Kooperatifi

4.3.1. Kooperatifin Kuruluşu

2014 yerel seçimlerinde daha sonra adını Sosyalist Meclisler Federasyonu (SMF) olarak değiştiren Demokratik Haklar Federasyonu (DHF) isimli sosyalist bir kurum tarafından Dersim Demokratik Halk Dayanışması adıyla bir platform kurulur ve bu platforma daha sonra bazı kitle örgütleri ve Türkiye Komünist Partisi de dâhil olur. DDHD'nin Ovacık ilçesindeki adayı Fatih Mehmet Maçoğlu seçime TKP listesinden girer (diğer ilçelerdeki bazı adayları ise bağımsız ya da ÖDP listelerinden seçime girmiştir) ve seçimi kazanır. TKP'nin resmîyette kazandığı ilk belediye başkanlığı olduğu için kamuoyunun büyük ilgisi toplar.⁷⁶

Seçim sonrasında yapılan ilk çalışmalarda halkın temel ihtiyaçları olarak tanımlanan ulaşım ve su ücretleri kaldırılınca (su da resmi olarak bir ücret alma zorunluluğu olduğu için çok cüzi bir miktar (metreküpü 50 kuruş) alınmaktadır)

⁷⁶ “Türkiye Komünist Partisi, ilk kez bir belediye başkanı çıkardı”, **T24**, 31 Mart 2014, (Çevrimiçi) , <https://t24.com.tr/haber/turkiye-komunist-partisi-ilk-kez-bir-belediye-baskani-cikardi.254771>, 1 Eylül 2019.

kamuoyunun belediyenin çalışmalarına olan ilgisi artmış ve belediyenin çalışmaları o günden itibaren daha dikkatle izlenir olmuştur.⁷⁷ Fakat Ovacık Belediyesi'nin 'komünist belediye', Belediye Başkanı'nın ise 'komünist başkan' olarak anılmaya başlanması ise esasen belediyenin öncülüğünde hazine arazilerinde nohut ve fasulye ekimi yapılmaya başlanmasıyla olmuştur.⁷⁸ Kendisiyle yaptığım görüşmede⁷⁹ belediye öncülüğünde nohut ve fasulye ekimine nasıl başladıkları açıklayan Fatih Mehmet Maçoğlu, seçim süreci öncesinde ve seçim süreci boyunca yapılan çalışmalarda halkın sorun ve talepleri dinlediklerini ve bu talepler içerisinde en çok işsizliğin ve üretimin yapılamamasının öne çıktığını belirtiyor. İlçede 1994 köy boşaltmaları ve sonrasında en büyük sorunlardan birinin üretimin olmaması ve işsizlik olduğunu belirten Maçoğlu, DDHD'nin programında yer alan Halk Meclisleri oluşturmak için Halk Toplantıları düzenlediklerini ve ekim yapılmasına ilişkin kararın bu toplantılarda çıktığını belirtiyor. Bu kararın hayata geçirilmesi için ise gönüllülerden oluşan bir komisyon kurulur ve bu komisyon ilçe merkezinde ekim yapılabilecek bazı araziler belirler ve gönüllülerin desteğiyle ücretsiz tohum temin eder. Tespit edilen arazilerin bir kısmı devlete ait hazine arazisiyken bir kısmı ise bölgede yaşayan köylülere ait arazilerdir ve bu araziler arazi sahiplerinin izni alınarak kullanılır.

Ovacık merkezde olan ekilebilir arazilerin çoğunun bugün devletin elinde olduğunu kaydeden Maçoğlu, yaptıkları incelemelerde 1967 yılında belediyeye ait olan 8-9 bin dekarlık arazinin o dönemki belediye başkanının konuyla ilgilenmemesinden kaynaklı devletçe alınıp milli emlaka ve hazineye devredildiğini gördüklerini açıklıyor. Belediye olarak bu arazileri geri almak bir araştırma yaptıklarını ancak arazileri zaman aşımından dolayı geri alma haklarının olmadığını öğrendiklerini belirtiyor.

Belediyelerin resmi görevleri dışında da halkın sorunlarıyla ilgilenebileceklerini ve ilgilenmeleri gerektiğini düşündüklerini kaydeden Maçoğlu, yaptıkları bu üretim çalışmalarını resmi olarak belediye adına ve belediye bütçesiyle

⁷⁷ "Komünist başkan Ovacık'ı fethetti!", **Diken**, 24 Ağustos 2014, (Çevrimiçi) ,<http://www.diken.com.tr/tunceli-ovacikta-komunist-belediye-baskani-etkisi-ulasim-bedava-halk-meclisleri-kuruldu/>, 1 Eylül 2019.

⁷⁸ "'Komünist başkan' Maçoğlu, Hazine arazisine ekilen ürünleri yoksullara dağıtacak ", **Diken**, 4 Nisan 2015, (Çevrimiçi) , <http://www.diken.com.tr/komunist-baskan-macoglu-hazine-arazisine-ekiti-urunleri-yoksullara-dagitacak/>, 1 Eylül 2019.

⁷⁹ Fatih Mehmet Maçoğlu , 29 Ağustos 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: Dersim.

yapmadıklarını, belediyenin bu süreçte yalnızca halk meclisinden çıkan kararlar doğrultusunda bu çalışmalara önderlik etme ve denetleme rolü olduğunu belirtiyor. Maçoğlu, çalışmaların tamamının halk meclisi/toplantısında seçilen bir komisyon tarafından yürütüldüğünü ve bu komisyonun arazilerin uygunluğunu belirleme, gönüllülerden alınan destekle tohum temin etme ve ürünlerin hasadını gönüllülerle birlikte yapma, ürünü satma ve gelirini öğrencilere burs olarak verme ve üreticilere gelecek yıl tohum olarak dağıtma gibi tüm işleri organize ettiğini kaydediyor.

Ovacık Belediyesi'nin öncülüğünde hazine arazilerinde kolektif ekim yapıldığı haberi "Ovacık'a komünizm geliyor" başlığıyla yayınlanmaya başlayınca valilik ve diğer ilgili kurumların harekete geçtiğini ve soruşturma başlattığını aktaran Maçoğlu, Kaymakam, Hazine Milli Emlak Müdürü ve İl ve İlçe Tarım müdürlükleriyle bir toplantıya çağırıldıklarını kaydediyor. Maçoğlu, burada kendilerine neden böyle bir şey yaptıklarının sorulduğunu, kendilerinin ise bölgedeki halkın böyledeki halkın ihtiyaçları doğrultusunda hareket ettiklerini belirttiklerini söylüyor. Üretimin yapılmadığı tüm alanlarda halkın bu alanları üretime açma hakkının olduğunu düşündüklerini belirten Maçoğlu, üretimin yaygınlaşması için bundan sonra da ellerinden geleni yapacaklarını söylediklerini aktarıyor. Bu toplantı sonrasında haklarında konuyla ilgili bir soruşturma açıldığını belirten Maçoğlu, ancak bunu kendilerini engelleyecek bir durum olarak ele almadıklarını vurguluyor. Soruşturma kapsamında birkaç kez tarlada çalışırken muakkip gönderilerek savunmalarının istendiğini belirten Maçoğlu, tarlada çalıştıkları için gitmediklerini ve isterlerse kendilerinin de gelebileceğini belirttiklerini ve aralarında "bir tür restleşme" yaşandığını kaydediyor. Maçoğlu, bu süreçte kendi özel telefonundan kamuda çalıştıklarını iddia eden kişiler tarafından da aranıp tehdit ve hakaretlere uğradığını belirtiyor.⁸⁰ Yürütülen soruşturma sonucunda ekim yaptıkları yere müdahale kararının çıktığını belirten Maçoğlu, ancak bu müdahale kararı çıkarıldığında ürünün hasadının yapılmış olmasından kaynaklı soruşturmayla ilgili tutanaklara "yerinde bulunamadı" şekilde kayıt tutularak soruşturmanın kapatıldığını belirtiyor. Yürütülen bu soruşturma sürecinin ise basına yansımadağı anlaşıyor.

⁸⁰ Fatih Mehmet Maçoğlu, 29 Ağustos 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: Dersim.

Bu süreçte devletin bilinçli bir yavaşlatma yaptığını düşünen Maçoğlu, yetkililerin toplumdan tepki almaktan çekindiklerini belirtiyor. “Bizim yaptığımız şey halka, kamuya yararı olan bir şeydi” diyen Maçoğlu, böylesi bir tartışma yürütürlerse esas onların göreviyken yapılmayan bir şeyin (bölgedeki tarım arazileri üzerinde devletin tarım bakanlığının da teşviklerde bulunabileceğinden bahsediyor) onların aleyhine dönme ihtimalinden kaynaklı böyle davrandıklarını açıklıyor. Kendilerinden arazinin kullanımına dair bir ceza veya kira bedeli istenmediğini ve herhangi bir askeri tedbir de uygulanmadığını belirten Maçoğlu, sonraki sene ise ekim yapılan arazileri değiştirmek rekolte açısından daha faydalı olduğu için ekimi bu defa hiç hazine arazisi kullanmayarak başka arazilerde yaptıklarını belirtiyor. 2018 yılında hazineye ait olan bu tarım arazilerinin devlet tarafından 49 yıllığına şahıslara kiraya verilmesi ise akla devletin bu yöneliminin arkasında bu tür çalışmaları engellemeye yönelik bir niyet olabileceğini getirmektedir.⁸¹

Ovacık’ta hazine arazilerini kullanarak başlatılan kolektif tarım üretimi akla 1979 yılında gerçekleştirilen Deşt/Geyiksuyu toprak işgali deneyimini getirmektedir. Ancak Maçoğlu bu kolektif üretim çalışmalarına başlarken genel olarak sosyalizm perspektifiyle hareket ettiklerini ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerdeki üretim kolektiflerinden esinlendiklerini belirtiyor. Deşt/Geyiksuyu toprak işgali deneyimini de bildiklerini, fakat Deşt/Geyiksuyu ile Ovacık’taki deneyim arasında farklar olduğunu, çünkü Deşt/Geyiksuyu toprak işgalinin toprağı tamamen işgal edip köylüye pay etme gibi bir perspektif de taşıdığını, kendilerinin yaptığının ise toprağı geçici olarak halk yararına kullanmak olduğunu vurguluyor.

İlk sene belediyenin yaptığı üretimden alınan ürünlerin bir kısmı sonraki sene üretim yapmak isteyen köylülere tohum olarak dağıtılmış, ürünlerin satışından elde edilen gelir ise öğrencilere burs ve üreticilere mazot desteği olarak verilmiştir. İkinci sene yani 2016 yılında, yaklaşık 175 köylüye 4-5 dönüm ekebilecekleri tohum dağıttıklarını belirten Maçoğlu, belediye öncülüğünde ikinci sene de ekim yapıldığını ancak üçüncü sene belediyenin artık üretim yapmadığını ve kooperatifi kurma

⁸¹ “‘Komünist başkan’ tepkili: Hazine Ovacık’ta üç büyük araziye 49 yıllığına ihaleye çıkardı”, **Diken**, 14 Şubat 2018, (Çevrimiçi) , <http://www.diken.com.tr/komunist-baskan-tepkili-hazine-ovacikta-uc-buyuk-araziye-49-yilligina-ihaleye-cikardi/>, 1 Eylül 2019.

çalışmalarının başlatıldığını kaydediyor. Bu süreçten sonra belediye yalnızca 2018 yılında Kızık Köyü'nde köylülerin birleşerek yaptığı ortak ekime dâhil olmuştur.

Bölgedeki üreticilerin ve kooperatif yöneticilerinin anlattığı kadarıyla kooperatiften önce bölgedeki insanlar artık üretim yapamaz hale gelmiş ve üretime 'küsmüştür'. Ürünler çoğu zaman ödeme yapılmadan tüccarlar aracılığıyla toplanıp başka illerde satıldığı için bu durum üreticiler açısından ciddi riskler ve dezavantajlar barındırmaktadır. Zira hem ürün fiyatları tüccarlar tarafından çok düşürülebilmekte hem de tüccarlar bazen insanlara çeşitli bahaneler öne sürerek üreticilerin paralarını vermeyebilmektedir. Bu alışverişin bir resmiyeti olmadığı ve tamamen güven ilişkisine dayandığı için üreticilerin ödenmeyen paraların peşine düşme koşulu da yoktur. Eski kooperatif yöneticisi olan ve ailesi de tarım üreticisi olan Devrim'in anlatımlarına göre bir defasında bir tüccar üreticilerden epey ürün topladıktan sonra ortadan kaybolmuş ve üreticilerin parasını vermemiştir. Devrim bu gibi olaylar ve tüccarların ürüne ederi kadar bedeli ödememesi gibi sebeplerle insanların zaman zaman ürünlerini toprakta bırakarak hayvanlara bile verebildiğini aktarmıştır. Üreticiler ve bölge halkıyla yaptığım görüşmelerde ise kooperatif öncesinde tarımsal üretimin çok az olduğunu ve düzensiz olarak yapıldığı bilgisini edindim.⁸²

Üreticilerin ve bölge halkının bu olumsuz koşullardan kaynaklı ümitsizlik içinde olmaları sebebiyle başlarda belediyenin yürüttüğü çalışmalara şüpheyle ve karamsar bir şekilde yaklaştığını aktaran kooperatif yöneticileri, belediyenin öncülüğünde ekim yapılan ilk zamanlarda gönüllüler Dersim merkez veya başka bölgelerden bile gelip çalışırken, Ovacık halkının bu çalışmalara çok fazla katılmadığını belirtiyor. Ancak daha sonrasında elde edilen başarıyla birlikte insanların da ikna olduğunu ve bugün giderek daha fazla üreticinin sürecin bir parçası haline geldiğini vurguluyor.

2017 yılında üretimi artık tamamen halka bırakan belediye, üreticilerin ürünlerini aracısız bir şekilde satabilmeleri ve örgütlenebilmeleri için bir tarımsal kalkınma kooperatifinin kurulması için çalışmaları başlatıyor. Bölgedeki birçok mahalle ve köyde daha önce kurulup atıl durumda olan kooperatifler olduğu için kalan tek mahalle olan 94 Mahallesi bölgesinde (daha önce köy boşaltmalarında insanların

⁸² Kooperatif üreticisi Geyik ve Savaş ve kooperatif eleme işçisi Gülizar ile yaptığım görüşme.

yerleştirildiği mahalle) Sınırlı Sorumlu Ovacık 94 Mahallesi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'nin kuruluşu için ilk etapta 7 ortak ile Ağustos 2017'de ilk adımlar atılıyor. Ancak o dönem kooperatifin yönetim kurulu başkanı olarak seçilen ve aynı zamanda Belediye Başkanı Fatih Mehmet Maçoğlu'nun danışmanı olan Hayati Güngören'in tutuklanması sebebiyle bu süreç birkaç ay erteleniyor.⁸³ Kooperatif yöneticileri sonraki süreçlerde de bazı kooperatif yöneticilerinin ve çalışanlarının çeşitli gerekçelerle tutuklanmaları sebebiyle kooperatifin çalışmalarında zaman zaman aksamaların yaşandığını belirtiyorlar.

4.3.2. Kooperatifin Tanımı, Amaçları ve Çalışma Tarzı

S.S. Ovacık 94 Mahallesi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi kendisini kapitalist sistemin cenderesi içerisinde üreticilere bir 'soluk aldirmek' ve halka doğal ve sağlıklı ürünler üretmek için kurulan bir dayanışma ekonomisi olarak tanımlıyor. Daha önce kooperatif yöneticiliği de yapan kooperatif çalışanı Devrim, kooperatifin ilkelerini ve amaçlarını şöyle tarif ediyor:

“Kooperatifin genel perspektifinde anti-türcü, anti-cinsiyetçi, anti-şovenist, anti-kapitalist bir yönelim var. Kooperatifin program ve tüzüğünde sosyalizme dair bir şey yazmıyor ama bu kooperatifi kuranlar ve öncülük edenler sosyalistler ve ekonomik olarak sosyalist bir alternatif öneriyorlar. Bunu genel çalışmalarımızda ve toplantılarımızda dile getiriyoruz. Tüm ülkeye yayılan tefeci-tüccarı ortadan kaldırıp, kapitalizmin yarattığı toprakları kısırlaştıran, yok eden, bitkileri ve canlıları yok eden anlayışı ortadan kaldırmayı ve en azından insanlarda buna dair bir farkındalık yaratmayı, bilinç aşılamayı ve bir örgütlenme yaratmayı istiyoruz. Bunu bu kapitalist cenderede tam olarak yapmamızın kolay olmayacağını düşünüyorum ama en azından böyle bir bilinç yaratma girişimimiz var bu aşamada. Başka illerde de kooperatifler kurup, şehirlerde tüketim kooperatiflerini geliştirerek bu düşüncelerimizi yaymaya çalışıyoruz. ”
(Devrim, 25, Kooperatif Çalışanı)

Kooperatifin web sitesinde ise kooperatifin amaçları ve üretim anlayışı şöyle açıklanıyor:

“Öncelikli amacımız emeği ve doğayı değersizleştiren devlet ve sermayenin tükettiği kolektif bilinci, üretim aşamasında yeniden diriltmek, dayanışmayı sağlamak ve doğayı koruyarak insanları sağlıklı gıdayla buluşturmaktır. Bu

⁸³ “Komünist Başkan Maçoğlu'nun danışmanı tutuklandı”, **İleri Haber**, 24 Ağustos 2017, (Çevrimiçi) <https://ilerihaber.org/icerik/komunist-baskan-macoglunun-danismani-tutuklandi-75451.html>, 1 Eylül 2019.

sistem içinde gıda egemenliğini tek başına kapitalizme bırakırsak sağlıklı gıdanın hayal olacağını bilmemiz gerek. Çünkü kapitalizm üreticilere kullanması gereken tohumu, ilacı, kimyasal gübreyi, fiyatı dayatır ve de çiftçiye kendine bağımlı hale getirir. Biz gıdada ki endüstriyel üretim tarzına karşı geleneksel üretimi savunuyoruz ve sisteminin merkezine üretici ile tüketiciyi koyuyoruz. Aracı ve tüccarları aradan çıkarıyoruz, üreticiden tüketiciye ulaştırıyoruz.”⁸⁴

Kendileriyle aynı veya benzer anlayışlarla ilişkiler geliştirmeyi amaçladıklarını belirten Devrim, Dersim’de Pülümür ve Hozat kooperatifleriyle bir ilişkilerinin/iletişimlerinin olduğunu belirtiyor. Devrim, Hozat kooperatifinin kendilerine daha yakın olmasına rağmen Pülümür kooperatifinin ise daha uzak bir mantıkla hareket ettiğini belirtiyor. Kendileriyle birebir aynı perspektifle Mersin’in Mut ilçesinde Kravda isminde bir kooperatifin kurulmasına öncülük ettiklerini belirten Devrim, amaçlarının kendileri gibi bir perspektife sahip olan kooperatiflerin kurulmasını teşvik ederek yaygınlaştırmak ve bunlardan geniş bir dayanışma ağı ve kooperatifler birliği oluşturmak olduğunu söylüyor. Devrim, 2017 ilkbaharında Ovacık’ta yapılan “Tohum takas şenliğini” başka kooperatiflerle ilişkilenmek için bir başlangıç olması amacıyla gerçekleştirdiklerini kaydediyor. Bu şenliği Seferihisar Belediyesi’yle birlikte organize ettiklerini belirten Devrim, şenliklere oranın kooperatiflerinin katıldığını ayrıca Seferihisar, Nilüfer ve Tekirdağ Belediye Başkanlarının da bu etkinliklere gözlemci olarak katıldıklarını belirtiyor.

Kooperatifin yönetimde olan Devrim A. ise çalışmaya ilk başlarken esas amaçlarının tarıma küsmüş üreticileri tekrar üretime yönlendirmek ve bunu yaparken de belirli bir miktar para kooperatife kalıyorsa bununla toplumsal amaçlı işler yapmak olduğunu belirliyor. Devrim A., kooperatifin ilk olarak 7 kişiyle kurduğunu ancak şuan 17 ortağı olduğunu belirterek ilçenin diğer bölgelerinde buralarda atıl bulunan başka kooperatifler olduğu için kooperatif açma koşullarının olmadığını belirtiyor. Ancak Devrim A.’ya göre buna gerek de yok çünkü kooperatifin ortakları 17 kişi olmasına rağmen kooperatif şuan Dersim genelinde 237 üreticiyle çalışıyor (bu sayı görüşme yaptığım süreçten sonra artmış olabilir), yani insanlar kooperatifin ortağı olmasalar da kooperatifle bir sözleşme yaparak ürünlerini kooperatife verebiliyorlar. Yöneticilerin

⁸⁴ “Hakkımızda”, **Ovacık Doğal**, (Çevrimiçi) , <https://www.ovacikdogal.com/ic/hakkimizda>, 1 Eylül 2019.

belirttiklerine göre kooperatifin ortağı olmak, başka kooperatiflerde olduğu gibi kar elde etmek anlamına gelmediği için (ortaklar kardan pay almıyor) ortak olmanın bir ayrıcalığı yok. Kooperatifin yönetiminde olan kişiler de herhangi bir ücret veya imtiyaza sahip olmadan gönüllü olarak çalışıyorlar.

“Ovacık Doğal” adında bir markası olan kooperatif, üreticilerden aldığı ürünleri ilk etapta internet siteleri üzerinden kargo ile satarken sonrasında ürünleri doğrudan satabilmek için kurulan ve Türkiye’nin çeşitli illerinde satış şubeleri olan S.S. Ovacık Doğal Tüketim Kooperatifi üzerinden de satmaya başlamış.⁸⁵ Şuan tüketici kooperatifinin İstanbul, Ankara, İzmir ve Dersim’de toplam beş satış ofisi bulunuyor. Tüketim kooperatifinin sayfasından duyurulduğuna göre İzmir’de bir satış ofisi daha açılması planlanırken, Eskişehir’de de bir satış ofisi açılmak üzeredir.⁸⁶ Bu satış ofisleri Ovacık Doğal markası dışında benzer prensiplere göre çalışan başka kooperatiflerden de (Örneğin Hopa Çay Kooperatifi) ürün alıp satmaktalar. Kooperatif bünyesinde şuan nohut ve fasulye gibi tahıl ürünlerinin yanısıra bal, kaşar peynir, tuz, dut kurusu, pekmez gibi ürünler bu tüketici kooperatifleri aracılığıyla satılmaktadır.

Kooperatif kurulmadan önce ürünlerini perakende olarak direkt satan kişiler dışında diğer üreticilerin ürünlerini tüccara sattıklarını söyleyen Devrim A., tüccarların da ürünleri toptancılara sattığını ve ürünlerin daha sonra marketler tarafından satın alınarak tüketicilere ulaştırıldığını ve bu ağ içerisinde tüccarlar, toptancılar ve market/dükkân sahipleri kazanç sağlarken üreticilerin çoğu zaman neredeyse yaptıkları masrafı ve verdikleri emeğin karşılığını dahi alamadıklarını belirtiyor. Kooperatifin üreticiye sağladığı en büyük yararın bu aracılığı aradan çıkararak küçük üreticilere ürünlerini doğrudan satma imkânı sağlamak olduğunu belirtiyor. Kooperatif yöneticilerinin aktarımına göre kooperatifin kar marjı ise yüzde 5 ile 6 arasında değişmektedir ve bu neredeyse kazancın tamamının üreticiye kaldığını göstermektedir. Ayrıca ürünlerin ücreti satış ofislerine gittikten hemen sonra üreticilere ödenmektedir. Bu kardan elde edilen kazançla ise hem kooperatifin sürekli çalışanları olan kişilerin maaşı ödenmekte hem de öğrencilere burs vermek, ilçedeki anaokuluna gıda yardımı

⁸⁵ Burak Bağçeci, “Ovacık Kooperatifi’nin doğal ürünleri İstanbul’da”, **Evrensel Gazetesi**, 21 Ekim 2017, (Çevrimiçi) , <https://www.evrensel.net/haber/335770/ovacik-kooperatifinin-dogal-urunleri-istanbulda>, 1 Eylül 2019.

⁸⁶ **Ovacık Doğal Facebook** , (Çevrimiçi) , <https://www.facebook.com/ovacikdogalizmir/> , 1 Eylül 2019.

yapmak, çeşitli toplumsal sebeplerle ekonomik olarak zor durumda kalmış olan bazı ailelere parasal yardım sağlamak, kooperatif bünyesinde kurulan bir kültür evinin kirasını ve masraflarını karşılamak gibi sosyal dayanışma ağları sağlanmaktadır.⁸⁷

Devrim A.'nın aktarımına göre ürünlerin fiyatları kooperatif yönetiminin çağrısıyla düzenlenen toplantıda üreticiler ve tüketiciyi temsilen bulunan kişiler tarafından belirlenmektedir. Bu toplantıda üreticilerin maliyetlere, kooperatifin piyasa koşullarında maliyete dair bir sunum yaptığını, tüketicinin ise pazarda ürünün ne kadara satıldığına dair bir yorum ve öneride bulunduğunu belirten Devrim A., bu istişare sonrasında ürünlerin fiyatlarının ortak bir şekilde belirlendiğini kaydediyor. İfadelere göre üreticiler ve tüketicilerin anlaşmadığı bazı durumlarda kooperatif kendi kar marjından feragat edebilmektedir. Örneğin bu yıl Arıcılar Birliği'yle anlaşılabilmesi üzerine kooperatif bal fiyatlarının çok artmaması için bu üründen aldığı kar oranını düşürmüştür.

4.3.3. Kooperatifin Gelişimi

Kooperatifin gelişimine bakıldığında kurulduğu günden bugüne ortaklarını, birlikte çalıştığı üretici ve işçi sayısını, ürün çeşitliliğini ve miktarını, Pazarını, karını, yarattığı sosyal dayanışma ağını ve marka değerini giderek arttırdığı görülmektedir.

“Kurulduğumuz günden bugüne üretimimiz ve karımız yüzde yüzden fazla arttı. Bu da aslında istendiği zaman kooperatifin başarılı olabileceğini gösteriyor”⁸⁸ (diyen kooperatif yöneticileri kooperatifin kurulmasıyla bölgede ekilebilir olan arazilerin çok büyük bir bölümünün ekilmeye başlandığını ve bunun yüzde yüze doğru gittiğini ve bölgede üretimden kopmuş ve soğumuş olan halkın önemli bir kısmının tekrar ekim yapmaya başladığını kaydediyor. Kooperatifin yarattığı olanaklar sayesinde ilçeye geri dönüşler yaşandığını belirten kooperatif çalışanı Devrim, ilçeye tamamen geri dönüş yapanlar dışında birçok kişinin de üretim sezonunda ilçeye gelerek kış aylarında çetin doğa koşullarında kaynaklı başka illerde bulunan evlerine döndüğünü belirtiyor. Örneğin Kedek köylü olan ve İstanbul’da yaşayan bazı kişilerin eskiden sadece tatil yapmak için kısa bir süreliğine köye geldiklerini ancak bazı

⁸⁷ Devrim, 29 Ağustos 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: Dersim.

⁸⁸ Devrim A., 3 Haziran 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: Dersim.

ailelerin artık ilkbahar aylarında bölgeye gelip ekim yaptıklarını ve sonbahar olunca yalnızca kışı geçirmek için İstanbul'a döndüklerini belirtiyor.

Kooperatif üretim alanları da giderek genişletmekte ve Dersim geneline yayarak bir yandan da merkezileştirmeye çalışmaktadır. Başlarda yalnızca tahıl üretimi yapan kooperatif 2018 yılında bölgede atıl durumda olan bir mandırayı alıp işler duruma getirerek burada kaşar peyniri üretimine başlamış, 2019 Şubatında ise kooperatife üretilen torbaların dikimi için bir tekstil atölyesi açılmıştır. Bu atölyede özel siparişler üzerine de üretim yapılmakta böylece üretim bütün yıl kesintisiz sürmektedir. Ayrıca kooperatif Temmuz 2019'da Dersim merkezde bulunan OSB'de bazı bal üreticilerinin de ortak olduğu bir yer açarak burada bal paketleme gibi işlerin yapılmasını sağlamaktadır. Bu yerin uzun vadede bal çerçevesi üretmek, ürün paketlemek gibi başka üretim alanlarıyla geliştirilmesi planlanmaktadır. Kooperatif yöneticileri bu yeri açmalarının sebebinin başka ilçelerden de ürün almalarından dolayı daha merkezi bir konumda olan bir yere ihtiyaç duymaları olduğunu kaydediyor. Eleme ve diğer atölyelerin Ovacık'ta kalacağını belirten yöneticiler Dersim merkezde bulunan üretim atölyesinde bal çerçevesi üretimi ve pekmez üretimi gibi başka üretimleri de yapmayı planladıklarını belirtiyor.⁸⁹

Kooperatifin sağladığı toplumsal dayanışma ve yardımlaşma alanları ve sayıları da artmaktadır. İlk yıllar sadece öğrencilere burs veren kooperatif, şuan hem ilçedeki anaokuluna gıda vermekte, hem ilçede bulunan dezavantajlı insanlara maddi yardım sağlamakta hem de ilçede kurdukları Behzat Firik Kültür Evi'nin masraflarını karşılamaktadır. Behzat Firik Kültür Evi'nde bazıları kooperatifin atölyelerinde çalışan işçiler olan gönüllü hocalar, çocuklara ve gençlere enstrüman kursları vermekte ve bir çocuk korosunu yürütmekteler. Çocuklar için bir drama kursu da bulunan kültür merkezinde ayrıca film gösterimleri, ebru kursu gibi farklı etkinlikler de var.⁹⁰

Kooperatifin amaçlarında belirtildiği gibi diğer kooperatiflerle bağımlı geliştirmeye ve yaygınlaşmaya başlanması da bir başarı olarak okunabilir. İlişki kurulan kooperatiflere ek olarak Mersin'in Mut ilçesinde aynı perspektifle Kravda

⁸⁹ Devrim A., 3 Haziran 2019, Görüşmeyi yapan: Nülifer Aktağ., Yer: Dersim.

⁹⁰ "Behzat Firik Kültür Evi Çocuklar İçin Bir Kültür Deryası", **PİRHA**, 26 Ağustos 2019, (Çevrimiçi) , <https://www.pirha.net/behzat-firik-kultur-evi-cocuklar-icin-bir-kultur-deryasi-video-186309.html/26/08/2019/>, 1 Eylül 2019.

isimli bir kooperatifin kurulması da başlangıç açısından önemlidir. Kooperatifin perspektifinin başka yerlerdeki üreticilere de üretim yapma noktasında ilham verdiği görülmektedir. Dayanışma vurgusuyla kurulan kooperatifte birçok işin dayanışma ve gönüllülikle yapılması ve kooperatife destek verenlerin sayısının artması da kooperatif açısından önemlidir.

4.3.4. Sorunlar, Zorluklar, Dezavantajlar, Engeller

Büyük bir dayanışma ve gönüllü emekle kurulan kooperatif kapitalizm koşulları içerisinde çeşitli dezavantajlara sahiptir. Kooperatif yönetiminin ifadelerine göre öncelikle üretimin genel olarak ilkel koşullarda ve yoğun insan emeğiyle yapılması zorluklar getirmektedir. Uzman kişiler konusunda eksikliklerin olduğunu kaydeden yöneticiler kısmi olarak ilçe tarımdan destek alabildiklerini onun dışında ise sadece üreticilerin yıllara dayanan beceri ve bilgisinden faydalandıklarını belirtiyor.

Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi Dersim zorlu bir coğrafyaya sahiptir ve iklim koşulları oldukça serttir. Bu yüzden Dersim’de tarımsal üretimin koşulları da oldukça zordur. Genel kirletilmemiş bir doğaya sahip olması doğal tarım yapılabilmesi açısından büyük bir dezavantajdır (ki bu durum Fırat Kalkınma Ajansı’nın raporlarında da özellikle vurgulanmaktadır) ancak kış mevsiminin uzun sürmesi topraktan yılda yalnızca bir kez ve kısa bir süre verim alınabilmesini sağlamaktadır. İklim koşullarının sertliği ve çoğu zaman hesaplanamaz oluşu zaman zaman ürünlerin telef olması da sebep olabilmektedir. Bu anlamda Kızık köylülerinin gerçekleştirdiği ortak ekimde yağmur zamanını ve işgücünü iyi hesaplayamayıp ürünün telef olmasına sebep olmaları iyi bir örnektir.

Kooperatif yöneticilerinden Devrim A. ise, “Küçük kooperatiflerin büyük kapitalist işletmelere oranla dezavantajı onların pazarı inceleyecek ve ona göre üretim planlaması vs. yapacak koşullarının olmaması. Şirketlerde bunu üst düzey yöneticiler yapıyor ama kooperatifte herkes bir şekilde küçük üretici. Büyük şirketlerde bu işi yapanların bu konularda eğitimi, mesleki deneyimleri ve bilgileri var” sözleriyle kapitalist pazarda kooperatiflerin yaşadıkları bir diğer soruna değiniyor.⁹¹

⁹¹ Devrim A. , 3 Haziran 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ., Yer: Dersim.

Kooperatif yöneticileri, devletin ve karşıt görüşlerden partilerin kooperatifin çalışmalarını engellemek ve itibarsızlaştırmak için çeşitli yalanlara başvurabildiğini de aktarıyor. “Bunlar yapamıyorlar”, “Sizin ürünleriniz diye getirip başka bölgelerin ürünlerini satıyorlar”, “Biz daha iyiye satarız” şeklinde yanlış bilgilendirmeler yoluyla kendilerini yıpratmaya dönük saldırılara rağmen kooperatifin halkta ciddi bir bilinç yarattığını ve kooperatifi sahiplendiğini belirtiyorlar. Bu tür yanlış bilgilendirmelerin ve kara propagandaların özellikle seçim dönemlerinde karşıt parti temsilcileri ve bazı devlet yetkilileri tarafından gizlice dillendirildiğini kaydeden kooperatif yöneticileri, bu kesimlerin böylesi kolektif çalışmalara yönelik şimdiye kadar hiçbir çabaları olmamasına rağmen bu şekilde bir propagandayla siyasi bir çıkar gözettiklerini belirtiyor. “Çin’den bile ürün getirdiğimizi iddia edenler” var diyen kooperatif yöneticileri, bazı siyasi partilerin de rekabetçi bir düşünceyle kendilerinin bu işi daha iyi yapabileceklerini, kooperatifin ürünleri ucuza aldığını iddia ederek kendilerinin daha pahalıya alacaklarını söyleyerek propaganda yapmaya çalıştıklarını belirtiyor.⁹² Bölgede daha önce kurulup kapanan kooperatiflerin çoğunun genellikle kişisel rant elde etmek isteyen kişilerin iktidar partilerine yakınlıkları sayesinde bir hibe alarak proje yapıp para elde edip sonra da kaçma mantığıyla kurulduklarını, bölgede bu şekilde kurulup bırakılmış çok fazla kooperatif olduğunu kaydeden kooperatif yöneticileri, ilk defa 94 Mahallesi Ovacık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi’nin bu alanda farklı bir perspektif ortaya koyduğunu belirtiyor. Kooperatif yöneticilerinden Devrim A. ise 1 Mart 2019 yerel seçimlerinde Ovacık Belediye Başkanı seçilen CHP’li Mustafa Sarıgül ise 94 Mahallesi Ovacık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi’nin daha önce belediyeden kiraladığı ve eleme atölyesi ve diğer işleri için kullandığı yeri, kira kontratı yapılırken belediye meclis kararında bir kişinin imzasının eksik olduğu iddiasıyla iptal etmeye çalıştığını belirtmektedir. Belediye, bu sebeple şuan kooperatifle davalı durumdadır.

Kooperatif bünyesinde yapılan üretim kapsamında gelişme potansiyeli bulunan bir diğer sorun da su paylaşımı sorunu olarak görülmektedir. Şuan mevcutta su

⁹² Örneğin daha önce başka bir siyasi partinin girişimiyle bölgede organik sertifikalı ürünler yetiştirilerek şirketlere pazarlanmaya çalışılmıştır. Ancak iyi yürütülemeyen bu kooperatif bu yüzden şuan atıl durumdadır. 94 Mahallesi Ovacık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi’nin yakaladığı başarıdan sonra bu kooperatif yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır.

paylaşımından kaynaklı somut bir sorun yaşanmamıştır ancak bölgede yaşayan bazı kişilerin aktarımlarından suyun düzensiz ve eşitsiz olarak kullanıldığını ve bunun ilerde üretim daha çok arttığı takdirde sorunlara yol açabileceğini kanısını edindim. Bu konuda kendisi de eski bir üretici olan kooperatif eleme işçisi Gülizar'ın aktarımları önemlidir:

“ Şuan ama su yetmiyor çok fazla ekim yapılıyor. Mesela yatılının orada eskiden çok tarla ekilmiyordu. Ama şimdi herkes ekıyor. Bizim su da oradan geliyor. Oradan kesiyorlar. Ovacık milleti hep ekıyor. Haziran ayıdır mesela ama şimdi bile su çok azalmış. Buradakiler çok ekmiyor az insan ekıyor. Eğer bu köyde herkes ekse burada ekenlere su yetmeyebilir. Şuan eşim de belediyede çalıştığı için ben tek başıma ekemem. Ama ben isterdim üretici olmayı. Eşim bu konuda olumsuz bakıyor biraz. Uğraşmak istemiyor. İnsanların çoğu artık ürünü elinde kalmıyor diye direk üretiyor. Eskiden mesela Kedek'te insanların elinde kalabiliyormuş. Ama şimdi kalmıyor. İnsanlar su kullanımında ihmalkâr davranıyor. İyi organize etmiyor su kullanımını. Rastgele salıyorlar insanlar suyu. ” (Gülizar, 48, eleme işçisi)

4.3.5. Üreticiler

Öncesinde de belirttiğim gibi kooperatife bağlı olan 237 civarında üreticinin tamamı küçük üreticidir. Kooperatif her üreticiyle ürünlerini almadan, zirai ilaç ve suni gübre kullanılmayacağı, doğaya zarar verilmeden üretim yapılacağı gibi taahhütleri içeren bir sözleşme yapmaktadır. O yıl ürününü kooperatife verecek herkesin ürün ekimi yapılmadan önce kooperatifle sözleşme yapması ve ekeceği ürünün miktarını ve türünü kooperatife bildirmesi gerekmektedir. Böylelikle üreticilerin başka bir yerden mal alıp kooperatife verme ihtimalleri ortadan kalkmaktadır. Aynı zamanda kooperatif çalışanları özellikle yeni bağ kurulan üreticilere giderek yer ve ürüne dair tespit ve denetimde bulunabilmektedir. Üreticilerin yaptığı ekimin ve üretimin kooperatifin ilkelerine uygun olup olmadığı bizzat üreticilerin birbirini denetlemesi yoluyla da yapılmaktadır. Bu şekilde kooperatifin ilkelerine aykırı bir durumun oluşması ihtimali en aza indirilmeye çalışılmaktadır.⁹³

Kooperatif yöneticilerinden Devrim A., kooperatifin üreticiyle sürekli dayanışma içerisinde olduğunu, kooperatifin üreticilere eğitim ve ekim konusunda bilinçlendirme/bilgilendirme desteği sunduğunu kaydediyor. Üreticiler ve işçilerde

⁹³ Devrim A., 3 Haziran 2019 ve Devrim, 29 Ağustos 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ,, Yer: Dersim

dayanışmacı bir üretim ve çalışma tarzına yönelik bir bilinç oluşmasını istediklerini belirten kooperatif eski yöneticisi Devrim ise, bu amaçla işçi ve üreticilerle belirli aralıklarla toplantılar gerçekleştirdiklerini belirtiyor.⁹⁴ Toplantıların gündemleri ise kooperatifin genel durumuna ilişkin bilgilendirmeler, üreticilerin sorunlarına yönelik tartışmalar, ürün fiyatı belirleme ve sağlıklı gıda nedir gibi çeşitli konular olabilmektedir. Devrim, bu toplantılarda üreticilerin zaman zaman kooperatifin perspektifinden uzak fikirler savunabildiklerini, örneğin bazı üreticilerin “kooperatif neden Ovacık dışındaki üreticilerin ürünlerini alıyor? Sadece bizim ürünlerimizi alsın ve daha pahalıya satsın” şeklinde yalnızca kendilerini kalkındırmaya yönelik taleplerde bulunabildiklerini kaydediyor. Bu tür durumlarda üreticileri ikna etmeye çalıştıklarını belirten Devrim, ikna edemediklerinde ise bu yönde uzun süreye yayılan çalışmalar yürüttüklerini kaydediyor. Toplantılarda en çok konuşulan konulardan birinin de üretime yönelik olduğunu belirten Devrim, insanların neden sağlıklı ürünler ürettiğini, insanları buna iten nedenlerin ne olduğu konusunda konuşup neden sağlıklı ürünler üretmek gerektiği konusunda tartışmalar yürüttüklerini belirtiyor. Bu yöndeki çabalarında büyük oranda başarı sağladıklarını düşünen Devrim, bugün bölgedeki üreticilerin sağlıklı gıdalar üretebilmek için artık birbirilerini denetlediklerini belirtiyor. Çakan bu tür konularda üreticileri daha fazla bilinçlendirebilmek için içerisinde bilim insanlarının da sunumlar yaptığı tohum takas şenlikleri organize ettiklerini, bu yıl aynı zamanda Ekim ayında bir hasat şenliği de düzenlemeyi planladıklarını belirtiyor.

Zirai ilaç ve suni gübre kullanma konularında ve kooperatifin yarattığı pazarlama avantajının (aracı olmadan üreticinin kazanması) kooperatif kurulduğu günden bugüne üreticiler tarafından artık daha iyi kavrandığını belirten Devrim, üreticilerin aynı zamanda kooperatifin yarattığı sosyal dayanışmanın (örneğin üreticilerin çocukları ya da bölgede yaşayan ve üretime katılamayan ailelerin çocukları kooperatif sayesinde burs almaktadır) önemini de daha iyi gördüklerini ve bu yüzden kooperatifi çok daha fazla sahiplendiklerini kaydediyor.

⁹⁴ “Ovacık Doğal Kooperatifi ve Üreticiler Belediyemizde Bir Araya Geldi”, **Tunceli Belediyesi**, 20 Ağustos 2019, (Çevrimiçi) ,<http://www.tunceli.bel.tr/icerik/25/899/ovacik-dogal-kooperatifi-ve-ureticiler-belediyemizde-bir-araya-geldi.aspx>, 1 Eylül 2019.

Ovacık ürünlerinin kooperatifle birlikte daha tanınır hale gelip popülerleşmesiyle ürünlerin piyasa değerinin arttığını söyleyen Devrim, bazı tüccarların peşin fiyatına kooperatifin verdiği fiyatın birazcık daha üstüne bir para teklif ederek kooperatife bağlı üreticilerden ürün almak istediklerini (bu durum pazar değeri artan Ovacık ürünlerinin daha fazla bir fiyata satılsalar dahi talep edilebildiklerini göstermektedir), ancak üreticilerin bu tüccarlara yine de ürünlerini vermediklerini kaydediyor. Kendilerine bu tür teklifler sunulduğunu kaydeden bazı üreticiler, kooperatifin üretim yapabilmelerini sağladığını ve kooperatifi üretimlerinin garantörü olarak gördükleri ve yarattığı sosyal dayanışma ağıyla toplumsal bir fayda sağladığını bildikleri için bu teklifleri kabul etmediklerini belirtmişlerdir. Kooperatif yöneticilerinin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Ovacık'ta üretim yapanların çok büyük bir çoğunluğu ürünlerini kooperatife vermektedir ve Dersim genelinde de durum buna yaklaşmaktadır. Devrim, bu sebeple üreticilerden ürün alamayan bazı tüccarların Elazığ gibi yerlerden ucuza nohut ve fasulye satın alarak Dersim merkezde ya da başka illerde “Ovacık ürünü” diye satarak dolandırıcılık yaptıklarına tanık olduğunu belirtiyor.

Kooperatife bağlı üreticilerin çoğu küçük üretici olduğu için genellikle üretim yaparken işçi çalıştırmamakta ve üretimi aileyle birlikte yapmaktadır. Bazı köylerde (Önreğin Adaköy) üreticiler birleşerek hasadı eski “yerğat” usulüyle imece biçiminde yapmaktadır. İmece usulünün olduğu yerlerin daha çok genç üreticilerin olduğu yerler olduğu göze çarpmaktadır. Görece daha fazla tarlası olan veya aile fertleri fazla olmayan kişiler ise bölgede tarım işçisi olarak çalışan kadınları günlük yevmiye ile çalıştırmaktadır. Bir üreticinin belirttiğine göre bu kadınlar ilk defa belediyenin ekim yaptığı sene yapılan üretimde ücretli işçi olarak çalıştırıldıklarını, o zamandan sonra bu kadınların bölgede işçiye ihtiyaç oldukça tarlalara çalışmaya gittiklerini belirtmiştir. İşçilerin bağlı olduğu kimse olmadığını (‘dayıbaşı’ gibi), bölgenin küçük olmasından kaynaklı insanların birbirini tanıdığı ve işçiye ihtiyaç olduğunda işçilere ulaşabildiği belirtilmiştir. Küçük üretim yapılan köylerde özellikle kadınların çok yıprandığı ve erkeklere oranla daha fazla çalıştıkları gözlemlenmiştir. Kede köyünde kooperatife süt ve bakliyat üreten üreticilerle yaptığım görüşmelerde iş bölümünde

cinsiyetçi bir ayrımın olduğu ve kadınlara daha çok ve yorucu işler düşmesine rağmen kadınların elde edilen gelire birebir müdahil olamadıklarını gözlemledim.⁹⁵

4.3.6. Destekler, Teşvikler, Kolektif Üretim

Kooperatif ilk kurulduğunda daha önce hasattan elde edilen ürünler üreticilere tohum ve mazot desteği olarak verilmiştir. Ancak sonrasında üretici sayısı arttığı ve kooperatifin olanakları sınırlı olduğu için kooperatifin sunacağı destek ve teşvikler sınırlanmak durumunda kalmıştır. Tohum ve mazot desteği gibi yardımlar öncelikli olarak dezavantajlı gruplara (örneğin kadınlar) ya da kolektif/ortak ekim yapacak üreticilere verilmektedir. Örneğin geçtiğimiz yıl kooperatif Kızık Köyü Derneği ve Kızık Köylüleriyle ortak bir üretim yapmıştır ve bu ortak üretime tohum ve mazot desteği sunulmuştur. Bu yıl ise Nazımiye’de kadınların yaptığı ortak ekime, Hozat, Dersim Merkez’de ve Mazgirt’in Akpazar beldesinde ortak üretim yapan gençlere ve Ovacık’ta ortak üretim yapan iki köye tohum ve mazot desteği sunulmuştur.

Ortak üretimin nasıl yapıldığı, verimliliği, avantajları ve ortaya çıkardığı sorunları anlamak için 2018 yılında Ovacık’a bağlı Kızık Köyünde ve Hopik köyünde yapılan ortak üretimleri incelemek faydalı olacaktır.

Kızık köyü deneyimini incelemek amacıyla kooperatif yöneticileri, Belediye Başkanı ve Kızık Köyünde yapılan kolektif üretime katılan bir üreticiyle görüştim. Kızık Derneği, kooperatif ve 10 köylünün ortak bir protokol imzaladığını belirten kooperatif yöneticisi Deniz Yerlikaya, Kızık Köyü’nde 400 dönümlük bir arazide ortak olarak fasulye ekildiğini belirtiyor. Anlaşmaya göre üretim sonucunda ortak olan üreticilerin sahip olduğu toprak miktarına bakılmaksızın, elde edilen gelir içerisinde masraflar çıkarıldıktan sonra eşit bir şekilde üreticilere, derneğe ve kooperatife pay edilecektir. Ekim arazilerin bir kısmı ortaklara ait bir kısmı ise köyde yaşamayan kişilerin izin alınarak ücretsiz bir şekilde kullanılan arazileridir. Bu projenin köylülerin talebi ve isteği üzerine ortaya çıktığını kaydeden Yerlikaya, zaten kooperatifin de amaçları arasında yer alan bu pilot uygulama için, “Köylüler bu şekilde ortak ekildiğinde verimin daha yüksek olabileceğini de görüyor. Bireysellikten çıkıp

⁹⁵ Geyik, Kedek Köyü Kooperatif Üreticisi, 4 Haziran 2019, Görüşmeyi yapan: Nülüfer Aktağ., Yer: Dersim.

kolektif üretimi teşvik etmiş olduk. Ama bu anlaşmada şayet zarar olursa bu zararı kooperatifin karşılayacağını garanti ettik. Bu bir pilot uygulamaydı. Eğer tutarsa yaymayı düşünüyoruz. Araştırma yapıyoruz, sahada çalışıyor bir proje ortaya koyuyor ve uyguluyoruz. Eğer veriler kötü gelirse bunu değiştiriyor ve revize ediyoruz. Bizim amacımız diğer kooperatiflerle birlikte ortak bir çatı altında birleşmek. Eğer kapitalistler TÜSİAD veya MÜSİAD altında birleşiyorsa biz neden birleşmeyelim” ifadelerini kullanıyor. ⁹⁶

Ortak üretimin bir zorunluluk haline gelmeye başladığını belirten Maçoğlu ise, bir köylünün hem tarım hem de hayvancılığı bir arada yapamayacağını, çünkü coğrafyada daha çok 50-60 yaş üstü bir nüfusun kaldığını ve bu insanların birkaç işi birarada yapma koşullarının olmadığını ve işgücü sorununun ortaya çıktığını belirtiyor. Bu şartların köylünün ortak üretimini teşvik etmeye başladığını anlatan Maçoğlu, Kızık köyündeki köylülerin bu kolektif ekim döneminde kendi aralarında bir iş ve görev bölüşümü ve planlaması yaptıklarını ve böylelikle üreticilerin çalışmalarından daha fazla verim aldığından bahsediyor. ⁹⁷

Kızık köyünde yapılan ortak üretime dâhil olan üreticilerden biri olan Savaş ise bu süreçte, ekim, sulama ve tarla nöbeti gibi işlerin üreticiler tarafından dönüşümlü olarak sırayla yapıldığını, hasat zamanı gelince de ürünün üreticiler, yevmiyeli işçiler ve Kızık Derneği ve kooperatifin çağrısıyla hasada katılan gönüllüler tarafından yapıldığını belirtiyor. Ancak bu çalışmada dikkat çekici olan yanlardan biri ortak olan üreticilerin bir kişi hariç (onun da kocası ölmüştür) tamamının erkek olması, tarlada yevmiyeli olarak çalıştırılan kişilerin ise aile ferdi ya da üreticilerin komşusu olan kadınlar ve gençler olmasıdır. Bu uygulama bu kolektif üretim yapılırken erkeklerin mülkiyetin sahibi olarak görülüp ortaklığın onlar üzerinden kurulduğunu ve bu anlamıyla kooperatifin cinsiyet eşitliği ilkesiyle uyuşmadığı görülmektedir. Savaş’ın ifadelerine göre yevmiyeli çalışan 12 işçiye günlük 80 TL verilmiş ve işçiler bu çalışmadan çok memnun kalmıştır. İşçilere köydeki işlerini yapmaları konusunda esneklik sağlanmış, örneğin evde yapılması gereken bir işi varsa ya da hayvanlarıyla ilgilenmesi gerekiyorsa yarım güne varana kadar dahi izin verilmiştir. Bu çalışma

⁹⁶ Devrim , 3 Haziran 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ,, Yer: Dersim.

⁹⁷Fatih Mehmet Maçoğlu , 29 Ağustos 2019, Görüşmeyi yapan: Nülfir Aktağ,, Yer: Dersim.

sırasında çalışanların aynı zamanda işe başlayıp bitirdiğini ve aynı zamanda paydos ettiğini gönüllülerin ise dışarda geldikleri için daha geç gelebildiklerini ve dönmeleri gerekiyorsa akşam daha erken çıkabildiklerini kaydediyor. “Kesinlikle kimse kimsenin üzerinde baskı yapmıyordu daha hızlı veya çok çalışması için. Bizim amacımız zaten kolektif bir anlayışı geliştirmekti buna izin vermezdik.” diyen Savaş, çalışmanın genel olarak çok olumlu geçtiğini ve kendileri için çok motive edici olduğunu belirtiyor. Çalışmada yaşanan aksaklıkların ise sonlara doğru iyi hesaplama yapılamadığı için (toplama işleri için işçi tutup tutmama tartışması yapılmıştır) ürünün bir kısmının yağmur altında kalarak telef olması olduğunu belirtiyor. Bu sebeple yaklaşık 70-80 bin TL’lik bir ürün yağmur altında kalarak telef olurken yaşanan zarardan kaynaklı Kooperatif ve Kızık Derneği’nin üreticiye destek olmak için kendi payından vazgeçtiklerini belirtiyor.

Savaş, başlattıkları bu kolektif üretime bu sene de devam ettiklerini ancak bu yıl kolektife ortak olanların sayısının beşe indiğini ve ettikleri araziye de azalttıklarını belirtiyor. “Biz kendini yeterince işe vermeyen iyi çalışmayan ve bazı prensiplere uymayan bazı ortakların olmaması gerektiğini düşünüyorduk ve bunlar zaten kendiliğinden ayrıldı” diyen Savaş, “Bu çalışmamız çevrede örnek oldu. İnsanlar ikili üçlü gruplar halinde ortak tarla ekmeye başladılar. Ayrıca genel olarak bölgede üretim arttı. Ürünlerimizin kooperatif üzerinden rahatlıkla satılma koşulu var. Biz bu çalışmayı aynı zamanda kolektivizm için bir model olacağını düşünüyoruz o yüzden bizim için önemli. Politik bir amaç için anlamlı.” sözleriyle yaptıkları çalışmanın perspektifine vurgu yapıyor. Daha önce İstanbul’da tekstil işçisi olarak çalışan Savaş, bu işi tekstil işine kıyasla çok daha iyi bulduğunu belirterek, “Özellikle politik olarak görüşlerime de uygun bir model olduğu için destekliyorum” diyor. Bu modelin verimli olduğunu ve gelişebileceğini düşünen Savaş, bunun daha yaygın bir şekilde uygulanması gerektiğini savunuyor.

“Ben bu modelin verimli olduğunu ve gelişebileceğini düşünüyorum. Bu daha yaygın bir şekilde uygulanabilir. İstanbul’daki tekstil işine kıyasla bu işim kesinlikle her açıdan daha güzel. Özellikle politik olarak görüşlerime de uygun bir model olduğu için destekliyorum.” (**Savaş, Kooperatif üreticisi, Kızık Köyü**)

Hopik köyünde ise üniversiteden yeni mezun olmuş olan biri Hopikli, diğer ikisi Dersim dışından gelen ikisi kadın üç genç ortak bir şekilde Hopikli kişinin ailesinin ve köyde yaşamayan kişilerin tarlalarına nohut ekimi yapmıştır. Ancak burada yapılan ekim kök çürümesi, tarla yeterince korunmadığı için domuz girmesi vb. sebeplerle çok verimli olmamıştır. Benzer bir şekilde bu yıl da Dersim merkezde gençler tarafından yapılan kolektif üretimde de deneyimsizlik ve acemiliklerden kaynaklı ürün verimliliği düşük olduğu anlaşılmıştır.⁹⁸

Bu deneyimlerden kooperatifin teşvik ettiği ortak üretim çalışmalarının ilgi görüp artmasına rağmen genelde deneyimsiz ya da uzun zamandır üretmeyen üreticiler tarafından gerçekleştirildiği için verimlilik ve planlama konusunda sorunlar ortaya çıktığı görülmektedir. Gençlerin ettikleri tarlalarda işi bilmeme ve deneyimsizlik gibi olgular göze çarparken, Kızık köyünde ise üretim miktarının fazla olması ve çalışma ve zaman planlamasının iyi yapılamaması göze çarpan sorunlardır. Kızık köylülerinin de öncesinde daha çok hayvancılıkla ilgilendikleri ve tarımsal üretimle bağlarının çok olamamasından kaynaklı böylesi büyük bir kolektif üretimi iyi yönetememiş olmaları olasıdır. Bu çalışmalarda genel olarak kooperatifin de yönlendirme, bilgilendirme ve koordinasyon konusunda eksik kalmış olma ihtimali vardır.

4.3.7. Gönüllü Çalışmalar

Gönüllü çalışmalar fikren ve şeklen 1970’li yıllarda devrimcilerin köylerde yürüttükleri çalışmalara çok benzemektedir ve esasen bu çalışmaların bir devamı olarak okunabilir. Kooperatif bünyesinde gerçekleştirilen gönüllü çalışmalar daha çok kolektif ortak ekimlerin olduğu tarlalarda yapılmaktadır. Gönüllü çalışmalar ilk iki sene belediyenin öncülüğünde ekilen tarlalarda yapılmış, sonrasında ise biraraya gelerek kolektif üretim yapan Kızık Köyü gibi köylülerin ve Hopik köyündeki gençlerin yaptığı ekimde gerçekleştirilmiştir ve amacı ortak üretimi teşvik etmektir. 2019 yılında Dersim’in birçok bölgesinde kooperatife üreten üreticiler ortak tarlalar ekmiştir ve bu tarlaların hasadında da gönüllüler emek vermiştir.

⁹⁸ “Kentte Tükenmeyi Bırakıp Köyde Üretmeyi Seçen Dersimli Gençler”, Sevim Kahraman, Hüseyin Yaşar, **PİRHA**, 16 Ağustos 2019, <https://www.pirha.net/kentte-tukenmeyi-birakip-koyde-uretmeyi-secen-dersimli-gencler-video-184437.html/16/08/2019/>, 1 Eylül 2019.

Bu çalışmalar sırasında tıpkı 1970’li yıllarda olduğu gibi hep birlikte politik şarkılar ve halk şarkıları söylenmekte ve çeşitli konulara dair sohbetler ve tartışmalar yürütülmektedir. Arkadaşlarıyla birlikte kolektif olarak tarla ektiklerini belirten üniversiteden yeni mezun olan Deniz, hasadı çeşitli yerlerden gelen gönüllülerle birlikte ortak bir şekilde yaptıklarını ve bu çalışmalar esnasında şarkılar söyleyip güncel siyasal gelişmelere ilişkin tartışmalar yürüttüklerini belirtiyor. Kooperatif çalışanı Çakan, çalışmalar esnasında toplumsal cinsiyet sorunu, sosyalist hareketin durumu gibi konular hakkında dahi hem çalışırken hem de yaptıkları kısa molalarda tartıştıklarını belirtiyor. Bu çalışma esnasında kimsenin kimseyi baskılamadığını ve herkesin gönüllü olarak emek verebildiği kadar emek verdiğini belirten Deniz, kendi tarlaları o sene koşullardan kaynaklı çok verimli olmadığı ve bu yüzden toplanacak çok ürün olmadığı için çalışma disiplini biraz daha gevşek tuttuklarını ve sohbetlere daha fazla zaman ayırabildiklerini belirtiyor.

İlk iki yıl belediyenin öncülüğünde yapılan ekimlerin hasadı büyük oranda gönüllü emeği kısmen de ilçede yaşayan kadınlar tarlalarda istihdam edilerek yapılmıştır. Belediye Başkanı, belediye çalışanları, bölge halkından katılanlar ve dışardan gelen gönüllülerle kalabalık bir ekip oluşturulurken, bu hasat çalışmaları basının özel ilgi gösterdiği ve çalışmaların popülaritesini arttıran çalışmalara dönmüştür.⁹⁹ Sonraki yıllarda da ortak hasat toplama çalışmalarının Belediyenin öncülüğünde her sene devam ettiği görülmektedir.¹⁰⁰

Belediyenin öncülüğünde ekim yapılan yıllarda gönüllü çalışmalara katılan Sevim, çalışmalara katılmalarındaki amacın belediyenin öncülüğünde geliştirilen bu süreçte halkı tekrar üretime katılmasını teşvik etmek ve dayanışmak olduğunu belirtiyor. Bu çalışmalar sırasında hep birlikte şarkılar söylediklerini, molalarda tartışmalar ve sohbetler gerçekleştirdiklerini açıklayan Sevim, gönüllülerin motivasyonunun yüksek olduğunu ancak verimliliğin gelen kişiler tarımsal üretimle çok alakalı kişiler olmadığı için görece daha düşük olduğunu kaydediyor.

⁹⁹ “Ovacık Belediyesi’nde nohut hasadı”, **Sözcü Gazetesi**, 10 Ağustos 2015, (Çevrimiçi) , <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/ovacik-belediyesinde-nohut-hasadi-905493/>, 1 Eylül 2019.

¹⁰⁰ “Gündem 'Komünist Başkan' hasada başladı”, **T24**, 22 Eylül 2018, (Çevrimiçi) , <https://t24.com.tr/haber/komunist-baskan-hasada-basladi,706324>, 1 Eylül 2019.

O dönem medyada geniş yer kaplayan haberlerde de gönüllülerin çalışmalara nasıl dâhil oldukları ve çalışmaları nasıl değerlendirdikleri röportajlarla ortaya konmuştur:

“Burada kolektif olarak, köylü ve kooperatif dayanışmasına destek için gönüllü geldik ve hasada katkı sunuyoruz. Birkaç gün tarlada çalışacağız. Burada elde edilecek kâr, köylüye dağıtılacak ve üniversitelerde okuyan çocuklarımıza burs olarak verilecek. Yürekten, gönüllü olarak bu üretime katkı sunuyoruz” (Şehriban Batar)

“Buraya katkı sunmak durumundayız. Bu projeler her zaman desteklenmeli, üretici teşvik edilmeli. Ovacık’tan başlayarak il geneline yayılan bu organik tarım üretim projesi bizleri çok mutlu etti. Köylümüz kazanıyor ve eline para geçiyor. Topluma organik ürün sunuluyor ve öğrencilerimiz burs alıyor. Bizler de günlerce burada gönüllü çalışarak katkı sunuyoruz.” (Kenan Dilekçi)¹⁰¹

4.3.8. İşçiler

Kooperatifin çalışma alanları geniş olduğu ve giderek büyüdüğü için yarattığı istihdam alanları da gelişmektedir. Kooperatife bağlı olarak iki muhasebe, iki de paketlemede olmak üzere dört sabit çalışan mevcuttur. Aynı zamanda mandırada da 4 tam zamanlı çalışan vardır. Tekstil atölyesinde ise on kişi çalışmaktadır. Kooperatifin sürekli çalışanları aylık çalışma saatleriye ortak bir kararla 39 saatte düşürülmüştür ve işçilere asgari ücrete ek olarak 220 TL yemek ücreti verilmektedir.¹⁰²

. Kooperatifin yarattığı diğer istihdam alanları ise paketleme ve eleme atölyeleridir. Bu atölyelerden eleme atölyesi birebir kooperatife bağlı değildir. Bu atölye üreticiler adına kooperatif tarafından kurulmuştur ve işçilerin ücretleri üreticilerin ürünlerinin gelirinden ayrıca kesilmektedir. Bazı üreticiler ise eleme işini evde kendisi yaparak ürününü kooperatife teslim etmektedir.

Kooperatif bu atölyelerde işe alımlarda kadınlara pozitif ayrımcılık uygulayarak taşıma vb. işler dışında yalnızca kadınları istihdam ediyor. Kadınlar içerisinde de çeşitli sebeplerle daha dezavantajlı durumda olanlara öncelik tanınmaktadır. Kadınların işe alımını kooperatif yönetimindeki bulunan veya

¹⁰¹ Gündem 'Komünist Başkan' hasada başladı”, **T24**, 22 Eylül 2018, (Çevrimiçi) , <https://t24.com.tr/haber/komunist-baskan-hasada-basladi,706324>, 1 Eylül 2019.

¹⁰² “2018 Yılı Faaliyetlerimiz”, **Ovacık Doğal**, (Çevrimiçi) , <https://www.ovacikdogal.com/ac/makale/2018-yili-faaliyetlerimiz/2018-yili-kooperatif-faliyetlerimiz1> Eylül 2019.

kooperatifte tam zamanlı olarak çalışan kadınlar tarafından organize edilmektedir. Kooperatif yöneticisi Devrim A, kadınların işe alımı ve genel sorunları ve taleplerinin kooperatifin kadın komisyonu tarafından yapılmaktadır. Ancak burada amaçlandığı gibi işleyen örgütlü bir kadın meclisi kurulamadığı ve bu çalışmaların daha çok kooperatifte çalışan bir ya da iki kadınının organizatörlüğünde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu kadınlar kadınlarla ilgili çalışmaların raporlarını ve bilgilerini kooperatif yönetimine sunmakta kooperatif yönetimi de çalışmayı denetlemektedir. Kadınlar sırayla işe çağırılmakta ve dönüşümlü olarak çalıştırılmaktadır. Yöneticiler kadınların ekonomik durumuna göre sıralama yapıldığını, Ovacık'ın küçük bir yer olmasından kaynaklı da zaten herkesin birbirini tanıdığını kaydediyor. Ancak gördüğüm atölye işçisi bazı kadınların bu durumla ilgili şüpheler taşıdıklarını, bazı kişilerin daha fazla çağrılarak 'kayırlmış' olabileceklerine dair kuşkuları olduğunu gözlemledim. Atölyede çalışan kadınların çoğu daha önce ücretli bir işte çalışmamış olan kişilerdir ve bu onların ilk iş tecrübesidir. Gördüğüm işçilerden Hatice, ücretli bir işte çalışmaktan memnuniyet duyduğunu, eskiden beri kadınların evde ve tarla işlerinde çok çalıştıkları halde yapılan üretimlerin parasını erkeklerin elde etmesinden dolayı kendilerinin bu paranın yönetiminde bir belirleyicilikleri olmadığını, yalnızca perakende olarak süt veya yağ satmaktan ellerine para geçebildiğini (ki bunu da daha çok çocukların ihtiyaçlarına harcıyorlar) ancak bu atölyelerle birlikte kadınların bağımsız olarak para kazandığını ve bu durumun kendileri için çok olumlu olduğunu kaydediyor. Daha önce bir çalışma deneyimine sahip olmayan eleme işçisi Hatice ve Gülizar'ın işin zorluğuna ve çalışma verimliliğine, yönetimin çalışma biçime, iş organizasyonuna, iş yerinde baskı ve ayrımcılığa dair fikirleri şöyle:

“Ben eleme işini zor bulmuyorum. Her iş biraz zordur zaten çabalaman gerekir. Ama bu iş bizim için çok rahattı. Bizim zaten farklı bir işte çalışma koşulumuz da olmaz, iş olanakları da yok zaten hem. Eleme işinde fasulyeleri banttan alıp çekerken kolların biraz zarar görebiliyor. Bu yüzden kolum biraz şişmişti ama bu sorun olan bir şey değil. Alışmadığım için olan bir şeydi muhtemelen. Ağrıyıyordu zaten, sonra geçiyordu. Benim elimden geldiğince verimli bir şekilde emek veriyordum, çalışıyordum. Ben de daha önce tarımda çalıştım çünkü ekin ektim. Sonuçta bunu bildiğim için insanların işini iyi yapmam gerektiğini biliyordum. Ama bazı insanlar çıkıyor tabi arada iyi çalışmayan. Onları da biz zaten görüyorduk ve söylüyorduk kendilerine daha iyi çalışsınlar diye.

Kimin işe çağrılıp kimin çağrılmayacağı noktasında zaman zaman ayrımcılık yapıldığını düşünüyorum. Orada sorumlu olanların daha yakın ilişkisi ya da iyi ilişkisi olanların daha sık çağırılmış olabileceğini düşünüyorum. Ben ilk

sene elemeye gitmedim. Geç haberim oldu. Geçtiğimiz sene 4 defa gittim toplamda. Bir iki kez de onlar çağırdı ama benim işim olduğu için gidemedim. Bu yıl olsa giderim yine. Geçen sene ekim ayında makinede sorun oldu. Biz yine de gelip atölyede çalışalım dedik. Elle eyleyelim istedik. Ama onlar hayır dedi. Sonra beklettiler epey. Geç olunca atölyede ısıtma sorunu olduğu için atölyede iş yapılamaz duruma geldi. Bu defa da evlerde elemek isteyenler varsa onlara verelim dediler. Bizim evde eleyecek yerimiz yoktu o yüzden alamadık. Konutlarda yaşayan kadınların bir barakası vardı ekmek vs. yapmak için. Onlar alıp toplu olarak orada yaptılar. Bence bazı işleri kooperatif iyi yönetemiyor.

Şuan koşulum olsa ben de ekip ürünlerimi kooperatife vermek isterdim. Ancak benim bununla ilgilenecek vaktim ve gücüm yok. Bu yüzden ekemiyorum. Ama genel olarak bir su sorunu da var. Su iyi ve verimli bir şekilde kullanılamıyor ve yukarı köyden buraya gelene kadar çok azalıyor. Köyüler suyun kullanımı konusunda bilinçli ve dayanışmacı değil.” (Hatice, 50, Eleme işçisi)

“Ben iki yıldır gidiyorum elemeye. İş kolay zaten. Zaten evde biz fasulye seçiyoruz, biliyoruz. Bant hızlı geçtiği için hızlı olman lazım tabi. İlk zamanlarda ilk gittiğimde bir baş ağrısı falan yaşıyorsun. Sonra alışıyorsun. En çok sese rahatsız olduk ama alıştık. Zaten ikinci sene de ses için kulaklık verildi. Kimi takıyor kimi takmıyordu. Maske takanlar var ama bizim tülbentimiz olduğu için takmıyorduk. Bedenen tabii ki zorluyor. Mesela benim bacağımda menüsküs vardı, ben bu tarafa doğru oturamıyordum. Sürekli bir sandalyenin üstüne atarak çalışıyordum.

Sağlık açısından sadece soğuk kötü. Koskocaman bir yer. Mesela ben soğuklarda gidip çalışmadım. Ama çalışan kadınlar vardı ve onlar soğuk olduğunu söylüyordu. Bir ara hatta soba kurulmuştu. Ama tabi yer büyük. Ücret hakkında yorum yapamıyorum. Daha önce hiç çalışmadığımız için biz ona da razıydık. Kadınlar elinden geleni de yapıyorlardı. Ben de kendi şahsıma elimden geleni yaptım. Çalışırken gelip soruyorlardı nasıl gidiyor diye. Mesela önceki kadınlar bugün 8 torba seçmiş. Bak onlar bu kadar seçti diyorlar sana bu örneği veriyorlar. Bu kadar kesin seçeceksin ama üstünü de bekliyorlar senden. Yani eksik çıkmayacak. Ama biz mesela şöyle diyorduk. Ürün değişiyor. Mesela belki onların ki temizmiş daha rahat seçiliyor erken bitiyor. Ama daha çok kirli olunca daha az yapabiliyorsun. Ama sık söylemiyorlardı bunu. Bu söylemler bazı kadınlarda çok etkili olabiliyor tabi. Bazıları sinirleniyoorduk ama söylüyorduk belki o temizdi vs. diye. Her kadının bakış açısı farklıdır. Mesela bir laf söylersen senin psikolojini etkiler, beni etkilemez ama başkasını etkiler. O yüzden herkesin algı şekli farklıdır. Ben diyordum hepimiz kadınız burada, biz çocuk değiliz ki bize bunu söylüyorsunuz. Kendisine söylemiyorduk bunu ama yani sanki biz çocuk muyuz ki bunu bize söylüyorlar diye düşünüyorduk. Zaten kadınlar elinden geleni yapıyor. Bunu açıkça söylüyorduk. Bu sınırın altına düşmeyin dendiği zaman bunu gereksiz görüyorduk.

Şef gibi kimse yoktu sadece paketleme işçisi bir kadın arkadaş gelip gidiyordu. Çalışın falan diyordu. Kadın hani bize bir şey demiyordu. O hem paketleme işçisiydi hem de kooperatif gönüllüsüydü aynı zamanda. Sürekli üstümüzde değildi gelip gidiyordu arada. İş biz yapıyorduk organize ediyorduk. Molaya falan biz kendimiz gidip geliyorduk.

Bize iş verimiyle ilgili bize hiç bir şey demiyordu kooperatiftekiler. Mesela sen iyi çalışmıyorsun, gelme diyebilirler ama hiç demediler böyle bir şey. Şunu söylüyorlardı, olabilir bazıları yavaş seçer, ama durumu iyi değil, ihtiyacı var işe, aranızda idare edin. O da gayet normaldir. Mesela gözü iyi görmez ya da başı ağrır. Zaman zaman verimli olmayabilirsin. Yani hepimiz insanız sonuçta. İşçiler arasında bir rekabet yoktu. Gayet iyiydik. Genel toplam yanyana çok gelmediğimiz için bilmiyorum. Sürekli değişiyordu ekipler. Herkesle iyiydi benim aram. İş ortamı olumluydu benim için.

İşten genel olarak memnundum. Soğuk olmasa soba olsa kışın bile çalışır insan. Yani rahat. Oturuyorsun. Bacağını uzatmana da izin verdiler mi (rahatsızlığından kaynaklı olan durum) gider çalışırsın. Ama kimi çalışan kadınlar inanmıyordu bacağımın ağrıdığına. Bizim de ağrıyor ama biz oturuyoruz diyorlardı. Ama benimki gerçekten çok farklı. Ben hiç böyle şeyde oturamıyorum hem kemik kayması hem menüsküs olduğu için. Pek öyle açık bir şey demiyorlardı ama sen hissedebiliyorsun mesela kadınların bakış açısını. Açıkça bir şey demiyorlar ama.

. Kişisel olarak yaşadığımı düşünmüyorum ama ayrımcılık her alanda vardır. Kadınlar gene kendi aralarında ayırım yapıyordu mesela. Herkes kendi yakını çalışsın isteyebiliyordu. Ama burada kendi insanın içindesin hepsini tanıyorsun sonuçta. Bir laf söyleseler duymazdan gelirsın. Ama yabancı bir insanın sana bakış açısını mesela hoş göremezsın.

Koşulum olsa üretim de yapmak isterdim kooperatife. Bu daha güzel tabii ki.”
(Gülizar,48, Eleme işçisi)

Kooperatifin paketleme bölümünde çalışan ve aynı zamanda eleme işçilerinin çalışmalarını koordine eden Şenay paketleme işçilerinin daha çok bağımsız çalıştıklarını, ancak kendi aralarında grupçuluk, benmerkezcilik vb. sebeplerle sorunlar yaşayabildiklerini ve paketleme işinde çalışma koşulları ve organizasyon bakımından çeşitli sorunların ortaya çıkabildiğini söylüyor. Şenay’ın kendi yaptığı işe dair değerlendirmeleri şu şekilde:

“Kooperatifte paketleme işinde çalıştım. Aynı zamanda eleme işindeki kadınların koordinasyonunu sağlıyordum. Kadınların iş sırasını vs. hazırlıyordum. Yer yer de onlarla toplantı yapıp onların sorunlarını dinliyordum. Bu iş bittiğinde ne yapabiliriz diye de konuştuk. Mesela kadın emek stantları kurduk ve tohum takas şenliği düzenledik. Bu çalışmalara katılan kadınlardan kadın emek korusu oluşturduk. Ve bir etkinlikte sahne aldık. Yani kadınları emek alanından sosyal aktivite alanına doğru da kaydırmaya çalıştık.

Toplumsal bir çalışma olduğu için gönüllü olarak yapıyordum çalışmalarını. Ben normalde ücretli olarak sadece paketleme işinde çalışıyordum ama ekstra gönüllü olarak diğer işleri de koordine ediyordum ve yapıyordum. Yoruluyordum. Paketlemede sürekli olarak üç ay çalıştım. Kooperatifin kuruluşunda yer aldım aynı zamanda üyesiyim de.

Paketlemede iki kadın iki erkek çalışıyorduk. Bizi denetleyen yoktu. İşe alımları yönetim belirledi paketlemede. Yönetimden iki kadın olarak biz paketlemede çalıştık. Dışarıdan iki kişi başvuru üzerine işe alındı paketlemeye.

Kooperatif işinde çalışmak güzel ama söz birliğinin olması gerekiyor. İnsanı yıpratın yanları var. Üretime dair de bir çalışma yapıyorsun, onun haricinde kolektif çalışmayı örgütlüyorsun ve de memnun olmadığın noktalar da tabii

oluyor çünkü insanların bireysel davranışlarından kaynaklı da memnuniyetsizlikler oluşabiliyor.

Paketleme koşulları iyi değildi. Kış başladığında soba kurmaya çalıştık. İlkel koşullarda çalışıyorduk ilk zamanlar. Beceremedik organize edemedik bu iş koşullarını ayarlama işini. Çalışma alanı çok uygun değildi yer olarak. İş organizasyonunu kendimiz yapıyorduk aramızda. Denetmeyi, sorunları vs. kendi aramızda konuşuyorduk. Eksikler oluyordu zaman zaman. İş ortamındaki bireycilikten kaynaklı. Grupçuluk olabiliyordu ya da. Mesela bir arkadaş bize biraz baskı yapıyordu. Biz seçme makinesinde olan kadınlarla aramız daha iyiydi yaptığımız çalışmayı kabullenemeyenler de olabiliyordu.”

(Şenay, 43, paketleme işçisi/kooperatif yöneticisi)

Kooperatif yöneticilerinin işçilerin verimliliğine, aralarındaki ilişkilere ya da işin organizasyonuna dair yer yer benzeşen yer yer de ayrışan tespitleri vardır. İşçilerin iş verimliliğine dair genel olarak olumsuz yorumlar yapılmasa da işçilerin iş organizasyonunda ve aralarındaki ilişkilerde zaman zaman sorunlar yaşanabildiği ve kooperatif yöneticilerinin ise bu sorunlara yaklaşımda tecrübe edinerek bazı çözümler getirmeye çalıştıkları bazen de sorunları çözemedikleri ya da geçici çözümler getirdikleri anlaşıyor. Kooperatif yöneticilerinin tamamı organizasyon ve yönetim işlerini gönüllü olarak yapmaktadır ancak bazı kooperatif yöneticilerinin zaman zaman paketleme işçisi olarak ücretli çalışması kooperatifteki yönetici işçi ilişkilerinin iç içe geçtiğini de gösteriyor. Kooperatif yöneticilerinin verimliliğe, iş organizasyonuna ve sorunlara dair tespit ve tartışmaları aktarmaya çalışacağım.

Kooperatif yöneticilerinden Devrim ise kooperatif için çalışan işçilerin çalışma verimliliklerine nasıl baktıklarını şöyle anlatıyor:

“Kooperatif için çalışan herkes ve üreticiler elinden geleni yapıyor emek verme anlamında. Ama ben bir kapitalist işletme mantığıyla değerlendirmeyeceğim bu emeği. Çünkü öyle bakıldığında daha az verimli olarak görülebilir belki. Ama biz öyle bakmıyoruz. Üretici ve işçi azami oranda kazanıyorsa bizim için yetiyor. Daha hızlı çalışılması için baskı yapılması vs. bizim prensiplerimize uymuyor zaten.” **(Devrim, 46, Kooperatif yöneticisi)**

Eski kooperatif yöneticisi olan ve şuan kooperatifte çalışan Devrim’in aktarımına göre kadınlar atölyelerde çalışmaya ilk geldiklerinde orayı farklı hayal ettiklerini, örneğin başlarında bir patron ya da yönetici olacağını zannettiklerini, ancak sonrasında böyle bir sistem olmadığını anladıklarında rahatladıklarını ve daha samimi bir ortam oluştuğunu söylüyor. İşçilerin çoğu zaman iş esnasında veya aralarda şakalaştıklarını, güldüklerini ve işyerinde rahat bir ortam olduğunu belirten Devrim,

işçilerin genel olarak iş yerindeki tutumunun daha çok sahiplenme ve kendi işi olarak görme şeklinde olduğunu ve verimliliğin iyi olduğunu belirtiyor:

“Sahiplenme meselesi olmazsa zaten olmaz. Başlarında bir patron var gözüyle bakarlarsa işten sürekli kaytarırlar. Genel olarak buranın bir dayanışma yeri olmasından kaynaklı bir bilince sahip olduklarında bir sıkıntı çıkmıyor. Bence genel olarak insanlar iyi çalışıyor, sahipleniyorlar burayı.”(Devrim, 26, Eski kooperatif yöneticisi, Kooperatif çalışanı)

Devrim, işin organizasyonu ve işçilerin sorunları çözmek ve taleplerini dinlemek amacıyla işçilerle belirli periyotlarla toplantılar düzenlediklerini, işçilerin aynı zamanda kooperatifin diğer genel toplantılarına da gelebildiğini kaydediyor. Bu toplantılarda esasta iş organizasyonu ve işle alakalı sorunların konuşulduğunu belirten Devrim, işin değerlendirilmesinin toplu olarak yapıldığını, işçilerin bu toplantılarda işe dair talepte veya önerilerde bulunarak işin organize edilmesini sağladıklarını belirtiyor. Devrim’in ifadelerine göre işçiler bu toplantılarda örneğin iş fazlaysa daha çok eleman alınması gerektiği ya da iş azsa daha az işçinin gelmesi konusunda yahut genel olarak işin organizasyonuna dair öneride bulunduklarını ve bu önerileri genel olarak kabul gördüğünü ve işin ona göre planlandığını belirtiyor.

İşçiler bu toplantılarda ayrıca birbirlerine de öneri ya da eleştirilerde bulunabilmektedir.

“Bazen sorunlar oluyor, mesela işçiler bir kişinin fazla çalışmadığını söyleyebiliyor. Bu tür eleştiriler bazen direkt kişiye söyleniyor toplantılarda bazense kooperatif yönetiminde olan insanlara söyleniyor. Biz de genel olarak bu meseleleri herkesin olduğu toplantıda açıyorduk, çünkü yönetimde konuşulduğunda insanlar farklı algılayabilir, insanlar birbirini ikna etsin istiyorduk. Biz bu tür durumlarda kimseyi işten çıkarma gibi bir şey yapmıyoruz. O kişi de elimden gelen budur diye bir şey diyorsa bir şey deme koşulu kalmıyor zaten.” (Devrim, 26, Eski Kooperatif yöneticisi, Kooperatif çalışanı)

“Biz de çalışmaları takip ediyorduk, kontrol ediyorduk. Başta işçilerle konuşuyorduk. Yani ücret üreticiden kesildiği için yavaş çalışılmaması gerektiğini. Sonra üreticiyi kurtarmıyor ürün. Bazen uyarıyorduk, bazen uyarıyorduk. Kadınlar toplu haldeyken konuşuyorduk bazen. Herkes birbirini tanıdığı için burada kimse kimseye açık vermez. Birebir konuşmayı severler daha çok. Kadınlar toplantıda öneriler sunabiliyordu işe dair. Toplantıda çalışmanın nasıl olması gerektiği, iyi çalışan ve çalışmayan arasındaki farkın ne yaratacağı gibi durumları isim vermeden konuşuyorlardı. Sonra bize söylüyorlardı bazen. Kooperatifin kadın komisyonu vardı bu komisyon bu tür konuları değerlendiriyordu.

Evinde geliri olan insanları daha az çağırıyorduk ve ihtiyacı olan ve daha özverili çalışanları daha çok çağırıyorduk. Kendi gücünün yettiği kadar

çalışan ama gücü fazlasına yetmeyen insanları çağırıyorduk aksatmadan. O kişinin işe ihtiyacı olduğunu çalışmayı elinden geldiğince yaptığını ve işçilerin birbirini desteklemesini söylüyorduk. Kendilerinin birbiriyle dayanışma içinde olmaları gerektiğini söylüyorduk. Diğer işçilerin bunu tamamlamasını istiyorduk. Arada bir daha çağırmadığımız insanlar oldu. Mesela çalışma esnasında makine boş dönerken sürekli kasıtlı olarak işi yavaşlatan kişileri. Öncesinde bildiriyorduk ama. Zamanla işçilerin aralarındaki ilişkilerin daha iyi olduğunu düşünüyorum. Arkadaş oldular daha çok. En büyük şikâyetleri beni az çağırdın, onu çağırdın beni niye çağırmadın şeklindeydi. Bunu bir türlü anlatamıyorduk. Zaman zaman işçiler birbirlerine küsüyorlardı. Tartışma yaşıyorlardı. O kişileri aynı anda çağırımıyorduk birbirleriyle sorun yaşamamasınlar diye. Sebebi daha çok aralarındaki uyuşmazlık, kişisel özellikler, çekememezlik olabiliyordu. İşle alakalı değil mahalleden gelen sorunlardı bunlar. Bu insanları birbirlerine denk getirmemeye çalışarak ihtiyaçları olduğu için çalıştırıyorduk. Sürekli tüm insanları aramak zor oluyordu zaman zaman telefon da yetişmiyordu. İnsanların işi olabiliyordu vs. koordinasyon işi zordu yani. Benim dönemimde bir baskı oluşturmamaya çalışıyorduk. İşin sorumluluk ve bilincini daha çok o insana vermeye çalışıyorduk. Mümkün olduğunca herkesin kendi bölümünde bencillik yapmadan özveriye dayanarak kendi işini organize etmesini bekliyorduk. Bu nedenle de toplantılar alıyorduk. Sürekli yanyanaydık zaten. Sıkıntılar sorunlar üzerine yanyayana geliyordu. İşçiler sorunları ifade ediyorlardı. İşçiler genelde bireysel olarak bize geliyordu ama biz dedikodu vs. olmasın diye toplantıda konuşup çözmeye çalışıyorduk. Özel problemlerini birebir konuşuyorlardı. İş toplantılarında işçiler iş organizasyonuna daha iyi ve verimli olması için fikir üretiyordu. Genel kabul görüyorsa bu fikir geçiyordu. Kadınlarla ilgili sorunları konuları kadın komisyonu karar veriyordu. Biz yönetime taşıyorduk. Ücretleri vs. yönetimde belirledik. İşçiler yevmiye konusunda ilk etapta işçiler aktardı daha önce böyle oluyordu diye. Üreticileri de bilgilendirdik ücret ve yemek şöyle olacak diye.”

(Şenay,43, paketleme işçisi/kooperatif yöneticisi)

Çalışanların ve kooperatif yönetimindekilerin anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla kooperatifte çalışan işçilerin çoğunun ilk defa ücretli bir işte çalışmalarından kaynaklı olarak aralarında verimliliğe dair eleştiriler olabilmekte, bazen işçiler birbirlerine veya kooperatife karşı şüphe ve güvensizlik geliştirebilmekte ya da insanlar arasında kişisel değerler ve önyargılar yüzünden sorunlar yaşanabilmektedir. Kooperatif sorumlularından Cemil bu gibi durumlara dair gözlemlerini ve deneyimlerini şöyle açıklıyor:

“İşçilerin birbirini ikna ettiği bir durum yok. Kolektif bir anlayışın olması gerekiyor önce. İşçilerin birbiri arasındaki ilişki iyi değil bence. Birincisi birçok arkadaşımız daha önce üretim sahalarında bulunmamış işçi pozisyonunda ya da çok kısmi olarak çalışmış. Ovacık’ın şöyle bir özelliği var, insanlar 4-5 aylık bir süre içerisinde çalışır ve üretir geri kalan zamanlarda ise tüketir. Bu yüzden insanlar bu süre boyunca mümkün olduğunca kazanma hırsı içerisinde. Bu durum da çalışanları bir bencillığe itebiliyor. Kendi aralarındaki ilişkiler ise genelde krize dönüyor. Çünkü ne işçi bilinçleri var

ne de daha önce üretim alanlarında bulunmuşlar. Böylesi bir insanın bir anda kolektif bir üretim içerisine girmesini bekleyemezsin. Dolayısıyla bu sancıların tamamı yaşanıyor. Biz de ikna edici bir şekilde müdahale etmeye çalışıyoruz. Ama genellikle krize evrilebiliyor. (Bizim müdahalemiz ise krizden sonra oluyor) Mesela bir arkadaşın kaydardığını hissedebiliyorsun. Öylesi bir anda ilk etapta ikna etmeye çalışırsın. Baktın ki iki kişi arasında kriz oluştu ve bu kriz büyüme potansiyeli gösteriyor böylesi bir süreçte alan değişikliği yaparsın. O iki arkadaşın aynı işte aynı mekânda çalışmamasını sağlarsın. Genel olarak eleştiri- özeleştir mekanizmasını kültür haline getirmeye çalışıyoruz. Toplantılarda bu konuları açıyoruz. Özellikle kadın cephesinde sıkıntılar yaşanabiliyor. Bireysel sorunlar, önyargılar sebep olabiliyor. Orda erkekler olsa erkekler de aynı sorunları yaşayabilir ama bence. Tamamı kadın olduğu için böyle söylüyorum. Bazen insanların bireysel karakterleri ön plana çıkabiliyor, bencil oluyor mesela, karşıdaki kişiye sürekli şüpheyle bakıyor. Somut örnek: Diyelim ki tekstilden iki tane arkadaşımız sorumludur. Atölyede bizim torba işlerimiz dışında da sipariş alınıyor ve bu para ortak kasaya aktarılıyor yine. Bazı arkadaşlar bundan şüphe duyabiliyor. Bu parayı acaba kasaya mı akardı gerçekten diye. İnsanların birbirine güveni zayıf çünkü insanlar ilk defa biraraya gelmişler, birkaç aydır birarada böylesi bir üretim yapıyorlar .”(Cemil, 27, Kooperatif çalışanı/yöneticisi)

Kooperatif genel olarak farklı üretim alanlarında işi iyi bilme, deneyimli olma ve kriz yönetebilme kriterlerine göre her üretim ve çalışma alanında sorumlular belirliyor. Cemil, yeni başladıkları için başka türlü bir yöntem belirlenemeyeceğini ve örneğin tekstilde işi bilen deneyimli kişilerin zaten iki işçi olduğunu ve doğal olarak onların o alanın sorumlusu olduklarını kaydediyor. Cemil, önümüzdeki dönemlerde buna dair tekrar tartışılıp farklı bir yöntem belirleyebileceklerini bu şekilde işçilerin sorumlularını belirleme ya da geri çekmesi için yöntemlerin belirlenebileceğini belirtiyor. Cemil’in yeni açılan tekstil atölyesinin çalışma ve yönetiminde yaşanan deneyimlere dair yorumu şöyle:

“ Ama dediğim gibi orada bir kolektif bilinç ve anlayış olmadığı için bu tartışmalar bireyleri hedef haline getirebiliyor ya da gruplaşmaya götürebiliyor. İşçileri sıralı olarak çalıştırmak noktasında bir karar almıştık tekstilde mesela. Sonra kadınlar niye grupları biz belirlemiyoruz dedi. İstedikleri herkesin kendi arkadaş olduğu kişiyle çalışmasıydı bu da gruplaşmaya ve ilişkileri kişiselleştirmeye götürebilirdi bu sebeple biz inisiyatif olarak bizim belirlemememizin daha uygun olacağını söyledik. Bizim bu sorunlara dair çözümümüz şöyle. Belirli kriterlerimiz var. Diyelim ki tekstil atölyesinde bir karar alınacaksa aşağıda tartışılır bütün çalışanlarla ve sorumlular bunun üzerine bir değerlendirme yapar. Ama hala yarı anarşik bir durum var sanki kararlar tamamen altta alınmış gibi. Bu orada sorumlu olan inisiyatif alan arkadaşların konumunu da silikleştiriyor. Örneğin bir karar alınıyor bakıyoruz ki akla mantığa uygun değil ama genelin kararı. O karar karşısında inisiyatif olan arkadaşlar ezik duruma düşmüş ve irade gösterememiş.

Örnek: Biz dikiş atölyesinde hem dikiş hem de baskı yapıyorduk ve baskı yapacak 3 kişiyi ayrı olarak çalıştırıyorduk. Ama kadınlar kendi aralarında konuşup herkesin her şeyi birlikte yapmasına karar vermişler. Ama bu hiç mantıklı değil, çünkü baskıda üç kadın yetiyor ve on tane kadını o bölüme vermenin hiçbir mantığı yok.” .”(Cemil, 27, Kooperatif çalışanı/yöneticisi)

Kooperatifin politikaları ve yönelimi herkesin katıldığı toplantılarda belirlenirken gelirin nasıl kullanılacağı vs. de bu toplantılarda açıklanıyor.

SONUÇ

Bu çalışmada Dersim’de neoliberal dönemde sermayenin gelişimi ve ne tür üretim rejimleri ortaya çıkardığı üç tip sermaye yatırımı üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana siyasi ve coğrafi koşullardan kaynaklı kapitalist üretim ilişkilerinin Türkiye’nin birçok bölgesine göre oldukça geç geliştiği Dersim’de, şehirleşme ve sermaye oluşumu devletin siyasi ve ekonomik politikalarına paralel olarak gelişmiştir. Tarihsel arka planına baktığımızda farklı dönemlerde benzer yıkımları yaşayan Dersim’de zorla göç ettirilme, askeri harekâtlar, olağanüstü hal ve benzeri uygulamalarla bazı bölgelerin halkın kullanımına kapatılması ve dolayısıyla buralarda halkın üretim yapacağı alanların kısıtlanması gibi uygulamaların Dersim açısından Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren bir süreklilik teşkil ettiği görülmektedir. Çetin ve zorlu coğrafi koşulların üretim açısından sağladığı zorluklar yukarıda belirtilen siyasi koşullarla birleştiğinde Dersim’de kendi dinamikleri içinde bir ekonomik gelişmenin ve üretimin gelişememe sebebi anlaşılmaktadır.

Türkiye’nin diğer bölgelerine oranla köyden kente göç olgusunun ekonomik koşulların dayatmasından ziyade siyasi ve askeri müdahalelere paralel olarak geliştiği görülen Dersim’de son olarak 1990’lı yılların ortasında yaşanan zorla köy boşaltmalar bölgede büyük bir göç dalgasına sebep olmuş ve köylük alanlardaki tarımsal ve hayvansal üretimi bitirme noktasına getirerek köyün kenti beslediği ve şehrin kısmen kendi kendisine yeten ekonomisini altüst etmiştir. 1938 sonrasındaki süreçten farklı olarak bölge halkının bu süreçten sonra tekrar göç ettirildikleri yerlere dönmesi çok büyük oranda söz konusu olamamıştır. 1994’ten sonra göç eden halkın Dersim merkez ve diğer ilçelerin merkezlerinde kalanları vasıfsız işçiler haline gelmiş, şehirde üretim koşulları ve iş imkânları çok az düzeyde olduğu için bu insanların bir kısmı geçici işlerde, düşük ücretlerle oldukça zor koşullarda çalışmak zorunda kalmış ve daha büyük bir kısmıysa yılın büyük bir bölümünde işsiz kalmıştır. Bu dönemde Dersim’de zor koşullarda yaşayan halkın büyük oranda dışarıya göç eden Dersimlilerin bölgedeki yakınlarına sundukları maddi yardımlarla ayakta kalabildikleri görülmektedir. Kentin ekonomisinin temel girdileri devletin politikalarından kaynaklı bölgede bulunan ve

sayıları oldukça yüksek olan askeri ve bürokrasi personelinin yarattığı hizmet sektörü olanakları, 2000'lerle birlikte bölgede gelişen üniversite vb. yatırımlar ve yurtdışında yaşayan Dersimlilerin Dersim'e konut yapmak istemesiyle büyüyen inşaat sektörünün yarattığı istihdam olanaklarıdır.

2000'lerle birlikte bu ekonomik görünüme farklı gelişmeler eklenmeye başlanmıştır. Dersim'de kendi iç koşulları itibariyle bir sermaye yatırımının oluşması pek mümkün olmadığından öncelikli olarak Dersim dışında yaşayan Dersimlilerin bölgeye yaptığı yatırımlar kapitalist gelişmenin ilk nüveleri olarak görülebilir. AKP iktidarı döneminde devlet, dünyada yaşanan ekonomik dönüşümlere paralel olarak sermayenin daha önce nüfuz etmediği diğer bölgelere kaydırılması politikaları kapsamında siyasi olarak çözüm süreci adıyla başlatılan ekonomik olarak ise bölgesel kalkınma ajansları ve ekonomik bölgelendirme yöntemleriyle yatırımcılara devlet teşviklerinin sağlayarak sermayeyi Doğu ve Güneydoğu illerine kaydırmaya çalışmıştır. Bölgede yaşayan sermaye kesimleri tarafından da olumlu olarak karşılanan bu yönelimde, Kürt ve Türk burjuvazisinin ortak çıkarları çerçevesinde uzlaştığı görülmektedir. Bölgede devlet teşviki çerçevesinde yapılan en önemli destek sigorta primi desteğidir ve bu da bölgede emek yoğunluklu sektörlerdeki yatırımları arttırmayı amaçlamaktadır, zira bölge niteliksiz ve uzun zamandır işsiz olduğu için düşük ücretlere çalışmaya razı ucuz işgücü deposu olarak görülmektedir. Yapılan bazı çalışmalarda Dersim'in yukarıda değindiğim tarihsel arka planı, politik özellikleri ve nüfus nitelikleri nedeniyle emek yoğunluklu sektörler için çok ideal olmadığı belirtilmiş, böylesi yatırımların bölgede gelişme ihtimalinin daha zayıf olduğu varsayılmıştır. Gelişmeye daha açık ve teşvikte öne çıkan sektörün ise turizm olduğu belirtilmiştir. Turizm, Fırat Kalkınma Ajansı'nın raporlarında da öne çıkan bir sektör olarak sunulurken, valinin kayyım olarak belediye başkanlığı yaptığı 2017 yılından itibaren bu alandaki yatırımlar ve projeler öncelikli olarak alınmış, teşvik edilmiş ve şehir bu yönüyle ön plana çıkarılmıştır. Çözüm sürecinin bitirilerek yoğun bir askeri stratejiye geçilmesiyle bölgeyi yatırımlar için 'güvenli' hale getirmekle övünen devlet, çözüm süreci olmadan da bölgede sermayeye uygun koşullar yaratma konusunda ne kadar ısrarlı olduğunu göstermiştir.

Dersim, tarih boyunca çeşitli gerekçelerle devlet müdahalesine tanık olduğu için dışarıya karşı güçlü bir "biz" olma duygusu geliştirmiş olan bir yerdir. Bu

anlamıyla bölgede yaşanan birçok gelişme genel olarak toplumsal bir mutabakat ve refleksle karşılanmaktadır. Şehirde sol siyaset ön plana çıkmasına rağmen yerli sermayenin gelişiminin dışarıdan gelen sermayeye karşı desteklendiği ve onu daha az zarar verici olarak algılandığı görülmektedir. Munzur Su fabrikasının kuruluşu ve gelişimi buna iyi bir örnektir.

Neoliberalizm çağında bütün doğal kaynakların sermayeye açılmaya başlandığı göz önünde bulundurulduğunda, bölgede işletme açmaya çalışan yabancı maden şirketleri ya da enerji şirketlerine karşı halkın net bir tutumu söz konusuysa, bölgedeki doğal su kaynağının yerli bir şirket tarafından ticarileştirilmesi bazı tartışmalara rağmen genel olarak kabul görmüştür. Burada Dersimlilerin yerli sermayeye “Yerli sermaye Dersim’in doğal kaynaklarına zarar vermez” düşüncesiyle daha çok güven duyduğu görülmektedir. Yerli sermayenin ise kendisini bir kapitalist yatırımdan ziyade halka yardım eden “sosyal bir kurum” olarak görüp bölgeden zorla göç ettirilen halka “iş imkânı” yaratarak geri dönmeleri için bir teşvik olarak sunduğunu ve buradan kar elde edilmediğini iddia etmesi manidardır. Fabrikanın kuruluşundan sonra buradaki işçilerin fabrikanın artan verimliliği ve karından pay almak ve sendikal haklar elde etmek istemesi sebebiyle grev kararı alması bir dizi tartışmaya açık süreci beraberinde getirmiştir. Ağırlıklı olarak erkek işçilerin çalıştığı az sayıda kadın işçinin bulunduğu fabrikada daha önce başka şehirlerde sendikalı olarak çalışmış kişilerin önderliğinde gelişen grev süreci işçilerin tamamı tarafından sahiplenilmiş ve bir birliğe dönüşmüştür. Ancak uzun ve tartışmalı geçen bu süreçte Dersim kamuoyunun da dâhil olmasıyla hem şirket yönetiminin hem de işçilerin kendilerini halka açıkladığı bazı olaylar yaşanmıştır. Şirket sahiplerinin işçilerin taleplerine yönelik olarak dezenformasyon yaratması halkın işçilerin hiç yoktan grev yaptığına dair bir algıya kapılmasına sebep olmuş, işçiler ise bu süreçte karşı bildiri ve toplantılarla kendilerini açıklamıştır. Bölgede aktif olan derneklerden ulusal talepleri ön plana çıkaranlar bu süreçte işçiler ve işveren arasında uzlaştırıcı bir rol oynamaya çalışmış, hatta bu konuda hakemlik yapmaya kalkarak nihayetinde işçileri koşulları kabul ederek bazı taleplerinden vazgeçirmeye zorlama tutumuna kadar varmıştır. Burada çoklu ortaklara sahip olan firmanın bazı hissedarlarının Dersim’deki kurumlarla olan ilişkisi de etkili olmuş olabilir. Bölgedeki sol ve sosyalist eğilimli kurumların ise bu süreçte daha pasif bir tutum içerisinde oldukları söylenebilir.

Nihayetinde sol örgütlerin ağırlıkta olduğu şehirde hakları için mücadele eden işçilerin kendiliğinden gerçekleştirdiği bu greve Fırat AKSA işçilerinin grevinde olduğu gibi topyekûn bir sahiplenme gerçekleşmemiştir. Bunun sebebi yerli sermayeyle kurulan bağla açıklanabilirken, özellikle bölgedeki siyasal kurumların yerli sermayeyle geliştirdikleri ‘ayrıcalıklı’ ilişkilenenin rolü büyüktür. Siyasi kurumların da katılımıyla grev ikisi de Dersimli olan patron ve işçileri “uzlaştırmaya zorlama”yla sonuçlanmıştır. Ancak son kertede grevin işçiler açısından büyük oranda kazanımla sonuçlandığı sadece sendikanın tanınması konusunda bir uzlaşa sağlanamadığı görülmektedir. Bu durum hem işçiler aleyhine bir durum yaratırken bir yandan da aynı topluma ait oldukları için üzerlerindeki toplumsal baskıyı bir kontrol mekanizması olarak gören yerli burjuvazinin çalışanlarıyla daha kontrollü bir ilişki kurmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim grev süreci ve sonrasında da şirket sahiplerinin halkın tepkisini çekmemek için işçilerle en başında çeşitli tavizler vererek uzlaşma çabalarına girdikleri görülmüştür. Güncel olarak da Munzur Su’da grev konusu sakınılmaya çalışılan ve bir daha kesinlikle olması istenmeyen bir durumdur. Firma yönetiminin işçilerle iletişimde daha hassas davranmaya çabaladığı, iş koşullarını daha iyi tutmaya çalıştığı, işçilerin de bundan kaynaklı olduğu muhtemel olan bir sakınma ve şirketi koruma tutumu olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumun bir diğer yanı ise bazı işçiler ve hissedarların aynı zamanda akraba, tanış gibi yakın ilişkiler içerisinde olmasıdır. Bu tür ilişkiler de işçilerin şirketi koruma davranışını pekiştirebilmektedir.

Küçük üreticilerin oluşturduğu tarımsal kalkınma kooperatifinde ise bir tür dayanışma ekonomisinin varlığı görülmektedir. “Devrimci-halkçı” bir yerel yönetim programı kapsamında hem bölgedeki siyasi koşullar sebebiyle yaşanan göç hem de ülkedeki tarım üreticilerinin üretim ve pazarlama koşullardan kaynaklı üretmez hale gelmesi ve büyük şirketler karşısında varlığını sürdürememesi sebebiyle bölgedeki halkın üretim sorunlarını çözmek amacıyla bir kooperatif örgütlenmesine gidilmiştir. Dersim’de geçmiş dönemde yürütülen siyasi çalışmaların deneyimlerinden öğrenerek bunların bir devamı olarak görülebilecek kooperatifleşme çalışması 1970’li yıllarda bölgede faaliyet yürüten sosyalist kurumların programının ilerletilmesi anlamını taşıması bakımından da önemlidir.

Tarihsel bir devamlılık olarak okunabilecek olan bir diğer konu da tıpkı Geyiksuyu/Deşt toprak işgalindeki gibi belediyenin öncelikle devletin hazine

arazilerine ekim yapması ve hasadı ise büyük oranda tıpkı 1970’lerde olduğu gibi gönüllü emeğiyle gerçekleştirmesidir. 1979’da gerçekleştirilen toprak işgalinde 12 Eylül’ün ön günleri olması ve bugünkü gibi ülke çapında bir toplumsal bilgilendirme yapabilmenin araçlarının ve ülke çapında bir sahiplenmenin olmamasından kaynaklı bu kolektif ekim çalışması rahatlıkla engellenebilmiştir. Ancak 2017’de gerçekleştirilen ekimde o dönem bunun halk yararına bir çalışma olduğunun genel bir toplumsal kabul görmesinden kaynaklı engellenememiştir. Bu ekimin temel amacı üreticileri tekrar üretim sürecine katıp burada bir dayanışma ekonomisiyle bölge halkının yaşamsal koşullarının iyileştirilmesi ve kolektif üretime dair halkın tecrübe edinmesidir. Belediyenin yaptığı bu üretimlerden elde edilen gelirlerin bir kısmı öğrencilere burs olarak verilmiş bir kısmı da bölgede yaşayan köylülere ekim yapabilmeleri için tohum olarak dağıtılmıştır. Sonraki sene köylülerin kendilerinin üretmesiyle birlikte kooperatifin kuruluş çalışmalarına başlanmıştır. Üretici sayısı giderek artan kooperatifin çalışmalarıyla bölgede daha önce ekim yapılmayan birçok yerde ekim yapıldığı görülmektedir. Üreticilerle kurduğu bağı çeşitli çalışma prensipleriyle kuran kooperatif (örneğin doğaya zarar vermemek, suni gübre kullanmamak vs.) giderek genişleyen bir ağa sahiptir ve üretim alanlarını her geçen gün yaygınlaştırmaktadır. Başlangıçta sadece nohut ve fasulye üreticileriyle yola çıkan kooperatif bugün bünyesinde bir mandıra, kadınlara ait bir reçel-salça yapımı atölyesi, yine kadınlara ait aynı zamanda kooperatifin çanta ve torbalarını da diken bir tekstil atölyesi, bal, kuru dut ve diğer tahılları paketleme atölyesi barındırmaktadır. Kooperatif çalışma ilkeleri gereği kar elde etmemekte, yöneticileri kardan hiç bir pay almamaktadır. Elde edilen gelirin tamamı içerisinde transport masrafı ve paketleme vb. masrafları çıkarılarak direkt üreticiye verilmektedir. Ürünlerin fiyatları tüketici, üretici ve kooperatif yönetimi tarafından bir uzlaşıyla belirlenmektedir.

Kooperatif her yıl toplumsal olarak dezavantajlı olan gruplara (örneğin kadınlar ve gençler) ve kolektif üretim yapmak isteyen üreticilere mazot, tohum ve traktör desteği sağlanmaktadır. Böylesi kolektif üretimlerin teşviki için gönüllü çalışanlar da bu tarlalardaki hasada destek vermektedir. Kooperatifin yarattığı düzenli istihdam (direkt kooperatif için çalışanlar) görece daha azken, kooperatifin sağladığı üretim sayesinde üreticiler için açılmış olan paketleme ve eleme atölyelerinde yaz aylarında geçici bir istihdam sağlanmaktadır. Bu üretimlerde hiyerarşik bir yapıdan

ziyade yatay bir örgütlene amaçlanmaktadır. Kooperatifin düzenli çalışanlarının çalışmaları kısmen gönüllü emeğe de dayanmakta ve işler bir tür dayanışma yoluyla yürütülmektedir. Paketleme ve eleme işlerinde ise pozitif ayrımcılık uygulanarak sadece kadınlar istihdam edilmekte ve bu çalışma kooperatifin kadın komisyonu tarafından yürütülmektedir. İşçilerin ve üreticilerin sorunlarının belirlenip çözülmesi için kooperatif tarafından düzenli aralıklarla toplantılar düzenlenmektedir. Ancak bu toplantılar istenildiği gibi bir meclise ve üreticilerin daha etkin olduğu bir yapıya henüz bürünememiştir. 1970'lerdeki üretim deneyimlerini aktaran Hayri Yılmaz ve Hıdır Yıldırım'la yaptığım görüşmelerde ifade ettiği halkın ve üreticilerin özneleşmesi sorunu burada büyük oranda varlığını sürdürmektedir. Çalışma ve üretim sırasında hiyerarşik ilişkilerin kurulmadığı, kişilerin daha çok bilinçli gönüllülük ve dayanışmayla hareket ettiği ve birbirlerini motive ettikleri anlaşılmaktadır.

Kooperatifin istihdam alanlarında daha çok kadınlar ön plana çıkarken köylülerin kolektif ekim yapması için teşvik edilen Kızık köyündeki üretimde ortak ekim yapan üreticilerden biri dışında geri kalanların erkek olması, bunların eşlerinin ise tarlada yevmiyeli olarak çalışması mülkiyetin sahibinin erkekler olduğunun kanıksandığını göstermesi bakımından manidardır. Burada erkekler köy topraklarının sahipleri olarak benimsenmiş ve kadınlar bunun dışında tutulmuş ve böylece parasal ilişkinin ve kazancın erkekler tarafından elde edilmesi ve yönetilmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada ortaya çıkan bir diğer sorun ise üretim yaparken iyi planlama yapılamaması ve yer yer hasadın verimsiz olması ya da yerde kalarak telef olmasıdır. Kızık köyü kolektif ekim çalışmasında üreticiler ekini ne zaman ve ne kadar sürede toplayacaklarını ve harmanı ne zaman yapacaklarını iyi planlayamadıkları için ürünün bir kısmının yağmur altında ziyan olmasına sebep olmuştur. Yine paketleme ve eleme atölyelerindeki kadınların çalışmalarında yer yer daha fazla çalışmak istemekten kaynaklı anlaşmazlıklar (atölyelerde kadınlar sırayla işe çağrılmaktadır) yaşanabildiği görülmüştür. Dayanımcı bir örgütlenmeyle üretim yapılmaya çalışılmasına rağmen kooperatifin büyük şirketler karşısında planlama, pazar araştırması, koordinasyon, sorunları hızlı bir şekilde çözme vb. konularında bazı dezavantajları olduğu görülmektedir. Ayrıca bölgede artan üretimle birlikte daha fazla ekilebilir arazisi ve imkânı olan köylülerin daha fazla üretme eğilimi taşıdığı, su paylaşımı vb. konularında yer yer sıkıntıların oluşma potansiyelinin olduğu ortaya çıkmıştır. Küçük üreticiler

hasadı genelde kendileri aile fertleriyle birlikte yapmaktadır. Ada köy gibi bazı köylerde ise köyün üreticileri birleşerek ‘*yerğat*’ şeklindeki eski imece usulüne göre çalışmaktadır. Çalışabilecek kişi sayısının az olduğu bazı köylerde ise hasat yevmiyeli işçiler tarafından yapılmaktadır. Bu işçilerin büyük bir çoğunluğu kadındır ve aldıkları günlük yevmiyenin Türkiye ortalamasının çok fazla üstünde olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca kadınların tarlalarda işi genelde kendilerinin organize ettiği ve kimse tarafından denetim ve baskıya maruz kalmadıkları görülmektedir.

Kooperatif üretim çalışmaları dışında halk yararına bazı sosyal çalışmalar da yürütmektedir. Örneğin kooperatifin kültür meclisi bünyesinde bir kültür merkezi açılmıştır. Bu kültür merkezinde çocuklara ve gençlere yönelik ücretsiz tiyatro ve müzik kursları verilmekte ve sinema gösterimleri gibi etkinlikler düzenlenmektedir. Buradaki çalışmalar tamamen gönüllü emekle yürütülmektedir. Kooperatif aynı zamanda öğrencilere burs vermeye devam etmektedir.

Son olarak 2017 yılında devlet teşvikiyle bölgede açılan tekstil fabrikalarında çalışan işçilerin durumunun genel olarak bölgeye yakın diğer fabrikalardaki işçilerin durumuyla benzeştiği görülmektedir. Bölgenin istihdam edilebilecek nüfus yapısının kapitalist yatırımcılar için çok uygun olmadığı tespitine rağmen büyük bir devlet desteğiyle bölgede tekstil yatırımlarının yapılmasının sağlandığı görülmüyor. Burada söz konusu olan fabrikada daha önce ücretli çalışma deneyimi olmayan ya da çok az olan kadın işçilerin çalışması, bunların sermaye için daha uygun ve avantajlı olduğunu göstermektedir. Tıpkı diğer bölgelerdeki tekstil fabrikalarında çalışan kadınlar gibi bu kadınların da daha önce çalışmadıkları ve başka bir işte çalışma koşulları olmadığı için zor koşullara rağmen işe adapte olmaya ve devam etmeye çalıştıkları görülmektedir. Burada özellikle yaşı daha büyük olan işçilerin sadece “çalışıyor olmak” durumundan dahi memnuniyet duydukları ve bu dezavantajlı pozisyonlarından kaynaklı işle daha olumlu bir ilişki kurdukları gözlemlenmiştir. Görüştüğüm işçilerin neredeyse tamamı fabrikada üretimin iyi organize edilmediğini, planlamaların iyi yapılamadığını ve fabrika yönetiminin baskıcı bir tarzla işçilerin çalışma motivasyonunu kırdığını belirtmiştir. Daha genç ve eğitilmiş olanların ise üretim alanında yaşanan baskı ve mobbing uygulamalarına karşı daha duyarlı olduğu ve itiraz ettikleri ve çözüm arayışlarına girdikleri anlaşılmaktadır. Genel olarak işçilerin ifadelerine göre “işçi olma bilinci” zayıf olduğu için işçiler arasında güçlü bir dayanışma olduğu söylenemez

ancak olumsuz koşullara rağmen azımsanmayacak düzeyde hak arama çabalarının ve koşullara ve zorluklara karşı kolektif bir karşı koyma bilincinin kendiliğinden de olsa kısmen geliştiği görülmüştür. Ancak fabrikanın yeni olması ve sürekli olarak sirkülasyonların yaşanması, çalışan işçilerin iş hayatında görece daha deneyimsiz ve daha dezavantajlı olmaları, tekstil sektöründe genel olarak sendikal örgütlenmelerin yok denecek kadar az olması buradaki işçiler açısından bir olumsuzluk teşkil ediyor. Biraraya gelip ortak bir çabayla hak aramaya çalıştıkları çabaların olumlu olarak sonuçlanmamasının işçiler üzerinde demoralize edici bir etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu başarısız girişimlerden sonra işçilerin birbirine olan güveninin zayıfladığı ve sorunlarını çözeceklerine olan inancının azaldığı anlaşılmaktadır. İşçilerin kısa vadede bir birlik sağlaması ve sorunlarının çözümüne dair bir kazanım elde etmesinin zor olduğu söylenebilir. Zira ne daha önce başka şehirlerde tekstil sektöründe çalışmış olan işçilerde ne de yerelden gelen işçilerde hak arama deneyimleri ve perspektifleri güçlü değildir.

İşçilerin önemli bir kısmı hala fabrikanın düzenli işçisi değildir. Fabrikada işçi sirkülasyonu çoktur ve işçilerin oldukça önemli bir kesimi hala İŞKUR programları tarafından istihdam edilmektedir. Fabrika adına çalışan işçilerin sigorta primlerinin de büyük oranda devlet tarafından ödendiğini varsayar ve diğer yatırım teşviklerini de hesaba katarsak fabrikanın kar oranının oldukça yüksek olması gerekir. İşçiler de fabrikadaki verimliliğin yüksek olduğuna inanmaktalar. Ancak işverenin ve üretim müdürünün beyanlarında karın düşük olduğunu iddia etmesi, hatta işçilere verimsiz ve kötü çalıştıklarını iddia ederek maaşlarını vermemeleri/geciktirmeleri oldukça manidardır. Fabrikadaki işçilerle Dersim halkının ve bölgede çalışma yürüten siyasi kurumların ilişkilerinin olmadığı gözlemlenmiştir. Genel olarak halk arasında “tekstil fabrikasındaki işin zor olduğuna” dair bir yargı olduğu ve insanların bu sebeple orada çalışmaya çok özenmediği ve istemediği İŞKUR müdürünün beyanlarından da anlaşılmaktadır. Burada çalışanların bir kısmının işi sevmemelerine ve zor bulmalarına rağmen çalışabilecekleri başka bir sigortalı iş olmadığı için burada çalıştıkları anlaşılmaktadır. İşçilerin çoğu başka bir sigortalı iş bulabilselerdi buradaki işe tercih edebileceklerini ve bu fabrikada uzun vadede çalışmak istemediklerini beyan etmiştir. Burada işin zorluğunun yanı sıra fabrika yönetiminin yönetim ve üretim anlayışının, uygulanan baskı ve mobbingin ve iletişim sorununun da büyük bir etkisi

olduğu anlaşılmaktadır. Bu fabrikanın sürdürülmesinde ve denetlenmesinde valiliğin ve İŞKUR'un büyük bir payı olduğu anlaşılmaktadır. Öğleki işçiler iş yeriyle yaşadıkları sorunlarda valiliği veya İŞKUR'u muhatap olarak görebilmekteler. Valilik ve İŞKUR müdürlüğünün ise işçilere iş imkânı sağlamakla övündükleri ve kendi kontrolünde olan bu işyerinde sorunlarla işverenin baskı mekanizmalarını desteklemek de dâhil ilgilendikleri anlaşılmaktadır.

Bu çalışma sonucunda iş memnuniyeti en yüksek olan işçilerin kooperatif işçileri ve üreticileri olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu alandaki dezavantaj bu işlerin bütün bir seneyi kapsayamaması ve bu anlamıyla bir aileye tamamen yetemeyebilmesidir. Yerli sermayede çalışan işçilerin ise yürüttükleri mücadeleyle birçok kazanım elde ettikleri ve çalışma koşullarını büyük oranda yukarıda bahsedilen olumsuz koşullara rağmen kendi lehlerine çevirebildikleri ve işlerinden memnun oldukları anlaşılmaktadır. Buradaki işçileşme süreçlerinde en dezavantajlı ve kötü koşullarda çalışan ve iş memnuniyeti en düşük olan işçilerin tekstil fabrikası işçileri olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışma Dersim'de güncel olarak var olan üretim alanlarında ne tür işçileşme deneyimlerinin yaşandığının aktarılması bakımından bir ilk adımdır. Devam eden bu sürecin nasıl gelişeceği ve Dersim'deki üretim alanlarının bu süreçte nasıl dönüşeceği ve sonraki süreçlerde ne tür gelişmelerin yaşanacağı önemlidir ve daha kapsamlı ve derinlikli çalışmaları gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- “2018 Yılı Faaliyetlerimiz”, **Ovacık Doğal**, (Çevrimiçi) , <https://www.ovacikdogal.com/ac/makale/2018-yili-faaliyetlerimiz/2018-yili-kooperatif-faliyetlerimiz>, 1 Eylül 2019.
- “Ağrı’da ilk kez bir fabrika açıldı Tekstil fabrikasında kadınlar istihdam edildi”, **Haber Türk**, 1 Mart 2019, (Çevrimiçi) ,) <https://www.haberturk.com/agri-haberleri/67241158-agrida-ilk-kez-fabrika-acilditekstil-fabrikasinda-kadinlar-istihdam-edildi> 1 Eylül 2019.
- Arslan, Şükrü: “Genel Nüfus Sayımı Verilerine Göre Dersim’de “Kayıp Nüfus”: 1927-1955”, **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s.397-412.
- Atık, Hakan: “**Tunceli İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması**”, Aralık 1999, (Çevrimiçi) , http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/YUYAA/1999-YUYAA/YUYAA-99-05-19_TUNCELI.PDF, 11 Ağustos 2019.
- Bağçeci, Burak: “Ovacık Kooperatifi’nin doğal ürünleri İstanbul’da”, **Evrensel Gazetesi**, 21 Ekim 2017, (Çevrimiçi) , <https://www.evrensel.net/haber/335770/ovacik-kooperatifinin-dogal-urunleri-istanbulda>, 1 Eylül 2019.
- Bakır, Hasan-Eroğlu, Erdal: “Esnek ve Güvencesiz Çalışma Bağlamında Türkiye’de Araştırma Görevlisi Olmak”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı 60, 2019. s.155-178.
- “Batman tekstil kenti oluyor”, **Hürriyet Gazetesi** , 25 Şubat 2011, (Çevrimiçi) ,

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/batman-tekstil-kenti-oluyor-17119405>, 1 Eylül 2019.

“Behzat Firik Kültür Evi Çocuklar İçin Bir Kültür Deryası”, **PİRHA**, 26 Ağustos 2019, (Çevrimiçi) , <https://www.pirha.net/behzat-firik-kultur-evi-cocuklar-icin-bir-kultur-deryasi-video-186309.html/26/08/2019/>, 1 Eylül 2019.

Boratav, Korkut :

“Sermaye Hareketleri ve Türkiye’nin Beş Krizi”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı :60, 2019/1, s. 311- 323.

Boratav, Korkut :

Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, İstanbul, İmge Kitapevi, 9. Baskı, Ağustos 2005.

Burkay, Kemal :

“Dersim – Tarih, Doğa, İnsan...”, **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s.17-36.

Çelik, Aziz :

“12 Eylül’ün Sınıfsallığını Hatırlamak.”, **T24**, 9 Nisan 2012, (Çevrimiçi) <https://t24.com.tr/yazarlar/aziz-celik/12-eylulun-sinifsalligini-hatirlamak,4944>, 10 Ağustos 2019.

Çoban, Bilge :

“Kadın İstihdam Paketi: Kadın Emekinin Esnekleşmesi”, **DİSK-AR**, Sayı:10, Şubat 2014, s. 84-93.

Dara, Zeki :

“Hakkari’de 200 kadına iş imkanı Kaynak: Hakkari’de 200 kadına iş imkanı” , **Yüksekova Haber**, 24 Aralık 2012, (Çevrimiçi) , <https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/hakkari-de-200-kadina-is-imkani-90866.htm>, 1 Eylül 2019.

Deniz, Dilşa:

“Dersim’in Ekonomi Politik İçinde Talanın Yeri: Antropolojik Bir Yaklaşım”, **Dört Dağa Sığmayan Kent- Dersim Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar**, Der. Ş. Grüçağ Tuna, Gözde Orhan, İstanbul, Patika Kitap, 2013, s. 71-111.

“Dersim’de maaşları ödenmeyen Yılteks işçileri grevde!”, **Gazete Patika**, 6 Temmuz 2019, (Çevrimiçi)
<https://www.gazetepatika10.com/dersimde-maaslari-odenmeyen-yilteks-iscileri-grevde-40993.html>, 1 Eylül 2019.

Doğan, Ali Ekber . Tuna, Ş. Grüçağ :

“Tunceli/Dersim’de Tembelliğın Kültürelleşmesi: Emek Süreçlerinin Özgünlükleri Çerçevesinde Bir Bakış”, İÜ İF, **İktisat Dergisi**, Sayı: 515-516, 2011, s. 81-94.

“Elazığ’da Binlerce Kişinin İstihdam Edileceğİ Fabrika Kuruluyor”, **Elazığ Son Haber**, 30 Ocak 2019, (Çevrimiçi) ,
<https://www.elazigsonhaber.com/gundem/elazig-da-binlerce-kisinin-istihdam-edilecegi-fabrika-kuruluyor-h37565.html>, 1 Eylül 2019.

Ercan, Harun:

“1970’li Yıllarda Tunceli/Dersim’de Toplumsal Mücadeleler ve Dinamikleri”, **Herkesin Bildiğİ Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s.507-534.

Gorz , André:

“Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareleri”, Çev. Nilgün Tural, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.

Gözlü, Ali Haydar:

“Sürü Sahipleri Yasakların Kaldırılmasını İstiyor”, **Rudaw**, 10 Temmuz 2019,

- (Çevrimiçi) ,
<https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/1007201918>, 10 Ağustos 2019.
- Gül, Abdülkadir: “Dersim Bölgesindeki Feodal Yapı Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:2, Sayı: 7, 2014, s.236 – 258.
- “Gündem 'Komünist Başkan' hasada başladı”, **T24**, 22 Eylül 2018, (Çevrimiçi) ,
<https://t24.com.tr/haber/komunist-baskan-hasada-basladi,706324>, 1 Eylül 2019.
- Gündoğan, Azat Zana: “1960’larda Tunceli/ Dersim Kent Mekânında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri”, **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s. 481-506.
- “Hakkımızda”, Ovacık Doğal, (Çevrimiçi) ,
<https://www.ovacikdogal.com/ic/hakkimizda>, 1 Eylül 2019.
- Hür, Ayşe: “Dersim Hakkında Kuyruklu Yalanlar”, **Radikal Gazetesi**, 16 Kasım 2014, (Çevrimiçi) ,
<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/dersim-hakkinda-kuyruklu-yalanlar-1232341/>, 10 Ağustos 2019.
- İzmen, Ümit: Bölgesel Kalkınmada Yerel Dinamikler Tunceli Modeli ve 2023 Senaryoları, **TÜRKONFED**, İstanbul, 2014.
- Harvey, David : **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, Çev. Aylin Onocak, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2015.
- Harvey, David : **Postmodernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, İstanbul, Metis Yayınları, 2006.
-

“Neoliberal Proje Hayatta Ama Meşruiyetini Kaybetti”, **Politik Yol**, Çev. Ekin Değirmenci, 20 Şubat 2019, (Çevrimiçi) , <https://www.politikyol.com/haftanin-cevirisi-david-harvey-neoliberal-proje-hayatta-ama-mesruiyetini-kaybetti/>, 10 Ağustos 2019.

Harvey, David :

“Neoliberalizm Siyasal Bir Projeydi, **Sol Defter**, Çev. Oğuz Karayemiş, 13,09.2016, (Çevrimici) <http://www.soldefter.com/2016/09/13/david-harvey-ile-roportaj-neoliberalizm-siyasal-bir-projedir-bjarke-skaerlund-risager/>, 10.Ağustos 2019.

Harvey, David :

“Neoliberalizm İşçi Sınıfına Karşı Umutsuz Bir Projeydi”, **Toplumsal**, Çev. Oğuz Karayemiş, 23 Temmuz 2016, (Çevrimiçi) , <http://www.toplumsal.org/marksist-david-harvey-neoliberalizm-isci-sinifina-karsi-umutsuz-bir-projeydi/>, 10 Ağustos 2019

"Kadın aile için bedava, piyasa için ise ucuz işgücü kaynağı", **İstanbul Gerçeği**, 19 Mayıs 2012,(Çevrimiçi) , https://www.istanbulgercegi.com/kadin-aile-icin-bedava-piyasa-icin-ise-ucuz-iscucu-kaynagi_20648.html, ,1 Eylül 2019.

Kahraman, Sevim-Yaşar, Hüseyin:

“ Kentte Tükenmeyi Bırakıp Köyde Üretmeyi Seçen Dersimli Gençler”, **PİRHA**, 16 Ağustos 2019, <https://www.pirha.net/kentte-tukenmeyi-birakip-koyde-uretmeyi-secen-dersimli-gencler-video-184437.html/16/08/2019/>, 1 Eylül 2019.

“Kapitalizmin Krizine Bir Yanıt Neoliberal Politikalar”, **Emek Atölyesi**, (Çevrimiçi) http://emekatolyesi.org/Dosya-Yazisi/kapitalizmin-krizine-bir-yanit-neoliberal-politikalar#.XRXMuN_njDd, 10 Ağustos 2019.

Karabağlı, Hülya:

“Aygün: 1993-94'te 40 bin kişi Tunceli'den göç etmek zorunda kaldı”, **T24**, 14 Aralık 2011, (Çevrimiçi), <https://t24.com.tr/haber/aygun-1993-94te-40-bin-kisi-tunceliden-goc-etmek-zorunda-kaldi,186790>, 10 Ağustos 2019.

Kaya, Gazanfer:

“Az Gelişmiş Bölgenin Tekstil Sektöründe Kadın İşçi Olmak: Adıyaman Örneği”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Autumn-2018 Volume:17 Issue:68, s.1502-1517.

Kaygısız, İrfan- Çoban, Bilge:

“Fiili Mücadelede Dikkat Çekici İki Örnek: Hakkâri Fırın İşçileri ve Dersim AKSA İşçileri Fiili Grevleri” , **DİSKAR**, Sayı:2, 2014, S.122-125.

(Çevrimiçi) , <http://kobi.tobb.org.tr/index.php/finansman-bilgileri/kalknma-ajanslar> ,24.08.2019.

“Komünist başkan Ovacık’ı fethetti!”, **Diken**, 24 Ağustos 2014, (Çevrimiçi) , <http://www.diken.com.tr/tunceli-ovacikta-komunist-belediye-baskani-etkisi-ulasim-bedava-halk-meclisleri-kuruldu/>, 1 Eylül 2019.

“Komünist başkanın makyajı erken döküldü”, **Yeni Akit**, 5 Mayıs 2019, (Çevrimiçi) , <https://www.yeniakit.com.tr/haber/komunist-baskanin-makyaji-erken-dokuldu-739647.html>, 9 Ağustos 2019.

“‘Komünist başkan’ Maçoğlu, Hazine arazisine ekilen ürünleri yoksullara dağıtacak” , **Diken**, 4 Nisan 2015, (Çevrimiçi) ,

<http://www.diken.com.tr/komunist-baskan-macoglu-hazine-arazisine-ektigi-urunleri-yoksullara-dagitacak/>, 1 Eylül 2019.

“Komünist Başkan Maçoğlu'nun danışmanı tutuklandı”, **İleri Haber**, 24 Ağustos 2017, (Çevrimiçi) <https://ilerihaber.org/icerik/komunist-baskan-macoglunun-danismani-tutuklandi-75451.html>, 1 Eylül 2019.

“‘Komünist başkan’ tepkili: Hazine Ovacık’ta üç büyük araziyi 49 yıllığına ihaleye çıkardı”, **Diken**, 14 Şubat 2018, (Çevrimiçi) , <http://www.diken.com.tr/komunist-baskan-tepkili-hazine-ovacikta-uc-buyuk-araziyi-49-yilligina-ihaleye-cikardi/>, 1 Eylül 2019.

Lodos, Eylem:

“Tunceliler Köylerine Geri Dönmek İstiyor”, **Evrensel Gazetesi**, 25 Mart 2008, (Çevrimiçi) , <https://www.evrensel.net/haber/227372/tunceliler-koylerine-geri-donmek-istiyor>, 11 Ağustos 2019.

Malgaç, Hande- Ünlü, Emek Önder :

“Neoliberal Emek Yönetiminde Devletin Rolü: Türkiye’de Özel İstihdam Büroları”, **LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, CVIII-II, 2017, s.233-278.

Mizrahi, Rozi:

“Çalışma Hayatında Mobbinge Mücadele Yöntemleri”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 5 No 2, 2013, s.443-452.

Müftüoğlu, Berna Güler:

Türkiye’de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanı: Kalkınma Ajansları, **Çalışma ve Toplum**, 2012/2, s.95-116.

“Munzur da madenlere direniyor: Ruhsat verilen 42 bin hektar büyüklüğünde alan var”, **T24**, 6 Ağustos 2019, (Çevrimiçi)

,<https://t24.com.tr/haber/munzur-da-madenlere-direniyor-ruhsat-verilen-42-bin-hektar-buyuklugunde-alan-var,833721>, 10 Ağustos 2019.

MunzurSu Youtube kanalı, 01.09.2013, (Çevrimiçi),
<https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=MS8fU486s6E>, 10 Ağustos 2019.

“Munzur Su’da Direnişe Devam”, **Youtube – Hayatın Sesi- Video Kanalı**, 13 Kasım 2015, (Çevrimiçi) ,
<https://www.youtube.com/watch?v=ZWB9Raj2ZJg>, 1 Eylül 2019.

“Munzur Su Rakiplerinin Arasından Birinci Seçildi”, **Milliyet Gazetesi**, 25 Haziran 2014, (Çevrimiçi) ,
<http://www.milliyet.com.tr/munzur-su-rakiplerinin-arasindan-birinci-tunceli-yerelhaber-263924/>, 1 Eylül 2019.

Orhan, Gözde:

“Sermayenin Mekânsal Hareketinin Dersim’e Yansımaları: 2000’lerin Politik Atmosferinde Dört Dağdan ‘Yatırım Fırsatı’ Yaratmak”, **Dört Dağa Sığmayan Kent- Dersim Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar**, Der. Ş. Gürçağ Tuna, Gözde Orhan, İstanbul, Patika Kitap, 2013, s.203-247.

Orhangazi, Özgür:

“2000’li Yıllarda Yapısal Dönüşüm ve Emegın Durumu”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı:60, 2019/1, s. 325-347.

Oruçoğlu, Muzaffer:

“Dersim ve Biz”, **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s.99-110.

“Ovacık Belediyesi’nde nohut hasadı”, **Sözcü Gazetesi**, 10 Ağustos 2015, (Çevrimiçi) ,
<https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/ova>

[cik-belediyesinde-nohut-hasadi-905493/](https://www.facebook.com/ovacikdogalizmi), 1 Eylül 2019.

Ovacık Doğal Facebook , (Çevrimiçi) , <https://www.facebook.com/ovacikdogalizmi> / , 1 Eylül 2019.

“Ovacık Doğal Kooperatifi ve Üreticiler Belediyemizde Bir Araya Geldi”, **Tunceli Belediyesi**, 20 Ağustos 2019, (Çevrimiçi) ,<http://www.tunceli.bel.tr/icerik/25/899/ovacik-dogal-kooperatifi-ve-ureticiler-belediyemizde-bir-araya-geldi.aspx>, 1 Eylül 2019.

Oyan, Oğuz:

“Tarımda Bağımlılaşma ve Metalaşma”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı:10, 2017, s.7-10.

Özbay, Cenk:

“Türkiye’nin Neoliberalizm Serüveni”, Söyleşi: Duygu Durgun Köseoğlu,27 Ocak 2016, (Çevrimiçi) , <https://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/turkiyenin-neoliberalizm-seruveni>, 10 Ağustos 2019.

Özer, Merve Menekşe:

“Ataerkil Kapitalist Çalışma Yaşamından Kadın Tanıklıklar”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 54, 2017/3, s.1397-1424.

Özbudun, Sibel:

“Üniversitelere Neoliberal Öpücük”, (Çevrimiçi) , <https://www.facebook.com/SibelOzbudun/posts/466261340063578/>, 10 Ağustos 2019.

Sertel, Savaş:

“Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı”, **F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 1, 2014, s.269-282.

Sertel, Savaş:

“Çok Partili Dönemde Senato ve Parlamento Seçilen Tunceli Temsilcileri

- (1946-1973)", **Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 5**, Sayı 10, s.98-119.
- Süalp, M. Nedim: "Emek Süreçlerindeki Dönüşüm ve Yeni İstihdam Biçimleri", **DİSK-AR**, Kış 2014, s. 18-27.
- "Solhan'da Tekstil Fabrikası Açılıyor", **Bingöl Gündem**, 8 Ekim 2018, (Çevrimiçi) , <http://www.bingolgundem.net/haber/solhand-a-tekstil-fabrikasi-aciliyor-69895>, 1 Eylül 2019.
- "Sonel, Doğan ve Aktemur'dan Tekstil Fabrikalarına Ziyaret", **Tunceli Emek Gazetesi**, 20 Nisan 2018, (Çevrimiçi) , <https://tunceliemek.com.tr/NewsDetail/Sone-l-Dogan-ve-Aktemurdan-Tekstil-Fabrikalarina-Ziyaret/170/41028>, 9 Ağustos 2019.
- Taş, Cemal: "Sözlü Anlatılarda 1930'lu 1940'lı Yıllar ve Dersim'de Gündelik Hayat", **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018,s. 441-479.
- Tuna, Ş. Gürçağ, Güneş, Bayram: "Munzur'dan Şirket Yaratmak: Munzur A.Ş. Üzerinden Dersim'de Sermaye Birikiminin Dinamikleri", **Praksis** (28), s.99- 119.
- Turan, Semra: "İŞKUR tekstilinde kadınlara şiddet ve mobbing!", **Yurttaş Haber**, 31 Mayıs 2018, (Çevrimiçi) , <http://www.yurttashaber.com/2018/05/31/is-kur-tekstilinde-kadinlara-siddet-ve-mobbing/>, 1 Eylül 2019
- Tunceli'ye 4'üncü tekstil fabrikası", **Yeni Şafak**, 24 Haziran 2018, (Çevrimiçi), <https://www.yenisafak.com/ekonomi/tunceli>
-

[ye-4uncu-tekstil-fabrikasi-3370110](#),
Ağustos 2019.

9

“Tunceli’de 562 kişinin çalışacağı tekstil fabrikası kurulacak”, **Hürriyet Gazetesi**, 22 Kasım 2017, (Çevrimiçi) ,
<http://www.hurriyet.com.tr/tuncelide-562-kisinin-calisacagi-tekstil-fabri-40654730>, 9 Ağustos 2019.

Tunceli Belediyesi, 2 Mayıs 2019,
(Çevrimiçi)
<http://tunceli.bel.tr/icerik/25/787/basina-ve-kamuoyuna.aspx>, 9 Ağustos 2019.

Tunceli’de İşkur’un özel sektörde istihdam ettiği bin 262 kişiden 546’sı kadın” ,
Hürriyet Gazetesi, 27 Mart 2019,
(Çevrimiçi) ,
<http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/tunceli/tuncelide-iskurun-ozel-sektorde-istihdam-etti-41163826>, 9 Ağustos 2019.

“Tunceli’de İstihdam Seferberliği Toplantısı”, Tunceli Valiliği, 15 Mart 2019,
(Çevrimiçi) ,
<http://www.tunceli.gov.tr/tuncelide-istihdam-seferberligi-toplantisi>, 9 Ağustos 2019.

Tunceli İli Yatırım Destek Stratejisi, Fırat Kalkınma Ajansı Tunceli Yatırım Destek Ofisi, Ocak 2017, (Çevrimiçi),
https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/YATIRIM_VE_TANITIM_DOKUMANLARI/TUNCELI%20YATIRIM%20DESTEK%20VE%20TANITIM%20STRATEJISI%20-%202017.pdf, 10 Ağustos 2019.

“Tunceli istihdamda 4’üncü sıraya yükseldi”, **Haber Türk**, 2 Eylül 2018,
(Çevrimiçi) ,

<https://www.haberturk.com/tunceli-istihdamda-4-uncu-siraya-yukseldi-2127979-ekonomi>, 9 Ağustos 2019.

“Tunceli’de İŞKUR’un özel sektörde istihdam ettiği bin 262 kişiden 546’sı kadın” , **Hürriyet Gazetesi**, 27 Mart 2019, (Çevrimiçi) , <http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/tunceli/tuncelide-iskurun-ozel-sektorde-istihdam-etti-41163826>, 9 Ağustos 2019.

“Tunceli’den Avrupa’ya Tekstil’de İlk İhracat”, **Tunceli Valiliği**, 4 Haziran 2018, (Çevrimiçi) , <http://www.tunceli.gov.tr/tunceliden-avrupaya-tekstilde-ilk-ihracat>, 9 Ağustos 2019.

“Tunceli’de tekstilde ilk ihracat gerçekleşti”, **Hürriyet Gazetesi** , 4 Haziran 2018, (Çevrimiçi) , <http://www.hurriyet.com.tr/tuncelide-tekstilde-ilk-ihracat-gerceklesti-40857109> , 9 Ağustos 2019.

“Tunceli’nin Tek Fabrikası da Kapandı” , **Haberler**, 26 Kasım 2015, (Çevrimiçi) , <https://www.haberler.com/tunceli-nin-tek-fabrikasi-da-kapandi-7913030-haberi/> , 1 Eylül 2019.

“Türkiye’nin ilk bağımsız tekstil kenti Diyarbakır’da kuruluyor”, **Sabah Gazetesi**, 8 Kasım 2017, (Çevrimiçi) , <https://www.sabah.com.tr/guney/2017/11/08/turkiyenin-ilk-bagimsiz-tekstil-kenti-diyarbakirda-kuruluyor>1 Eylül 2019.

“Türkiye Komünist Partisi, ilk kez bir belediye başkanı çıkardı”, **T24**, 31 Mart 2014, (Çevrimiçi) , <https://t24.com.tr/haber/turkiye-komunist->

[partisi-illk-kez-bir-belediye-baskani-cikardi,254771](https://www.tunceliemek.com.tr/NewsDetail/Tekstil-Atolyesi-Basvurulari-Degerlendiriliyor/171/39321), 1 Eylül 2019.

Üzel, Doğan :

Tekstil Atölyesi Başvuruları Değerlendiriliyor”, **Tunceli Emek Gazetesi**, 19 Ekim 2017, (Çevrimiçi) , <https://www.tunceliemek.com.tr/NewsDetail/Tekstil-Atolyesi-Basvurulari-Degerlendiriliyor/171/39321>, 9 Ağustos 2019.

“Vali Sonel, Dünya Kadınlar Gününü Tekstil Emekçisi Kadınlar İle Kutladı.”, **Tunceli Valiliği**, 8 Mart 2018, (Çevrimiçi) , <http://www.tunceli.gov.tr/vali-sonel-dunya-kadinlar-gununu-tekstil-emekcisi-kadınlar-ile-kutladi>, 9 Ağustos 2019.

“Van'da 50 tekstil fabrikası kurulacak”, **Hürriyet Gazetesi**, 26 Mayıs 2019, (Çevrimiçi) , <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/vanda-50-tekstil-fabrikasi-kurulacak-41226114>, 1 Eylül 2019.

Yardımcı, Sibel, Arslan, Şükrü :

“Memleket ve Garp Hikayeleri: 1938 Dersim Sürgünleri ile Bir Sözlü Tarih Çalışması”, **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, Der. Şükrü Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Temmuz 2018, s. 413- 439.

Yaşar, Ali Ufuk :

“12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin En Büyük Mağduru: “İşçi Sınıfı”, **Petrol-İş**, , 12 Eylül 2018, (Çevrimiçi) <https://petrol-is.org.tr/haber/12-eylul-1980-askeri-darbesinin-en-buyuk-magdur-uisci-sinifi-11988>, 10 Ağustos 2019.

Yaşlı, Fatih:

“Gezi’yi Soros Mu Yaptı-I: Renkli devrimler”, **Birgün**, 28 Kasım 2018,

- (Çevrimiçi) ,
<https://www.birgun.net/haber/gezi-yi-soros-mu-yapti-i-renkli-devrimler-238253>, 10
Ağustos 2019.
- Yıldırım, Barış: “Köy Boşaltmadan Kaynaklanan Zararlar – Sorunlar”, **BİANET**, 5 Nisan 2008, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/biamag/insan-haklari/106010-koy-bosaltmadan-kaynaklanan-zararlar%E2%80%9494sorunlar>, 10 Ağustos 2019.
- Yıldırım, Mehmet: “Cumhuriyet Öncesindeki Dersim’de Üretim ve Tüketim İlişkileri”, **2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ed. Prof. Dr. Ali Boztuğ, Doç. Dr. Murat Cem Demir, Yrd. Doç. Dr. Servet Gün vd. , Tunceli, Tunceli Üniversitesi, 2014, s. 180-193.
- Yıldırım, Mehmet: “Dersim’in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, **Dört Dağa Sığmayan Kent- Dersim Üzerine Ekonomi- Politik Yazılar**, Der., Ş. Gürçağ Tuna, Gözde Orhan, Patika Kitap, İstanbul, 2013, s.41-70.
- Yıldırım, Erdinç- Karataş, Kanber: **İŞKUR Tunceli İşgücü Piyasası Talep Araştırması**, Hazırlayanlar: Erdinç Yıldırım, Kanber Karataş, 2013, (Çevrimiçi) <https://media.iskur.gov.tr/14812/tunceli.pdf> , 24 Ağustos 2019.
-

EKLER

EK 1 – KATILIMCI BİLGİLERİ

1. Fecire Aşkın, 11 Ağustos 2018, yüzyüze görüşme
2. Hüseyin Korkmaz, Munzur Su Yöneticisi, Mayıs 2018, Yüzyüze Görüşme
3. Sevim, Makineci, 25 Mayıs 2019, yüzyüze görüşme
4. Diren, Makineci, 27 Mayıs 2019, yüzyüze görüşme
5. Hüseyin, Paketleme, 28 Mayıs 2019, yüzyüze görüşme
6. Ozan, Makineci, 28 Mayıs 2019, yüzyüze görüşme
7. Hatice, Mutfak Çalışanı, Önsa Tekstil, 28 Mayıs 2019, yüzyüze görüşme
8. Fatma, 33, Ütü, 31 Mayıs 2019, yüzyüze görüşme
9. Devrim, Kooperatif Yönetim Kurulu Başkanı, 3 Haziran 2019, yüzyüze görüşme
10. Murat, Munzur Su İşçisi, , 3 Haziran 2019, yüzyüze görüşme
11. Mazlum, Munzur Su İşçisi, , 3 Haziran 2019, yüzyüze görüşme
12. Geyik, KedeK Köyü, Kooperatif Üreticisi, 4 Haziran 2019, yüzyüze görüşme
13. Gülizar, Kooperatif Eleme İşçisi, 4 Haziran 2019, yüzyüze görüşme
14. Hatice, Kooperatif Eleme İşçisi, 5 Haziran 2019, yüzyüze görüşme
15. Şenay, Kooperatif paketleme işçisi, 5 Haziran 2019, yüzyüze görüşme
16. Savaş, Kooperatif üreticisi, Kızık Köyü, 5 Haziran 2019, yüzyüze görüşme
17. Zafer, Munzur Su işçisi-Fabrika Sendika Temsilcisi, 5 Haziran 2019, yüzyüze görüşme
18. Veli, Tekstil, İşçi, 9 Haziran 2019, yüzyüze görüşme
19. Kemal, Tekstil Fabrika Müdürü, 10 Haziran 2019, yüzyüze görüşme
20. Azra, 28, Makineci, 18 Haziran 2019, yüzyüze görüşme
21. Mahmut Vural, 10 Temmuz 2019, yüzyüze görüşme
22. Selvi Aytaç, 20 Temmuz 2018, yüzyüze görüşme
23. Hıdır Yıldırım, 23 Temmuz 2019, yüzyüze görüşme
24. Melek Yıldız, 24 Temmuz 2019, yüzyüze görüşme
25. Hayri Yılmaz, 1 Ağustos 2019, yüzyüze görüşme

26. Devrim, Eski Kooperatif Yönetim Kurulu Üyesi, Kooperatif Çalışanı, 29 Ağustos 2019, yüzyüze görüşme
27. Cemil, Kooperatif Çalışanı, 29 Ağustos 2019, yüzyüze görüşme
28. Fatih Mehmet Maçoğlu, Dersim Belediye Başkanı (Eski Ovacık Belediye Başkanı), 29 Ağustos 2019, yüzyüze görüşme
29. Ali Ekber Şenli, DEDEF, 4 Eylül 2019, yüzyüze görüşme
30. Şükrü Kalın, Munzur Su Yönetim Kurulu Üyesi, 5 Eylül 2019, yüzyüze görüşme

EK 2 –MÜLAKAT REHBER FORMU

İşçilere ve Üreticilere yöneltilen sorular:

1. Kendinizi tanıtabilir misiniz? Adınız, yaşıınız, eğitiminiz, memleketiniz?
2. Evinizde kaç kişi yaşıyor, kaç kişi çalışıyor? Sizin maaşıınızla kaç kişi geçiniyor?
3. Ne kadar süredir bu işte çalışıyorsunuz? Nasıl çalışmaya başladınız burada?
4. Çalışma koşullarınız ve çalışma şartlarınız nelerdir? Fabrikada hangi görevde çalışıyorsunuz? Sürekli bu görevde miydiniz, değilse daha önce hangi görevi yaptınız? Kaç saat çalışıyorsunuz? Ne kadar maaş alıyorsunuz? Ne kadar tatil yapma hakkınız var ücretli ya da ücretsiz?
5. Çalıştığınız işten memnun musunuz? Nelerinden memnunsunuz nelerinden memnun değilsiniz?
6. İş yerinde sağlık ve iş güvenliğıinden kaynaklı herhangi bir sıkıntı yaşıyor musunuz?
7. İş yerine ulaşımınızı siz mi yoksa işveren mi karşılıyor?
8. İş yerinde çalışanlara yemek veriliyor mu? Yemeklerden memnun musunuz?
9. İşinizi zor buluyor musunuz? Neden? Sizi burada çalışırken zorlayan şey ya da size kolay gelen şey nedir?
10. Farklı bir iş olsaydı buradaki işinize tercih eder miydiniz? Buradaki işinize tercih edeceğiniz işte arayacağınız temel özellik ne olurdu?
11. Sizce burada hak ettiğiniz ücreti alıyor musunuz?
12. Daha önce ücretli bir işte çalıştınız mı? O işyeriyle bura arasındaki farklar nelerdir?

13. Şuan ki iş yerinizde sendika var mı? Olmasını ister misiniz? Neden evet veya hayır?
14. İş yerinde herhangi bir baskıya veya mobbinge uğradığınızı düşünüyor musunuz?
15. İşiniz stresli mi? İşinizin psikolojiniz üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?
16. İş yerinde cinsiyetiniz vs. den kaynaklı herhangi bir ayrımcılığa ve baskıya maruz kaldığınızı düşünüyor musunuz?
17. Sizce siz ve iş yerinde çalışan arkadaşlarınız yeterince verimli ve iyi çalışıyor mu? Patronunuzun sizi nasıl değerlendirdiğini düşünüyorsunuz?
18. Sizce çalıştığınız iş yerinde işçiler arasındaki iletişim ve ilişki nasıl? Dayanışma mı çatışma mı ön plana çıkıyor sizin için?
19. İş yerinizin kapanması sizi nasıl etkiler? Ne kadar süre bu işte çalışmayı düşünüyorsunuz? Çocuğunuzun ya da bir yakınınızın bu işte çalışmasını ister misiniz?
20. Koşul ve iş olsa başka bir şehre göç edip orada yaşamak ve çalışmak ister misiniz?

Fabrika ve Kooperatifteki yönetici ve ortaklara yöneltilen sorular:

- 1) Kendinizi tanıtır mısınız? Adınız, yaşınız, memleketiniz, eğitiminiz, mesleğiniz?
- 2) Ne zamandır bu iş yerinde yöneticisiniz ya da ortak? Şirket ne zaman açıldı?
- 3) Şirketinizin çalışma alanı nedir? Ne kadar çalışanı var? Nerelelere satış yapar? Üretim kapasitesi, kar marjı açıldığı günden bugüne ne kadar gelişti?
- 4) Şirketinizin kaç ortağı var? Nasıl açmaya karar verdiniz? Başka bir yerde de şirketleriniz vs. var mı?

- 5) Bu bölgeyi yatırım alanı olarak nasıl buluyorsunuz? Fabrika yeri ücreti, konum, transport ve iş gücü açısından buranın olumlu ve olumsuz yanları nelerdir?
- 6) İş yerinizi açtığınızda devletten herhangi bir destek aldınız mı? İşinizi buraya kurmanızda bunun payı nedir?
- 7) Fabrikanızda çalışan işçileri hangi kriterlere göre seçtiniz? Verimlilik bakımından işçileri dünden bugüne nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 8) Başka bölgelerde de üretim yaptıysanız oralardaki işçilerle buradaki işçiler arasındaki olumlu ve olumsuz farklar sizce nelerdir?
- 9) İş yerinizde sendika var mı? Olmasına ya da olmamasına nasıl bakıyorsunuz?
- 10) İş yerinizin verimliliğine bağlı olarak burada üretime devam etmeyi düşünüyor musunuz? Buna dair bir öngörünüz var mı?
- 11) Sizce burada uzun vadede bir kapitalist gelişmenin koşullarının önünde hangi olumlu ve olumsuz sebepler var?
- 12) İşçilerinizden işten çıkardıklarınız oldu mu? Hangi kriterler önceliğinde işten çıkardınız?